כיערטע אפטיילונג.

1.	אין וואס איז אייער הילף?	199
2.	די פרויען־פראגע	205
3.	הארץ	209
4.	דער ווארשעווער אידישער קאלענדאר	213
5.	וועגען ישוב ארץ ישראל	219
6.	ערינערונגען אוים מיינער יוגענט	238
7.	מ. מ. דאליצקי	241
8.	אנעקדאטען בוך	242
9.	דער אידישער האנדעלס קאלענדאר	243
10.	ארגענטינא	246
11.	דער אידישער פעלד־ארבייטער	250
12.	ספר היהודי הנצחי	252
13.	א וועלט מיט וועלטלעך	253
14.	קאטיק'ס און ברעסלער'ס אויסגאבען	258
15.	ספר הברית	262
16.	מענשען אהן א היים	280
17.	אברהם רייזען	285
18.	פאמיליע צבי	289
19.	מענדעל גראנסקי	302
20.	מאווּשא יענקעלעוויטש	311
21.	די שטימע פון אידישען פאלק	318
22.	וועגען דעם „בוך פון פייער"	323

אינהאלט:

ערשטע אפטיילונג.

זייט

דער דיכטער, דאס בוך און דער לעזער — — — — — — — — 7
וואס פעהלט אונזער ליטעראטור? — — — — — — — — — 25
געדאנקען איבער ליטעראטור — — — — — — — — — — 36
דאס אידישע לעבען לויט'ן אידישען פאלקס-ליעד — — — — — 44
"אין פאלק אריין" — — — — — — — — — — — — — 66
ליטעראטור און לעבען — — — — — — — — — — — — 71
די קראנקע נערוועו — — — — — — — — — — — — 101
די געלע פרעסע — — — — — — — — — — — — — 110

צווייטע אפטיילונג.

מיכל גארדאן — — — — — — — — — — — — — — 121
מענדעלע — — — — — — — — — — — — — — — 126
שלום עליכם — — — — — — — — — — — — — — 128
יעקב דינעזאן — — — — — — — — — — — — — 132

דריטע אפטיילונג.

1. באסיע די יתומה — — — — — — — — — — — — 143
2. די לוריא'ס — — — — — — — — — — — — — 150
3. צוזייהט און צושפרייט — — — — — — — — — — 154
4. די מוטער — — — — — — — — — — — — — — 158
5. דוד אין מדבר — — — — — — — — — — — — 162
6. פון אידישען טעאטער — — — — — — — — — — 165
7. אוי, דלות, דלות — — — — — — — — — — — 174
8. אויפ'ן לעצטען שטאפעל — — — — — — — — — — 178
9. אש — — — — — — — — — — — — — — — — 191

נישט גרינדען, ווייל איך, למשל, וואָלט מיך קיינמאָל נישט אונ־טערגענומען צו רעדאַגירען „נדבות"...

צו מיין ערשטיינען בין איך געוואָר געוואָרען, אַז געגען מיין ווילען בין איך געוועהלט געוואָרען (דורך וועמען?) אַלס מיט־רע־דאַקטאָר פון טויט־געבוירענעם רעדאַקציאָנס־קאָמיטעט פון „פייער־בוך"...

אינטערעסאַנט איז נאָך דאָס, וואָס דער קאָמיטעט באַשטעהט פון מיטגלידער, מיט אַזוינע פאַרשידענע עטיש־עסטעטישע פיזאָ־נאָמיען, אַז עס איז גאַר אוממעגליך, אַז ער זאָל פעהיג זיין צו וואָס עס איז אַ געמיינזאַמער אַרבייט.

דורך די אויבענדערמאָנטע מאָטיווען האַלט איך אויך פאַר אומפּראַקטיש דעם אַדעסער פּראָיעקט, און מיטהעלפען קאָן איך נאָר ביים אַרויסגעבען אַ זאַמעל־בוך פון איבערגעדרוקטע בעסטע זאַכען און אויסשליסליך אויף העברעאיש און אידיש.

.1910

האָט אויף מיר פערזענליך געמאַכט אַן איינדרוק פון אַ זעהר נישט־פּראַקטישער אידעע. נשרפים דאַרפען הילף, געשווינד, אויף דער שטעל; זאמלען און אַרויסגעבען אַ ווירקליך ליטעראַריש־קינסטלע־ריש ווערק און אויספיהרען עס, דאָס הייסט דרוקען און פּאַרטיי־לען — פאַרלאַנגט יאָהרען... איך האָב אָבער נישט געוואָלט שטערען מיט מיין „פּעסימיזם," טאָמער יאָ, טאָמער ליגען באַהאַלטענע אוצרות ביי חברים און מען דאַרף נאָר אַ זאמעל טון... אויסשטרע־קען אַ האַנט.

דערנאָך האָב איך באַקומען אַן „איינלאַדונג" אויף אַן אסיפה. געפיהרט געוואָרען איז די זאַך גאַנץ „אידישליך" — די איינלאַ־דונג, פון קיינעם נישט אונטערגעשריבען, ווער עס ווערט פאַר־בעטען — ווייסט מען נישט...

האָב איך אַריינגעשריבען דער פאַרזאַמלונג אַן אָפענעם בריף, אין וועלכען איך האָב אַרויסגעזאָגט מיין מיינונג וועגען דער פאָרם פון דער אסיפה און דערנאָך וואָס אַנבעלאַנגט דער זאַך אַליין.

איך האָב געשריבען:

אַז גוטע זאַכען וואָלגערען זיך נישט אַרום, אַז די זאַכען, וואָס וועלען עקסטראַ צוליעב דעם בוך געשריבען ווערען, וועלען האָבען דעם דין פון קאָנקורס־זאַכען. דאָס הייסט, ניינציג פּראָצענט וועלען זיין ש ל ע כ ט ע... און אַז נישט אַלע ליטעראַטען, וואָס וועלען גראָד האָבען גוטע זאַכען, וועלען זיין אימשטאַנד זיך אָפּצורייסען פון מויל און די זאַכען אַוועקצוגעבען...

דעריבער האָב איך פּראָפּאָנירט: אַזוי ווי אויס סאָלידאַריטעט צום חבר שלום־עליכם דאַרף דאָס „בוך פון פייער" אַרויסגעגעבען ווערען, על כן זאָל מען וועהלען פון יעדען שריפטשטעלערס ש וי ן ג ע ד ר ו ק ט ע זאַכען די ב ע ס ט ע, און אַרויס־געבען אַ זאַמעלבוך.

די ליסטע פון ליטעראַטען, האָב איך געשריבען, דאַרף פעסט־געשטעלט ווערען דורך אַ ליטעראַרישער קאָמיסיע; דאָס אויספיה־רען מוז איבערגעגעבען ווערען אַ פאָרמעגליך פאַראַנטוואָרטליכען קאָמיטעט...

אויפ'ן פאַל, אויב די פאַרזאַמלונג וועט אַנדערש באַשליסען, האָב איך געשריבען, קאָן מען דאָך קיין רעדאַקציאָנס קאָמיטעט

טערצוהאַקען די רעק; און נישט אַרויסנעמען פון די רבנים'ס חענט די דין־תורה'ס, שאלת נשים און הלכות אשות...

מעהר קיין אפּעטיט האָט ר' משה בר' אברהם נישט געהאַט.

איין זאַך מאַכט אויף זיך אויפמערקזאַם: אַזוי ר' משה בר' אברהם, ווי מאַוושא יענקעלעוויץ, רעדען אין נאָמען פון אַ אידי־שער באַפעלקערונג, וואָס זאָל זיין גענוג שטאַרק, זי זאָל זיך, ווי מען זאָגט, „איהר שטעל באַשטעהן"... זי וויל זיך נישט לאָזען. זאָגט מען, זי איז אַ גרויסע מאַסע, אַ פיעל־קעפּיגע און פיעל־הענטיגע. בשעת ווען היינטיגע צייטען זעהט אונז די אידישע לאַגע פיעל ערגער אויס, מיר קומען זיך פאַר פיעל קלענער, שוואַכער און ווינציגער! און דאָס, דאַכט זיך, קומט נאָר דערפון, ווייל אין יענער צייט האָט מען דאָס פויערען־פאָלק נישט מיטגעצעהלט... דער פויער איז געווען שטום און בלינד, און האָט אויסגעמאַכט. ווי אַ שטויב אויף דער וואַגשאָל פון פויליש־פּאָליטיש־געזעלשאַפט־ליכען לעבען. אין דעם פּאַד זענען נאָר צוויי צדדים געווען: פּ ר י צ י ם און א י ד ע ן, און אידען גענען פּריצים זענען ווירקליך נ י ש ט אַזוי שוואַך!

היינט אָבער ווייסט שוין די נאַראָדאָווע דעמאָקראַטיע צו זאָ־גען: הינט אייך, מיט דער פּויערישער פויסט וועלען מיר אייך אַריינ־קלאַפּען דרך ארץ! און נישט ווייט איז די צייט, ווען דער פויער וועט נישט וואַרטען, מען זאָל איהם רופען! ער וועט אַליין קומען... די פראַגע איז נאָר — מיט וואָס?

.1906

22.

וועגען דעם „בוך פון פּייער"*)

דעם חבר שלום־עליכם'ס פאַרשלאָג וועגען „בוך פון פּייער"

---

*) ווייל ס'האָבען זיך פאַרשפּרייט קלאַנגען, אַז י. ל. פּרץ זאָגט זיך אָפּ פון אַנטייל צו נעמען אין דער רעדאַקציאָנס־קאָמיסיע פון'ם „בוך פון פּייער," האָט די רעדאַקציע פון „פריינד" אָנגעפרעגט פּרץ'ן ווי ווייט די דאָזיגע קלאַנגען זענען ריכטיג. דאָס איז י. ל. פּרץ'עס ענטפער.

גענעראל זאגט, אדער ווי המן האט אמאל געזאגט, אז אידען זענען אן אפגעזונדערטע נאציאן און געהארכען נישט די געזעצען פון מלך און לאנד וכו' — דער איז איינפאך אן אידיאט! אידען אין פוילען זענען פאליאקען, אין פראנקרייך — פראנצויזען, און אזוי ווייטער... מיט איין ווארט, אין דעם פאך איז דער רב מיט דערזעלבער מיי־נונג, ווי מאוושא יענקעלעוויץ מיט אלע זיינע גייסטיגע אייניקלעך... און ווען עס וואלט אין פוילען צוזאמענגערופען געווארען א סנהדרין, וואלט אונזער ר' משה בר' אברהם געקאנט זיין פארזיצענדער...

צי וואלטען אונזערע היינטיגע רבנים אנדערש געענטפערט אויף דער פראגע? געוויס נישט. אמווענינגסטענס דער ווארשעווער ראבינאט, וואס איז אזוי פיין אויסדרעסירט פון דער „גמינא“... און דאך שלאגען ביי ר' משה בר' אברהם אויף אין מאנכע שטעלען אזוינע טענער, וואס איהר וועט ביים היינטיגען רב נישט געפינען.

דער היינטיגער וועט אויך פארטיידיגען די אמונה — יהרג ואל יעבור — אבער נישט מיט דעם מוט און נישט מיט דעם שטאלץ, ווי ר' משה בר' אברהם, וואס ווענדט זיך, למשל, צו די קריסטען מיט די ווערטער:

„מיר זענען אייערע פאטערס; אייער רעליגיאן שטאמט ארויס פון אונזערע! איהר זייט מחויב אונז עהרליך צו האלטען, ווי קינ־דער דארפען עהרליך האלטען די, וואס האבען זיי דאס לעבען גע־שענקט. עס קומט אונז כבוד אב! מיר אהן אייך קאנען עקזיס־טירען, ווי יעדער ערשטער שטאק אהן דעם צווייטען; איהר אהן אונז אבער — נישט; אין דער לופט קאן דער צווייטער שטאק נישט הענגען!

„מיר קאנען אויך ברידער זיין, — מיר אלע זענען דאך קינ־דער פון איין גאט — דארפט איהר אונז, ברידערלעך, ליעבען.

„נאר מיר בעטען ביי אייך נישט קיין קינדער־עהרע און נישט קיין ברידער־ליעבע; וואס איהר פארמאגט נישט, קאנט איהר נישט געבען! אבער מענשען זייט איהר דאך; מענשליך און גערעכט מוזט איהר זיין!“

און די מענשליכע גערעכטיגקייט פארלאנגט, לויט ר' משה בר' אברהמ'ס מיינונג, מען זאל אונז געבען גלייכבארעכטיגונג, און נישט נויטען צו לערנען פויליש, צו שערען באָרד און פאות, אונ־

דען אויסלערנען פויליש, וועלען זיי טרעפען מיט די דורשטיגע מייד־לער צום זעלבינגען גיפטיגען וואסער, און וועלען זיך פאר'סמ'ען די נשמות...

„איז נאך ווייניג — בייזערט זיך דער רב — וואס דער גענע־ראל (איינער פון די פראיעקטאנטען) וויל ביי אונז צונעמען אונ־זער שפראך, וואס טיילט אונז אפ, ווי א מויער, פון אל־דאס־ביין פון דרויסען; וויל ער נאך צונעמען ביי אונז די קליידער און די בערד־און־פאות... וויל ער נאך צונעמען ביי אונז (רבנים) דאס רעכט צו משפט'ען און פסק'ענען, און שטעלט זיך, מיט זיינע פא־ליטישע אינטריגען, אפילו נישט אפ פאר הלכות אשות — און וויל מבטל מאכען די אידישע דינים פון גטין וקדושין, מכל שכן פון יבום.

פרעה — זאגט דער רב — האט מיט אמאל אזוי פיעל נישט געוואלט; דער אונטערשיד איז נאר, וואס פרעה האט עס געטאן פאר שנאה צו די בני־יעקב און וואס דער גענעראל האט עס מכלומר'שט פון גוטען הארץ, וואס איז פול צו אונז מיט ברידער־ליכער ליעבשאפט. ער מיינט דערמיט אונזער טובה. ער נעמט אונז פיעל צו, כמעט די נשמה, ער וויל אבער נישט אומזיסט, ער גיט עפעס דערפאר — א לעקעכעל! דאס הייסט, גלייכבארעכטיגונג! ער וויל אונז א ד ע ל י ג מאכען און דעם טיטעל ב י ר ג ע ר געבען. פאר דעם „לעקעכעל“ אבער וועט זיך עס נישט מאכען. „טוישען דעם מענשענס כאראקטער הייסט, אין מאראלישען זין, פארענדערען זיין נשמה, זיין הארץ, זיין פארשטאנד, ווילען און די ארט צום דענקען. און אויב מען וויל עס אויספיהרען ביי אידען, הייסט עס, אז מען וויל פון אידען מאכען אוים אידען; עבען דאס. וואס אנטיוכוס האט געוואלט! און מיר ווייסען, אז דאס האט דער טייוועל דעם מלך אנטיוכוס די עצה געגעבען!...“

אידען וועלען דאנקען דערפאר! זיי וועלען זיך און זייער אי־דישקייט פאר'ן טאפ לינזען נישט פארקויפען! אזוי מיינט דער רב.

אידען — זאגט ער — בלייבען אידען! אבער נישט, חס ושלום, אין נאציאנאלען זין. פון דער אידישער נאציע ווייסט דער רב אזוי פיעל, ווי מאוושא יענקעלעוויץ. דאס הייסט: גארנישט! פאראן נאר א גלויבען, א אידישע אמונה, וואס פאראייניגט אלע געשניטענע פון דער גאנצער וועלט; אבער ווער עס מיינט, ווי דער

גען די אידען, וואס גלויבען, אז דאס אונטערשיידען זיך פון קריס־
טען איז די פליכט פון זייער געוויסען און רעליגיאָן.

אבערביידע טיילען פון צווייטען סאָרט פּראָיעקטאַנטען זע־
נען זיכער, אז „מען מוז אידען ציוויליזירען; פאַרטוישען זייער
שפּראַך, די קליידער און די ערציהונג". ווייל נאָר אַזויערנאַך וועט
געענדערט ווערען דער אידישער כאַראַקטער און דאָס אידישע פאָלק
וועט פאַרדינען די אַכטונג פון אַלע פעלקער.

דער אונטערשיד צווישען ביידע טיילען פון צווייטען סאָרט
פּראָיעקטאַנטען און אַנטיוכוס באַשטעהט נאָר דערינען, וואס אַנ־
טיוכוס האָט געוואָלט מאַכען פון אידען גריכען און געצענדינער.
בשעת די פּראָיעקטאַנטען ווילען מאַכען פון אידען — טרעפט
וואס? מאָוושא יענקעלעוויץ וואָלט געזאָגט: פּאָליאַקען. דאָס זעלבע
וואָרט איז אייך אויך געווים אויף דער צונג געלעגען; נישט דאָס
אבער האָט ר' משה בר' אברהם געמיינט; נישט דאָס האָט ער
געפאָדערט. ר' משה בר' אברהם שטעהט נישט אויפ'ן נ אַ צ י־
אָ נ אַ ל ע ן, נאָר אויפ'ן ר ע ל י ג י ע ז ע ן שטאַנדפּונקט.
ער זעהט מיט שרעק, אז מען וויל מאַכען פון אידען גוים; ערגער
ווי גוים: אַטעאיסטען — כופרים בעיקר וויל מען פון זיי מאַכען.

די „נאַטוראַליסטען", וואס האָבען דאַמאָלט גראַסירט, אַלס אַ
פאַרשלעפּטע קרענק פון פראַנקרייך, וואַרפען אונזער רב אין זיבענ־
טען שוויים. מען דאַרף נישט מעהר, זאָגט ער, נאָר אַ איד זאָל
שיקען זיין קינד אין „שקאָלע" אריין, עס זאָל זיך לערנען לעזען און
שרייבען פּויליש! עס וואָלט אַן עק געוואָרען פון אידישקייט. דאָרט,
אין שקאָלע, וואָלטען דעם קינד געפאַלען אין הענט אריין די גע־
וויסע ביכלעך, וואס רעדען על ה' ועל משיחו, גאָט און זיין תורה,
שפּעטען פון יציאת מצרים און אַלע נסים, אַזוי אויף דער יבשה,
ווי אויפ'ן ים, און פון אידישען קינד וועט, חס ושלום, ווערען „ני
פּיעס, ני ווידראַ," דאָס הייסט: נישט קיין קריסט און נישט קיין
איד — נאָר אַזוינס, וואס גאָט זאָל שומר ומציל זיין!

לויט דעם פּלאַן — עמפּערט זיך דער רב — וועט ווירקליך גע־
ענדערט ווערען דער אידישער כאַראַקטער, אבער „פאַטאַל" געענ־
דערט. צווישען דער קריסטליכער באַפעלקערונג זעהט אונזער רב
זעהר פיעל פילאָזאָפען, אפּיקורסים, מינים, מיט איין וואָרט „נאַ־
טוראַליסטען", גאָט לייקענער, חוזק־מאַכער — זאָלען זיך נאָר אי־

ליי: איין סארט וויל ארויסטרעטען נעגען אונז, ווי נבוכדנצר; דאס הייסט פארניכטען: נעמען דאס ביסעל אידען, אפרייסען פון די ערטער, וואו זיי וואוינען, און פארטרייבען איבער דער גרענעץ פון דער גרויסער מארטאריי, איינפאך. דער צווייטער סארט אבער וויל האנדלען, ווי אנטיוכוס; דאס הייסט — אידען מענען בלייבען, מען דארף נאר פארטיליגען די אידישקייט.

סיי די ערשטע, סיי די צווייטע האלטען דאס אידענטום פאר נאריש, זאבאבאניש און שעדליך, אזוי פאר די אינטערעסען פון לאנד, ווי פון היימישען פאלק. נאר בשעת, ווען די ערשטע האלטען די אידען פאר אומפארבעסערליך און ווילען זיי דעריבער איינפאך פארניכטען, רעכענען די צווייטע, אז מען קאן דעם אידישען כאראקטער, ווי שטארק ער איז נישט פארדארבען, אויסבעסערען, ציוויליזירען און ניצליך מאכען.

צו דעם צוועק דארף מען דעם אידען עהנליך מאכען צום קריסט: שערען פאות, גאלען בערד, קירצען די קאפאטעס — דאס איז פון אויסוועניג. וואס אמבאלאנגט אין תוך פון דער נשמה אריין, פארמאכען די דיינים־שטיבלעך, פארשליסען די חדרים, עפענען פאר אידישע קינדער די אלגעמיינע שולען און לערנען שרייבען און לעזען פויליש.

די פראיעקטאנטען, וואס האפען אויף דער פארבעסערונג פון אידישען כאראקטער, צופאלען זיך ווייטער אין צוויי טייל. איין טייל וויל, מען זאל אידען נעבען גלייכבארעכטיגונג אויף ארט און שטעל, גלויבענדיג, אז דאס וועט וועקען ביי זיי דעם „פונקט־האנער" צו ווערען לייט; האפענדיג, אז ווען צונעלאזט צום טיש, צווישען פיינע געסט, וועלען זיי זיך ממילא אויסלערנען גלייך זיצען און באנוצען מעסער און גאפעל; דער צווייטער טייל אבער האט וועניגער צוטרויען צום אידישען עהרענגעפיהל און פארלאנגט, די גלייכבארעכטיגונג זאל קומען שפעטער, אלס לוין, — אלס שכר פאר מעשים טובים, וואס מוזען פריהער געשעהען.

לויט דער מיינונג פון די לעצטע, דארף מען אויפשטעלען אז אלגעמיינעם רעגעל, וואס זאל אויסשליסען די אידען פון דער גלייכבארעכטיגונג, נאר מיט דעם באדינג, אז די אלגעמיינע רעגעל האט אן אויסנאם, נעמליך: „דאס אויסשליסען איז נאר נוהג גע־

אויספיהרען און פוילען וועט אויטאָמאַטיזירט ווערען — וואָס עס קאָן און דאַרף געשעהען — וועט יענקעלעוויץ אויפשטעהן תחית המתים. אַן אַנדערען סטיל וועט ער האָבען, נאָר קליגער וועט ער נישט ווערען, ער וועט נאָר שוין אַזוי נאַאיוו און עהרליך נישט זיין...

.1906

21.

„די שטימע פון אידישען פאָלק“

און נאָר אַ קבר וועל איך אייך עפענען; און די לעפצען פון נאָר אַ שוכן עפר וועלען זיך ריהרען; און איהר הערט אייך איין צו די רייד פון טויטען, כדי איהר זאָלט די לעבעדיגע פאַרשטעהן.

אויך אַן אַלט ביכעל. געדרוקט 1818; געקאָסט האָט עס צוויי גילדען מיט פופצעהן גראָשען; אָבער דער מחבר פון אַלטען ביכעל איז שוין נישט קיין רייכער בעל־טובה, נאָר אַ רב פון ל...ר'ער שול, מיט'ן נאָמען ר' משה בן אברהם.

ר' משה בן אברהם שרייבט אויך וועגען רעפאָרמען, אָבער נישט פאַר זיי, נעגען די רעפאָרמען שרייבט ער. ער פיהרט אויך מלחמה אויף מעסער־שטיך מיט די „פריוואַטע פּראָיעקטען־מאַכער“, הויפּט־זעכליך אָבער גאַרטעלט ער אונטער זיינע לענדען עבען קעגען די, וואָס מאָושאַ יענקעלעוויץ*) וואָלט זיי אויפ'ן האַלז געפּאַלען, און מיט דאַנקבאַרע טרערען די פּנים'ער באַנעצט...

בשעת ווען מאָושאַ יענקעלעוויץ וויל, אַז די רעפאָרמען זאָלען אויסגעפיהרט ווערען, נאָר נישט מיט געוואַלט; נישט אַנגעוואָרפען ווערען פון דרויסען, נאָר אַנגענומען מיט'ן גוטען אידישען ווילען, — איז ר' משה בר' אברהם איבערהויפּט נעגען רעפאָרמען... גלייכבארעכטיגונג מהיכא תיתי, אָבער אַהן רעפאָרמען.

און אַ פאַרצוג האָט דער רב איבער מאָושאַ יענקעלעוויץ מיט דעם, וואָס ער רעדט וועגען די רעפאָרמען און זיירע פּראָיעקטאַנטען פיעל קלאָרער און דייטליכער.

פּראָיעקטאַנטען — זאָגט דער רב — זענען פאַראַן צווייער־

---

*) זעה דעם אַרטיקעל אונטער'ן זעלבען נאָמען.

אז קיין איינציגער ווייבערישער טאלענט (!) צום געבערען זאל נישט פארלוירען ווערען! און דאס פאר־פאלק לעבט ביי אונז, ווי גאט האט געבאטען, אונזערע ווייבער קינדלען פון דער פריהסטער יו־גענד ביז דער טיפער עלטער... און טרעפט אמאל אז אומגליק, עס איז קיין גלייכער זווג נישט געווען, עס איז קיין שלום בית נישטא, ווערט מען לייכט געהאלפען: גט מען זיך שטיל, אהן סקאנדאלען, און פון איין שלעכטער פאר ווערען צוויי ג׳מע! און זיי לעבען שוין צוועקמעסיג, ווי גאט האט געבאטען!"

און דעריבער, כדי די אידישע מאסע זאל נישט זאגען, וואס טויגען אונז די פא־ליאקען, וואס הערען מיר זיי, איז א צייט ארום וועלען מיר זיין אין א מעהרהייט און מיר וועלען דא געוועל־טיגען — ראט יענקעלעוויץ, אז די פאליאקען זא־לען זיך אויך מעהרען און פרוכפערען!

„נביא לגוים נתתיך" — די אייביגע אידישע מיסיע...

— „זעהט, — זאגט ער מוסר די פאליאקען — מיר האבען קיין גיטער, קיין דערפער נישט, קיין גרויסע קאפיטאלען אויך נישט, און מיר מעהרען און פרוכפערען זיך, ב׳שעת וועז אייערע פאלאצען ווערען חרוב אהן באוואוינער, אייער לאנד שטעהט לער, אייערע שט׳עדט פארנעמען פרעמדע, און מיליאנען פעהלען אייך אייער לאנד צו באזעצען."

אז עכט נבי׳אישער טאן! דערנאך געהט נאך א משל, ווי פון מדרש ארויס!

— „מעהרט אייך, ווארים א פאלק, וואס זארגט נאר פאר דעם, וואס לעבט שוין, זעהט נישט זיך ווייטער צו פארפלאנצען, איז געגליכענט צו א פויער, וואס היט אפ דאס קארן, וואס ער האט שוין אין שפייכלער; לאזט אבער זיין פעלד אומבאארבייט און זארגט נישט, עס זאל נייע קארן וואקסען!"

איך האב אייך אז אלטען קבר געעפענט און א שוכן־עפר גע־וועקט. קוקט אייך צו איהם צו. אז די קארעטען־דומע וועט זיך

פעלקער געפינען די באפרידיגונג פון זיינע אייגענע אינטערעסען...

דאס וועלען שוין יענקעלעוויצ'עס אייניקלעך נישט פאר־שטעהן! ער אליין, מוז מען מודה זיין, האט אויך קיין קלארען באגריף דערפון נישט געהאט, און אויסער דער קורצער אבסטראק־טער פראזע, געפינען מיר אין דעם ביכעל קיין איינציג ווארט, וואס זאל נעהנטער אנווייזען, ווי אזוי די אידישע אינטערעסען קאנען באפרידיגט ווערען אינ'ם „צוזאמענגוס". אבער הימעל־הויך שטעהט יענקעלעוויץ איבער זיינע אייניקלעך. עס ארט איהם נישט, וואס דאס אידישע פאלק וועט אין פוילען פארשווינדען; ווענינס־טענס אבער פיהלט ער, אז דאס אידישע פאלק דארף עס וועלען, גערען־ווילליג טון; אליין קומען און זאגען: „נעמט אונז צו", ווי אנדערע, נישט באשניטענע פעלקער, האבען עס, לויט יענקעלע־וויצ'עס געשיכטע, געטאן...

אויך רעדט ער פון... „אונזערע אינטערעסען". ער רעדט נישט פון אידען, ווי זיינע אייניקלעך, בלשון נסתר. „מיר, אידען", זאגט ער, און וויל ער עפעס, זאגט ער „גיט אונז", נישט „גיט זיי", ווי היינט די מאדע איז.

איז דאך אבער די פראגע: ווי קאן דאס צוזאמענגיסען גע־שעהן: ווי קאן פוילען אסימילירען אזא גרויסע אידישע מאסע, וואס וואקסט און פרוכפערט זיך שטארקער, אלס די פוילישע?

און דא ווערט יענקעלעוויץ נאאיוו און ווערט ערשט רעכט אינטערעסאנט. פארקלענערען די אידישע פרוכטבארקייט וויל ער נישט.

דאס, וואס מיר אידען פרוכפערען זיך, האלט ער פאר זעהר גליק. „דאס קומט דערפון — זאגט ער שטאלץ — וואס מיר אידען האלטען עהרליך אונזערע ווייבער. מיר עהרען און שעצען און פארזארגען זיי מיט אלעם גוטען! מיר האלטען שטארק „פון מענש־ליכען געשלעכט". מיר ווילען די מענשליכקייט זאל וואקסען! די „רעליגיע" הייסט אזוי! עס איז גאטס געבאט... און — אלע מיידלעך ווערען ביי אונז (נישט היינט געראכט!) כלות, כלות האבען חתונה! מיר, אידען, באמיהען זיך מיט אלע מעגליכקייטען.

ווייץ אבער, זייער גייסטינער עלטער־זיידע, איז אביסעל ניכטערער און פראקטישער געווען.

„פוילען — זאגט ער — איז נישט פראנקרייך“.

פראנקרייך איז דאמאלט, וואס אנבאלאנגט אידען, געוועזען אין דער זעלבער לאגע, ווי דאס היינטיגע רוסלאנד. רוסלאנד האט קיין אידען נישט אריינגעלאזט און האט זיי באקומען בירושה צו־זאמען מיט די פויליש־ליטווישע פראווינצען; פראנקרייך האט אויך געהאט נאר פרעמדע — דייטשע אידען; איהרע אייגענע האט זי ערשט נישט לאנג געהאט ארויסגעטריבען. און דאס ביסעל פרעמדע אידען האט נישט געלעבט אין סאמע־דארנע מיט פון פראנצויזי־שען הארץ, נאר טאקע אין די גרענעץ־פראווינצען וואס זי האט פון דייטשלאנד אפגעשניטען. פון אזא קליין ביסעל אידעלעך מאכט מען פראנצויזען איבער נאכט! א נייער פאראגראף אין קאדעקס און — אוים אידען!

אין פוילען אבער וועט זיך די אי־דישע מאסע אזוי געשווינד נישט אונ־טערגעבען! זי איז צו שטארק, צו גרויס, און מעהרט און פרוכפערט זיך שטארקער, אלס די פאליאקען. אויפוואראפען דער אידישער באפעלקערונג א רעפארם פון דרויסען איז אוממעגליך. דער זאמען, פון א פרעמדער האנט געווארפען, וועט אין דער באַ־פעלקערונג קיין נארונג נישט באקומען און וועט נישט געדייהען... יענקעלעוויץ פארשטעהט, אז מען מוז ברענגען דערצו, די אידישע באפעלקערונג זאל זיך *וועלען* רעפארמירען. אז מען דארף צו איהר רעדען, נישט אין נאמען פון די אינטערעסען פון *פוי־לישען* פאלק, נאר אין נאמען פון איהרע אייגענע פאלקס־אינ־טערעסען! די רעפארמען דארפען נישט באפוילען ווערען; רע־פארמירען מוז זיך יעדעס פאלק אליין...

יענקעלעוויץ האלט פאר צוועקמעסיג און נאטירליך, אז *„צוויי פעלקער, וואס באוואוינען איין לאנד, דארפען זיך צוזאמענגיסען און ווערען איין פאלק. נאר דערויף* — פארשטעהט ער — *דארפען ביידע פעלקער באַ־שטעהן; דערינען דארף יעדעס פון ביידע*

רעפאָרמען. דאָס באַשניטענע פּוילען האָט זיך אומגעקוקט, אַז עס האָט אַ שלעכט לעבען געפיהרט, און וויל זיך פאַרבעסערען. וואָס טוט מען אָבער מיט די אידען? זיי אויך רעפאָרמירען? ווי אַזוי? אָט־דאָס איז די פראַגע! און אין דער פראַגע נעמט יענקעלע־וויץ דאָס וואָרט!

נאָר נישט מיט דער פעדער האָט ער אָנגעהויבען. פריהער האָט ער זיך געפּרואווט מיט אַ בעסערען כלי־זין. גאַנץ נאַאיוו דערצעהלט ער:

„די, וואָס האָבען צו שאַפען און אַ דעה צו זאָגען, האָבען פון רעפאָרמען נישט גערעדט. זיי זענען פאַרנומען געווען מיט'ן (נאַפּאָלעאָניש־רוסישען) קריג (1812), אַרויסגעטראָטען זענען נאָר, און שלעכט גערעדט, פּריוואַטע „פּראָיעקטען־מאַכער", און זיי האָט ער איינגפאַך געוואָלט מיט לאַ־ירחץ־געלט דאָס מויל פאַרשטאָפּען. עס איז אָבער אַרויס, ווי בוימאויל אויפ'ן וואַסער; עס איז אַ סקאַנדאַל געוואָרען... און דערווייל האָט זיך דער קריג אומגעריכט געענדיגט, די פראַגע איז שוין אויף אַנדערע הענט געקומען, פון „איבערקויפען" איז שוין נישט צו רעדען, און דעריבער שרייבט ער זיין בוך...

ווי אַזוי זאָל מען דורכפיהרען די רעפאָרם?

אין פּרייסען האָט מען רעפאָרמירט אויף אַ מאָדנער אָרט: מען האָט גענומען די אידען, וואָס האָבען זיך נישט באַשעפטיגט מיט אַקער־בוי, און געטריבען פון די דערפער אין שטעדט אַריין. אין מיטעל־אַלטער האָט מען נאָך איינפאַכער רעפאָרמירט: מען האָט גענומען דאָס ביסעל אידען און געוואָרפען איבער דער גרענעץ. דאָס אַלץ איז באַרבאַריש; דאָס וועט פּוילען נישט טון.

מען וואָלט געדאַרפט נאָכמאַכען פראַנקרייך. פראַנקרייך האָט מיט אַמאָל איבערגעשניטען דעם קנופּ, צוזאַמענגערופען אַ סנהדרין, עס זאָל זאָגען, אַז פּאַריז איז דאָס זעלבע, וואָס ירושלים, און פראַנצויזישע טעכטער האָבען נישט דעם דין פון בת־עכו"ם, און אויף דעם געשטיצט, האָט מען אַריינגעשריבען אַ פּאַראַגראַף אין קאָדעקס, אַז „אַלע, וואָס זענען געבוירען אין פראַנקרייך, זענען פראַנצויזען." היינט וואָלטען קעמפּנער, דוטלינגער, נוסבוים מעהר נישט געוואָלט; זיי וואָלטען עס געהאַלטען פאַר'ן איינציגען מיטעל אַז עק צו מאַכען מיט דער פאַרשאָלטענער אידען־פראַגע. יענקעלע־

פוילישען „אתה בחרתנו“ און עס קאסט זיי נישט א קאפיקע. פאר־דאן: היינט רעכענט מען שוין צוריק אויף גראשען — א גילדען מיט זעקס גראשען.“

יענקעלעוויץ האט זיך מקריב געווען נישט נאר מיט׳ן מויל, אדער מיט דער פעדער אין „קוריער ווארשאווסקי.“

ביי דער ערשטער מרידה (31) האט ער געלט געגעבען (לויט יכולת, שרייבט ער), אין די שולען (זיינע יורשים וואלטען עס בע־סער אין קלויסטער געטאן) האט ער הייסע רעדען געהאלטען (מן־הסתם אויף אידיש, וואס זיינע יורשים וואלטען שוין נישט גע־קאנט). און האט אויפגעוועקט אין די אידישע הערצער די ליעבע צום פאטערלאנד. צוויי זיהן האט ער געהאט, האט ער זיי געשיקט אין געפעכט אריין, זיי האבען זיך געשלאגען אונטער דער קאמאנדע פון יוסף בערקאוויץ און זענען געפאלען...

דאכט זיך, גענוג טיטעל אויף א פאטריאט; ער האט אבער נאך מעהר געטאן: צוויי אייניקלעך — מיידלעך האט ער געהאט, האט ער זיי געוואלט אויף א פוילישע „פענסיע“ שיקען. „ליידער אבער — וויינט ער מיט עכט־הארציגע טרערען — האט ער איז ווארשוי קיין פוילישע „פענסיע“ נישט געפונען! פראנצויזיש לע־רענט מען!

„אפילו די דינסטען אויף דער פענסיע רעדען פראנצויזיש! און וואס, אומשטיינס געזאגט, ווערט געלערענט? דעקלאמאציע, קאליגראפיע, ארטאגראפיע, געאגראפיע, קאסמאגראפיע... למודים, וואס האבען אפילו קיין פוילישע נעמען נישט! יענקעלעוויץ וויל אז עכט פויליש־נאציאנאלע פענסיע אהן קאליגראפיע, ארטאגראפיע און געאגראפיע... א שתדלן מעג זיין א שטיקעל עם־הארץ אויך. בפרט, אז די אייניקלעך האבען קיין חרטה נישט, וואס זיי זענען ווייבלעך געווארען. „זיי זענען — זאגט ער מיט א זיידישען שטאלץ — שעהן, געזונט, שטארק; די פוילישע לופט שאדט זיי נישט און זיי הויבען נישט אן צו בענקען קיין פאריז! זיי האבען, גאט זיי דאנק, קינדערליך, און פיהרען א שטאט!

די „מרידה“ איז אפגעפאלען, פוילען איז גאנץ אידישליך באשניטען געווארען, און עס שווימט ארויס די פראגע פון אלגעמיינע

דריי דורות, אז זי בליהט אין דער משפּחה יענקעלעוויץ, ווי א רויז. דער זיידע האָט זי איינגעפּלעסט דעם פאָטער, און דער פאָטער — דעם זוהן. זיי האָבען געזאָגט: האָב ליעב דאָס פּוילישע פאָלק...

דאָס פּאַרטוויישען די באַגריפען פון „פאָלק" און „לאַנד" איז נאָך נוהג ביז'ן היינטיגען טאָג. און מיר קאָנען דערפאַר אויפ'ן אַלטען יענקעלעוויץ קיין פאַראיבעל נישט האָבען. זיינע גייסטיגע יורשים, קעמפּנער, דוטלינגער, דר. נוסבוים און זייערע נאָכשטרעבער, האָבען אויך דעריבער קיין קלאָרערע באַגריפען נישט. אינטערעסאַנט אָבער איז, אַז ליעב האָבען דאָס פּוילישע פאָלק דאַרף מען נישט דעריבער, ווייל מען דאַרף אַלע פעלקער ליעב האָבען, נאָר ווייל „דאָס פּוילישע פאָלק איז איידעלער אין כאַראַקטער, אַלס אַלע אַנדערע פעלקער; עס איז בעסער, און עס לעבט אַ שענערעס לעבען, אַלס אַנדערע פעלקער". והא־ראיה: גרויסע לענדער ביי זיין גרענעץ האָט עס צוגעבונדען צו זיך מיט'ן האַרץ און נישט מיט דער שווערט! שכנים, וואָס זענען גענוג שטאַרק געווען צו לעבען אויף אייגענער פויסט, זענען גערענווילליג געקומען צו איהם און געבעטען: „לאָז אונז דיינע ברידער זיין; נעם אונז צו! לאָז אונז געניסען אין פריידען די פרוכטען פון דיינע איינריכטונגען און רוהען אין זיסען שאָטען פון דיינע אַנשטאַלטען! די פּוילישע גוטהאַרציגקייט האָט מיט דייטשען די פּוילישע שטעדט באַפעלקערט, און אונז פאַרוואָגעלטע, פון אָרט צו אָרט געטריבענע, האָט עס די טויערען פון לאַנד געעפענט!".

עס מאַכט נישט אויס, וואָס די גערענווילליג אונטערגעגעבענע פעלקער ווערען נישט אַנגערופען ביי די נעמען, און די צייט, ווען דאָס איז געשעהען, איז נישט אַנגעוויזען. עס מאַכט אויך נישט אויס, וואָס אַביסעל שפּעטער זאָגט דער זעלבער יענקעלעוויץ דעם פּוילישען פאָלק מוסר, פאַרוואָס עס מעהרט און פרוכפּערט זיך אַליין נישט, ווי געהעריג, און מוז דעריבער דאָס לאַנד מיט פרעמדע באַזעצען; אינטערעסאַנט איז דער פרעמדער „אתה בחרתנו"...

דורכגעדרונגען מיט ליעבשאַפט צום פאָטערלאַנד און מיט דאַנקבאַרקייט צום פּוילישען פאָלק, וואָס האָט אונז די טויערען געעפענט, האָט יענקעלעוויץ אַלץ געטאָן, וואָס דאָס פאָטערלאַנד האָט געקאָנט פון איהם פאַרלאַנגען. און דאָס איז ווירקליך זעהר שעהן און גוט פון זיין זייט. זיינע גייסטיגע יורשים זינגען דעם

און אין קאנאפּניצקא אליין האט זיך אויך דער מענש נישט געוועקט... זי קוקט אויף אלע פון גאנץ נידעריגען פּאטריאטישען שטאנדפּונקט: אונזער מענדעל... א י ה ר ע שכנים, צו וועלכע זי האט זיך צוגעוועהנט, זענען א ל ע פּוילישע אידען, לכל הפּחות: איינבינדער, וואס האבען איינקלעד אין גימנאזיום...

זי האט א ברייטער הארץ פאר דער דינערין...

און איז קליגער אויך: מענדעל קאן נאך פארלירען דאס הארץ פאר דער שמאדט... און אלע מענדעלס פאר'ן לאנד...

און אפשר טענ'עט זי מיט'ן עולם: לדידך?

.1905

20.

מאָוושא יענקעלעוויץ

א טיפּ פון א אידיש־פּוילישען כלל־טוער.

עס איז מיר אין דער האנט געקומען אן אלט ביכעל, געדרוקט 1819, אין ווארשוי, ביי די פּיארען. א פּויליש ביכעל; ביבולע־פּאפּיר, צוהאקטע אותיות, און אינטערעסאנטער טיטעל: מיטעל, ווי אזוי דורכצופיהרען די אידישע רעפארם אין פּוילען, און דער מחבר: מ א ו ו ש א י ע נ ק ע ל ע ו ו י ץ.

ווער איז מאוושא יענקעלעוויץ?

זאל ער אליין ענטפערען:

„איך בין — זאגט ער — א איד", נאר נישט איינער פון די אלטע אידען, וואס האבען דאמאלט נאך נישט אויפגעהערט צו זא־גען „לשנה הבא בירושלים" און צו וויינען ביי „על נהרות בבל,"— יואָרים: „וואס אמבאלאנגט דעם פאטערלאנד (פּוילען, הייסט עס) טרעט איך, מיט מיין ליעבשאפט צו איהם, דעם בעסטען ריין־קריסטליכען פּאליאק נישט אפּ".

און די ליעבשאפט צום פאטערלאנד האט ער בירושה. שוין

ראַטעווען, די דינערין... און ענדליך אָפּגעראַטעוועט איהם האָט דער מאַגערער סטודענט...

פרעגט זיך: וואָס איז פאָרגעקומען אין מענדעל גדאַנסקי'ס קאָפּ?

בשעת מעשה לאָזט זיך מענדעל נישט ראַטעווען דורך אריינ־שטעלען אַ הייליג בילד אין פענסטער... ער וויל אפילו פון פענס־טער נישט אַפּטרעטען, נאָר דער סטודענט שטופּט'ן אָפּ מיט גע־וואַלד, און לאַחר המעשה זאָגט ער:

— איך האָב פאַרלוירען דאָס האַרץ צו דער שטאָדט!

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

בשעת, ווען דער פּראָסטער עולם האָט רחמנות און וויל ראַ־טעווען דעם אַלטען מענדעל; בשעת, ווען די האַלב־געבילדעטע — דער זיינגער־מאַכער, דער ארכיוואריוס — פאַרשטעהען גאַנץ ריכ־טיג, אַז פרעמדע איז נישט קיין גרויסע עולה, אַז מען שלאָגט, זאָגט מאַריאַ קאַנאַפּניצקאַ: ניין! מען טאָר מענדעל גדאַנסקי נישט שלאָגען! — — פאַרוואָס? ווייל ד ע ר איד איז נישט פרעמד... אַ היימישער איז ער, ווען אפילו פון דאַנציג! און ער איז אַן איינגבינדער, על כן: פאַרדינט ער עהרליך זיין ברויט; און איז קיין פאַנאַטיקער, ער בינדט איין ביכלעך פאַר די „פּאַניענ־קעס" אין שול אריין און שיקט זיין אייגען אייניקעל אין גימ־נאַזיום!...

און מאַריאַ קאַנאַפּניצקאַ, וואָס קאָן יאָ אריינקוקען אַ מענש אין דער נשמה אריין, האָט נישט באַמערקט, אַז דער פּראָסטער עולם לעבט מיט מענדעל גדאַנסקי גוט נאָר פון ווייטענס: מען רעדט פון פּאָליטיק, נישט פון זיך, מען בינדט אָן די שנורען אָן יענער זייט קלאַמקע, נאָר קיין איינציגער פּאָדעם בינדט נאָך נישט די הערצער. מען טוישט שוואַרצע רעטעך מיט קאַלירטען פּאַפּיער דורכ'ן פענסטער — און ראַטעווען וויל מען נאָר דעם נאָהנטען שכן, צו וועלכען מען האָט זיך צוגעוועהנט — אַנדערע זענען הפקר! און ראַטעווען וויל מען נישט מיט זיך אָקעגען שטעלען, מיט אָפּטרייבען די שלעגער. עמפּערט, דערצאָרנט אויף זיי איז קיינער נישט — מען וויל נאָר מענדלען באַהאַלטען, אָדער די שלע־גער אָפּנאַרען מיט אַ הייליגען בילד! — — —

אפשר איז ער, ווי אנדערע אידען, א פאנאטיקער קעגען דער בילדונג? אויך גאט באהיט! קיין לעבעדיגע קינדער האט ער נישט, נאר איין אייניקעל. און דאס הוסטענדיגע אייניקעל (געזונט איז זעלטען ביי אידען) מיט די דורכזיכטיגע אויגעלעך איז א גימ־נאזיסטעל! און ער אליין, מענדעל, האט גרויס פרייד און נחת דערפון, וואס ער איז אן איינבינדער, וואס ער בינדט איין (חס ושלום נישט קיין גמרות נאר) שול־ביכער... אט די „פאניענקעס“. וואס געהען אין שול אריין לערנען, טראגען זיינע איינבינדען! נישט נאר ער ארבייט, נישט נאר ער האט זיך אויסגעארבייט ביי־לען אויף אלע צעהן פינגער, נאר אומדירעקט העלפט ער נאך, עס זאל זיך צושפרייטען די בילדונג!

און, אז דאס אייניקעל קומט אמאל אהיים פון גימנאזיום אהן א היטעל, וואס מען האט איהם אפגעריסען און צוהעשעט, ווייל מען האט איהם גערופען „זשיד“ — שטראפט איהם דער אלטער מיט גוטען: „וואס וויינסט דו, נאר? דו ביסט אין דער שטאדט געבוירען געווארען, דו ביסט דא נישט פרעמד! און כל זמן דו פיהרסט זיך עהרליך, תאסט דו דאס רעכט ליעב צו האבען די שטאדט...“

און אז עס מאכט זיך א קלאנג, אז מען וועט אידען שלאגען. און דער שכן, דער זייגערמאכער, דערצעהלט עס איהם גאנץ קאלט־בלוטיג, פרעגט דער אלטער מענדעל:

— וואס פאר א אידען? גנבים?

און אז דער זייגער־מאכער זאגט: אלע, וואס שטאמען נישט ארויס פון דער היגער ערד, פרעגט ער:

— און איך פון וואנען זואקס?

און נאך א רעבט האט מענדעל אויפ'ן לאנד... אין שלעכטע צייטען האט ער גלייך מיט אלע געליטען... „שמחות פאראייניגען נישט אזוי קיין מענשען, ווי טרויער און לייד!“

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

און דאך איז געשעהען, וואס עס איז געשעהען... עס האבען זיך געוויזען עפעס פרעמדע, בארוויסע, גאר אנדערע פנים'ער... דער זייגער־מאכער האט עס דאך געהאלטען כמעט פאר ריכטיג, דער ארכיוואריוס אויך... נאר דער היימישער סטרוזש האט'ן געוואלט

שכנים. ער קאָן אויסגעצייכענט דאָס שטילע געסעל און זיינע איינוואוינער; די פיזאָנאָמיע פון געסעל, זיין פולס, זיין באוועגונג, זיין קלאַנג! ער קען אַלע (קריסטליכע) קינדער, וואָס לויפען יעדען פריהמאָרגען אין אַכראַנע (פּריוט), אין שקאָלע אריין, ער קען די ארבייטער, וואָס געהען פּארביי אין דער פאבריק אריין... ער קען אפילו די פייגעלעך, וואָס האַלטען זיך אין די מויערען־לעכער פון דער ביר־ברויעריי.

א שריים, א מענש וואָינט זיבען און צוואַנציג יאָהר אין איין שטוב!

ער דערקענט, זיצענדיג אין שטוב, די טריט פון סטרוזש, ווען ער פארקערט פאר'ן הויז; דאָס טרוקענע הוסטען פון יונגען דע־פענדענט... דער קריסטליכער זייגער־מאַכער קומט צו איהם רעדען פון פּאָליטיק; דער קריסטליכער שטריקענמאכער פארטשעפּעט ביי דער קלאַמקע פון זיין טיר די שנור צום דרעהען. די קריסטליכע זיצערקע דערלאַנגט איהם פון צייט צו צייט דורכ'ן פענסטער א שוואַרצען רעטעך — פאַר קאָלירטע שטיקלעך פּאַפּיר (מענדעל איז אַן איינבינדער) צום שפּילען פאַר די קינדער. א שכן, א מאָגערער אָרעמער סטודענט, באָרגט זיך ביי איהם א שטיקעל חלב'ן ליכטעל צום לערנען — —

איהר זעהט, ווי גינסטיג, ווי גוט עס לעבט זיך!

אפשר איז ער, דער מענדעל, שעדליך אָדער וועניגסטענס נישט נוצליך פאר'ן לאַנד? גאָט באהיט! מענדעל פעקעלט נישט קיין סחורה, האָט נישט קיין פאַלשע וואָג און מאָס אין האַנט. עהרליך, מיט זיינע צעהן פינגער פאַרדינט ער זיין ברויט — ער איז, ווי דערמאָנט, אַן איינבינדער. זיבען און צוואַנציג יאָהר זיצט ער ביי דעם זעלבען פענסטער מיט'ן פּיפּקעלע אין מויל און בינדט איין ביכער...

ער איז אַנדערש גלויביג! אבער וואָס מאַכט עס אויס! דאַוונענדיג, טראָגט ער טלית און תפלין, רעדען רעדט ער מיט גאָט אויף אַן אַנדער שפּראַך, און זיין אַלטער הייליגער שפּראַך — אבער ווען שאַדט עס? שקצים'לעך האָבען איהם אַמאָל געוואָלט שלעכטס טאָן, דערפאַר האָט זיי דער גלח אַליין, וואָס איז גראָד פאַרבייגעגאַנגען, אָפּגעהאַלטען. קיין וואָרט נישט גערעדט, נאָר מיט'ן בליק! א שטומע סצענע געווען!

אזוי — באַץ! פּלאַצען אידישע שויבען! ווי הייסט? פאַרוואָס? איז נישט משוגע צו ווערען? און ווען וועמען שלאָגט מען? צי אונ־טערשיידט מען צווישען נוצליכע און נישט נוצליכע? ניין? מוז עס זיין א פרעמדע אינטריגע — מען וויל צוקריגען די גוטע ברי־דער, וואס האלטען זיך אזוי צוזאַמען!...

און אויב נישט, נאַר די אונטערשטע שיכטען פון פאָלק ווענען נאך ווירקליך אזוי גראָב, אזוי מיטעלאַלטעריש און אומגעבילדעט. דאַרף מען עפּעס טון... ווירקען — — — —

עפּעס טון, ווירקען, נאַר נישט מיט אייגענע הענט!... אד־וואקאַטען ברויכט מען! ארויסטרעטען זאָלען בעסער יענע... אין נאָמען פון לאַנד... זאָלען זיך מיהען אונזערע גוטע פריינד! און „זכה—מלאכתו נעשית על ידי אחרים“ —

ארויסגעטרעטען איז די קרוין פון פּוילישען פּאַרנאַס — „מאַ־ריא קאָנאָפּניצקאַ“! עס איז ארויס „מענדעל גדאַנסקי“ — מענדעל גדאַנסקי איז אַדוים, און אלע נאַאיווע, אויבענדרויפמאַטע אידעע און פאַרשטעלונגען, אהן א צייכען פון וואס עס איז א פאַרטיפּע רונג, שפּיגלען זיך אָפּ אין דעם „מענדעל גדאַנסקי“...

פון די „קבצנים“, וואס זענען ארויסגעטרעטען אויף נאַלעווקי, פון „פּריקאַשטשיקעס“ אין הויף — קיין שפּור... נאָר פאַרוואָס קומט מענדעל גדאַנסקי צו שלאָגען?

ער איז דאָך א היגער, ער וואוינט שוין דאָ אזוי לאַנג!

אמת, ער קומט ארויס פון דאַנציג, און דאַנציג איז היינט פּרייסיש, אבער ווען מענדעל איז געבוירען געוואָרען, איז דאַנציג געווען אונזער, און מיר שענקען נאָך דאַנציג נישט אוועק! דאָס היסטאָרישע רעדעל דרעהט זיך, און מאָרגען־איבער־מאָרגען קאָנען אלע דאַנציגער אידען זיין אונזערע אידען!

און מענדעל אליין פיהלט זיך דאָ נישט פרעמד, ער האַלט זיך נישט פאַר קיין גר, ער שטעהט ביי איהר נישט איין, ווי אין א גאַסט־הויז, מאָרגען צו פאַרלאָזען: ער איז צוגעבונדען צום פלעק, אויף וועלכען ער לעבט, איינגעפּליישט אין איהם, גלייך עס וואָלט קיינמאָל קיין ציון, קיין ירושלים יישט געווען; ער פיהלט שוין כמעט קיין גלות נישט...

ער פיהלט זיך נישט פרעמד און אי, נישט אָפּגעזונדערט: מיט טויזענט פעדים איז ער פאַרקניפּט און פאַרבונדען מיט זיינע

זאָץ: נישט דאָס לאַנד, וואָס צ. ב. ש. „פּאַלאַקען" האָבען פאַר־נומען איז „פּוילען", נאָר די, וואָס וואוינען אין פּוילען זענען פּאָ־לאַקען, ווארים אַלץ שטאַמט פון דער ערד. די באַגריפען האָט ער גענומען דאָרט, וואו ער האָט זיין גאַנצע בילדונג געגומען, און איז א לאַנד, וואו אַקערבוי איז די הויפּט־באַשעפטיגונג, און דער פּריץ, — דער גרויסער גוטבאַזיצער — איז דעריבער דאָס העכסטע און די גרויסע אומגעהייערע פויערען־מאַסע דאָס וויכטיגסטע, וואַקסט אַלץ — ברויט, פּרנסה און מענשען־רעכט — פון דער ערד, פון לאַנד!

מען דאַרף נאָר עהרליך אַרבייטען, נישט שווינדלען, נישט פּעקלען קיין סחורה איבער דער גרענעץ, נישט ברענען קיין נישט אָפּגעצאָהלטע בראַנפען און נישט ברייען קיין נישט אָפּגעצאָהלטע ביר. מען טאָר דעם לאַנד קיין שאַדען נישט מאַכען. פאַרקערט — נוצען ברענגען... איז מען אָבער ניצליך דעם לאַנד, איז מען שוין מיט דעם אַליין „אַביוואַטעל" — לאַנדס־בירגער, און עס קומט ביר־גער־רעכט! דאָס האָט דער אידישער אינטעליגענט, ווי אַלץ, וואָס ער האָט געמיינט און געטראַכט, נאָכגעזאָגט דער ליבעראַלער קריסטליכער אינטעליגענץ, וואָס האָט די אידען־פראַגע געשטעלט אין דער איין און איינציגער פאָרם פון נוצליכקייט פאַר'ן לאַנד: צי זענען אידען נוצליך דעם לאַנד, דער „איטשיזנא"? אויב יאָ, קומט זיי גלייכבאַרעכטיגונג, אויב נישט — נישט! בעסערע און ליבעראַלערע האָבען נאָר געקלערט, צי קאָן מען נישט געבען דאָס בירגער־רעכט אויף קרעדיט? אָדער צי איז ריכטיגער, מען זאָל זיי געבען בירגער־רעכט, זיי זאָלען ליעב קריגען דאָס לאַנד, די ערד, און ווערען אַביוואַטעלעס, נוצליכע און נויטיגע בירגער?...

און עליזא אָרזשעסקאָ'ס העלד, דער וועלט־באַריהמטער יוזע־פאַוויץ, געהט טאַקע אין מסר'ט זיינע קהל'ס לייט, וואָס רעפּרוי־דירען בראַנפען! — בירגער מוזט איהר ווערען, נוצליכע, נישט שעדליכע בירגער...

אין דער זעלבער פאָרם האָט זיך אויך געמוזט אָפּשפּיגלען די אידען־פראַגע אין די געהירען פון אונזער נישט אָריגינעל, נישט אידיש דענקענדען אינטעליגענט! ער האָט אַלץ איגאייגעם זיך און אַנדערע באַוויזען, אז ער איז נוצליך! און על כן קומט איהם רעכט אויף לעבען און פּריווילעגיעז אויפ'ן לעבען! און בשעת ער טענ'עט

טער. לאזט ער זיך נישט — מוז מען זיך באהאלטען אין קעלער אריין, ביז דער צארן וועט אריבער... נאר, ווי עס איז — אונזער בעל־הבית איז פארט א היבש שטיקעל אפטימיסט, אריבער וועט עס; ערגערס געווען, — איז אויך אריבער...

ווי א דונער פון שעהנעם הימעל האט עס געטראפען, — און צושראקען און צ׳רודערט האט עס אם מעהרסט דעם אידישען, פויליש־אידישען אינטעליגענט.

פלוצלונג אין ענדע פון נייגצעהנטען יאהרהונדערט א פייער בלוטיגער אפגלאנץ פון דער מיטעלאלטער נאכט? ! איז עס מעגליך?

מיט פריידיגען הארץ־קלאפען פלעגט ער זיך צוקוקען צום ציפער־בלאט פון אייראפעאישען וועלט־זייגער (פון כינא און יאפאן האט מען נאך נישט געוואוסט, — אזיע פוילט)... ווי כאטש ציטעריג און פאמעלעך עס רוקען זיך די ווייזערלעך! באלד וועט שלאגען די שטונדע פון באפרייאונג! מיט גרויס נחת פלעגט ער יעדען פריהמארגען אפרייסען דאס בלעטעל פון וואנט־קאלענדאר: די גליקליכע צייט איז נעהנטער מיט א טאג! עס ריהרט זיך, עס רוקט זיך, די ציוויליזאציע געהט, די בילדונג שטייגט... נאך, נאך עטליכע יאהר און אלע מענשען וועלען זיין גלייך, — גלייך גוט, גלייך עהרליך, גלייך געבילדעט — און ממילא וועט אויפהערען דער אבערגלויבען, דער רעליגיאנס־האס, די שנאה צום פאלק ישראל, וואס האט געשענקט דער וועלט די גרעסטע מתנה — דעם איינציגען גאט, די „עשרת־הדברות" מיט׳ן „אנכי" בראש!

פון דעם, אז די בילדונג האט נאר אנגעריהרט די העכסטע שפיץ בערג, בשעת ווען אין טאל איז נאך אלץ פארזונקען געבליבען אין דער פינסטערניש און פארוויקעלט אין שאטען — האט ער זיך קיין רעכענשאפט נישט אפגעגעבען. קיין נאציאנאלע געפיהלען און אינטערעסען האט ער אודאי נישט פארשטאנען: פאראן א געדעקטער טיש, דארף מען איהם אויך א בענקעל דערלאנגען, בעטען זיצען און עסען, און טרינקען „לחיים"! ער איז דאך א הי נ ע ר, א היימישער, א מחותן אויף דער חתונה, אן איינגענער!

און אלע רעכטע און פריווילעגיען (פון פליכט רעדט די בורזשואזיע פאר זיך אליין זעלטען) געהערען דעם לאנד. זענען מיר דען זיינע שטיפ־קינדער? עס איז ארויסגעקומען א פארקערטער

„רייטשעז“. וואס דער נאמען האט זיי שוין לאנג נישט געפאסט, ווייל זיי זענען שוין לאנג אריבער פון מענדעלזאנ׳ס תורה צו דער היימיש־פוילישער קולטור.

דער פ ר ו מ ע ר איד איז יועניגער נתפעל געווארען. דער־רינען, ווי אין אלע אומגליקען, האט ער מעהר נישט געזעהן, און נישט געקאנט זעהן, ווי — גאטס צארן, וואס איז אויסגעגאסען געווארען אויף איינצעלנע פערזאנען פאר זייערע זינד; אדער, אויב ער האט זיך אויפגעהויבען צו א העכערען שטאנדפונקט: אויף כל ישראל! עס איז שוין צו גוט געווען, מען האט שוין דעם גלות פארגעסען: שקאלעס, קריסטליכע אמען, גוי׳שע נעמען און קליי־דער, טרפות...

וואס דארף מען טון, גאט זאל זיך דערבארעמען און צוריק איינזעצען די שווערד אין שייד אריין? מען דארף תשובה טון... יעדער יחיד זאל זיך מאכען חשבון הנפש און אויסגיסען דאס הארץ פאר גאט, און בכלל דארף כל ישראל געדענקען, אז עס איז נאר א „גלות“... אז משיח וועט קומען, מ ו ז קומען, מען וועט גיך און באלד אויסגעלייזט ווערען, האבען אן אייגען און א הייליג לאנד, וואו גאט וועט זיין דער הערשער, זיין תורה — דאס געזעץ און דער מלך המשיח — זיי פארטרעטער צום אויספיהרען דאס גע־זעץ... על כן: פאסט און לויפט צו „ויחל“ און לערענט א שטיק „הכשר הזבח“, אדער וועגען תרומות ומעשרות... גרייט אייך צו.

דער בעל־הבית, וואס האט נאך אפשר אמאל געלערענט א פרק משניות, נאר שוין געשטעקט ראשו ורובו אין פראקטישען לעבען, וואס האט שוין געהאט א היבש ביסעל עולם־הזה, א היבש ביסעל גוטס: געלט, דירה, כלי־בית — וואס קאן חרוב ונחרב ווע־רען און געה נאך אמאל און זאמעל... דער בעל־הבית האט זיך שוין מעהר דערשראקען. פאר איהם, דעם גרעסערען וועלט־מענש, איז שוין עשו נישט געווען אויף גאטס באפעהל יעקב׳ן, אויב ער זיצט און לערענט און פיהרט זיך בדרך־הישר, צו בארינען, און, אויב נישט, צו שמייסען. עשו איז א מענש פאר זיך. מען האט פון איהם פרנסה אדער צרות... און אז ער ווערט בייז, איז נישט גוט... מען טאר איהם נישט דערצערענען! איז ער אין כעס, מוז מען איהם איבערבעטען, מיט שבת׳דיגע פיש, פסח׳דיגען שנאפס, מיט א חניפה׳לע און גאנץ אפט מיט א שמייכעל פון א אידישער טאכ־

דער זאַך צו דער הויך פון ל י ט ע ר אַ ר י ש ע ן ווערט — אַט, דאָס איז די פּראַגע.

פון מאַריא קאָנאָפּניצקא קאָן מען וועניגסטענס פיעל פאַר־לאַנגען.

די אַנגערופענע דערצעהלונג באַציהט זיך אויף די וואַרשעווער געשעהעני־שען אין יאָהר 1881. קעגען אַדעס, קישינעוו און דער־גלייכען, איז דער וואַרשעווער „צופּאַל“ א קינדערשפּיל, דעם נאָ־מען „פּאָגראָם“ נישט ווערט. צום אַנדענקען האָט ער איבערגע־לאָזט קוים איינינע אָפּגעקומענע פאַמיליען. גאָר א קליינע צאָהל זענען פאַרוואונדעט געוואָרען; געטויט — קיין איינציגער. צי האָט מען זיך ווי עס איז געוועהרט? מען זאָגט — אויף נאַלעווקי: קצבים זענען אַרויס מיט מעסער; פּריקאַשטשיקעס האָבען זיך גע־שטעלט אין די הויפען, — געשריבען דעריבער איז נישט געוואָרען. — נאָך וואָס?

נאָר ווי קליין דער פּאָגראָם איז נישט געוועזען, דער איינדרוק אויפ׳ן אָרט האָט געמוזט זיין א געוואַלטיגער: עס איז נאָך גע־וועזען פאַר די גרעסערע, אין גאָר גרויסע ערגעץ אַנדערש; און די אַלטע, די אַמאָל געוועזענע, האָט מען שוין לאַנג פאַרגעסען. און יעדער געוואָרפענער שטיין, וואָס האָט אפילו קיין אידישען קָאָפּ נ י ש ט געטראָפען, טרעפט דאָך אין אידישען מח! ריהרט ער דאָך די געהירן, רייסט ער דאָך איבער און צושטערט אַלטע, פון תהו־ובהו־פעדים צוזאַמענגעשפּונענע אידעען און וועלט־פאַרשטעלונ־גען...

נאַטירליך באַריהרט עס נישט אַלע גלייך, און נישט אַלע האָ־בען זיך אָפּגערופען אויף איין אָרט.

קיין אידישע אַרבייטער־קלאַסע איז נאָך דאַמאָלט נישט גע־ווען, און אויב זי האָט זיך שוין געשפּונען און געוועבט אין שאָטען פון דער פינסטערער און נאַסער קעלער־שטוב, — צום וואָרט איז זי נאָך נישט געקומען, — פון קיין אַרבייטער־וועלט־אַנשויאונג איז נאָך נישט געווען צו רעדען. דאָס אידישע לעבען איז געווען נישט דיפערענצירט אינעווייניג, נישט צוטיילט. עס האָט זיך גערעדט פון חסידים, — די פאַרשטעהער פון דער פרומער אידישקייט (די מתנגדים האָבען שוין נישט געלעבט), בעלי־בתים, וואָס האָבען שוין מעהר געוויכט געלעגט אויף „האָב און גאָב“, אויף עולם־הזה, און

דער ארויס אויף א זיכערען טויט, די סצענע ביים וואלד, מיניע'ס געבעט צו לעאָן, ער זאָל זאָגען „שמע ישראל" אויב ער וועט פאַלען, משה צבי און די טויב־שטומע ביי דער שול, דער איד, וואס אנטלויפט בשעת פאָגראָם, טרעפט משה צבי, און מיינט אין טויט־שרעק, אז דאָס איז א פאָגראָמשטשיק און בעט זיך רחמים, ער זאָל איהם שענקען דאָס לעבען... דאָס אלץ אָבער ווערט פארטרונקען אין א ים פון ווערטער... מאָמענטען, (ווי דאָס לויפען צום זעלבסט־שוץ), וואָס דארפען דורכבליצען, קריכען איבער דער סצענע, ווי ווערים, אזויפיעל און אזוי שלעכט ווערט איבער זיי גערעדט. ליפּמאַן: מאַמע, זיי א מענש! ראובן: לאָז פריי דעם וועג! מען האָט צייט, מען האָט, ווי משה מגיד זאָגט, גאַנץ נישט־מגיד'יש, א פול מויל מיט צונג, וועניגסטענס מעהר צונג, ווי גבורה... און עס ווי־מעלט פון „מערידין" מיט קרעץ אויף פרעמדע לייבער... און עס גרעגערט מיט זעלבסט־בעיאהונג, זעלבסט־פארניינונג און וואָס משה מגיד'ס לעקסיקאָן פארמאָגט: גאָטס לעסטערער, צושטערער נישט בויער, לצים, אדער געהט צו אל־די־רוחות — — —

אין גרויס איילעניש איז פון א אייביגער זאך א סעזאָן־אַרבייט געוואָרען!

און עס איז קיין אומגליק נישט, אז א מענש שרייבט אַן א שוואכע דראמא... דאָס אומגליק שטעקט אין דער הקדמה! נאָך וואָס האָט זי פינסקי געשריבען און נאָך שפּעטער געדרוקט? וואָס מעהר מען פארלאנגט פון א שוואכער זאך, טויטער בלייבט זי אונטער די הענט!

.1907

19.

מאַריאַ קאָנאָפּיצקא: „מענדעל גדאנסקי".

אלס דערצעהלונג איז „מענדעל גדאנסקי" א ליטעראַריש מייסטערשטיק — א פּערל, ווי עס איז היינט מאָדנע צו זאָגען. צו דערגרייכט די ג ע ז ע ל ש א פ ט ל י כ ע באַדייטונג פון

ביי שלום אַש אין „משיח׳ס צייטען“ געהט נאָר אַן איינציגער אנדרעי, וואָס דער פּאַטער האָט איהם נישט פאַרזאָרגט, נישט מיט קיין גאָט און נישט מיט קיין משיח׳ן — פאַרלוירען. ער אַליין האָט קורצע הענט און וועט דאָצו נישט דערגרייכען. יוסטינאַ בלייבט אויפ׳ן אָרט, טוליעט זיך צו דער פּוילישער ערד, וועט ביז׳ן גרויען צאָפּ אַריין חלומ׳ען פון אסתר׳קע און אפשר אַזוינע ווע־רען...

נאָר אין דער היינטיגער דעמאָקראַטישער צייט וועט מען מו־זען יוצא זיין מיט אַ קלענערען מיוחס אַלס אַ קעניג... סוחרים גע־העז צוריק צו וואָג און מאָס, פּאַבריקאַנטען צו זייער אינדוסטריע, אָבער די, וואָס געהען אַריבער דעם שלאַגבאַום, די ווערען ג ע־ר ו פ ע ן... אַ נייער נס קלינגט איבער טאָל און באַרג, אַ ניי, וואונ־דערליך לעבען וועקט זיך פאַר זיי!

וואָס פאַר אַ לעבען?

אַש, דער מאַלער, האָט נישט און דאַרף קיין תורה נישט האָ־בען! „אַ חלום פון זיין פאָלק“ האָט ער געגעבען... מאַלט אייך ווי און וואָס איהר ווילט... נאָר פון דער ווייט און פון דער הויך וועט עס קומען! און אפשר דרימעלט עס ביי אייך אין האַרץ? וועקט עס!

אָבער מיט וואָס ענדיגט זיך ביי דוד פּינסקי?

משה צבי איז געפאַלען... דאָס אַלטע יודענטום פאַרגעהט. אמת. וואָס ווערט אויף דעם אָרט געבויט? יעקעל וועט נעמען פון יק״א און אנדערע צדקה־חברות און וועט דערפילען זיין שאַדען... מיניע וועט זיך קלאָגען פאַר גאָט, אידאַ וועט נישט אויסקומען... ליפמאַן וועט אַלײן ווערען שטאַרבען, ווי אַ מענש. הירשמאַן מיט׳ן כלי קודש וועלען ווייטער מלחמה האַלטען מיט דער השכלה, פון וועלכער די רעוואָלוציע איז אַרויס, מען וועט מסר׳ן... לעאָן, דער בעל־תשובה, וועט אפשר ווערען אַ דערגרייכער און אַריין אין דומאַ...

איין ראובן בלייבט! ראובן, וואָס שרייט אַריין דורכ׳ן שויל־פענסטער: מיר זינגען! זאָלען מיר גלויבען אויפ׳ן וואָרט?

און אַ שאָד פּינסקי׳ס דראַמע. זי האָט זעהר פיעל גליקליכע מאָמענטען! לעאָנ׳ס איבערקערעניש, מיניע, ווען זי לאָזט די סינ־

...איהר פוילט און פאלט,
איהר ווערט פון טאָג צו טאָג מעהר אלט,
און אָפּגעלאָזט האָט זיך די האנט,
און ערנסטער זיפץ, אַ הייסע טרער —

האָט ער נאָך פאר'ן קישינעווער פּאגראָם אין „לעצטען וואָרט" געזונגען...

נישטאַ ווען צו טרייסטען, ווען א בשורה אָנצוזאָגען, ווען א וואונד צו פארבינדען, נישטאַ ווען די נשמה צו שענקען.

הערט, טויבע, הערט! — רופט גאָט.

עס געהט א טאָג,
איך לאָז אַרויס א זון פון רעכט
און וועל די וועלט מיט ליכט באַגיסען —
נאָר איהר אליין וועט בלייבען קנעכט
און וועט קיין טראָפּען ליכט געניסען...
און בלינדערהייט, מיט זיהן און טעכטער,
וועט איהר ארומלויפען פאר'סמ'ט
אהין, אהער, פאר טויזענט מייל,
און בעטען, חלש'ען א שטראַל...
נאָר איך באַגעגענט א געלעכטער,
וואוהין איהר קומט, האָט איהר פארזאמט...
איך שיק אראָפּ א מילדען גייסט,
וואָס פרישט, ווי טוי פון גאָט, און ווייזט
א נייעם וועג צו נייע הימלען —
נאָר איהר וועט טרוקען זיין, ווי שטרוי
און נישט אויף אייך וועט פאלען טוי,
איהר? — איהר וועט אייביג פוילען, שימלען.
און אויב ס'איז נאָך פון פריהער געבליבען
א פונק פון גייסט, געפיהל און גלויבען,
אַ ערנסטער זיפץ, אַ הייסע טרער —
וועל איך דאָס אייביגווייז אָפּרויבען.
און אייער האַרץ וועט בלייבען לער
אָהן טעם, אָהן ריח, אָהן לייב און לעבען...

זיי וועט קיין רעוואָלוציע נישט מיטרייסען, קיין שופר־של־משיח נישט וועקען...

— צי מעג מען ע״פ דין גאר זיך מוסר נפש זיין דערויף?
משה מגיד איז דאך א פרומער איד!

און וואס ווייטער? — פרעגט איהר — וואו איז דער בארג סיני, די נייע תורה?

שלום עליכם האט גארנישט צוגעזאגט. ער האט איינפאך און אהן א שום פרעטענזיע געמאלט א חורבה פון א אידיש הויז, און ער ענדיגט מיט דער חורבה, ווען מאיר דער גביר און זיין ווייב די געוועזענע פישערקע דערזעהן זי!

דער גראף איז געקומען, מאיר זיין פאקטאר, זיין קנעכט, זיין יועץ, זיין שמיוועל־קושער לויפט, איילט צום גראף און בלייבט איינ־מיטען שטעהן.

— מלכה (רייבט זיך דעם שטערן) וואס האב איך דיר גע־וואלט זאגען? — איך האב דיר עפעס געוואלט זאגען... און וואַ־לאריע זיצט?... און די איבעריגע קינדער?

— צוזייהט און צושפרייט, — ענטפערט מלכה.

— הא? — וואס זאגסט דו, מלכה? וואו זענען אונזערע קינדער? ער פאלט צו צום טיש און וויינט... איינפאך, און א וועלט איז איינגעפאלען... מאיר׳ס וועלט, דאך א וועלט, און עס איז דערפון א חורבה געווארען...

פון ביאליק׳ן האט מען זיך אויף קיין נוטס נישט צו ריכטען...

דער „משוגע׳נער נביא“ — ווי דר. עליאשעוו רופט איהם — דער מענש מיט דער שטאלענער שפראך, דער מארמאר־סקולפטאר איז דאך וואס אמבאלאנגט דער וועלט־אנשויאונג, דערוויל נאר אחד־העם׳ס תלמיד, דער אפגאט פון אדעסער קלייזעל... וואס שליסט אויס דאס א י ד י ש ע פאלק און בליהט אויסשליסליך נאר אויפ׳ן בעל־בתיש־לשון־קודש׳ן... און דאס — זענען טרוקענע ביינער אין יחזקאל׳ס טאל, נאר אהן האפנונג אויף תחית המתים... דער קלייזעל־גאט איז זיכער באנקראט און דאס קלייזעל אליין צוקריכט זיך אויף שבעה ימים... און די, וואס בלייבען, ווערען פארוואגעלטער פון טאג צו טאג.

אונטער דער שול צווישען די חזירים — דערפיהלט ער, אז גאנץ חיל מוז ערשט געזאמעלט ווערען און גאט האט עס איהם פאר'ן ז א מ ל ע ר געמאכט! מתתיהו כהן גדול האט אויך אזוי געטאן.

און צום פאבריקאנט הירשמאן, צום פרומען גבאי לויפט מתתיהו כהן גדול און טרעפט דארט דעם רב מיט צוויי דינים, איי־נעם א שטומען, דעם צווייטען א קראנקען — אויף — ביי פינסקי ווערט עס ארויסגערעדט...

— אדירי התורה! — קומט ראטעווען די שול!

און אז זיי געהען נישט, אז מתתיהו כהן גדול'ס: מי לה' אלי בלייבט אהן א ווידערקלאנג אין הארץ — שילט ער!

און לויפט ווייטער.

אין א וואלד האבען זיך אידען באהאלטען און דאווגען מנחה, ער רייסט זיי פון שמנה עשרה אוועק, זיי לאזען זיך נישט. דער־נאך זאגען זיי תהלים... ער לויפט אליין צו דער שול, האלט אפ א בחור, וואס ראטעוועט א מיידעל: די שול איז בילכער. האלט אפ די זעלבסט־שוץ, וואס ראטעוועט אידיש לעבען, האב און גאב, און רופט צו די ריינינקייטען... אלע אנטלויפען, איין טויב־שטומע בעטלערין בלייבט ביי איהם, ווען ער פאלט ביים ארון קודש אין מיט'ן קלאגען זיך פאר גאט...

דאמאלט שרייט ראובן אריין דורך א שול־פענסטער: מיר זיגען! און די קארטינע פאלט...

די קארטינע פאלט און איהר פרעגט אייך: וואס איז משה מגיד: מענש צי סימבאל?

און ווער איז די שול? א סימבאל צי טאקע די שול, וואו מען טרינקט י"ש און מען שלאגט זיך איבער עליות, ווי דער יונ־גער הירשמאן זאגט.

און איהר דערמאנט אייך נאך אן דעם שול־הויף מיט'ן מיסט, וואו די חופות ווערען געשטעלט... אן די היילען א ו נ־ט ע ר דער שול, וואו די חזירים האלטען זיך און בטלנים בר־כוכבא'ס באהאלטען זיך... און אנ'ם סופר, וואס שרייבט די ריי־נינקייטען... און איהר פרעגט נאך:

— מיט וואס פאר א כח? — פרעגט משה מגיד.

ביז אהער איז אונזער כח געווען אין גאט, די געדולד אין דער אמונה. און דאס נעמען זיי, די אפיקורסים, די גאט־לעסטערער, די לצים צו. פארדארבער זענען זיי אין זיינע אויגען, נישט קיין העלפער, צושטערער, נישט קיין אויפבויער. וואס ווייסען זיי, וואס ווילען אויסרייסען ביי גאט די לייצעס פון האנט און אליין פיהרען די וועלט, פון גוט און שלעכט, גלייך און קרום? די שפראך איז אפילו נישט מגיד'יש, בפרט דער משל פון א פעלזען אינמיטען ים אויף כנסת ישראל, נאר דער תמצית איז קלאר: אלץ איז פון גאט: ער שטראפט, ער טרייסט און לייטזעליגט... משה מגיד איז זיך נאך נישט איבערגעוואקסען.

נאר אז ראובן און ליפמאן לויפען צום זעלבסט־שוץ, און ליפמאן רופט אוים: קאנען מיר נישט לעבען, ווי מענשען, זאלען מיר שטארבען, ווי מענשען — פאלט דאס ווארט אויף משה מגיד'ס הארץ און באפרוכטבארט עס, און ער צינדט זיך אן און פערעפראזירט דעם זאץ אויף זיין אופן: „קאן מען נישט לעבען, ווי אידען, זאל מען שטארבען, ווי אידען"... און ער לויפט זאמלען גאטס חיל צו ראטעווען די שול מיט די רייניגקייטען, און לויפענדיג וואקסט ער ביז צום גלגול פון מתתיהו כהן גדול...

אט מיניע וויל איהם פארהאלטען, שרייט ער: איך וועל שילטען! ער האט זיין קראפט דערפיהלט! אז לעאן וויל איהם פארטרעטען: מיך ווילסט דו ראטעווען? אוועק, א מחלל השם צווישען מקדישי השם וועסט דו זיין! איהם וואלט ער די שול־טיר פאר דער נאז פארמאכט... גאטס חיל וועט זיך באגעהן אהן איהם! נאך איהם, נישט נאך ליפמאנ'ען, נישט נאך ראובן'ען וועט געהן דאס פאלק. ער זאל זיין דער איינציגער און דער לעצטער, ווי זיי זאגען. ער יאל נישט האבען הינטער זיך דאס פאלק, וואלט ער לאנג אויף זיך דעם טויט געבעטען... און מיט זיין קראפט אין איהם, וואקסט זיין גלויבען ביז צום בלינדען אפטימיזם... צוויי בטלנים טרעפט ער אין שול — לויבט ער גאט! עס ווייזט זיך אבער אויס, אז זיי זענען קיין גבורים נישט, נישט תורה האבען זיי געלערענט בשעת פאגראם, נאר פון עסען גערעדט, און ווילען קיין גראב אייזען אין קיין האק אין האנט אריין נישט נעמען און רעכענען זיך, אויב דער פאגראם יועט יומיגן, צו באהאלטען זיך

— לאז, זיי א מענש! מיר האבען זיך אזוי אויך פארשפע־טיגט...

די גבורים, ווי משה מגיד זאגט, האבען פול מויל מיט צונג...

די פאמיליע צבי איז אבער נאר דער פאן; די טראגעדיע טראגט אויף זיך משה מגיד!

וואס איז משה מגיד? ווי אזוי רעאגירט ער אויפ'ן פאגראם?

אחרון של פסח, סוף סעודה. א פאגראם שטימונג.

— גאטעניו — הויבט אויף משה מגיד די הענט צו גאט פאר'ן בענשען — דו זעהסט מיין הארץ! געפאסט וואלט איך דיר בעסער, מיט א בייגעל און אש וואלט איך דיר אפגעבאסט, ווען דאס וואלט נאר דיין הייליגער יום טוב נישט געווען!

— פאררעכען מיר — בעט ער זיך — מיין עסען, ווי א גרוי־סען קרבן און ווענד אפ פון דיין הייליגער תורה (?) און דיין פאלק ישראל דעם נייעם חורבן! און נעמט זיך צום בענשען.

בשעת ער בענשט, שטעלען זיך זיינע אייניקלעך פאר פאר'ן פובליקום אין געשטאלט פון א ויכוח איבער ציוניזם, סאציאליזם און אסימילאציע, אין אן אויספיהרליכען ויכוח, גלייך זיי זעהען זיך צום ערשטען מאל און גלייך עס וואלט אין דרויסען קיין פאג־ראם נישט געווען...

לעאן גלויבט נישט אין פאגראם, ליפמאן וויל זעלבסטשטענ־דיגקייט אויפ'ן גרונט פון באזעלער קאנגרעס, ראובן וועט בא־פרייען די וועלט מיט ס א צ י א ל י ז ם, יעקעל שפרינגט אויף — אין זיין שטוב זאל מען דאס ווארט נישט דערמאנען, און מיניע זאגט: זעהר גוט, ליפמאן וועט ברענגען משיח'ן פאר כל ישראל, ראובן וועט אמאל אויסלייזען די גאנצע וועלט, אבער דערווייל וואס טוט מען? דערווייל?

— ענטפערט, אדער געהט צו אלדע שווארצע יאהר, אדער קערט זיך אום צו גאט! — מישט זיך שוין דער אפגעבענשטער משה מגיד אריין אין ויכוח.

— דערווייל איז שלעכט, זאגט ראובן. ליפמאן רעדט פון גערולד און אויסהאלטען...

חומש אנגעהויבען — א פאטאגראפיע געשיקט; בר־מצוה — א פאטאגראפיע... געה האב נחת פון פאפירענע קינדער, פון פאפי־רענע אייניקלעך...

א:ן אז מען קומט זיך אמאל צוזאמען, אז מען עפענט די יום־טוב'דיגע טיר אויף קבלת פנים, וואס פאר א קאנטראסטען עס קומען אריין. „פון איין טראכט, פון איין בעט איז עס ארויס געקראכען" און צוריק געקומען אזוי ווילד פרעמדע!

יעדערער טראגט זיך ארום מיט זיין גאט, זיין משיח און זיין אייגענעם חלום!

ביי משיריקאוו'ן געהט עס איינפאכער צו: אין איין שטוב געבוירען און ערצויגען, נישט צ:שיידט זיך, נישט איבערגעפארען אין אן אנדערער צו־גרויסער סביבה, וואו איינער פארלירט דעם צווייטען, אהן קונצען ווערט איינער דאס, איינער יענס... און כדי איהר זאלט קיין טעות נישט האבען און וויסען, מיט וועמען איהר האט צו טון, הייסט ער די פערזאנען ויכוחים האבען, רעדען, יע־דערער שטעלט זיך אליין פאר און היציג, און אויפ'ן בעסטען אופן...

דאסזעלבע מיטעל האט, ליידער, פינסקי אויך באנוצט.

א:יף דער גרענעץ צווישען קאמעדיע און פארם פליהען שלום עליכם'ס פיגורען ווי ראקעטען פארביי און צייכענען און שניידען זיך אפ איינער פון צווייטען אינ'ם פלוג. ביים מאלערישען שלום אש איז „חלום פון זיין פאלק" ריהרען זיך פארשידענארטיגע מא־לערישע פלעקען. אט זעהט איהר זיי באזונדער, אט גיסען זיי זיך צוזאמען אין א גרויסארטיג שטימונגס־און וואונדער־בילד... ביי פינסקי'ן ווערען בשעת פאגראם, כל זמן ער קומט נישט צום פענס־טער און קלאפט נישט אן אין טיר, רעדעל־פיהרערישע ויכוחים גע־פיהרט... ראובן, וואס דארף אין לעצטען מאמענט זינגען איבער די כולינאנעס, ליפמאן וואס וויל, ווייל ער קאן נישט לעבען, ווי א מענש, שטארבען ווי א מענש, שטעהען אין פאגראם־צייט און רעדען אויספירליך פון אלף ביז תי"ו איבער אסימילאציע, ציוניזם און סאציאליזם. גלייך זיי טרעפען זיך דאס ערשטע מאל, און דערנאך זאגט א גבור צו דער מוטער גאנץ איינפאך:

אין קראַם פאַרשטעקט. און זיין האַרץ פאַר א װערמינע נעסט פון גראַשענדיגע אינטערעסען געמאַכט. זיין שנור מיניע א שטיל־שװייגענדיגע אידענע, װאָס האָט נאָר איין גאָט, פאַר װעלכען זי קען זיך אויסגיסען דאָס האַרץ... און א י י נ י ק ל ע ך: אידאַ, װאָס טויפט זיך, לעאָן — אַן אַסימיליאַטאָר, װאָס װערט א בעל תשובה, ליפּמאַן — א ציוניסט, ראובן — א סאָציאַל דע־מאָקראַט!

אויף דער רואינע פון אידישען הויז װעט זיך אָפּשפּילען דער פּאַגראָם־פּראָצעס, דאָ װעלען זיך אָנהויבען די שרעקליכע „פאַר־געננע..."

מיט דער צושלאָגענער אידישער פאַמיליע טרעפען מיר זיך ביי טשירקאָװ, שלום עליכם און אש אויך.

שלום עליכם׳ס מאיר טשאַלענט און זיין װייב די געװעזענע פישערקע באַקומען א קערבעל, ציהען זיך איבער קיין װאַרשע, און דאָ װערט די פאַמיליע צושפּליטערט. װי אויף א יריד װערען זיי פאַרלוירען. מאַטוניע האָט זיך אויסגעלערנט כאַפּען א קערטעל און שניידט זיך אויף אַן אַלפאַנס... פּלאַראַ װערט א גרושה פען־דע־סיעקל און אַנטלויפט מיט א נאַקעטען פּראָװיזאָר צו בענש־ליכט. חנה, װעלכער מען שיקט אָפּ די תנאים, רייסט זיך קיין בערן. פרעגן דעם פאָטער בחרם, װאו בערן ליגט. ער קען רעכט נישט נאָכזאָגען דאָס װאָרט. חיים װערט ציוניסט, חיים מיט „שװאַכע הענט" װיל אַקערען ערד, װי א פּויער! װאָלאָדיאַ װערט א „חברה מאַן", װי שלום עליכם רופט איהם צוליב דער געװוּע־זענער צענזור... און סאַשקע דאָס בן זקונים׳ל שפּילט זיך מיט הינטלעך און קעצלעך און שרייט: װעלאָסיפּעד!

אינ׳ם מאַלערישען „משיח׳ס צייטען" קלאָגט זיך מלכה די באָבע:

װי זאַלץ אין װאַסער איז זיך דאָס צושװאָומען... װעמען עס האָט דער װינט אין װייטע לענדער געטראָגען, װעמען עס האָט די כװאַליע איבער׳ן ים געיאָגט... איז אַן אייניקעל צוגעקומען, האָבען זיי דעם טאַטען מיט דער מאַמען א פאָטאָגראַפיע געשיקט...

האט זי א רעה געטאן. אין פאגראם־צייט וואלט עס אנדערש אויס־געזעהען... סעזאן־ארבייט!

„דער פאגראם אליין — האט פינסקי געוואוסט — איז נישט קיין ליטערארישע טעמא“.

„קיין קונסט־ווערק איז נישט אימשטאנד איבערצוגעבען א פאגראם־טראגעדיע אין איהר גאנצער שוידערהאפטיגקייט, ווי זי שפילט זיך אין דער ווירקליכקייט אפ“. הייסען, ווי טשיריקאוו טוט, שיסען און שטעכען אויף דער סצענע, שפילען אויף היסטע־רישע נערוועו ווערט ער נישט...

ביאליק קומט אויך נישט צו דער „שחיטה שטאדט“ בשעת פאגראם, נאר נאכ׳ן פאגראם, און לויפט ארום ווי א „משוגענער נביא“ (דר. עליאשעוו׳ס אויסדרוק) צווישען די חורבות, צווישען די מויערען מיט שווארצע לעכער ווי שווארצע וואונדען, שפרייזט איבער פעדערען און שמות, טרעט אויף צובראכענע כלים, ספרים־פארמעט, אויף שטיקער צופלאצט לעבען, זעהט פארטריקענט בלוט, צוגעטריקענטע שטיקער געהירן, די שאטען פון קדושים, וואס מען האט, ווי לעמער געשאכטען, דאס בערגעל מיסט, וואו מען האט דעם איד מיט זיין הונט מיט איין האנט געקעפט, און די חזיר־צונג, וואס לעקטביידע בלוטען... די על פי נס לעבען געבליבענע חשמונאים און בר כוכבא׳ס, וואס האבען זיך אין מיסט פאר־שטעקט און אין חזירים־שטעלכעלעך באהאלטען, די פעטער, מע־נער, ברידער און חתנים, וואס האבען געזעהען, ווי זייערע טעכ־טער, ווייבער, כלות און שוועסטער האבען אונטער דעם גוי און זיין האק געצאפעלט און געוואונשען זיך רואה ואינו נראה׳ס צו זיין... ער זעהט די קבצנים, וואס נעמען נאכ׳ן פאגראם און נעהען זיך טארבעס, און לעגען פלייש און בלוט פון קדושים אריין און לאזען זיך ־דערמיט אויף דער וועלט, און ער שעלט, און ווארפט דעם בלו־טיגען שאנד־פלעק גאט און דער כנסת ישראל אין פנים אריין.

פינסקי אבער האט געוואלט געבען דעם פסיכאלאגישען פראצעס, וואס איז געשעהען און געמוזט געשעהען אין דער נשמה פון פאלק, און אויסגעוועהלט אלס אונטערלאגע דאצו האט ער די „פאמיליע־צבי“, וואס האט זיך, ווי דאס פאלק, צושפאלטען און צושפלי־טערט... דער זיידע משה מגיד איז א פרומער, גאט גלוי־ביגער איד, זיין זוהן יעקעל — א סוחר, וואס האט זיין נשמה

וואס איז די פאמיליע צבי?
דאס איז די פראגע!

„ביים אפענעם קבר פון די קישינאווער הרוגים — שרייבט פינסקי אין זיין הקדמה — ווען זייער בלוט האט נאך קיין צייט נישט געהאט פארטריקענט צו ווערען, האב איך פארטראכט און אנגעהויבען צו שרייבען מיין פאמיליע צבי..."

ער האט געזינדיגט קעגען דער צייט און די צייט האט זיך אן איהם נוקם געווען...

א קורצע צייט איז אריבער, די מאכינאציע פון פאגראם איז אנטפלעקט און קלאר געווארען. מיר שטעהען שוין נישט קעגען א שרעקליכען סוד, מיר האבען צו טון מיט א געמיינעם, שרעקליכען און אין איינוועגס עקעלהאפטען פאליטישען פארברעכען. די זאך געהט איבער צום אונטערזוכער, צום ריכטער, צום תלין, צו וועמען איהר ווילט, נאר פון דיכטערס האנט פאלט זי ארויס. וואו איז דער טאג פון דעם דין וחשבון, פון וועלכען פינסקי רעדט אין זיין הקדמה?

דער פאגראם איז נאך נישט אריבער צו דער פארגאנגענהייט. מיט שרעק פאר א פאגראם געהט מען נאך צו די וואל־אורנען. עס לעבט נאך די שווארצע מאה, די זעלבסט־הערשונג צאפעלט זיך נאך, און ביי יעדער קאנוואולסיע קענען פארגאסען ווערען גאנצע טייכען אינטעליגענטען און אידען בלוט. — כוליגאנעם און געהארכזאמע מיליטער פיהלען נישט, אבער איבערבויען אונזער וועלט־אנשויאונג צוליעב פאגראמען וועלען מיר שוין נישט. און אז פינסקי זאגט, אז ער רופט זיין פאלק צום בארג סיני, וואו ער וועט זיי געבען א נייע תורה — הערען מיר און — שמייכלען...

א צייט־ווערק איז פאמיליע צבי און פארגעהט מיט דער צייט.

די רוסישע צענזור וואס האט געגויט ביאליק'ן, ער זאל זיין זאך רופען אנשטאט „משא קישינאוו" משא נעמיראוו, האט דער זאך א טובה געטאן. זי האט זי איבערגעטראגען צוריק אין דער קינות־סליחות־און תחנות־צייט, און די זאך איז א פאעמע געווארען. פינסקי'ן, דערמיט, וואס זי האט זיין ווערק צו שפילען פארווערט,

בארגענדיג אין זיך דעם סוד פון פארגעהן און פארשווינדען... אויף פארשידענפארביגע האפנונגס־פליגעל פליהט די אוטאפיע גע־גען נאך אין אומגעפארמטען נעבעל געהילטען מארגען און זאפט מיט דורשטיגע אויגען זיינע פארחלומטע שטראלען...

דעם „היינט“ מיט זיין נויטווענדיגער לאגיק, קליינע אינטע־רעסען, קליינע טוגענדען און פארברעכען מוז דער קינסטלער אי־בערלאזען דעם כראניקער, דער פאליטיק־שרייבער־און מאכער — דעם גאראדאוואי!

די געגענווארט קען נאר פראטאקאלירט ווערען אין א רע־אלען ראמאן א־לא בערשאדסקי, אונזער אמאליגער היימיש־געבא־קענער זאלא. זי קאן געבען זאגאר קונסט־פאטאגראפיע, אבער קיין קונסט.

דער קינסטלער מוז האבען די פערספעקטיווע פון דער צייט: דאס וואס איז פארגאנגען אין לעבען קאן אויפשטעהן אין ליעד; דאס, וואס איז נאך נישט געשעהען, קען ווערען גע'חלומ'ט. דאס ארומיגע קען העכסטענס זיין ל י ט ע ר א ט ו ר, געוועהנליך — נאר סעזאן־ארבייט!

מיט אייביגע פראגען, וואס הויבען די פערזאנען צו דער הייך פון סימבאלען, באשעפטיגט זיך אין אונזער ליטעראטור פרץ הירשביין, זעקס און צוואנציג יעהריגער יונגער שרייבער פון פער־צעהן דראמען. דאס זענען די טרויעריג זיסע ליליען־גלעקלעך, וואס קלינגען אין זיינע „קברים כלימלעך“ און „ביי דעם ברייטען וועג...“ דאס זענען די ליכטשאטען, פון וועלכע ער שפינט „איינ־זאמע וועלטען“. אנדערע געהערען צו דער צייט. וואקסען אין איהר און וועלען ווערען דורך איהר צושטערט...

שלום עליכם'ס: „צוזייהט און צושפרייט“ איז א קונסט־פא־טאגראפיע אויף דער גרענעץ צווישען קאמעדיע און פארס. שלום אש'ס „משיח'ס צייטען“ — דער „חלום פון מיין פאלק“ — א מאלעריש צייט־בילד, נאר א געפליגעלטס, וואס ריהרט מיט די שפיץ פליגעל די העכסטע סימבאליק... טשיריקאוו'ס „אידען“ — א סעזאן־ארבייט, א סצעניזירטע כראניק מיט'ן פאגראם אויף דער סצענע, ווייבער זאלען חלש'ן...

פארם צו פארם, וועלטען צו וועלטען, און אפשר פון **חלומות צו** חלומות, פון זייפען־בלאזען צו זייפען־בלאזען — ווער ווייס?

אבער אונזער לעבען וואלט צו א זומפּ געווארען, ווען גאט'ס ווינטיגער אטעם זאל נישט בלאזען איבער דעם וואסער און טרייבען אונזערע שיפלעך אלץ ווייטער און ווייטער צום קוים געחלומטען ברעג...

און דאס טרייבען אויף דעם וועג פון לעבען ווערט וואס אמאל האסטיגער; די ערד ברענט וואס אמאל מעהר אונטער די זוילען, די האלט־סטאציאנען ווערען וואס אמאל זעלטענער, די רוה־צייטען קירצער, וואס אמאל שטירצען ראשער אלטע וועלטען, וואס אמאל ווערען ראשער נייע געבוים, אום ווייטער נאך ראשער צו שטירצען...

וואס טרייבט? וואס איז וועלט? וואס איז לעבען און טוים, ליעבע און האס, וואס בויט און צושטערט, וואס רופט צוזאמען און וואס צוטרייבט? דאס זענען די אייביגע פראגען. מיט דער צייט ענדערט זיך די פארם. עס טוישט זיך דער ארקעסטער, עס טוישען זיך אויך די אינסטרומענטען, די סימפאניע בלייבט דיזעלבע... די שפראך ווערט געענדערט, נייע אקטיארען טרעטען ארויס און שפּילען האמלעט. דער תמצית, די פראגע: זיין אדער נישט זיין — איז דיזעלבע!

פאראן אויך צייט־פראגען...

אזעלכע געהערען נישט דעם אינהאלט, באריהרען נישט די נשמה פון דער וועלט, נאר די פארם, דאס, וואס עס בייט און פארוואנדעלט זיך... נישט די שלאנג, נאר די הויט, וואס זי וועט באלד פון זיך אראפּווארפען, אום א נייע אויף זיך צו נעמען.

יעדע עפּאכע האט איהר פולס, איהר נערוו, איהר אייגענארטיגע בלוט־שלאג און איהר אייגענע, היציג־מאכענדיגע אינטערעסען...

זענען זיי אויך דיכטער־מאטעריאל?

אין געשטאלט פון פ א ר ג א נ ג ע נ ה י י ט און צ ו ק ו נ פ ט!

מיט פּיעטיזם באהאנדעלט דער היסטארישער ראמאן דעם נעכטען, וואס געהט אפּ אין ווייסע תכריכים געוויקעלט, פאר־

קלערען: „גאט ווייסט, וואס פאר א מיאוס'ע פרנסה ער האט דארט."

„געוואלט, וואס שעם איך מיך?" — רייסט זיך יענקעל אין אייגענעם האַרץ. נאר דער פראלער לאזט נישט; ער שווימט שטענדיג און לייכט ארויס!

און אז דער פעטער פרעגט איהם: „בלייבסט שוין א היגער, יענקעל?" — כאפט ער זיך ארויס: „ניין", און ער בארוהיגט זיך ערשט, ווען ער איז שוין „צוריק אויף דער שטעל", אין פאר'חושכ'טען שטיבעל, אויף נאַוואָ־ליפקא, אין ווארשוי.

ארעמקייט איז נישט קיין שאנד, נאר א בושה איז עס...

(נישט געענדיגט)

.1903

18.

דוד פינסקי'ס „פאַמיליע צבי".

פאראן אייביגע פראגען, אייביגע רעטענישען.

אונזער קערפער, מיט אלע זיינע געפיהל־אינסטרומענטען וועט אייביג שטעהן קעגען זיי אומבאהאלפען, אומגעלומפערט און אפּ־הענגיג, און די פארבענקטע, צום קוואל פון וויסען אייביג דורש־טיגע נשמות וועלען שטענדיג זיי ארומפלאטערען מיט די שוואכע פליגעל, און זיי אפּבּרעכען, ווי זומער פייגעלעך ביי א פלאם.

דאס איז דער קוואל פון אייביגען הארץ־וועה, נשמה־מאַ־טערניש, וועלט און מענשען שמערץ — דער אייביגער קוואל פון פאעזיע.

א קערפּערליכע וואונד פליסט אוים מיט פוילעניש און טויט; זעלישע וואונדען — מיט פאעזיע, נשמות־קרענק — מיט פערעל!

וועלט — לעבען און טויט — ליעבע און האס... אט דאס זענען די פראגען... דאס זענען די קלאנגען פון אונטער דער ערד, פון איבער די וואלקען, פון אלע ווייטען און ברייטען, וואס וועקען אינז פון טיפּבּטען שלאף, וואס טרייבען די שענסטע אדם־וחוה'ס פון גן־עדן ארויס, וואס יאגען אונז אהן איפּהער אויף דעם ברייד־טען אומענדליכען לעבענס־וועג פון פארשטעלונג צו פארשטעלונג,

עס געהט נישט! די צונג דרעהט זיך דערצו נישט איבער, און אי־נעווייניג, אין הארץ, ווילט זיך איהם גאר עפעס אנדערש זאגען. קלאגען זיך אויף ווארשוי, אויפ׳ן פינסטערען לעבען דארט!

פון מייל דארפען ארויספליהען קארעטען, וועניגסטענס דראש־קעס, גומענע רעדער; נאר — רעד פון פרעמדען נחת, אז פאר די אויגען שטעהט איהם זיין פאר׳חושכ׳ט ציממערל אויף דער נאוואַ־ליפקי... אויך אינטערעסירען נישט די זאכען נישט דעם אלטען טאטען און נישט דער מאמען! זיי ווילען בעסער הערען עפעס ווע־גען א תכלית: פארדינט מען עפעס געלט?

און זיי באמערקען באלד, אז יענקעל פראלט אין דער וועלט אריין, אז „עס איז נישט"...

— אמת! — ענטפערט דער פאטער.

אין יענקלען צוגיסט זיך דאס הארץ. אצינד וואלט צייט גע־ווען אויסצוזאגען דעם אמת, נאר דער פראלער ליגט פון אויבען אן און טוט מעשים. כאפט ער און שיט אויס א ליגען: „נאך דריי טעג רייזע זעהט מען נישט אויס בעסער"... „דריי טעג? — וואונ־דערט מען זיך — פון ווארשוי פאהרט מען נאר איין טאג!" — „אבער דאס קלייבען" — ענטפערט זיך יענקעל און פארלירט זיך, ווארים ער האט נישט געהאט וואס צו „קלייבען" — וואס ער האט געהאט, האט ער אויפ׳ן לייב געבראכט. און פון דעם, וואס ער האט געבראכט, האט ער אויך „צרות"... וועניגסטענס אין גאס: צי זאל ער זיך עפענען דעם פאלטא און ווייזען דעם ראק, אדער באהאל־טען דעם ראק און ווייזען דעם פאלטא. ביידע זענען פיעל נישט ווערט...

צרות, נאר יענקעל וויל זיך האלטען אויף דער מדרגה, און, אז ער שלאגט נישט אן מיט קארעטען, בולווארען וכדומה, כאפט ער זיך אויף שולען און בתי מדרשים. בתי מדרשים אפילו (אויסער אויף דער גנאינא) נישט פאראן, אבער שולען... דאס הייסט: קיין שולען אויך נישט (אויסער צוויי) נאר „שטיבלעך" מיינט ער... דארט דאווענען חסידים... ממש משוגעים... קאפאטעס, שטריימ־לעך... און מען רעדט: ענקער, יאך, סארנע...

ער רעדט און אלץ ארום איז שטיל...

מען הערט נישט וועגען תכלית. די מוטער הויבט שוין אן צו

צוויי תענוגים: די „ליולקע“ און „איוב“! — אהן א ביסעל מא־כארקע איז ער אוים מענש, דאס ווייב זאגט: „ער פאר׳שכור׳ט די פרנסה מיט מאכארקע“ — און אז עס פעהלט איהם דער רויך, איז ער גע׳פועל׳ט אריינצולויפען צו א שכן, אפילו צו א „אינו ישראל“. בארגען אביסעל מאכארקע... און די ליולקע איז פאר איהם אי א תענוג, אי א טאפעלטע רפואה; דאס הייסט, אי פאר׳ן גוף, אי פאר דער נשמה: דער רויך צופיהרט איהם דאס ליחות פון גוף, וואס ער וואלט אנדערש נישט אויסגעהוסט, און צופיהרט איהם אויך די בייזע געדאנקען אין מח, וואס וואלטען דארט פארשטארט געווארען און פארגליווערט ביז שגעון... חיים איז דאך מלמד, האט א שייכות מיט גרויסע און קליינע אותיות, ווייסט פון שאלות, וואס קהלת פרעגט און אנדערע פרעגען, און ווען נישט די ליולקע, וואלט ער זיי אפשר פארענטפערט גאר „על פי דרך הטבע“...

פאר דאס איז „איוב“ שוין א פרנסה אויך. „איוב“ לערענט ער מיט די תלמידים. דעם נייעם זמן, קומט א נייער תלמיד.

— וואו האלטסטו אין „פסוק“?

— ישעיה.

— ביי מיר ועסטו לערנען איוב.

און איוב׳ס הקדמה, די סצענע אין הימעל, יאגט ער דורך גע־שווינד... דאס איז ביי איהם, ווי אן איבעריגע זאך.

— זינגענדיג—וויינענדיג הויבט ער ערשט אן, ווען איוב עפענט דאס מויל און פארשעלט דעם טאג פון זיין געבוירען.

און באלד פארגעסט ער, אז ער האט תלמידים פאר זיך, הערט נישט זייער נאכזאגען מיט אלערליי גרייזען; ער לערענט און זינגט וויינענדיג פאר זיך...

טראגי־קאמיש איז יענקעל ליבערמאן („צוריק אויף דער שטעלע“), וואס דינט אין ווארשוי פאר דריי פאים. פארבענקט זיך אמאל אויך אויף יום־טוב אהיים, אין קליינעם שטעדטעל אריין — עס וועט זיין א נחת: ער וועט אייך דערצעהלען וועגען ווארשוי... א שפאס, ווארשוי; ער וועט דערצעהלען פון בולווארען (א שטיקעל טעות, ליבערמאן און אפשר רייזען מיינען: פאריז), וועגען טעא־טער, גערטנער, קאנדיטארייען... און ער קומט און פאלט אריין!

אז ארט אהן וואסער. וואלט ער דעם דורשט אויך באנוצט... ער וואלט א דריטע סטרונע באקומען און זי וואלט געקלונגען.

באלד, אין דער ערשטער ערצעהלונג „איוב“ פאלען מיר אריין אין „א לעפיאנקע“, וואו חיים מלמד וואוינט שוין א יאהר דרייסיג. דאס הייסט: זייט ער האט חתונה געהאט. אין „לעפיאנקע“ איז אייביג נאס און אייביג קאלט, די כלי־בית זענען דורכגעפוילט און דעריבער אויך איז אוממעגליך זיך אויסצוציהען; דער קאסטען, דער טיש וכדומה וואלטען דאס איבערטראגען נישט אויסגעהאלטען, און ניי „מעבעל“ קויפען איז ער נישט אין שטאנד.

און די פאמיליע האלט אין איין הוסטען... די גאנצע ערצעה־לונג הוסט... ערשטענס — הוסט דער מלמד אליין; די מלמ׳דיכע זיין ווייב, און אויך די טאכטער געלע. ביי געלע׳ן, רעכענט רייזען, איז שוין די „לעפיאנקע“ נישט אזוי פיעל שולדיג, ווי די ירושה. „א קראנקער טאטע, א קראנקע מוטער; זענען די קינדער אודאי קראנק“. דער „אודאי“ איז אפילו „לאו—דוקא“ — נאר קראנק איז זי, הוסטען הוסט זי...

און ג ע ל ע איז ג ע ל, ווי וואקס, הויך און דאר און די אויגען איהרע זענען איבערגעצויגען מיט א „טויטען טרויער“... ראטעווען זי איז אוממעגליך; נישט דא פאר וואס! דער פאטער, חיים מלמד, כאפט אמאל א גוזמא, און כאטש ער גלויבט נישט אין „חכמת הרפואה“, גיט ער אמאל א זאג: געלע וואלט געדארפט א דאקטאר. ער האט שוין אזא טבע צו כאפען גוזמאות. אז עס איז נישטא אין שטוב א דרייער אויף ברויט און קיין האפנונג אויף א דרייער אויף ברויט, גיט ער אמאל א זאג, גלאט פאר זיך, אין דער וועלט אריין: „מען וואלט געדארפט א דריי־רובעלדיגע“ — נאר די גוזמאות זיינע, די „גלייכווערטלעך“ געפעלען נישט איז שטוב. „ער הויבט שוין אן זיינע חכמה׳לעך“... ברומט דאס ווייב.

געלע — ווענינגסטענס איבער דער גאנצער ערצעהלונג — שווייגט. די מלמד׳יכע הוסט ביז יציאת־נשמה, נאר צו יציאת נשמה קומט נישט; זי הוסט זיך אויס און שרייט ווייטער. דאס הייסט: זי שרייט ווייטער: ברויט! הערען הערט מען נאר „חיים מלמד“.

אחוץ גאלגען־הומאר צו כאפען אמאל א גוזמא ווענען „א דרייערל“ אין שטוב אדער א דאקטאר פאר געלע׳ן, האט ער נאך

לייד און ליעבשאפט, כאטש כמיעלניצקי אליין גלויבט אויך נישט, אז מען קען און דארף עפעס טון אין דעם פאך. אידען פאר אידען (הייסט עס דארט), טוען, ווי ווייט עס לאזט זיך, נאר דאס איז עפעס אנדערש, דאס איז פאר ליעבשאפט...

פארוואס טרעט נישט כמיעלניצקי ארויס פריי געגען אלע, אזוי ווי דאס טוט יודים? ער פארענטפערט זיך:

איהם געפעלען — זאגט ער — די אלע, וואס ווילען איבער־וואקסען דעם עולם, ווען אויך נאר מיט א קאפ! אלע באהארצטע מענשען! נאר ער ווייס אויך, וואס עס הייסט שלאגען זיך מיט ווינטמיהלען; וואס עס באטייט, אייביג אויסגעלאכט צו ווערען; דער חוזק זאל שטענדיג דערעסען!

פון ערשטען קלאס אז (דערצעהלט ער) ביז'ן ענדיגען די אוני־ווערזיטעט, זיין גאנץ לעבען, האט מען אלץ פון איהם חוזק גע־מאכט. פארוואס? — ער אליין ווייסט נישט... מן הסתם ערש־טענס דערפאר, וואס ער איז געבוירען א איד; צווייטענס דער־פאר, וואס ער הייסט (ערלויבט זיך צו הייסען?) כמיעלניצקי!... צווישען אונז גערעדט — זאגט ער — קום איך נישט ארויס פון פראצענטניקעס און שווינדלער... די מייניגע קומען ארויס פון שטעדטעל „כמיעלניק“, הייס איך דעריבער כמיעלניצקי... אבער...

און אזוי ווייטער... כמיעלניצקי איז אויך דער איינציגער, וואס האט געהאלפען יודימען, ער זאל קריגען די שטעלע אין באד־אנשטאלט...

צי האט ער איהם געוואלט לויז ווערען פון ווארשע? עס זעהט נישט אויס.!

.1900

17.

אברהם רייזען.

(„ערצעהלונגען און בילדער“, תרס"ג, ווארשוי, פארלאג „פראגרעס“)

אברהם רייזען באזינגט די נויט, די איינפאכע נויט. אין זיינע געדיכטען, ווי אין זיינע ערצעהלונגען און בילדער, זענען „פינף קארטאפעל א טראגעדיע“; קרענק, הונגער און קעלט — די וויכ־טיגסטע, כמעט די איינציגע מאטיווען... וואלט ער געוואונט אויף

איינסיגע" אויגען, וואס חלום'ען אין אייביגען טרויער וועגען טויט...

לעבען א טויער באגעגענט יודים א סוחר'טע, מיט צוויי קערב גרינצייי איי די הענט. איז איז איינגאנצען צובראשעט, די אויגען קוקען פאר זיך מיט א שטילער טויטער מאטערניש און זעהען אוים, ווי פון אייער שאלען... נאר אין די אויפגעשוואלענע אדערען, ביי די שלייפען און אויפ'ן האלז, האט דאס בלוט כמעט הויך געשלאגען... אויף דער שוועל פון א געוועלבעל איז געזעסען אן אלטער איינגעהויקערטער אידישער טרעגער, וואס האט אפגע־שטעלט אין מיט'ן גאס צוויי אלמער צוזאמענגעבונדענע מיט א שטריק, וואס ער האט צוגעשלעפט ביז אהער, און האט זיך גע־נומען צום מיטאג, — „צו א גרויע אוגערקע מיט א שטיקעל דאר־ברויט".

— און אויף דעם אלעם,—זאגט יודים אויף אן אנדער ארט,— האבען מיר (קריסטען) נאר איין רפואה — אנטיסעמיטיזם!

איך רעכען, אז אייך וועט נאך אינטערעסאנט זיין די אלגע־מיינע באציהונג פון זשעראמסקין צו דער אידישער פראגע. אין דער ערצעהלונג דריקט זי זיך אוים, אויסער דער הלצה איבער'ן אנטיסעמיטיזם, נאך אין צוויי פאקטען: אהיים קומענדיג פון פא־ריז קייןווארשע, טרעפט יודים, ביים אראפשטייגען פון דער באהן, א אידישען טרעגער, וואס בעט ביי איהם דאס געפעק מיט א שלעכט פויליש. יודים זיפצט אפ: „דו היימישער פרעמדער!" — מאכט ער. ווער עס וואוינט לאנג אין לאנד, דער ווערט היימיש, נאר ווער עס רעדט שלעכט פויליש אין פוילען, איז פרעמד; ע"כ איז דער איד, וואס איז שוין דא געבוירען און האט שוין דא זיינע קברים און קען נאך, לא־עליכם, נישט פיין ארויסרעדען עטליכע פוילישע ווערטער — „היימיש" און „פרעמד" צוזאמען.

צווישען אלע דאקטוירים, וואס קומען פאר, אלס יודים'ס קאנ־לעגען און צוהערער פון זיין דרשה וועגען היגיענע פאר'ן ארעמען פאלק, געפינט זיך איינער אן אידישער דאקטאר כמיעלניצקי. כמיעלניצקי איז נישט קיין באהארצטער מענש. בשעת די קאלעגען לאכען אוים דעם דר. יודים מיט זיינע חלומות, שמייכעלט כמיעל־ניצקי גלייך מיט אלע... נאר, ארויסגעהענדיג, באמיהט ער זיך צו־זאמענצוטרעפען מיט'ן אויסגעלאכטען און באווייזט איהם מיט־

נאמען, וואס מען איז נישט ווערט צו געדענקען... צו גאר א קללה אויף זון און לעבען, א קללה וואס האט זיך גרוים געצויגען ווי א ווארעם אין דער קויטיגער ארעמקייט...

רעכטס און לינקס אפענע געוועלבלעך וואס ענדיגען זיך איינ־וועניג באלד נישט ווייט פון דער שוועל און זעהען אויס, ווי שופ־לאדען, אויסגעקלעפטע מיט פאפיער. אין אזא מאגאזין איז אויף האלצערנע פאלקעס אויסגעלעגט פאר א רובל דריי פאפיראסען... נעהנטער צו דער טיר נארען אריין דעם קונה געקאכטע אייער, גע־רויכערטע הערינג, טשאקאלאד אין טעוועלעך, ווי אויך אין דער חנ׳עוודיגער פארם פון צוקערלעך... שטיקלעך קעז, ווייסע מערען, קנאבעל, ציבעלעס, כריין, ארבעס אין די שאלען... עמער מיט כשר׳ע קאלבאסלעך און סלאיען מיט סאק צו וואסער... אין יעדען איינציגען געוועלבעל איז דער פוסבאדען שווארץ פון בלאטע, וואס פארלירט נישט איהר אנגענעמע פייכטיגקייט אין דער גרעסטער היץ... אויף דעם מיסט קריכען ארום קינדער. קויטיגע און אין נאך קויטיגערע שמאטעס געקליידט... יעדעס געוועלבעל איז א היים פאר עטליכע מענשען, וואס פארברענגען די צייט מיט גאר־נישט, מיט פלוידערען... טיף אין איינעם פון די געוועלבלעך זיצט א פאמיליען־פאטער, א גרינער מרה־שחורה׳ניק, וואס ריהרט זיך נישט פון פריה־מארגען ביז שפעטען אווענט פון ארט, און טראכט, קוקענדיג אויף דער גאס ארויס, וועגען עפעס א שווינדעל.

א טריט ווייטער און עס באווייזט זיך אין אן אפענעם פענס־טער א ווארשטאט, וואו, אונטער נידריגע סופיטען, פארקירצען זיך דאס לעבען איינגעבויגענע מענער, געהויקערטע פרויען... דא בא־ווייזט זיך א ווארשטאט פון א שניידער, — א פינסטערע הייל, פון וועלכער עס שלאגט א דיקער גערוך צום אנטאפען, נישט ווייט זיצט אן איינגעבויגענער פארוקענמאכער, וואס פארזארגט די קעפ פון די ארעמע אידישע ווייבער... עטליכע פארוקענמאכער זיצען אין שכנות, איינער הארט ביים צווייטען... בלאסע, געלע, אפגע־שטארבענע מיידלעך. אליין נישט געקעמטע און נישט געוואשענע... צוקעמען מיט מיה די האר־צויטען, די „קלאקעס!“ פון הויף און טירען, זאגאר פון די אלטע רעכער, מיט די צוגעקלעפטע קליינע פענסטערלעך. באווייזען זיך קראנקע געזיכטער, דארע, לאנג־נעזיגע, גרינע און גרויע, מיט בלוטיגע טריפענדיגע אדער מידע „אלץ

איז דאס בלוט פון די, פאר וועלכע מען דארף ארבייטען. די צו־זאמענשטעלונג פון דער ערצעהלונג איז ניט אהן חסרונות. ערשטענס איז זי נישט גלייכארטיג; צווישען אויסגעצייכענטע בילדער. געפינען זיך גאנץ שוואכע, גלייך די באגייסטערונג האט זשעראמסקין צייטענווייז פארלאזט, נאר ער ארבייט אויף כח! דאס בוך מאכט אויסער דעם קיין איינדרוק פון א גאנצער זאך, נאר פון צוזאמענגעשטעלטע קליינע, מעהרסטענסטיילס גרויסארטיגע נאוועלען. אויסער דעם איז נישט אלץ דערזאגט!... און דאך האט, ווי געזאגט, די ערצעהלונג געמאכט אין דער פוילישער ליטעראטור אן אומגעהייערען איינדרוק.

פאר די לעזער פון „יוד" וועט געווים אינטערעסאנט זיין זשעראמסקי'ס א באשרייבונג פון אידישען ארעמען לעבען אין ווארשוי. מיר ווילען זי דעריבער ווערטליך איבערזעצען. יודים איז געקומען קיין ווארשוי און זוכט אויף זיין פאמיליע. אז ער האט דורכפאסירט דעם זאקסישען גארטען מיט'ן אייזערנעם טויער: האט ער זיך געפיהלט נאך מעהר אין דער היים. שמאלע דורכגענג צווישען די קראמען פיהרען ביז צו דער קראכמאלנער גאס; סי זון פארגיסט מיט היץ דעם גאנצען רינשטאק, וואס הייסען „גאס." פון שמאלען העלזעל צווישען „טשעפלא" און דעם פלאץ, שלאגט א שרעקליכער געשטאנק. ווי דאמאלט איידער יודים האט ווארשוי פארלאזט, ווימעלט דארט פון אידען, ווי פריהער זיצט אויפ'ן טראטואר אן אלטע, קראנקע אידענע און פארקויפט הייסען באב, ארבעס, און קערענדלעך פון מעלאנען. דא און דארט בלאנקען זיך ארום טרעגער פון סאדא־וואסער, מיט די פעסלעך אן א זייט און גלעזער אין די הענט. עס איז גענוג צו ווארפען א בליק אויף א גלאז מיט'ן צוגעטריקענטען סיראפ ביים אביון אין דער האנט, מען זאל אן דעם דארשט פארגעסען. אנגעשפארט אן א וואנט, שטעהט איינע מיט סאדא־וואסער, זי איז אפגעריסען, כמעט נאקעט; דאס פנים איהרס איז געל, טויטליך. זי שטעהט אויף דער זון, ווייל דא, רעכענט זי, וועט זיך געשווינדער א פארבייגעהער פארגלוסטען א טרונק. אין האנט האלט זי צוויי פלעשער מיט א רויטער פליסיגקייט, קענטיג — א סיראפ. די גראבע ליפען ציטערען. צי שעפטשען זיי א געבעט צו די דורכגעהער, זיי זאלען נעמען א טרונק, צי א בקשה אויף לייזונג צו דעם ליעבען

אקעגען רעדען און נישט דענערווירען די דאמען... און דערגליי־כען...

די פארלעזונג, וואס האט צופיעל פון ארצט פארלאנגט, האט דעם דר. יודים נאך געשאדט. זיינע קאלעגען האבען זיך פון איהם דערוויטערט, קיינער האט איהם נישט רעקאמענדירט, נישט צו־גערופען... די געזעלשאפט האט זיך פאר איהם פארשלאסען און דר. יודים האט געמוזט אפטרעטען פון ווארשוי... ער פאהרט אין א באד־אנשטאלט אלס אינגערער ארצט, נאר ער האלט זיך דאר־טען אויך לאנג נישט אויף. דאס באד איז פון אויבען אן אויפ־געפוצט, פיין פארצירט, פארגרינט און פארבלימט, נאר אונטען איז די ערד דורכגעזאפט מיט שלעכטען וואסער, מיט שעדליכער פייכטקייט; עס איז דארט פאראן א שפיטעלכעל, נאר דרינען ליגען קיין קראנקע נישט, ווייל עס איז שטענדיג פארנומען מיט'ן דירעקטארס קארטאפעל און ריבען... און דר. יודים קאן קיין עולות נישט ליידען! און ער מוז אפטרעטען... זיינס א פריינד, אן אינ־זשעניער, פארשאפט איהם א שטעלע אין א קוילען־גרוב, וואו עס הויבט זיך אן פאר יודים א נייע, נאך א גרעסערע ארבייט...

דער ארבייט גיט ער זיך איבער אינגאנצען, ער אפפערט פאר איהר זיין אייגען גליק. יודים איז פארליעבט, נאר ער זאגט זיך אפ פון זיין געליעבטער, כאטש זי איז זיינס גלייכען, אויך „א מענש אהן א היים" און וויל מיט איהם צוזאמען ארבייטען אויפ'ן זעלבען פעלד. נאר יודים וויים, אז די ארבייט איז צו גרוים, גרע־סער אלס די קראפט פון א מענש, העכער אלס זיין אייגענער מזל. און ער וויל נישט טיילען צווישען איהר און זיך זיין לעבען, זיין ענערגיע... ער גיט זיך אינגאנצען איבער דער ארבייט. ער אפ־פערט זיין גליק און איהר גליק דעם ציל, וואס ער האט זיך גע־שטעלט...

יודיב'ס דערמאנטער פריינד, דער אינזשעניער, אויך א מענש מיט הארץ, וואס קען אויך קיין עולות נישט ליידען, ענדיגט אנ־דערש — ער שיכט זיך! ער האט נישט געפיהלט אין זיך די קראפט עפעס צו טון! — יודים ארבייט, ווייל ער גלויבט פעכט אין זיין ארבייט, וועניגסטענס אין דער פליכט, אז מען מוז ארבייטען, וואס איז ביי איהם אזוי שטארק אפשר דעריבער, ווייל ער אליין קומט ארוים פון ארעמע, פארהארעוועטע עלטערען; ווייל זיין בלוט

16.

זשעראָמסקי'ס „מענשען אָהן אַ היים“.

איינער פון די פּוילישע יונגע שריפטשטעלער סטעפאן זשעראמסקי, האט אויפגעריהרט די גאנצע פּוילישע ליטעראטור מיט זיין דערצעהלונג אין צוויי טייל: „מענשען אהן א היים“. דער אינהאלט פון דער דערצעהלונג לאזט זיך גאנץ קורץ איבערגעבען.

דר. יודים, דער העלד פון דער דערצעהלונג, האט געענדיגט אלס ארצט אין פּאריז, וואו ער האט צוגעזעהען צום נישט־געזונטען לעבען פון דער גרויסער מאסע אביונים אין די גרויסע שטעדט, ווי אויך צו דעם, וואס די דאקטוירים טוען דארט, כדי דאס ארעמע לעבען צו פארבעסערען. ער קומט צוריק קיין ווארשע, וואו ער טרעפט דעמזעלבען דלות, פול מיט פרעמדע און איינענע פּלענער, ווי אזוי צו קומען דעם ארעמען קלאס צו הילף. „איין שוואלב קען קיין זומער נישט מאכען“, וויל ער אז זיינע חברים זאלען מיטארבייטען, און צו דעם צוועק האלט ער פאר זיי א פּארלעזונג. די פארלעזונג האט קיין גוטען איינדרוק נישט געמאכט. די קאלעגען, זענען באשעפטיגט נאר מיט פּראקטיק, מיט געלט פארדינען. מעדיצין, מיינען זיי, איז אויך א פאך; ווי שוסטעריי, סטאלעריי און דערגלייכען. יעדער פאכמאן איז נאר מחויב צו קענען זיין מלאכה, פון וועלכער ער דארף לעבען, און דער עיקר — געלט צו פארדינען. אז א מענש, מיינען זיי, לערענט אפּ א יאהר אכט— ניין אין גימנאזיום און דערנאך א יאהר פינף— זעקס אין אוניווערזיטעט, האט ער גענוג געארבייט מיט'ן מח און עס איז שוין די העכסטע צייט זיך אליין צו פארזארגען... איינינגע פון זיינע קאלעגען באשעפטיגען זיך אפילו מיט היגיענע „לטובת־הכלל“, נאר פאר'ן העכערען כלל; פאר רייכע לייט, וואס זענען און קענען דאנקבאר זיין; וואס לויבען, רעקאמענדירען און גיבען אליין אויך געלט צו פארדינען... פאר זיי לוינט זיך אבילו איינצוריכטען ווייכע טראגזעסעל אין די הייזער, מענשען זאלען זיי טראגען ארויף און אראפּ פון די טרעפּ, עס זאל חלילה דעם בויכיגען מאן קיין אטעם נישט פארפעהלען... עס לוינט זיך אפילו די מיה צו ערפינדען מוילשלעסער פאר דינסטמיידלעך, זיי זאלען נישט

פאלק ביז צו העכסטער שטופע פון בילדונג (ווי אזוי?) אבער שווער איז, מיינט דער פראפעסאר, אריינצובלאזען א לעבענס־גייסט..."

מיר מיינען פארקערט, און עס האט זיך אויך אויסגעוויזען, אז נאציאנאל־פאליטיק איז זעהר לייכט צו פיהרען! ביי יעדעם פאלק אין הארץ ליגט אונטער'ן אש נאך נישט דורכגעברענטע נאציאנאל־קוילען, און עס איז זעהר לייכט צו זיין א ד ע ר ו ל ע ד, א ש ט ע ק ע ר, א ס ו א ו ו א ר י ן, אדער א נ י י מ א ד י ־ ש ע ר ק ע ל ע מ ע ר מ ג י ד. א בלאז צו טון, דאס פייער זאל אויפפלאמען, בשעת די פאלקס־בילדונג שוויצט אויף שריט און טריט און ריהרט זיך נישט פון ארט...

מיר האבען פאראייניגט אלע דריי ביאגראפיען, וואס דער פארלאג האט ארויסגעגעבען, דעריבער, ווייל אלע דריי צוזאמען מאכען גלייך מיט'ן „ספר הברית", זעהר א שלעכטע ווירקונג אויפ'ן לעזער.

ער ווערט געוואר: אז מען מעג רעדען אויפ'ן „אבן עזרא" מיט'ן „רמב"ם", נאר נישט ריהרען א אידישען מנהג... אז מען מעג פארבייגעהן דעם אמת, אבי שלום, און אז פאלקס־בילדונג — איז גארנישט אזוי וויכטיג... אזוי זאגט דער רש"ל, דער ביאליסטאקער רב, דער פראפעסאר ש פ י ר א...

אונזער לעזער איז צופיעל אנגעבילדעט, ער זאל וויסען, אז א שוסטער דארף מאכען שטיוועל און דער בעקער בייגעל: אז ביים רש"ל דארף מען לערנען פארשטעהן א גמרא, דעם ביאליסטאקער האט מען געמענט אויף זיכער פרעגען א „טעפעל־לעפעל" שאלה, אדער נאכ'ן געווינען אויף דער לאטעריע, בעטען א נדבה... און— אז ביים פראפעסאר ש פ י ר א האט מען זיך געמענט לערנען מאטעמאטיק, ביים פראסטען עולם איז א גרויסער מאן גרויס אין אלעם: א גוטער בעקער קאן געוויס שטיוועל אויך מאכען! און דעריבער זאגען מיר נאך אמאל, דער פארלאג „עזרא" מעג שותפות מאכען מיט'ן ווארשעווער דרוקער ט...

.1900

פעסאר שפּירא האָט געווירקט אין דער מאַטעמאַטיק, פון דעם ווייס ה׳ װ ו ע ר נ י ק א ו ו ס ק י נישט א וואָרט. פאַר איהם איז נענוג, אַז דער פּראָפעסאָר איז באַגראָבען געוואָרען „אויפ׳ן קעל־נער בית־עלמין, וואו עס רוהען הונדערטער קדושים...“

ריהרענד איז געוועזען דער קורצער הספד, וואָס דער קעלנער ראַבינער האָט געהאַלטען.

„א גע־ונד ביסטו דיין גאַנץ לעבען געווען, גלייך מיט דיין פאָלק! גע־ונד ביסטו געפאַלען אין דער מלחמה פון דיין פאָלק און דאָך, נישט אין דער פרעמד ביסטו געשטאָרבען, ליבער שפּירא! דו ביסט אין דיין לאַנד געשטאָרבען, ווייל דיין לאַנד איז געוועזען די אידעע, די וויסענשאַפט“!

אויך ווייס ער, אַז דער פּראָפעסאָר שפּירא האָט גע־שריבען ווערק. טייל זענען געדרוקט, טייל זענען נאָר אין כתב־יד, מאַנכע — נאָך נישט געענדיגט.

כאַראַקטעריזירען דעם פּראָפעסאָר שפּירא אַלס ציוניסט איז אויך דעם סטודענט פילאָזאָפיע געוועזען צו שווער, און אין דעם פאַך איז ער אויך יוצא מיט הויכקלינגענדיגע ווערטער, פון וועלכע מען קאָן קיין טראָפּען באַגריף נישט אויסדריקען. „צו שרייבען די ביאָגראַפיע פון פּראָפעסאָר שפּירא — הייסט באַשרייבען דאָס לעבען פון די אידישע פאָלק אין די לעצטע פינף און צוואַנציג יאָהר!“ קורץ און שאַרף! מיר ווייסען נאָר, אַז דער פּראָפעסאָר שפּירא איז געוועזען א ציוניסט און דערצו אַן אידעאַליסט. די הויפּט־זאַך איז ביי איהם געוועזען צו עפענען א אידישען אוניווערזיטעט אין ירושלים; אין טויזענט אַכט הונ־דערט און אַכציג האָט ער געגרינדעט א חברה אידישע סטודענטען אונטערן נאָמען „ציון“. ער האָט א גרויסע ראָלע געשפּילט אין קאָנגרעס אין באַזעל. נאָר פון דעם וועט דער סטודענט פילאָזאָפיע רעדען „אויף אַן אַנדער אָרט“. דאָ וויל ער נאָר באַמערקען, אַז דער פּראָפעסאָר שפּירא איז זעהר פרום געוועזען, כמעט פאַנאַטיש, און האָט מעהר געהאַלטען פון דער ציוניסטיש־נאַציאָ־נאַלער באַוועגונג אַלס פון פאָלקס־בילדונג.

„אויסבילדען א פאָלק, — שרייבט ער — איז נישט א שווע־רע זאַך(!) אין איין דור קענט איהר (?) אויפהויבען א לעבעדיג

האָט ער באַקומען סמיכה אויף רבנות. אין אַ פּאָר יאָהר שפּעטער (וויפיל יאָהר?) איז ער געוואָרען רב און ראש ישיבה אין אַ קור־לענדיש שטעדטעל (ווי הייסט עס?) נאָך קינדווייז האָט ער געהאַט אַ גרויסען חשק צו מאַטעמאַטיק, און דעריבער האָט ער זיך אויף דער שטעלע נישט געקאָנט לאַנג אויפהאַלטען, און איז ארויס קיין אויסלאַנד שטודירען. ער האָט זיך ארומגעוואַלגערט אין לאָנדאָן (ווען, ווי לאַנג?), אין בערלין (ווען, ווי לאַנג?) אָהן ברויט, אָהן באַקאַנטע, אָהן הילף, פלעגט נישט האָבען קיין נאַכטלעגער. אין הערבסט־צייט פלעגט ער דורכשפּאַצירען גאַנצע נעכט ביים טיר־גאַרטען. ער האָט זיך פונדעסטוועגען פאָרבערייט און איז אריין אין בערלינער געווערב־אַקאַדעמיע. נאָר, ווי מען זאָגט, דער הונגער איז קיין פריינד. עס האָט איהם דאָס געזונט געקאַסט און ער איז קראַנקערהייט געקומען קיין אדעס, וואו ער איז אָפּגעלעגען אין מאַ־נאַט אין שפּיטאָל.

אין וועלכען יאָהר? פאַרוואָס גראָד קיין אדעס? אויף וואָס איז ער קראַנק געוועזען? דאָס ווייס ווערניקאַווסקי נישט און „פאַרלאַג עזרא“ האָט נישט געפונען פאַר נויטיג געוואָר צו ווערען.

די דאָקטוירים האָבען איהם פאַרזאָגט דאָס שטודירען, און ער האָט געמוזט אָננעמען אַ שטעלע פון אַ בוכהאַלטער אין אַ קאָנטאָר (וואו, ווען?) אַ פּאָר יאָהר איז ער געוועזען אויף דער שטעלע, דערנאָך האָט ער זי פאַרלאָזט (פאַרוואָס?) און איז אליין סוחר געוואָרען און געהאַנדעלט (געווים מיט סחורה!) אין אדעס און זשיטאָמיר, און האָט אָפּגעשפּאָרט געלט צוריק צו פאָהרען קיין בערלין. אין טויזענט אַכט הונדערט און זיבעציג איז ער שוין (?) געוועזען אין בוקאַרעסט (אויפ'ן וועג קיין בערלין?) אין דער טערקישער קריג (נאָך וואָס?) דערנאָך איז ער צוריק געקומען קיין בערלין, וואו ער האָט אַ פּאָר יאָהר געלערנט. דער־נאָך איז ער קיין היידעלבערג אוועק, און ווייטער אַ פּאָר יאָהר געלערנט. אין טויזענט אַכט הונדערט איין און אַכציג האָט ער באַקומען דעם טיטול „דאָקטאָר“. אין טויזענט אַכט הונדערט זיבען־און־אַכציג איז ער געוואָרען פּראָפעסאָר אין היידעלבערג, וואו ער איז געבליבען שוין ביז'ן טויט. געשטאָרבען איז ער דעם ניינטען מאַי (דאָס יאָהר שטעהט נישט) און גאָר! וואָס דער פּראָ־

שמואל מאהליווער פלעגט „פ א ר ב י י נ ע ן ד ע ם א מ ת פ א ר ' ן ש ל ו ם?...“

מיר וועלען איבערגעהן צום

פראָפעסאָר צבי שפּירא.

דער שער זאגט צו:

„זיין לעבען, שטערבען און ווירקונג פאר'ן פאָלק און פאר דער ציוניסטישער אידעע“ — און אויך זעהר א וויכ־טיגער מאמר וועגען ציוניזם, וואָס דער פראָפעסאָר, „זכרונו לברכה (!), האָט געשריבען אין זשארגאָן א פּאָר וואָכען פאר'ן טויט... מיט פּאָרטרעט, — באארבייט דורך יצחק ו ו ע ר נ י ק אָ ו ו ס ק י, סטודענט פילאָזאָפיע“.

דער שער, זעהט איהר, וואלט געפּאסט פאר ט... און דער אריינ־פיהר אין די ביאגראפיע איז אביסעל עהנליך צו מק"לס הקדמה... אנגעשוואלען, אפגעדראשען און לעכערליך! און דער פראפעסאר צבי שפּירא האט עס נישט געברויכט! ער איז געוועזען נישט קיין געמאכטער, נאר איין אמת'ער געלעהרטער; אזוינער, וואס האט זיך קראנק געלערנט, מיט ברויט און וואסער, און טיילמאל אהן ברויט און וואסער געלערנט, און איז נישט קיין אויפגעבלא־זענער, נאר א ווירקליכער אידישער פאטריאט געוועזען, מיט איין ווארט — א מענש מיט קאפּ און הארץ! זיין ביאגראפיע האט דעריבער נישט באדארפט זיין קיין אויפגעבלאזענע געשוואלענע הקדמות... דאס איז דאך נישט קיין אונטער'ן־אויווען־רביל, וואס ווערט ערשט גרויס, אז חברה פּאלט איין און שטעלט איהם זיך אויפ'ן קאפּ, אדער ווארפט איהם „הוררא“ אין דער הויך! ווי אויך קיין וויסטער למדן, ער זאל זיך ארומשלאגען מיט יונגען, וואס „טאנצען מיט מיידען אויף חתונות, און ציטערען דערביי פאר א „מנהג ישראל...“

דער פראפעסאר שפּירא איז געבוירען געווארען ב' אלול תר', אין א קליין שטעדטעל, קאוונער גובערניע. נישט דער „סטודענט פילאזאפיע“ ו ו ע ר נ י ק א ו ו ס ק י און נישט „פארלאג עזרא“ האבען זיך די מיה געגעבען דורכצוזעהן דעם פראפעסארס פּאפּי־רען, געוואר צו ווערען, ווי דאס שטעדטעל הייסט. און דאך איז עס געוועזען א גאנץ לייכטע זאך מיט א בריף צו פארזארגען! געוועזען איז ער א גמרא־אינגעל, און עלוי, צו זעכצעהן יאהר

גאָט ווייס, וואָס פאַר נייע ווענען מען וועט אונז ווייזען; פון וואָס פאַר אַ מעשים, מען וועט אונז דערצעהלען! נאַטירליך, מייז איך נישט די ציוניסטען, וואָס ווייסען, אַז ר׳ שמואל מאָהי־ליווער איז געוועזען אין פּאַריז און גערעדט מיט ראָט־שילדען אַליין, און זענען דערמיט יוצא! אויך מייז איך נישט קיין ביאַליסטאָקער בעלי בתים, וואָס האָבען זייער רב געקאַנט און זענען, ווי עס איז, צופרידען פון כבוד, וואָס שטראַלט אַראָפּ פון גרויסען רב אויף קהל׳שע קעפּ... און זיי פרעגען זיך נאָר שטילער־הייט: מה הרעש? מאַלע אַ רב געווינט אויף דער לאָטעריע?...

איך רעד פון פּשוט׳ן אידישען לעזער, וואָס וואוינט ערגעץ אין „תפוצות ישראל". וואָס ווייס, אַז עס איז פאַראַן אַ שטאָדט ביאַליסטאָק מיט וואָל־זייד־ און טוך־פאַבריקען, וואָס שטויסט זיך. אַז אין ביאַליסטאָק איז געווים דאָ אַ רב און ווערט פון ר׳ יצחק ניסענבוים (פער טעלעפאָן — מק״ל), געוואָר, אַז דער רב איז נפטר געוואָרען!

אַזאַ לעזער, וואָס ווייסט נישט, אַז ער איז נאָר איינער פון די פיער—פינף מיליאָן אידען אין רוסלאַנד, וואָס האָבען פון ר׳ שמואל מאָהליווער נישט געוואוסט — אַזאַ לעזער, אַז ער הערט פון „ים־טרערען", פון „שיפסקאַפּיטאַן", פון „כוואַליעס", פון „אַ בראַד" אויף „כל־ישראל", — כאַפּט ער זיך נעבעך מיט אַ פאַרקלעמט האַרץ צום ספר און וויל וויסען ווער און וואָס אויף קלאָר, און — ווייטער דאָסזעלבע — וואָס ווערט ער געוואָר פאַר זייגע בלוטיגע אַכט קאָפּ. און אַ שעה צייט? אַז ר׳ שמואל מאָהליווער איז געבוירען געוואָרען, גוט ערצויגען געוואָרען, אין ישיבה געלערנט, רב געוואָרען, פריהער אין גלובאָקאָ, דערנאָך אין ביאַליסטאָק; — אַז ער האָט געוואונען אויף דער לאָטעריע, פלעגט געבען אַ שעהנע נדבה, געוואָרען אַ חובב ציון, געוועזען אין פּאַריז, אַהיים געקומען, קראַנק געוואָרען און — — געשטאָרבען!...

אָט מעהר ווייס נישט ר׳ יצחק ניסענבוים און זיין טעלעפאָן מק״ל, און מעהר איז געווים נישט געוועזען...

און דער אָרעמער לעזער שטעלט זיך אָפּ, זאָגט מיט אַ זיפץ: „ברוך דיין אמת" און פרעגט זיך אויך שטילערהייט: מה הרעש? פאַרוואָס קומט אַכט קאָפּ. צי איז דער רעש דעריבער, וואָס ר׳

דונער־שלעק: עס האָבען אונז געפּעהלט (?) די גרעסטע און בעס־טע מענער, די מענער, וואָס האָבען מיט זייער תורה און חכמה באַלייכט און באַשיינט די גאַנצע אידישע אומה (???) וואָס זענען, ווי אַמאָל דער „עמוד אש" געגאַנגען פאַר זייער פאָלק, און גע־פיהרט איבער דעם שווערען וועג, וואָס געהט קיין ציון". ווער די מענער זענען, ווייסען מיר נישט און ה' מק"ל געפינט נישט פאַר נויטיג אַנצורופען זיי ביי די נעמען; ער פאַרזיכערט אונז, אַז „שרעקליכער און טיפער פון אַלע (?) האָט אונז געטראָפען דער טויט פון'ם גרעסטען (?) און בעסטען (?) מענשען, פון פאָלקס־באַליבטען (?) רב, רבי שמואל מאָהליוער!"

„איבערצוגעבען דעם טיפען טרויער איז (נאַטירליך!) נישט מעגליך, דאָס איז נישט אימשטאַנד קיין מענשליכע פעדער, נאָר דאָס הארץ איז פאַרשטיינערט (ביי וועמען?) און די אויגען (ביי וועמען?) גיסען קוואַלען טרערען! ליידער אָבער אַזוינע טרערען, פון וועלכע „עס ווערט דעם הארץ ניט גרינגער", ווייל דאָס זענען טרערען פון פאַרצווייפלונג; טרערען פון שיפּסלייט, וואָס האָבען פאַרלוירען זייער קלוגען און טרייען קאַפּיטאַן, סאַמע אין דער מינוט, ווען די כוואַליעס פון ים (?) פּאַטשען אַזוי גרוייליך (?) און פאַלען אַן אויף דער שיף (?) אַט, אַט שלינגען זיי זי איין" (?) דאָס איז דער ווייבעריש־נאַרישער, אויפגעשוואָלענער הספד פון מקל'ם צד; „רבי יצחק ניסענבוים הי"ו" איז אויך אַ גוטע „זאַגערין" און אַ „קלאָגערין", מען מעג איהם דינגען אויף אַלע לויות. ער שרייבט און מק"ל זאָגט איבער: „מיין טרער איז נישט מעהר, ווי נאָך איין טראָפּען פון ים פון טרערען, וואָס זענען פאַרגאָסען געוואָרען אויפ'ן קבר פון אונזער (?) רבין. מיין קלאָג — נאָך איין זיפץ אויפ'ן גרויסען בראָך (!), וואָס אונז האָט געטראָפען (!)". זיין טרער איז אָבער „ברענענדיג הייס" און זי „וועט, אפשר, דער־וואַרעמען די פאַרגליווערטע הערצער". זיין זיפץ איז שטורמיש און טיף, וועט זי פיליייכט אויפוועקען די פאַרשלאָפענע ברידער, אַז זיי זאָלען זיך אַרומקוקען אויף וועלכען וועג (?) דער רבי איז געגאַנגען און וואָס'ערע מעשים (?) ער האָט געטון און איהם נאָכגעהן (איז קבר אַריין (?)) און נאָכטון!" (און שטאַרבען?...)

איך שטעל מיר פאָר, מיט וואָס פאַר אומגעדולד דער אָרעמער לעזער נעמט זיך געוואר צו ווערען, ווער דאָ איז געשטאָרבען!

דאס הייסט מיט א מלוכה, מיט אייגענער פאליציי, מיט אייגענע שטריימלעך, וואס האבען די ממשלה אין די הענט, א פאלק מיט פאליטיק, האדמאטען... מיט איין ווארט — א חיה רעה מיט ציין און נעגעל, וואס, אז זי טרעפט אן אנדער חיה רעה אויפ'ן וועג, מוז זי איהר ארייַן מיט ציין און נעגעל אינ'ם לייב!...

דערפון קומט ארויס, אז מיר ארעמע אידען, וואס האבען צו שוואכע ציין און נעגעל, וואס האבען שטריימלעך אהן ממשלה, גבאים אהן פאליציי צו הילף — נאר הוילע, אנגעבלאזענע „פני" — אז מיר אידען זענען גאר קיין פאלק, אדער כמעט גאר קיין פאלק נישט. און ווייל עס ווילט זיך דאך טרייבען פאליטיק, מען מוז זיך די ציין שארפען, מען מוז זיין א חיה רעה — על כן מיז מען ארויס פון דער אייגענער שאפענער הויט און ארייַן אין א הויט פון אן אנדערער חיה, מוז מען ווערען פראנצויזישע, דייטשע, ענגלישע און אנדערע חיות... מיר האבען נאר א רעליגיאן, טיילמאל דאס אויך נישט, און נענוג...

אז עס האט זיך אויסגעוויזען, אז די אנדערע חיות באשטעהען נישט אויפ'ן שדוך, איז נאטירליך א גערודער געווארען; א גערידער, פון וועלכען דאס אידישע פאלק, די מאסע, ווייסט געוויס נישט א ווארט, נאר א „משכילים־גערודער!" די וויינטרויבען זענען הויך, זענען זיי צו זויער! אוים אסימילאציע — הוררא נאציאנאליטעט!...

און אויב נאציאנאליטעט, מוז מען האבען גרויסע לייט, מען זאל שרייבען זייערע מאנאגראפיען, — ביאגראפיען... גנו, היינע, בערנע, ווען אפילו ספינאזע, זענען דאצו שוין נישט באקוועם; געלעהרטע פעהלען היינט אויך נישט, אפילו נ י ש ט געטויפטע, נאר — ווער ווייס פון זיי? פארלאג עזרא אין בערדיטשעוו געוויס נישט. און איידער צו זוכען, אדער נאכצופרעגען, זאל זיין, וואס עס קומט אונטער דער האנט...

געשריבען שוין פון רש"ל, ווער געהט יעצט? דער ביאליסטאקער רב! א פרישער „זכרונו לברכה", ו ו ע ט ע ר זיך לאזען אויפבלאזען! און מען האט איהם אויפגעבלאזען! וואס ווערען מיר געוואר פון אלע צוואנציג זייטען דרוק פאר אכט קאפ.? מען דערצעהלט אונז, אז „דאס אידישע פאלק בכלל, און די ציוניסטישע באוועגונג בפרט, האבען די לעצטע צייט ערליטען זעהר שווערע

זאגען, אז פאר די עטליכע ווערטער ווענען א מקובל, וואס פלעגט שארף ארויסטרעטען געגען אבן־עזרא, רמב"ם וכו' און געגען יונגע לייט וואס טאנצען מיט דאמען — פאר די עטליכע ווערטער טאר מען ביים פאלק נישט צונעמען א שעה צייט צום לעזען און דערצו נאך אכט קאפ. בארעם געלט. אין דער שטונדע וואלט ער גע־קאנט געוואר ווערען עפעס ווירקליך נוצליכעס, און פאר אכט קאפ. באקומט מען 8 פרישע בייגעל ביים בעקער און, אפשר, נאך מיט א צולאג...

נאר מיר געהען דערווייל ווייטער, מיר ווילען זיך באקענען מיט

ר' שמואל מאהליווער, ז"ל.

אונזערע טאטעס און זיידעס, ווי ביז היינט דאס פראסטע פאלק, זענען קיין רגע נישט מסופק געוועזען, אז אידען זענען א פאלק. קיין איינציגע שפראך האט נישט אזוי פיעל נעמען צו באצייכענען דעם באגריף „פאלק", ווי די העברעאישע. מיט'ן „פאלק ישראל" איז פול דער דיקער סידור, וואס יעדער איד האלט דריי מאל אין טאג אין האנט. איבער'ן „פאלק ישראל" פארגיסען אונזערע ווייבער תחנות־טרערען אהן א שיעור; אין אידישען טעאטער הערט מען מאגערע, פעטע, לאכענדיגע, ווייי־נענדיגע און וויציגע קופלעטען, אלץ אינאיינעם פון „פאלק ישראל..."

זיי האבען זיך אונזערע טאטעס און זיידעס נוהג געוועזען מיט'ן שטאלץ, מיט'ן ש י י נ ד ע ל פון דער אומה — מיט איהרע גרויסע לייט? האט א איד א גביר, א גרויסע נדבה גענעבען, דעם כלל א גרויסע טובה געטאן, האט מען עס פארשריבען אין פנקס לזכרון פאר דער שטאדט, פאר דער קהלה, ווייל באשענקען „כל ישראל" האט מען דאמאלט נישט געקאנט; האט אבער א איד א ספר געשריבען, האט ער א מתנה געגעבען פאר אלע אידען, פאר אלע דורות האט מען דאס ספר אין בית־המדרש אריינגע־שטעלט, האט עס כל ישראל געלערנט. האט פון איהם כמעט יעדעס חדר־אינגעל, בפרט יעדער איד א למדן, געוואוסט. אונ־זערע „משכילים" פון די צוויי פריהערדיגע דורות האבען אסך טייטש־ווערטער נישט געקענט: וואס הייסט א פאלק? א פאלק האט ביי זיי געהייסען א חברה מענשען, ווי די פעלקער ארום.

פארשויין, אזוי „מוז ער געבען דעם רש"ל צוזאמען מיט זיין בראָדאָווקע, וואס מאכט העסליך זיין פנים". נאר האראדעצקי האט זיך אביסעל דער־שראקען פאר זיינע אייגענע ווערטער און דרעהט צוריק דעם לעדערנעם דישעל — זיין שכל הישר — און שרייבט: „די פארדארבענע מדות פון דער פאלקס־מאסע (?) פון איין זייט, און די גראבע אויפפירונג פון די דאמאלטיגע אונ־וויסענדיגע רבנים (?) פון דער אנדערער, האבען אונזער גאון דער־לאנגט „עד הנפש" און דעריבער האט ער געוואלט „באזייטיגען אלעס, וואס קאן אין אזעלכע אומשטענדען שעדליך זיין פאר דער רעליגיאן. ער האט אלזא ארויסגעטראטען געגען די אידישע פילא־זאפען, נישט אזוי אלס מקובל, ווי אלס גרויסער רעליגיאן־און זיטען־פארטיידיגער, ווייל ער האט געזעהען, ווי א חכם הרואה את הנולד, אז אין זיין שוואכען דור (?) איז די פילאזאפיע סם פאר'ן יודענטום". מיט איין ווארט, ס'איז אלץ ריכטיג, והא ראיה: דער אייגענער רש"ל, וואס האט זיך ארומגעריסען מיט די ליכטיגסטע מענער, ווי דער אבן־עזרא, רמב"ם, רלב"ג און האט זיי אפגעווענדט מיט שארפע ווערטער, — דער אייגענער רש"ל, האט די העזה נישט געהאט ארויסצוטרעטען געגען קלענסטען אידישען מנהג, ווארים, ווי האראדעצקי שרייבט, „דאס, וואס דאס לעבען פון יעדען פאלק פאדערט, לאזט זיך נישט קריטיקירען (!) דאס איז דער אמת אליין". נאטירליך מוז מען וויסען דעם חלוק פון א מנהג, וואס דאס לעבען פון פאלק פארלאנגט, און צום ביישפיל, א מנהג, וואס יונגע לייט מאכען זיך צום טאנצען מיט דאמען אויף חתונות; געגען דעם צווייטען מנהג איז דער רש"ל טאקע ארויסגעטראטען מיט אלע כוחות...

ווער דער רש"ל איז געוועזען, וואס איז געוועזען זיין שטה (זיין סיסטעם) אין לערנען, וואס האט ער באקומען פון זיינע לעה־רער, פון זיין דור, און וואס איז זיינס געוועזען? אויף אזוינע פראגען ענטפערט האראדעצקי נישט... ער שלאגט זיך דורך מיט אויסגעדראשענע מליצות, מיט אביסעל דייטשע, לשון קודש'ע און אליין געמאכטע ווערטער... דער לעזער בלייבט לער, ווי פריהער, אויב עס קלעפען זיך אין איהם נישט אן עטליכע האראדעצקיס שפראך־בלומען...

און כאטש פארלאנג „עזרא" ארבייט לטובת הכלל, מוזען מיר

דא צו טון מיט א ברענענדיגען נאציאנאליסט — ציוניסט, וואס פארגעסט אמאל אין דער היץ אז גראמאטיק, אז לאגיק, און מיר כאפען זיך געשווינד צום „ספר" אליין... מיר ווילען וויסען מיט וואס דער רש"ל וועט אויפבלאזען דעם פונק פון פארלאשענעם פאלקס באוואוסטזיין, מיט וואס ער וועט אונז אויפפרישען די אלטע ביינער, לעבעדיג מאכען דעם איינגעפאלמעסטען פגר?... און נאך דער הויך אויפגעבלאזענער דעקלאמאציע ווערען מיר געוואר פון ה א ר א ד ע צ ק י ס מויל, אז דער רש"ל איז געבוירען געווארען אין טויזענט פינף הונדערט און צעהן, אז ער שטאמט פון רש"י, אז ער האט געהאט א שארפען שכל און א פעסטען כאראקטער, אז מיר באגעגענען איהם שטענדיג (וואו?) האלטענדיג (ווער? מיר, אדער דער רש"ל?) אין איין האנט א פעקעל מיט אמת... (א שעהן פעקעל?!!) און אין דער צווייטער — א פעדער (נישט פון א גאנז, חלילה, נאר) פון שארפער קריטיק, אז זיין תלמיד ר' יחזקאל לאנדוי לויבט „זיין הארץ פון א לייב..." אז דער רש"ל פלעגט אפווענדען דען „אבן־עזרא", רמב"ם, רמב"ן, רלב"ג, רשב"א, הר"ן...

דער ארעמער אידישער לעזער, וואס האט ווייניג געהערט פון די גרויסע לייט, מוז, נאטירליך, גלויבען ה א ר א ד ע צ־ ק י ז אויפ'ן ווארט, נאכזאגען איהם, אז דער רש"ל „איז נישט געוועזען קיין שפענדעל, וואס שווימט אהין, וואו דאס וואסער טראגט, נאר שטענדיג, וואוהין זיין שיפס־קאמפאס, זיין שכל הישר, ווייזט, יס'מעג זיין געגען די גרעסטע ים־כוואליעס". ער וועט אפילו נישט פרעגען: ארוני ה א ר א ד ע צ ק י, פון וועלכען פינגער האט איהר עס אויסגעזויגט?... א מחבר פרעגט מען נישט... אז ער זאגט, זאגט ער... ווען ער זאל ווערען קרעדיט אויף געלט, נו, וואלט מען געפרעגט: ווער ביסטו, וואס האסטו? אבער קרע־ דיט על חשבון הרש"ל — מהיכי תיתא, גאנצע בערג! און דער לעזער לעזט ווייטער, און ווערט געוואר א גרויסען חסרון פון רש"ל! — ער האט פיינט געהאט די „חכמי־צרפת", ער, דער רש"ל איז געוועזען א מקובל און, די חכמי־צרפת — פילאזאפען. אריסטו"ן רופט דער רש"ל „ערל טמא". ה א ר א ד ע צ ק י איז מודה, אז עס איז א חסרון, נאר „אזוי, ווי א פאטרעט מוז האבען, עס זאל ריכטיג זיין, אלע אסאבע פרימעטעס! פון זיין געמאלטען

נערעכענט. עס האט קיינעם נישט געחלומ׳ט, אז עס וועט באלד קומען א צייט פון קאפיטאליזם און פאבריקען, ווען מען וועט מאַכען א קאלאניאל־באנק און אויף גיך פאבריצירען משיח׳לעך. — פאר דאס איז פלאמענדיג — ציוניסטיש האראדעצקי׳ס פארדרעדע. ער קלאגט זיך מיט א הארצרייסיגער שטימע, אז בשעת ווען „יעדעס פאלק אינטערעסירט זיך זעהר פיעל מיט זיין געשיכטע, מיט וועלכער צוזאמען דאס פאלק גופא איז געבוירען (!) און ווערט מיט איהר צוזאמען, אנטוויקעלט און פארגרעסערט (!) מאכט זיך דאס אידישע פאלק דערפון גארנישט!" ער דערצעהלט דעם אידישען לעזער א העברעאישען וויץ פון גרויסען גאון רבי יחיאל היילפערין אין זיין הקדמה צום „ספר הדורות", וואו „ער זאגט מיט איראניע", אז, ווען מען זאל אזעלכע לייט (וואס ווילען פון היסטאריע נישט וויסען) זאגען, למשל, אז המן איז געוועזען פאר דער צייט פון כלכל והימן, אדער זרח — פאר תרח׳ן — וואלטען זיי געגלויבט!" נאר האראדעצקי פארזיכערט אונז „אז עס איז צום וויינען, נים צום לאכען. די קליינע אינטערעסע פון אידישען פאלק צו זיין אייגענער געשיכטע ווייזט אונז בחוש, ווי ווייט מיר זענען צוריק אפגעשטאנען(?) אין אונזער נאציאנאליסטישען זעלבסט־באוואוסטזיין... דאס הייסט: מיר האלטען זיך פאר טויט, פארשטיינערט נאר פאר א מומיע פון דער אלטער צייט..." און — אז האראדעצקי כאפט זיך ארויף אויף די שטעלצען, וויל ער שוין נישט אראפ. ערשטענס, שיט ער אויסגעדראשענע מליצות וועגען פאלק, וואס וויל נישט וויסען, וואס אין זיין יחוס־בריף שטעהט, ווייל ער „שפירט גארנישט אין זיין טיפען שלאף, עס חלומט זיך נאר פארשידענע חלומות, חלומות... רק חלומות". דערנאך געהען צוויי און א האלב שורות מיט פינטעלעך, דא האט האראדעצקי, כמעט, ווי געחלש׳ט! דערנאך כאפט ער זיך פלוצים אויף! און זיינע שונאים? — שרייט ער — זיי פרעהען זיך... זיי מיינען ער גוס׳עט שוין, באלד שטארבט ער, באלד געהט ער אראפ פון דער סצענע..." אינגאנצען דריי פינטעלעך, און איין אויסגעשריי: — „אבער גאר לא!" און ער דעקלאמירט זיך ווייטער: — ישראליק איז נישט שוואך מחמת עלטער, ער געהט נישט אויס, ער האט נאך אין זיך געגוג קראפט, גרויסע כחות..." מיר זעהען, אז מיר האבען

מענשען. נאטירליך איז דאס א סימן, אז א מענש האט השארת הנפש... דער אונטערשיד צווישען א נבואה און אן איינפאכען חלום שטעקט דערינען, וואס געוועהנליך קומט פריהער דער שלאף און דערנאך דער חלום אוןביים נביא פארקערט: פריהער חלומ'ט איהם, דערנאך שלאפט ער איין... עס געהען נאך די אלטע, נאר אלטע זיבען הימלען: א ראד, אין וועלכען עס שטעקען די זון מיט דער לבנה, רעדער פאר די שטערען... נאר די מענשען, וואס וואוי־נען אויף די שטערען, כאטש זיי קאנען זיין חכמים, אבער קיין יצר־הרע און קיין תאוות האבען זיי נישט! ווארים די תאוות קומען פון די פיער יסודות... און אזוי ווייטער...

נאטירליך וואלטען מיר פון „ספר הברית" נישט גערעדט, ווען אונזערע אידישע לעזער זאלען נישט האבען אזויפיעל דרך־ארץ פאר „זכרונו־לברכה'ס" מחברים בפרט און געדרוקטע זאכען בכלל, אדער ווען זיי זאלען וויסען, אז דער נאמען „ט..." איז געננב, מען זאל דאס ספר נישט נעמען אין האנט אריין.

נאר ט... איז א געוועהנליכער דרוקער, ער האט זיך און זיין געשעפט אין זין... אלס סוחר האט ער זיך אויסגעקליבען צו האנד־לען מיט אלטווארג, אבי פרנסה... וואס וויל אבער

פ א ר ל א ג „ע ז ר א"?

עס ליגען פאר אונז דריי ביאגראפיען:

1) רבי שלמה לוריא (רש"ל) זיין לעבען און ווירקונג פון ש. א. הארארעצקי.

2) רבינו שמואל מאהליווער ז"ל (ביאגראפיע) זיין לעבען, שטרעבען און ווירקונג פאר'ן פאלק און פאר דער ציוניסטישער אי־דעע. — באארבייט נאך ר' יצחק ניסענבוים און אנדערע קוועלען פון מק"ל אין

3) פראפעסאר צבי שפירא. —

„עזרא" איז א ציוניסטישער פארלאג. די טיטעל־בלעטער (שערים) האבען זעקס מגן־דוד'ס און אין יעדען מגן־דוד שטעהט א באזונדערער „ציון" — זעקס מאל ציון! דער רש"ל האט, נא־טירליך, מיט'ן נייםאדישען ציוניזם קיין מגע ומשא נישט געהאט. אין זיין צייט האט מען נאך פשוט געווארט אויף משיח'ן און נישט

נעמען און לערנען זיך זארגען פון היינט אויף מארגען. דער „ספר הברית“ ווייס בעסער די זאך. די מילב זאמעלט אן תבואה אויף ווינטער גאר אומזיסט, ווייל א גאנצען ווינטער שלאפט זי, און, אז עס קומט צוריק דער זומער, און זי כאפט זיך אויף, איז שוין איהר תבואה אינגאנצען דורכגעפוילט, אינגאנצען „לא יצלח“!

אין פיער און פיערציגסטען פרק געהען מיר איבער צום מענש...

דער מענש איז טאקע מענש, דער ספר הברית קאן זיך איהם גארנישט אויסלויבען, א פול מויל מיט זאפט האט ער! א קליי־ניגקייט, וואס א מענש איז! ערשטענס, עסט ער אנדערע חיות ובהמות; גראז נאר זעלטען. אלע חיות קאנען נישט באקען, נישט קאכען, נישט זאלצען, און — די ערשטע בעסטע קעבין טוט דאס אלין טאג־טעגליך און אויף שבת מאכט זי נאך א קוגעל! אלע לע־בעדיגע באשעפענישען טרינקען נאר וואסער, דער מענש אבער — אלערליי משקאות: רייכע טרינקען וויין, ארעמע קומען אן צום מאַ־נאַפאַל. קיין חיה ווייס נישט, וואס שעהן און וואס מאוס איז, (אזוי, וועניגסטענס, זאגט דער „ספר הברית“). דער מענש אבער ווייס. חיות ובהמות האבען דעריבער נישט קיין פארגעניגען פון מוזיק, מיר אבער האבען נחת פון חזנים, פון זמירות, וואס מיר אליין זינגען, און די „דייטשע:“ — פון אפערען און קאנצערטען... אז מען קוקט מיט א פארגרעסער־גלאז אויף דעם זאמען פון א מענש, זעהט מען ווי קליינע מענשעלעך טאנצען! און דריי שותפים האַ־בען דעם מענש: גאט, פאטער און מוטער. דער פאטער גיט איהם: ביינער, אדערען, געהירן און ווייסעל פון די אויגען; די מוטער — הויט, פלייש, בלוט און שווארץ־אפעל! גאט, ברוך הוא, גיט די נשמה... אלץ ווי אמאל!

נאט אייך נאך א בינטעל נוצליכע זאכען: די העמערוידען זענען זעהר געזונט און ברענגען צו לאנג לעבען... חלומות פון סוף נאכט זענען ריכטיגער, אלס די חלומות פון אנהויב נאכט... א גור־טען חלום זאל מען אפילו דעב ווייב נישט דערצעהלען. א מענש זעהט קיינמאל נישט אין חלום קיין טויטע בהמה, ער זאל מיינען, זי לעבט; פאר דאס קומען אונז מתים צו חלום אלס לעבעדיגע

ווייסען שוין, אז די סלמנדרא און א געוויסער סארט פליגען ווערען געבוירען פון לויטער פייער. עס זענען אבער דא אנדערע ברואים, וואס זענען געקנעטען פון לויטער ערד; אנדערע, וואס זענען פון לויטער וואסער, נאך אנדערע פון ריינער לופט... און דער כלל איז: אין גרויסע באשעפענישען שטעקען אלע פיער יסודות, אין קליינע שטעקט נאר איין יסוד, צוויי, העכסטענס — דריי! „עס איז, למשל, פאראנען אזא מין מויז, וואס קומט ארויס פון דער ערד אליין. אזוינע מייז, אז מען ריהרט זיי אן, צופאלען זיי זיך אודאי אויף שטיקער און קיין קאץ וויל זיי געווים אין מויל אריין נישט נעמען... עס זענען פאראן ווערעם, וואס ווערען באשאפען פון עסענווארג... געוויסע ווייסע חיה'לעך — פון מענשען־שווייס... אלץ ווי אין די אלטע, גוטע צייטען... און אויף דער וועלט זענען פאראן נישט מעהר און נישט וועניגער, ווי אפגעצעהלטע פיערציג מינים לייז, אכטצעהן מינים מילבען, הונדערט מינים מיקען, הונדערט און צוואנציג מינים פליגען, הונדערט ניין און פיערציג הארנוס־פליגען!!!

און דאס אלעם לעבט נישט פאר ז י ך, נאר צו דערצעהלען גאטס וואונדער! נאר פון וואנען טייל פרעש לעבען, ווייס אפילו דער „ספר הברית" נישט; שטעלט אייך פאר, ווי עס איז צו באוואונדערען די מענשען, וואס האקען די גרויסע שטיינער און געפינען אמאל אין א גרויסען שטיין א לאך און אין דעם לאך א לעבעדיגען פראש! און דער פראש שפרינגט פלוצים פון לאך ארויס מיט א געשריי! און דער שטיין איז געוועזען פארמאכט פון אלע זייטען, און דער פראש האט פארשלאסענערהייט געלעבט און געשפרונגען! וואו ער האט גענומען שפייז, ווייס איין גאט— דער „ספר הברית" ווישט זיך אפ דאס מויל און שוויגט! קודם כל האבען מיר דערפון א מוסר, אז אונזער גאנצע זארג, אונזער דאגת פרנסה, אונזער כעס און הארץ־וועהטאג, איז נישט ווערט קיין אויסגעבלאזען איי — א והא ראיה דער פראש אינ'ם לאך פון שטיין, וואס לעבט גאר אהן שפייז און איז דוקא פרעהליך און לוסטיג, און שפרינגט ארום אין לאך!

נאר גענוג רעד מיט די „היינטיגע", מיט די אפיקורסים!...

נאך א ראיה אויף דעם איז די נארישע מילב, וואס שלמה המלך, דער חכם, הייסט דעם פוילען, ער זאל זיך פון איהר א מוסר

כער, טראכט ער געוויים: רבונו של עולם! וואו נעמט מען אזוינע ארבייטער אין ווארשטאט אריין! א קליינינקייט נישט שלאפען, אדער העכסטענס א דרימעל!...

נאר די פיש זענען נישט קיין אויסנאם; נישט זיי אליין זע־נען באשאפען געווארען צו דערצעהלען גאטס וואונדער; שלאנגען האבען אויך די זכיה! „אז א שלאנג דערזעהט א פויגעל, צי א חיה (!) גיט ער נאר א בלאז, ווערט דער פויגעל, צי דער לייב משוגע, און פליהט איהם גלייך אין מויל אריין“! אזא בריאה מיט אזא בלאז וואלט געוויים די וועלט חרוב ונחרב געמאכט, ווארים די גרויסע שלאנגען שלינגען איין נישט נאר פייגעל און חיות, נאר אפילו מענשען און בהמות אויך, — וואס־זשע טוט גאט? מוז דער שלאנג שטענדיג קלאפען מיט'ן וויידעל, מען זאל פון וייטען דער־הערען, אז דער „מחריב“ רוקט זיך און מען אנטלויפט! איהר קלערט, אפשר, אז איהר וואלט מוחל געווען די רפואה מיט דער מכה צוזאמען, אז עס וואלט בעסער געווען „זיין ליעבער נא־מען“ זאל גאר די שלאנגען נישט באשאפען — האט איהר א טעות! ערשטענס, ווי אזוי וואלטען מיר אהן דער שלאנג פטור געווארען פון גן־עדן? צווייטענס, איז א שלאנג זעהר א נוצליכע זאך: די שלאנגען בייטען יעדעס יאהר די פעל, און די פעל, וואס זיי ווארפען אראפ, זענען א רפואה בדוקה פאר נשים, וואס זענען מפיל קינדער... אז א אשה דארף זיך נאר די גאנצע ניין חדשים ארומ־וויקלען דעם בויך מיט א שלאנגען־הויט, און, — אויף עטליכע מי־ליאן קינדער, וועט זיכער איין משיח געבוירען ווערען! נאך נוצ־ליכער איז, אפשר, דער „פיבער־שלאנג“ פון מצרים, וואס זיין פלייש ווערט באנוצט אין די אפאטייקען אויף מעדיצין און אפשר גאר די שלאנגען, וואס מען פיהרט ארום אין די ביידלעך און מען וייזט פאר פינף קאפיקעס?

מיר וייסען שוין, אז ביים ספר הברית באשטעהט נאך די וועלט פון פיער יסודות, נישט מעהר און נישט ווייניגער. שפע־טער־צו ווערען מיר נאך געוואר א זעהר אינטערעסאנטע זאך, אז נישט איז אלע באשעפענישען זענען פאראן אלע פיער! מיר

(וואו, איז נישט אייער, נישט מיין דאגה) א וואונדערליכער טייך: לאנג איז ער א מייל, ברייט א האלבע מייל, — יעדען זומער ווערט אין איהם דאס וואסער אויסגעטרוקענט און, ווער אין גאט גלויבט, געהט צו און נעמט מיט די בלויסע הענט ארויס די פיש, וואס בלייבען ליגען אויף דער ערד!... און דער ארעמער לעזער קרעכצט ווייטער: רבונו של עולם, ווען מיר האבען, חס וחלילה, אזא טייך הינטער ווארשוי, וואלט א האלבער „אייזערנער טויער"*) די פרנסה פארלוירען... עס וואלט געוועזען פיש — האלץ צוגלייך...

נאר נישט אלע נסים זענען געפעהרליך פאר אידישע פרנסות...

דער „ספר הברית" זאגט, אז דער אפודי שרייבט, אז עס איז פאראן אזא מין פיש, וואס שווימט יעדען פרייטאג פארנאכט ארויס פון ים און בלייבט ליגען אויפ'ן ברעג ביז מוצאי־שבת... צי זינגט ער זמירות, זויס מען נישט, נאר שבת, אפנים, מאכט ער... און דער פרומער פיש, וואס וויל שבת־קודש אין ים נישט שווימען, האט פאר דאס א זכיה, אז א קלייד, וואס מען מאכט פון זיין הויט, איז נאך טייערער און נוצליכער פאר סלמנדרא־בלוט און עגדיש־שפייעכץ, ווייל „דאס קלייד לאזט נישט דורך, נישט קיין פייל, נישט קיין שפייז"! צי דאס קלייד לאזט אדורך קוילען פון הארמאטען, רעדט נישט דער „ספר הברית", ווייל ער האט קיין פולווער נישט געפונען...

ליידער קאנען נישט אלע, וואס לעבען אין ים, זיין אזוי גוט און פרום! עס זענען פאראנען פיש־מענשען־פרעסער; פיש, וואס שלינגען איין א מענשען, ווי ער שטעהט און געהט. און אז מען שיסט אין די פיש אריין א הארמאט, שפייען זיי צוריק ארויס פון זיך לעבעדיגערהייט די מענשען...

אזא פיש וועגט פיער הונדערט און פיער און פערציג פונט און האט זעקס „פראנדען ציין" אין מויל. בכלל זענען די פיש זעהר גליקליכע באשעפענישען. פיש אין וואסער, זאגט דער „ספר הברית", דארפען קיין שלאף, און „אז דער שלאף נויטיגט זיי שטארק, איז פאר זיי גענוג איין מינוט צו שלאפען מיט אפענע אויגען"... אויב דאס לעזט א בעל־הבית, א בייטעל־מאכער, אדער אזוי א ברויט־גע־

*) דער ווארשעווער פיש־מארק.

ליכטיגער שיין; א נישט, דרוקט ער איבער דעם „ספר הברית״.—

„דאָס ספר, (לויט ה׳ ם... שרייבט אויפ׳ן שער), האָט געשריבען בקדושה ובטהרה אויף לשון הקודש, דער היילי־גער חכם — הרב רבי פנחס מווילנא ז״ל, און עס שיינט אויף די אידישע היטלען, ווי די הערליכע זון... איבער־זעצט האָט דאָס ספר דער באריהמטער מעתיק הר״ר יוסף מאיר יעבץ נ״י, כדי צו באלייכטען די אויגען פון די מענ־שען, וואס פארשטעהען נישט קיין לשון קודש״.

דער „ספר הברית״ האלט גאנצע 106 זייטען, און קאסט נישט מעהר, ווי 40 קאפ. און דאך וויפיעל נייעס דער אידישער לעזער ווערט דערפון געוואר!...

לויט דעם אלטען ספר הברית טיילט זיך נאך די ערד אויף אזיא, אפריקא, אייראפא און אמעריקא — פון אויסטראליען איז נאך קיין זכר נישטא... אויך טיילט זיך נאך די וועלט, ווי אין אריסטו׳ס גוטע צייטען, אויף די אלטע פיער יסודות: ערד, וואַ־סער, לופט און פייער... און גאטס וואונדער איז, לויט דעם „ספר הברית״, נישט משער צו זיין! „עס זענען, זאגט ער, פאראנגען באַ־שעפענישען, וואס ווערען געבוירען פון פייער און לעבען נאר אין פייער! אויף אן אינזעל, דערצעהלט דער „ספר הברית״, האט מען געזעהען, ווי אין אן אויוועז, וואו מען מאכט אייזען, זענען ארומגע־פלויגען פיעל לעבעדיגע פליגען, און אז זיי זענען ארויס פון פייער, זענען זיי געווארען טויט, ווי אלע טויטע״... אז די סלמנדרא ווערט אין פייער געבוירען, דאס ווייסען שוין אלע בטלנים, נאר אויף אן אינזעל (הרוצה לשקר ירחיק עדותו — ווער עס וויל א ליגען זאגען, זאל דערצעהלען פון ווייטע ערטער) האט מען געפונען אן ענדיש, די לענג איננאנצען א פערטעל אייל, גראב נישט מעהר, ווי א פינגער, מיט א שווארצען רוקען, א גרין בייכעל, און דער ענדיש האט געהאט אויפ׳ן רוקען צוויי בלעזלעך, עהנליך צו צוויי מכות!... און אזא ענדיש, געווארפען אין פייער ארייז, שפארט ארויס א מין שפייעכץ, פון דעם שפייעכץ ווערט דאס פייער תיכף פארלאשען און דער ענדיש — אנטלויפט!...

ווען עס זאלען זיין אזוינע ענדישען, למשל, אין ווארשוי, וואלט מען פון קיין שרפות נישט געקאנט האבען א דרייער...

אויך טייכען זענען פאראן גאר וואונדערליכע! עס איז דא

אָרום איז מאָקי געקומען דער טאָג, אויף וועלכען ער האָט זיך שטאַרק געריכט און אונזער ווילדער נעמט זיך צום פעקעל, וואו עס ליגט דער זאַפּאַסנער זאַיאַנץ. אָבער דער לעצטערער איז נישט געלעגען אַניף אַ לעדניק, נאָר די הייסע שטראַלען פון דער זאָנע האָבען איהם געוואַרעמט, דעריבער איז ער געוואָרען פאר׳עפּוש׳ט און פארוועקט. דער יעגער ווערט בייז אויף דעם זאַיאַנץ, וואַרפט איהם אַוועק און נעמט זיך צו די פעגעל, נאָר דאָ זעהט ער איז אויך דאָסזעלבע, ווי ביים זאַיאַנץ. „נו, קלערט ער, שוין גלייכער ליידען אַביסעל הונגער, איבערקומען ווי עס איז מיט אַביסעל יאגדעס, שוואמען, אוידער עססען אַזאַ שמוץ. נאָר צו וואָס האָט מיר נאָך געטויגט טראָגען אַזאַ פאַרדאָרבענעם עססען, וועלכעס איך קאָן נישט געברויכען? צו וואָסערע כפרות האָב איך מיך איינגעמאַטערט מיט דעם, און לאו די וואָס איך האָב מיך נאָר דערשוויצט ביי איהר, האָט זי מיר נאָך געשטערט כאָפּען דעם געשמאַקען הערש". הכלל, דער ווילדער איז געקומען צו דער דעה, אַז קיין זאַפּאַסען מיט פלייש קאָנן מען נישט מאַכען..."

אזוינע פערעל פון חכמה, שכל הישר, גראַמאַטיק און אָרטאָגראַפיע געפינט מען אינ׳ם קליינעם ביכעל פול און פיעל! אליץ איז אנגעוויזען „איבער איין אויער", אליץ איז ארויסגעזאגט, ווי פון א שטומען און אליץ איז געשריבען „נח מיט זיבען גרייזען".

עס איז אונז שווער געווען צו באקומען דאָס אָריגינאַל, אום צו וויסען, צי האָבען מיר די אלע דומהייטען צו פארדאנקען פאוולאָוויטשען אליין, אדער זיינע איבערזעצער. נאָר פון אונז איז עס נישט וויכטיג: גענוג, אז דאָס פּאָלק קריגט אין דער האַנט אריין אַ ווערקעל, וואָס קאָן נישט ליכטיג, נאָר פינסטער מאַכען אין מוח.

.1895

15.

ספר הברית.

דער וואַרשעווער דרוקער ט... ארבייט לטובת הכלל! אַז די שריפט אין דרוק שטעהט לעדיג — שרייבט ער אליין אַ ספר, אדער ער פאַרריכט אַ באַנד שעקספּיר און גיט עס ארויס אויף דער

עס האט זיך געטראפען, אז ווילענדיג כאפען א פויגעל (.) וועלכע איז געשטאנען אויף א צווייגעל און איינגעבויגענדיג דאס (,) אום צו כאפען די פייגעל, ווען ער האט גראדע נישט ווילענדיג אפגעלאזען דאס צווייגעל, איז מיט'ן קלאפ, וואס זי האט געגעבען, קומענדיג צוריק אויף איהר ארט, איז דאס פויגעל גע'הרג'עט געווארען ! דאס האט איהם ארויפגעפיהרט אויף א געדאנק (,) באנוצען זיך מיט דעם קראפט פון איינגעבויגענעם האלץ און אזוי איז ארויסגעקומען א באגען".

און אזוי איז ארויס דער „פערוואביטנער" אמאליגער בויגען ! אלע קאנען זיך אינטערעסירען מיט דער פראגע, ווי אזוי א מענש האט זיך אויסגעלערנט „באהאלטען אויף שפעטער". מען ווייסט, אז די ווילדע פעלקער האבען דערפון קיין באגריף נישט, אז דא פרעסט מען צוזעצטערהייט, פארפעהלט עסענווארג — שטארבט מען פאר הונגער. נאר פאוולאוויטש איז צו אריגינעל, ער זאל זיך אינטערעסירען מיט דעם, וואס אלע אינטערעסירען זיך. ער פרעגט פארקערט : ווי אזוי האט ער זיך אויסגעלערנט צו וויסען, אז פלייש קאן מען נ י ש ט באהאלטען ? און פאוולאוויטש'עס שכל, געקליידט אין קאטיק עט ברעסלער'ס פארם, ענטפערט כהאי לישנא : מען דארף —

גערענקען אין די גוטע צייט, אז עס קאנן קוממען א שלעכטע, און איבערלאזען א פאררעטה (זאפאס), דאן ווען עס איז דא איבעריג אויף די צייט, וואס וועט פעהלען. אלזא, נאכדעם ווי ער האט זיך זא באטראכט, ווען עס האט איהם געגליקט, למשל, אמאל אויף דער פאלעוואניע, האט ער באהאלטען א זאיאנץ (האז) מיט א פאר פעגעל, ווי מען זאגט, נא טשארני דיען, אויף מארגען איז איהם גראדע איינגעפאללען איבערביימען דעם ארט. ער גיים, טראגט זיך מיט דער משא אויף די פלייצעס און עס איז איהם צוליעב דעם דער גאנג שווערער, עס פארמאטערט איהם, ער קאנן זיך נישט ריהרען, ער איז עפעס ווי געבונדען, דעריבער האט ער נישט געקאנט כאפען צוויי הערשען, וועלכע זענען איהם פארביגעלאפען אויפ'ן וועג. נור פונדעסטוועגען האט ער ווי עס איז פארט געכאפט א טהירכען (א חית'לע), האט ער זיך אנגעגעססען און גיים ווייטער און צופרידען מיט דעם, וואס זיין זאפאס איז גאנץ און קאן איהם נאך דינען אמאל אין א נויט. אין איניגע טעג

געוואוסט, וואס מען מיינט א חמור, אדער א פערד, למשל; ביים איבערציהען פון איין ארט צום צווייטען, האט ער זיינע זאכען ארויפגעלעגט אויפ׳ן „פערדס פלייצע“ און דערנאך איז איהם ערשט איינגעפאלען, אז דאס פערד קאן איהם אליין אויך טראגען! נישט גוט, הא?

פון פאוולאוויטשען וועט איהר געוואר ווערען א שכל פון א בער, הערט! אז „א בער שטעהט שלעכט אין דער מלחמה (!) מיט זיינע שונאים (!), כאפט ער מיט די פאדערשטע לאפעס גרויסע שטיקער האלץ, מאכעוועט מיט זיי און מיט דעם פארטרייבט ער זיינע שונאים!“ איהר האט אודאי נאך אזוינס נישט געהערט. עס איז אייך אודאי שווער צו גלויבען! נאר איהר טארט נישט פאר־געסען, אז דאס איז נישט דער בער פון נייכצעהנטען יאהרהונדערט, וואס האט שוין לאנג דעם שכל פארלוירען. נאר אז אלטער, אמא־ליגער בער, ביי וועלכען מיר האבען זיך (לויט פאוולאוויטשען אדער זיינע איבערזעצער) אויסגעלערענט באנוצען זיך מיט א שטעקען!

דער מענש האט א מעלה, „אז ער קאן ריהרען, ארבייטען מיט זיין מארך פון קאפ, וואס גיט איהם מעגליכקייט מיט אזוינע זיי־טיגע קלוגע מיטלען דערפילען זיין געברויך. וועלכעס מיט זיין קערפערליכען בוי איז ער נישט אימשטאנד דאס צו באקומען“ און „קאן ווארפען א שטיין אדער א שטיק האלץ אויף א ווייטע שטרע־קע און הרג׳ענען דערווייל זיין שונא, די ווילדע טיר, איידער זי אוספעיעט צו געהן צו איהם“. נאר „האבענדיג מארך אין קאפ, און קאנענדיג מיט איהם ריהרען, האט ער דאך געמוזט אסך לערנען. איידער ער האט געקריגען, למשל, „אונזער וויסען וועלכע שפייז און געטרענקע דערוואר עמט דעם קערפער“ ווי אזוי „צו פאריכטען די פעהלערען פון די נאטור“.

נאר אמ..יכטיגסטען איז צו וויסען, ווי אזוי דער מענש האט זיך אויסגעלערענט צו מאכען א בויגען! דערצו דארף מען פאר־שטעהן דעם דין פון עלאסטיציטעט (דאס צוריקשפרינגען פון פאר־שידענע קערפער) און פאוולאוויטש ווייס דעם דין און פארצעהלט כהויה, ווי אזוי עס איז געווען:

וואוינענדיג אימער אין וואלד און קוקענדיג אויף אלעס, וואס געפינט זיך ארום איהם, האט דער מענש געמוזט נישט ווילענדיג באמערקען די נאטור פון די חיות, אויך ד׳ נאטור פון די בוימער.

זיך געהערט, ווי אויס־ום־קלאפּען פון שטאלערנע געשיקט־שיסענ־דע פּיסטאלעטען!

נאר, ווי געזאגט — די אבסטאיאטעלסטוועס דרעהען זיך — און מען האט אנגעהויבען וואזשנער קוקען אויף די פעלד מיט די גראז און די אדער יענע געוויקסע און פארלאנגט פראבעס אויף די ווייץ, ווערען באקאנט מיט תבואות, קריגען פיזיטשעסקע מעגליכ־קייט באקומען שפייז א חוץ די סטאדע — שמ"ר עט קאמפּאניע.

עס איז געווארען א בורע, א סטראשנע האלאס! שלום עליכם האט דער ערשטער גערעשעט צו טאפּטשען מיט די פיס, אויסטשא־ראפען די פאטשווע, צו שרייען: גראביאזש! און צומאכען א סילנע נאפּאדיעניע אויף שמ"ר'ס קרעפּאסטען און אוקרעפּלעניעס און האט איהם גאנץ אנגענעהם נע'הרג'עט...

און אז שמ"ר איז שוין טויט (אדער אין אמעריקא), פארוואס זאלען זיך קאטיק עט ברעסלער נישט מאכען א סאאבשציעניע און מיט אבשטשע סילעס, איבערזעצענדיג דעם באריהמטען פאוולא־וויטש, געבען נאך אמאל שמ"ר'ן א קאפּ? וואס שאדט עס? נאך אמאל געפינען אמעריקא!

נאר לצנות אן א זייט! אפשר ווילט איהר וויסען, ווי אזוי א מענש האט זיך אויסגעלערענט רייטען? אפשר מיינט איהר, אז פאראייטישע דורות זענען געוועזען העכער, שטארקער און עס האט זיך געקאנט טרעפען, אז אדם הראשון איז גראד געשטאנען פארטראכט איבער א רינשטאק, בשעת א פערד איז אין אימפּעט דורכגעלאפען דורך זיינע צושפרייטע פיס, און דער מענש איז גע־בליבען זיצען רייטענדיג? אפשר מיינט איהר גאר, אז א מענש האט געוואלט כאפּען א פערד, און האט עס טאקע אנגעכאפּט ביי דער טשופרינא, נאר ער האט נישט געוואלט דאס פערד זאל איהם בייסען, האט ער זיך ארויפגעכאפּט איהם אויפ'ן רוקען און איז אוועק רייטענדיג? אייך קאן אויך גאר איינפאלען, אז ער האט גע־זעהען, ווי א פליג רייט אויף א פערד און האט אויך געפרואווט די־זעלבע קונץ? פון פאוולאוויטשען (אויב די איבערזעצער האבען איהם געטריי איבערגעגעבען) וועט איהר ערשט געוואר ווערען דעם גאנצען אמת; די מעשה איז אזוי געוועזען: דער מענש האט שוין

14.

א. קאַטיק׳ס עט א. ברעסלער׳ס אויסגאַבען.

א. קאַטיק׳ס עט א. ברעסלער׳ס אויסגאבען. וויסענשאַפטליכע פאָלקס־ביכער. ערשטעס בוך: ווי האָבען מענשען געלעבט מיט איניגע טויזענט יאָהר צוריק. פארפאַסט פון פאַוולאָוויטש. איבערזעצט דורך קאַטיק און ברעסלער.

הערט א מעשה, וואס איך וועל אייך דערצעהלען מיט קאַטיק עט ברעסלערס לשון, מיט זייער גראַמאַטיק און לאָגיק:

די מעשה איז אזוי: דער לעבען מיט די אַבסטאַיאַטעלסט־וועס דרעהען זיך, די פּרעדמעטען מיט די פּאָלאַזשעניעס ראַזוויוואַ־יען זיך. עס איז געוועזען אַז אומגעדענקטע צייט, וואס אלע מענשען האַבען נישט פאַרזוכט פון עץ הדעת! די אַלע פּרעדמעטען, וואס מיר ניצען יעצט, זענען נישט באַשאַפען געוואַרען ערב שבת בין השמשות! אין דער פּעריאָדע (צייט) פון נאַרישע, פאַרגרעבטע מנהגים, פּיהרונגען, וואס עקזיסטירט ביי אַמאָליגע עלטערען מיט׳ן נישט־צייטיגען און נישט־ראַזוויטנע שכל און קליינע ספּאַסאַבנעס־טען, איז פאַניאַטנע, ווענען ליטעראַטור מיט איהרע גוטע, ליעבע איינדרוק, אין זינען, ווי מיר מיינען, האַבען זיי קיין באַגריף! ביים אַטשטאַג פון ליטעראַטור האַט זיך ראַספּאַריאַזשאַיעט שמ״ר און אנדערע קליינע פּיה, וואַדע שמ״ר, זיי אַליין האַבען דערקאַזשעט איינצוסטראַיען ביכלעך און האַבען מיט׳ן ספּאַרטשענעם מאַזג. געהפּאַלניט אלע זאַדאַטשעס! די פּלאַכע קריטיק מיט׳ן וואָרפענדען געוועהר האַט נישט געהאַט די דרייסט און די כיט־ראַסט צו בראַקיווען, אַביזשאַיען; זי האַט זיך, ווי א גע׳פּגר׳ט פּע־געל איינגעבויגען אין א דוגא און פארבאהאַלטען אין פּעטשערים.

און שמ״ר׳ס נישט איסקוסטוויענע, נישט פּיטאַטעלנע, פאַנ־טאַסטימטשעסקע ווערק זענען פּאַכאַזשע אויף זשילים און וואַרע די גראַז, וואס וואַקסט אַליין אויף די פעלד אַהן א געגענשטיין, אַהן א נאַפּאַדיעניע, נאַפּראַטיוו מיט פּאַלנע אואוואַזשעניע. זיינע האָל־צערנע פּלאַסטינקעס, אומגעשמירט מיט ווייכע שמירונג, האַבען דעם עולם געקלונגען, ווי פּריאַטנע בובענטשיקעס און זיין לויב האַט

נוהג נאר ביי ערד און זון. נאכ'ן משל פון מאגנעט, מוז מען דעם לעזער אויף קלאר ערקלערען, אז א ל ע קערפער אהן אויסנאמען ציהען צו איינס דאס צווייטע, אז דער כח שטעקט אזוי גוט אינ'ם קלענסטען שטויב, ווי אין דער זון!...

נאך א פעלער שטעקט אין ביכעל, וואס דער מחבר האט זיך ליב צו פארגאלאפירען און צו זאגען אזוינס, אין וועלכען אלע זע־נען וועניגסטען שטארק מסופק. נאך דער לופט (למשל) האט ער א לייריג ארט... און ע ט ע ר?

נאר די אלע פעהלער קאנען לייכט פארריכט ווערען ביי א צווייטער אויפלאגע און דאס ווערקעל קאן ווערען ניצליך פאר דעם פאלק. מען דארף די משלים, נאר נאך זיי מוזען קומען קלארע באווייזען; מען דארף אסך ארומרעדען פאר'ן אנפאנגער, נאר — מען טאר דעם קלענסטען גרייז נישט ארויסלאזען פון מויל... און דאס וויסען דארף זיך פארט נישט איינבעטען אונטער דער מאסקע פון א העכסט אינטערעסאנטער ערצעהלונג... עס פעהלט נאר אויפ'ן שער זאל שטעהן: אזוי אינטערעסאנט, ווי — שמ"ר!

מיר האבען נאך עפעס געגען דער שפראך.

צי וואלט געשאדט מען זאל שרייבען: ד א ס קינד, נישט ד ע ר קינד; ד א ס, נישט ד ע ר געזינדעל? א ב (אבזא־גען, אבלערנען) נישט א פ? נישט ד ע ר, נאר ד י שטאדט? ווען דער ליטווישער זשארגאן זאל וועלען נאכגעבען די קליינינקיי־טען, אזוי ווי דער פוילישער גיט נאך אלע מאל מעהר פון זיין זייט, וואלטען מיר זיך איינס מיט'ן צווייטען און ביידע צוזאמען מיט אדעם בעסער פארשטאנען.

נאר נאך די אלע פעהלער איז דאס ביכעל אין אלגעמיין גע־שריבען מיט אן אויסגעצייכענטען הומאר און עס לעזט זיך ווירק־ליך, ווי א דערצעהלונג.

דאס ביכעל איז אויך זעהר ביליג: עס האלט פיער און זעכציג זייטען, עס האט עטליכע, נישט שלעכטע בילדער אין טעקסט — און קאסט אינגאנצען צעהן קאפ. מיט פארטא! פאר די, וואס ווי־לען (און עס איז א יושר) דאס ביכעל פארשפרייטען, גיבען מיר אויף דעם אדרעס: מ. קאצענעלבויגען, בוכהאנדלונג, ווילנא.

‎.1895

דער רייף, וואס מען דרעהט ארום אויף א שטריקעל, אדער ווי א שטיינדעל אויף א שטריקעל, וואס פליהט ארום ווי א ראד ארום דער האנט. עס איז קרוב לאמת... עס לאזט זיך הערען. עס לייגט זיך אויפ׳ן שכל, נאר — אז עס איז ז י כ ע ר אזוי, דאס ווערען מיר נ י ש ט געוואר. קיין איינציגער וויכטיגער באווייז, וואס זאל אריין ווי א האלץ־שרויף אין מוח! און אין א האלב יאהר ארום וועלען מיר פארגעסען דעם איינדרוק פון ביכעל און צוריק גלויבען אונזערע אויגען — אז די ערד איז א פלאץ מיט עקען און קאנטען און די זון דרעהט זיך ארום איהר! מיר וועלען פארגעסען אזוי דעם מגיד, ווי דעם בוכהאלטער. און דאך איז געווען צו דערמאנען די רייזען, וואס מען מאכט ארום דער ערד; צו דער־מאנען, אז אנדערש איז זיך שווער, אדער אוממעגליך פארצושטע־לען דעם לקוי לבנה; צו דערמאנען, ווי א זאך, וואס קומט אונז אלץ נעהענטער און נעהענטער, ווערט גרעסער און גרעסער, און פארקערט, וואס מעהר זי דערווייטערט זיך, ווערט זי אלץ קלענער און קלענער, כאטש מיר זעהען זי איןביידע פאלען אינגאנצען, אז עס פעהלט פון איהר נישט קיין האר, וואס איז אויך נישט מעגליך, נאר סיידען, אז די ערד איז א קויל...

דאס איז א שטארקער פעלער!

נאך ערגער איז דאס, וואס דער לעזער וועט קריגען זעהר א שלעכטען באגריף פון „וויסענשאפט" בכלל. עס וועט זיך איהם דאכטען, אז וויסענשאפט בכלל איז עפעס א לייכטע זאך, א שכל׳־דיג שפילעכעל, א רוים, א שאך — א פשט׳ל! וועמען פון י״ז בן אריה׳ס לעזער וועט נאר איינפאלען, וויפיעל מיה און מאטער, ווי־פיעל בלוט עס האט געקאסט, וויפיעל דורות עס זענען אריבער, וויפיעל צרות מענשען האבען געליטען, וויפיעל אנשטרענגונגען מען האט געדארפט, איידער מען איז צוגעקומען צו דער דעה? עפעס שווימט דאך ביי איהם ארום ווי אויף א וואסער!

נאך א שטארקער פעלער שטעקט אין דעם ביכעל: די ידיעות זענען נישט אינגאנצען ריכטיג... דער לעזער דארף וויסען, אז די ערד זעהט נ י ש ט אזוי אקוראט אויס ווי א קאוואן; אז די ערד האט נ י ש ט די קראפט פון א מאגנעט, וואס ציהט צו נאר אייזען און שטאל, נישט האלץ, למשל, און פאפיר, און ווערט אליין פון גארנישט צוגעצויגען; און בכלל, אז די אטראקציאן איז נישט

אויך — פרנסה, ברויט און גאנץ אפט מיט פוטער! די בושה, וואס דער אומגעלערענטער האט פאר'ן געלערענטען, איז אויך א זעל־טענע זאך. מערסטענטיילס געשעהט פארקערט!... מיר שעמען זיך אסך מעהר מיט א צוריסענעם שטיוועל ווי מיט א לעדיגען מח. און אויך — די בושה, וואס איינער צווישען הונדערט ליידט, אז ער וויים נישט דאס, וואס יענער וויים, איז נאך נישט דער עיקר... די בושה קאן זיין א נוצליכע זאך, נאר אין לעבען פיהרט זי געַ־וועהנליך נאר צו עטליכע ווערטער פראנצויזיש און א קאדריל...

וויסען אליין איז ניצליך און נויטיג, און דאס האט ה' י"ז בן אריה גערארפט באווייזען אין זיין הקדמה, אדער זיך אהן א הקדמא באגעהן.

נאר דאס איז א קלייניגקייט. די הויפט פראגע איז, ווי אזוי ערפילט ה' י"ז בן אריה זיין פארשפרעכען? האלט ער באמת ווארט? גיט ער אונז אמת וויסען?

ערשטענס מוזען מיר באמערקען, אז ה' י"ז בן אריה מאכט נישט קיין אונטערשיד פון „וויסען" ביז „וויסענשאפט", פון „ידוע" ביז „חכמה", און, אויב ער רעדט פון וויסענשאפט, מיינט ער נישט מעהר נאר וויסען און אזויערנאך וויל ער ווייניגער, אלס ער זאגט צו, נאר — זאל זיין ו ו י ס ע ן!

מיר האבען דורכגעלעזען דאס ביכעל — וואס ווייסען מיר דערפון? צי ווייסען מיר באמת, אז די ערד איז קיילעכדיג, אז זי איז א קויל נישט קיין ברעט? אז זי באוועגט זיך ארום דער זון, נישט פארקערט, און אזוי אנדערע זאכען?

ליידער נישט.

דער, וואס לעזט דורך דאס ביכעל, האט קיין איינציגען ריכ־טיגען באוויז, אז עס איז אזוי און נישט אנדערש! ער הערט א פשט'ל פון א מגיד, א מיינונג פון א בוכהאלטער, א מין שטה, א מוטמאסונג — און עס פאלט איהם גארנישט איין, אז דאס זענען נישט קיין שכליות'ן, וואס פליהען איז דער לופטען, נאר אמת'ע באוויזענע זאכען, און אזוי זיכער באוויזען, ווי צוויי און צוויי איז פיער! נאכ'ן איבערלעזען טראכט נעווים דער לעזער: עס קאן זיין, אז די ערד זעהט אוים ווי א קאוואן און מיר זעהען אוים ווי די פליגען, וואס נעהען אויפ'ן קאוואן ארום! עס איז גאנץ מעג־ליך, אז די ערד דרעהט זיך ארום דער זון ווי א גלאז וואסער אין

ערד ציהט צו־זיך־צו אלץ, וואס אויף איהר איז, פונקט אזוי ווי זי אליין ווערט צונעצויגען צו דער זון און 4) אז דורך דער אט־ראקציאן (אזוי הייסט די קראפט, מיט וועלכער איין קערפער ציהט צו דעם צווייטען) באוועגען זיך די הימלישע קערפער (זון, לבנה, שטערן, ערד) איינס ארום צווייטען...

נאר, כדי מיר זאלען וועלען זיין זיינע לעזער, כדי מיר זאלען וועלען נעמען אין האנט אריין א וויסענשאפטליך ווערק, נישט סאמע באבע־מעשיות און ראמאנען, נארט אונז י"ז בן אריה אריין אין ביכעל, ווי א מלמד נארט דאס קינד צום אלף־בית... דער רבי זאגט איהם צו א פייגעלע, און י"ז בן אריה — א „העכסט אינטע־רעסאנטע ערצעהלונג"! דערזעהענדיג דעם שער — רעכענט דער מחבר — וועלען מיר נישט קארגען די צעהן קאפיקעס און דער־נאך איז פארפאלען! מיר וועלען שוין אונזער געלט דורכ'ן פענס־טער נישט ארויסווארפען און וועלען שוין דורכלעזען דאס ביכעל...

נאכ'ן שער געהט א הקדמה: „נישט אלע מענשען — זאגט דער מחבר — האבען (די) מעגליכקייט אין זייער יונגענד צו לער־נען (א) וויסענשאפט" — טייל ווערען געבוירען ביי ארעמע על־טערן... (אין דער שווערער ארבייט) געהט אוועק א יאהר נאך א יאהר און „מען וואקסט אויס גאר אהן וויסענשאפט". נאר „מזל איז ביי גאט (אין דער האנט), דאס ארעמע קינד... ווערט רייך... וואס טוט עס אבער אהן וויסענשאפט?... אט „פאר אזעלכע מענ־שען, וואס ווילען נישט פארשעמט ווערען געגען די געלערנטע" — זאגט י"ז בן אריה — שרייבט ער זיין ביכעל.

נאר מיינט נישט, אז ער שרייבט דוקא נאר פאר די, וואס וועלען אמאל רייך ווערען, אדער דוקא נאר פאר די, וואס וועלען האבען די געלעגענהייט פארשעמט צו ווערען פאר געלערנטע... איך בין איהם אין דעם נישט חושד! די הקדמה זעהט אויס, איז, גלאט אזוי, געשריבען אין איילעניש און איז ארויס אהן הענט און פיס... ווארים י"ז בן אריה פארשטעהט גאנץ גוט, אז פאר ארעמעליים, וואס ווערען רייך, איז נישט כדאי צו שרייבען, ווייל — עס טרעפען זיך אזוינע לייט וואס א טאג ווייניגער און ווייניגער... אויך ווייסט ה' י"ז בן אריה, אז ארעמע לייט דארפען מעהר וויסען ווי רייכע און דאס וויסען קומט זיי אויך מעהר צו־נוץ. פון אמת וויסען האט מען, אויסער דעם גייסטיגען פארגניגען,

קין צו פערשטעהן באלד פון אָנהויב, (אונטער דער ערשטער העב־
רעאישער מאָטטאָ: „כי תעבור במים אתך אני“) — ד י א י ד י־
ש ע ה י ס ט אָ ר י ע אין אלגעמיין (בכלל) די אלע באגע־
בענהייטען, וועלכע האָט פּאַסירט מיט אידען צייט זיי זענען גע־
וואָרען א פאָלק, זייערע אייגענשאַפטען און טוגענדען (מעלות
ומדות טובות), זייער גרויסען געפיהל, איבערהויבט (אַזוי איז
דאָס וואָרט אויסגעלעגט אינ׳ם גאנצען ספר) זייער גרויסען מוט,
זאָגאר ביי די ערגסטע צייט — איז דיזעס אַלעס געשריבען, און
געצייכענט זאָ ד ר י ק ל י ך און דייטענד“.

אמת פיין!

„דער עוויגער יודע“ האָט דריי בענדער. פאר׳ן ערשטען גע־
דרוקטען באנד, וואָס איז דורך און געשריבען מיט אזא לשון,
מיט אזא קלאָרען פערשטאנד, מיט אזא היים געפיהל; פאר׳ן
ערשטען געדרוקטען באנד, פון וועלכען יעדעס וואָרט איז א
מ צ ב ה מיט היראָגליפען*), יעדער זאץ איז אן אוצר פון אומ־
וויסענהייט, און איין זייטעל איז סותר דאָס צווייטע, און זאָגט
פונקט קאַפּויר**), פאר דעם ווערק הייסט זיך מר ר׳ יים שלום
כליווקין צאָהלען פינף און זיבעציג קאָפּיקעס, און א געוויסע צייטונג
האָט עס גערעכענט צווישען די „בייע גוצליכע זשארגאָן ווערק“.

.1891

13.

י״ז בן אריה: אַ וועלט מיט וועלטעלעך.

(ווילנא, תרנ״ד).

דער מחבר וויל, אַז מיר זאָלען זיך איבערצייגען, אז 1) די
ערד איז קיילעכדיג, נישט א ברעט מיט זייטען און עקען. 2) אַז
זי באַוועגט זיך ארום דער זון, נישט די זון ארום איהר. 3) אז די

---

*) דאָס אלטע סודות־כתב (פאַר אונז) אין מצרים.

**) אויף איין אָרט, למשל, זענען די, וועלכע האָבען נישט געלאָזט שלום מאַכען מיט די רומיים היילינע גבורים, בשעה ווען אויפ׳ן צוויי־טען אָרט זענען זיי פריצים, און בר־יונה׳ס לויט דער הגדה.

12.

„ספר היהודי הנצחי".

(„דער עוויגער יודע").

(אָדעססא תרנ"א).

קינד־און־קייט זיצט רייטענדיג אויף „ישראליקען", און עס איז א קאץ־מוזיק פון פארשידענע קולות. פארוואָס זאָל א י י ן חיים שלום סליווקין געהן צו־פוס און דאָס מויל נישט עפענען? מר חיים שלום סליווקין ווילט זיך נעבעך זיין חזן אין דער מ ע־נ י ש ע ר שול, ער שרייבט על־כל־פנים דעם שער אויף לשון־קודש, צום סוף ספר בעט ער אויף לשון־קודש דעם לעזער, ער זאָל אַלע גרייזען ארויפלעגען אויף'ן בחור הזעצער'ס חשבון; אויך וואָ־רענט ער אויף'ן אייגענעם לשון, אז: „ווער עס וועט די העזה האָ־בען צו דרוקען (!) דאָס ספר אהן זיין וויסען, וועט ווערען גע־שטראָפט על פי חקי הממשלה יר"ה", נאָר — אפנים עס געהט נישט, און מר חיים שלום סליווקין מוז ארייננקריכען אין פּאָס, אין עזרת נשים, און איבערזעצען פארשידענע זאכען, וואָס מען הערט אונטען אין דער מענער־שול. אז אין שול, וואו מר חיים שלום סליווקינ'ס פּאָס און ווייבער שטעהען, הערט זיך נישט קיין נייעס, זעצט ער זיי איבער אלטע זאכען, און אפילו אַזוינע, וואָס מיין עלטער־באָבע האָט אינ'ם טייטש־חומש געלעזען — וועגען ביתר, מיטוס מיט'ן יתוש, וכדומה ה י ס ט א ר י ש ע זאכען, וואָס זענען זעהר וויכטיג פאַר א אידישער נשמה, וואָס וויל זיך וואָרע־מען ביים פייער־טאָפּ און אנטלויפט פאַר דער זון! ער כאָפּט אריין אינמיטען א פּאָר לשון־קודש'דיגע ציטאטען, וואָס געהערען נישט צו דער זאַך, און אַלץ — כדי די ווייבער זאָלען מיינען, אַז ער איז א געבוירענער מענישער חזן!

אמאָל איז ע ר מ ט ע י ם און עסק מיט זיינע אייגענע ווערטער. אַזויערנאָך ווערען אונזערע ווייבער געוואָר וואָס היס־טאָריע איז!

„די א י ד י ש ע היסטאָריע — גיט זיי מר חיים שלום סליוו־

„נאך דעם ווי איהר וועט דורכזעהען (!) גוט מיין ספר און וועט זיך נעמען צו דער ארבייט, וועט איהר אין א גאנץ קורצע צייט זיין פאלקאמענע קאלאניסטען“ —

דער עיקר מיינט ער די עמיגראנטען:

„אויב דו, ברודער, פאהרסט מיט ערלויבניש פון אונזער רעגירונג אין ארגענטינא, אין דעם באראן הירש'ס קאלאניעס, וועסט דו אויף דער שיף געוויס צייט האבען צו איבערלעזען מיין ווערק, און קומען אויפ'ן ארט מיט אלע ידיעות, וואס זענען נויטיג פאר א קאלאניסט.“

נאר יענע קאלאניסטען זענען אויך קונים:

„און אפילו אויב (!) דו פאהרסט נעהנטער, אין ארץ־ישראל, איז אויך גענוג די נסיעה, אדער עטליכע וואכען פריהער, אויף דורכלעזען אמאל צוויי־דריי מיין ספר.“

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

אויב עס האט זיך קיין איינציגער אידישער אגראנאם נישט גענומען ארויסצוגעבען אזא נוצליך ווערק, האט דער הער וועבער געהאט פאלקאמען רעכט מקיים צו זיין „במקום שאין אנשים השתדל להיות איש“... נאר, ער האט געמענט יוצא זיין:

1) מיט א י י ן מעטאדע צום איבערזעצען, ווייל צו א קאמפילאציע דארף מען זיין א ס פ ע צ י א ל י ס ט, און א פאר וואכען שטודירען (אפילו מיט נויט־שוויים) מיט נאך עטליכע וואכען „פראקטיקע“, זענען פארט צו ווענינ דערצו.

2) אויפגעבען די קוועלען (די נעמען פון ספרים און מחברים) פון וועלכע ער האט געשלעפט, אויפ'ן ארט פון אייגען שטודירען און „פראקטיקע“, ווייל די קלענסטע פ י ר מ ע פון אן אמת'ען אגראנאם איז נאך אלץ מעהר ווערט, ווי גלאטע שוויים און פראקטיקע... און —

3) מיט קלענערע ת ק י ע ו ת פון רעקלאמען־שופר...

דאס ווערק (אויסער'ן שער) איז דאך געשריבען ריין, פארשטענדיג, און כל זמן עס וועט קיין אגראנאם קיין בעסערס נישט ארויסגעבען, וועט עס דאך נוצליך זיין פאר'ן פאלק. —

1891

די „תאוה“ צו ברויט און — עמיצען א ציפּ צו טון, האבען מאקע א גרויסען כח — נאָר צי הייסט עס עהר־ליך געהאנדעלט? עסקת באמונה?

.1891

11.

מען...

דער אידישער פעלד־אַרבייטער.

„א מעטאָדע צו ערלערנען (ווי אזוי מען באדארף צו באַ־ארבייטען די ערד) אין יעדען (?) אָרט און (?) אלע (!) ידיעות וואָס א פעלד־ארבייטער מוז וויסען“.

פון מיכל וועבער.

„באארבייטעט לויט פּראקטישע מעטאָדען צום נוצען פאר אונזערע ברודער (!), וואָס ווילען ערלערנען לאנד־בוי.“

אזוי זאָגט דער שער, וואָס איז געשריבען אויף פּאטריאָטיש לשון און — „נח מיט זיבען גרייזען“.

אין דער פאָררעדע באריהמט זיך נאָך הער וועבער, אז —

„דער הויפּט איז אין זיין ספר דער קיצור!“

„ער האָט זיך באמיהט ווי ווייט מעגליך צו שרייבען קורץ, וואָס אַן אנדערער וואָלט באדארפט באשרייבען אויף הונדערט בויגען — די צייט איז טייער!“

אויך זאָגט ער — אז די אַרבייט איז איהם נישט גרינג אָנ־געקומען.

„זי האָט מיך געקאָסט פיעל מיה און שוויים, איך האָב דורכ־שטודירט פיעל ביכער פון תורת פעלד־אַרבייט (!) איך האָב מיך (!) באנוצט מיט (!) די בעסטע (!) מעטאָדעס, און א חוץ דעם האָב איך נאָך געזעהען פון פּראקטיק זיך אליין אין אלעם אי־בערצייגען.“

הער וועבער איז אונז מבטיח, על כל פנים פאָרהאָפט ער, אז —

מהומה, מוז מען וואַרטען ביז די רעגירונג וועט ערלויבען, און דער באַראָן הירש, וואָס גיט אוועק אויף דעם ציל זיין גאַנץ פאַרמע־גען, זאָל אויס׳סדר׳ן די עמיגראַציע..." די בראַשורע ענדיגט דער־מיט, אַז —

„אַרגענטינאַ איז אַ גן־עדן פאַר אַ ריכטיגע, גע׳סדר׳טע עמיג־ראַציע, און אַ בית הקברות פאַר אונזערע עמיגראַנטען".

איהר זעהט לייכט אַרויס דעם צוועק פון דער ב ר אַ ש ו ר ע. דער לעזער ווערט דורך איהר באַקאַנט מיט אַלע מעלות פון אַר־גענטינאַ, מיט איהר האַנדעל, אַקערבוי, באַרג־ווערג וכו׳, נאָר אין איין וועגס לערענט מען איהם, ער זאָל נישט איילען נאָר וואַרטען, ווי דער באַראָן הירש בעט זיך, ביז די עמיגראַציע וועט איינגע־אָרדענט ווערען. —

די בראַשורע האָט אָבער אויסגעזעהען ווי אַ הפקר (ווייל דער מחבר האָט זיך נישט געוואָלט חתמ׳נען) און צוויי נישט גלייכע מענשען האָבען זיך באַנוצט דערמיט.

איינער האָט אָפּגעשניטען דאָס לעצטע בלעטעל, איינגעקלעפּט אַן אַנדערס, און אויפגעסטעמפּעלט זיין אַדרעס און אַ פּרייז פופ־צעהן קאָפּ. — דאָס איז געשעהען אין וואַרשוי.

און דער צווייטער האָט געמיינט, אַז די בראַשורע איז געפּור־נען געוואָרען אין מיסט און האָט איהר אַ קאָפּ געטאָן — און דאָס איז געשעהען אין פּעטערסבורג, אין ניעדעלנאַיאַ כראָניקאַ פון וואָסכאָד (טויזענט אכט הונדערט איין און ניינציג, נומער צוואַנ־ציג); ער דערצעהלט, אַז די בראַשורע איז געשריבען געוואָרען מאָוס צו מאַכען אַרגענטינאַ, אַז זי רעדט אָפּ, נישט פון אַן אומבאַ־רעכענטער עמיגראַציע, נאָר פון עמיגראַציע בכלל, מאַכט חוזק פונ׳ם „מחבר", און רעכענט איהם צווישען די, וואָס ווילען ב ר אַ י ע ן געגען באַראָן הירש.

יעדעס וואָרט — אַ באַזונדערער שקר.

נאָר — ביידע האָבען עס געטאָן פאַר הונגער; דער ערשטער צו ברויט, און דער צווייטער צו אַ סקאַנדאַל, צו אַ ציפּ עמיצען ביי די האָר, אַ ביס מיט די ציין...

טען. עס ווייזט זיך אויס, אז אויב אלע יאהר וואקסט די צאהל פון אימיגראנטען (מענשען וואס קומען אריין קיין ארגענ־טינא), וואקסט אויך די צאהל פון עמיגראנטען (מענשען, וואס וואנדערען צוריק ארויס). דער פרק ענדיגט דערמיט „אז דאס קומט פון דעם, וואס מען עמיגרירט געוועהנליך אהן אן אמת'ען ישוב, מען גלויבט באבע־מעשיות, מען גלויבט אין גליקען, וואס זענען נישט געשטויגען, נישט געפלויגען; און דערנאך, אז מען קומט אהין, אז מען ווערט געוואר, אז פעלדער מיט בהמות, מיט הייזער קריגט מען (אין ערגעץ) נישט אהן געלט, אז אליין וואקסט נישט, און מען מוז אומעטום שווער ארבייטען אויף ברויט, הויבט מען אן צו בענקען אהיים וכו' ".

דער פינפטער פרק הויבט זיך אן מיט די ווערטער:

„און ארגענטינא ברויך און קאן ערנעהרען מענשען!" דער פרק ווייזט אויס מיט ציפערען, ווי ווייניג מענשען עס איז דא אין דעם געבענשטען לאנד אויף א קוואדראטנע מייל, ווי ווייט עס פעה־לען דארט הענט צו דער ארבייט.

„און אלעס אין ארגענטינא וואקסט און הויבט זיך: דער אקערבוי, דער האנדעל וואקסען פון טאג צו טאג", און דער פרק רעכענט אויס בסדר, וואס עס ווערט פארזייהט, אריין און ארויס־געפיהרט, וואס פאר א מעטאלען עס פארמאגען די בערג, ווי גרויס עס איז דארט דאס געשעפט מיט בהמות, און ווי ווייט אלערליי אינוועגטארען האדעוווען זיך דארט אויסגעצייכענט.

דער זעקסטער פרק ווייזט דאס איינענע אויס וועגען האנדעל.

דער זיבעטער פרק ווייזט אבער אויס ווי געפעהרליך די עמיג־ראציע איז פאר איינצעלנע עמיגראנטען; רעדט דערפון, ווי זיי ווע־רען באשווינדעלט דארט פון פריוואט מענשען און פון דער רע־גירונג.

ענדליך דער אכטער און דער לעצטער פרק זאגט: „היוצא לנו מדברינו: ארגענטינא קאן זיין א גן־ערן, עס זאל זיך דארט אויף אמאל באזעצען אסך פאמיליעס, זיי זאלען קאנען מאכען א גרויסע קאלאניע, זיי זאלען זיין בכח זיך ווייטער צו אנטוויקלען, זיי זאלען קריגען ערד אין גוטע פונקטען, און זאלען זיין באווארענט מיט'ן איינגענטום.

כדי דאס זאל קאנען צו שטאנד קומען, מוז אויפהערען די

דאמאלט האט די רעדאקציע פון דער אידישער ביבליאטעק באאויפטראגט א געוויסען שרייבער, ער זאל צוזאמענקלייבען אלעס, וואס עס איז פארעפענטליכט געווארען וועגען ארגענטינא, און שרייבען דעריבער א קליינע בראשורע פאר'ן פאלק, כדי אלע זאלען וויסען, אז די עמיגראציע אהין א סדר איז און אומגליק פאר די עמיגראנטען.

די בראשורע איז אויפגעשריבען און געדרוקט געווארען (מיט א קאלירטער מאפע). דער „מחבר" האט זיך נישט געוואלט אונ־טערשרייבען, ווייל אין דער בראשורע איז נישט דא איין ווארט זיינס, אלץ איז גענומען פון קארעספאנדענציעס, בראשורען און ווי־סענשאפטליכע ווערק.

צו וואס פאר ציל פיהרט די בראשורע?

אין ערשטען קאפיטעל באשרייבט זי ווי עס געהט צו דעם אומגליקליכען עמיגראנט, אויב ער פאהרט אהין א פאספארט און אהן געלט, און אהן צו וויסען ריכטיג דעם וועג, דער פרק ענדיגט מיט אן עצה, אז דער עס וויל פאהרען זאל האבען: 1) א פאס, 2) געלט אויף הוצאות, 3) זאל באקאנט זיין מיט דער נסיעה און 4) היטען זיך פאר פאקטוירים, נאר גלייך אלץ אליין זיך באזארגען.

דער צווייטער פרק באשרייבט, ווי שלעכט עס איז דעם ארע־מען עמיגראנט אויף דער שיף. נאר דאס אליין דארף נישט אפ־שרעקען — „יעדער וועג אין גן־עדן אריין איז שלעכט, און אר־גענטינא דארף און קאן זיין א גן־עדן".

דער דריטער פרק באשרייבט די ארגענטינישע רעפובליק, איהרע גרענעצען, איהרע בערג און טייכען. דער פרק דערצעהלט, אז „דער קלימאט איז איבעראל גוט". פון דעם פרק ווערט מען אבער אויך געוואר, אז, אויסער דורכאויס פרוכטבארער און גוטער ערד איז דא מדבריות אויך. זאלץ־ערטער, וואו עס וואקסען גארנישט אויסער זאלין־געוויקסען; ערטער, וואו אז מען פארזייהט, רייסט איבערנאכט דער ווינט אוים די זריעה... און דערפון קומט ארויס אן אזהרה, אז ביים פעלד־קויפען מוז מען זיין געווארענט און בא־היט, מען זאל זיך נישט אפנארען. דער פרק ענדיגט מיט דעם, אז דעריבער איז זעהר שלעכט „דעם עמיגראנט אהן לשון, אהן א מויל, אהן געאגראפיע אין דער פרעמד"...

דער פיערטער פרק רעדט פון די איינוואוינער און עמיגראנ־

אנטון א טראמבע" און שילט, ווי אן אמת'ע פשעקופקא. ג ו ט לעזט זיך דער פעליעטאָן פון הנ"ץ, „אז אלט געשריי מיט נייע ווערטער" מיט זיין קאָמישער סטאטיסטיק. פוןביידע רעפעראַטען איבער „שפה־ברורה פון יה"ז און לעווינסקי לוינט שוין ה י י נ ט נישט צו רעדען, ווייל—איך וויל מיין מויל צו קיין בייזען נישט ברעננען — די שפה ברורה'ס זענען נאך קיין תחית־המתים נ י ש ט אויפגעשטאנען. דער „מחבר פון הארעל". ליעוו, האט געגעבען „די חלוקה", אן אויסגעצייכענט אויפגעשריבען געדיכט, וואס פאסט גארנישט פאר'ן מחבר פון... דער אנגעשלעפטער קרענק „הארעל". די „עצה אויף איין עצה" שרייבען מיר אויפ'ן חשבון פון א זכות צווייא ליטעראטען, פון וועלכע מיר װאלטען גאט ווייסט וואס א מאוס'קייט געהערט, ווען נישט. וואס זיי זענען ביידע אזוי שטומפיק אויף דער עברי, אז מען פארשטעהט ביידע נישט א ווארט.

.1891

10.

„א ר ג ע נ ט י נ א"

און איהר רעצענזענט פון „וואסכאד".

אזוי ווי עס איז ארויס א בת־קול, אז דער באראן הירש קויפט ערד פון אידען וועגען אין א ר ג ע נ ט י נ א, האט זיך אנגעהויבען אן עמיגראציע. אלע צייטונגען זענען פול געוועזען מיט ידיעות פון עמיגראנטען, וואס האבען זיך ארומגעוואלגערט אין אויסלאנד אהן הילף, אדער, וואס „גוטע ברידער" האבען זיי באלד ביי דער גרענעץ בארויבעט... אויך זענען געוועזען פארשידענע קארעספאנדענציעס וועגען דעם שלעכטען באהאנדלען, וואס די עמיגראנטען ליידען פון די שיפ־קאפיטענס. אלע צייטונגען האבען געווארענט דאס פאלק פאר עמיגרירען אהן פעסער, אהן א סדר און פאר דער צייט. באלד דערנאך איז געגאנגען פון האנט צו האנט אן אויטענטישער בריף פון באראן הירש, אין וועלכען ער בעט זיינע „ברידער", זיי זאלען זיך נישט איילען און אויסהאלטען די צייט.

אויף אייער", נאר צי וועלען די הינער צופרידען זיין מיט „ה ע־נ ע ר א ו י ף פ א ר א ר ע" און מעהר נישט, איז אויך א תיקו.

דעם באהאלטענעם צדיק, וואס פרעהט זיך, ווייל:

„מיינע נדבות פון מיין גוט הערץ,
מיין יושר, איך מאך קיינעם קיין שמערץ"

וואלטען מיר בלב שלום אן עצה געגעבען, ער זאל האל־טען די הענט ביי זיך, און די פעדער איבערגעבען דעם ווייב צו חשבונ'ען זיך מיט דער וועשין; אזא פעדער קאן אפילו אין א לאמבארד העכער געשעצט ווערען, ווי אין א ליטעראטור.

נאך צהר'ן געהט ד. פרישמאן מיט „שפינען און שוואלבען", אויך עפענט אונז שפעטער גאלדענפאדען דעם הימעל לכבוד תשעה־באב. צוויי ווירקליכע מאלענטען, נאר בשעת ווען גאלדענפאדענ'ס טאנעלט איז באוואקסען געווארען מיט פעט ברחנות, ווערט ד. פרישמאן צוקראכען אין מאנירליכער ראמאנטיק; שטענדיג האט ער מכלומר'שט עפעס צו זאגען און האלט זיך איין, און שטענדיג האט ער טייל ווערטער, וואס קלינגען איהם אזוי גוט, אז ער דרעהט מיט זיי, ווי מיט „מכשפה לא תחיה", און אלץ איז פארדעקט מיט א גאזע, מען זאל חס-ושלום דאס פנים נישט ארויסזעהן.

דאס געדיכט „די שפינען מיט די שוואלבען" איז איינגאנצען אזוי צוקראכען, שוואך און מ א נ י ר ל י ך געפרווירען, בשעת ווען פרישמאנ'ס תאוה צו צומרעטען שוואלבען — אזוי ברענענדיג הייס, אז מען קאן דעם קאטער קריגען. שטעלט אייך פאר א דיכ־טער, וואס טרעט שוין צוויי טויזענט יאהר אהן אויפהער די שפינען!

„יא, איך טרעט מיט אלע כוחות,
וואו איך קאן זיי נאר געפינען
און איך וויל זיי, און איך מוז זיי
ענדליך אלע, אלע טויטען,
אך, מיר טוט אזש וועה דער פוס שוין,
פון דעם פ י ע ל ע ן, פ י ע ל ע ן טרעטען..."

וועט איהר פיהלען דעם אייגענעם טעם, ווי—ווען גאלדענפא־דענ'ס מוזע באדט זיך אין א „פאמאיניצע", אדער „הייסט דעם הונט

און זיין אייגען־צוזאמענגעשלעפטען אדער איבערגעזעצטען שוואכען
ארטיקעל איבער „היפנאטיזם און מאגנעטיזם“, איז קייןווארט ווי־
סענשאפט און היסטאריע נישט דא. עס איז אויך שווער צו גלוי־
בען, אז זשארגאן־קאלענדארען זאלען האבען אזוינע לעזער, וואס
עס זאל זיי מעהר נישט פעהלען, ווי זאסניצעס עלעקטריציטעט און
בערנאס׳עם היפנאטיזם. נאר ליטעראטור האט דער האנדעלס־קא־
לענדאר געגנוג. מיט „דרד־ארץ“ פאר׳ן רעדאקטאר פון דער אידישער
ביבליאטעק און זיין שטילען שותף הער דינעסאן, געהען מיר שטיל
אריבער איבער „חנינא בן דוסא“, „עלענד“ און „ארעמקייט איז
קיין שאנד“. כאטש עס רייסען זיך אונז פון מויל ארוים די שאלות:
1) ווי אזוי איז חנינא בן דוסא׳ס ווייב אי „שטיל, ווי א טויב“, אי
„א רייטערקע אבער א גרויסע“? 2) וואס איז „עלענד“, א נאָ־
ווועלע אדער א פעליטאן, אדער גאר א מרכב פוןביידע? און 3)
צי איז „ויהי ערב ויהי בקר“ די ערשטע מצוה, וואס „ארעמקייט
איז קיין שאנד“ הויבט זיך נישט אן אין דער פריה, און מען לאזט
א גאנצע נאכט דאס ווייבעל אומזיסט נישט שלאפען? די שאלות
לאזען מיר אלס תיקו׳ס. מיר געהען ווייטער, און פאלען ארויף
אויף א מין „צהר“. זיין לשון איז פון פ א ר ׳ ן מבול, איז צהר
על כן נישט פון דער תיבה! אויסער דעם איז די תיבה נישט קיין
אידישער קאלענדאר, און אזוינע חיות וואלט זיכער נח נישט
אריינגעלאזט. ד ע ר „צהר“ איז נישט קיין פענסטער, נישט
קיין בריליאנט, ווייל דאס געדיכט „דעם קאלאניסטס פארמעגען“
איז קוים ביי ה׳ יוסף מינצער אויף לשון הקודש א ר ו ב י נ ד ע ל
געוועזען, און דער צדיק, וואס האט זיך באהאלטען אונטער׳ן
„צהר“, האט דערפון געמאכט קוים דאס, וואס דער קאלאניסט
דארף צום פעלד. נאר דעם קאלאניסט אליין איז טאקע מקנה צו
זיין; זיין פארמעגען איז אין לשער, ער פארמאגט „א שטיקעל
אקער פעלד“, און „עס איז שעהן, ווי די וועלט“, דערצו נאך „א
שטיק לאנקע פ ו ן פ א ש ע ו ו ע נ ע ן“, א „וואגען“ האט
ער „פון פעלד צו ט ר א ג ע ן“, א ווייב נ ח מ ה, א זוהן
א י ת מ ר, א טאכטער ת מ ר, אן אייזעל, א פאר גוטע פערד,
נאך אמאל „א גוט שטיק פעלד, גוטע פרוכטען, א וויינגארטען מיט
טייטלען, פאמעראנצען אלע סארטען“ (אחד לא נעדר!) „שאף,
מלבושים אויף יום־טוב, גענז און אינדיקעס א סטארע, קאטשקעס

— אפילו האבער ביי דער גאנז, נאר אויפקלייבען דאס, וואס קאַ־זעס (ציגען) פארלירען, איז לייטען געלעכטער... דעם וויץ בכלל זענען מיר מוחל, אפילו ווען ער הויבט אויף דעם ראק און טאנצט בארוועס... קיין בעל־הבית, קיין איש מכובד, קיין „רב אויף דער חתונה" איז ער נישט, ווי דער שטייגער — א ברחן!

דער צוזאמענקלייבער גיט קיין בריליאנט, מיר זאלען זעהן אויב ער איז גוט געשליפען; גוטע וויצען זענען פערעל; נאר ער— גיט נאר דאס שטריקעל, דעם פאדעם, דאס שנירעל, אויף וועלכע זיי ווערען אויפגעצויגען. נאר דאס שטריקעל דארף אויך נישט זיין צופיעל ברודיג.

מיר פארלאנגען:

1) פרישע סחורה, על כל פנים נישט זעהר פארלענגערטע, נישט דאס, פון וואס קינדער רעדען אין די וויגען:

2) ש א ר פ ע, בליצענדיגע, קורץ־געפאסטע וויצען, און—

3) אויב עס מוז שוין זיין אביסעל עזות — זאל זיין כאטש מיט א מאס.

די וויצען, וועלכע ליגען פאר אונז — זענען אלע שלעכט אויפגעשריבען, נישט לאגיש, א ו י ס נ ע פ ר א ל ט; אויפ'ן ארט פון א נאדעל־שפיץ קריגט מען א גלעט מיט א בערען־לאפע. דריי פערטעל זענען פארלעגערט־אלט, פון פערטען פערטעל איז א צוואנציג פראצענט פרעמד דעם אידישען לעבען, פון דער רעשט, מען זאל זיי אפשיילען, ווי פוילע קארטאפעל פון פראלעריי, וואלט נעקאנט בלייבען א שעור ארויסצורופען א שמייכעל ביי א מסתפק במועט, וואס זוכט נישט קיין סדר, קיין לשון — נאר אבי א רגע צו לאכען.

.1891

9.

דער אידישער האַנדעלס־קאַלענדאר

אויף פינף יאהר (תרנ"ב—תרנ"ו)

פון י. ב ע ר נ א ס.

דער הער בערנאס רופט זיין קאלענדאר „איין היסטאריש־ליט־טעראריש־וויסענשאפטליכעס בוך". כאטש אויסער לוח־כראנאלאגיע

8.

אַנעקדאָטען בוך.

צוויי הונדערט און פיערציג שעהנע וויצען, זעהר סאַטיריש צום לאַכען.

ארויסגעגעבען פון מ. קיקעלשטיין.

ווער האַט צייט אויסצוהערען אַן אידעע און לאַזען זי זיך באַווייזען? און ווער האַט נישט קיין צייט אויסצוהערען אַ קורצען וויץ? דער וואָס קאַן בטבע נישט האַלטען אין זיך, מוז זיינע אידעען און געדאַנקען אויפשרייבען און לאַזען דרוקען, טאָמער וועט עמיץ האָבען אַמאָל אַ האַלבע שעה צייט צו לעזען. אָבער מיט אַ וויץ קאָנסט דו אַרויסגעהן אין גאַס אריין און דעם ערשטען בעסטען מכבד זיין. דאָס לעבען האָט אויסגעלערנט צו זיין באַהיטזאַם מיט'ן אמת, וואָס שאַדט געוועהנליך מעהר דעם זאַגער. אַלס עס קאַן דעם צוהערער העלפען; נאָר זעלטען עמיץ זאָל קאָנען איינהאַלטען ביי זיך אַ גלייך־ווערטעל. עס קייקעלט זיך אַראָפּ פון דער צונג. אידעען קלעפּען זיך נישט צו צו דער מאַסע, וויצען ווערען אויפגעכאַפּט כהרף עין און געהען פון מויל צו אויער און צוריק, שנעל, ווי דער בליץ, צו וועלכען זיי זענען עהנליך. בשעת ווען די אידעען ווערען אַרויסגעלאַזט מיט אַ פירמע פון מחבר, אויסגעאַרביים, מיט אַ חתימה, מיט אַ פּרייז, פליהען די וויצען פּריי אין דער לופט, ווי הפקר־פייגעל; ווער עס וויל קלייבט צוזאַמען און — פאַרקויפט. נישט דער מחבר, נאָר דער אַרויסגעבער איז בער־בית; נישט דער שכל, נאָר די מיה ווערט באַלוינט. צו אַ מחבר געהען מיר צו שטרענג; מיר פאַרלאַנגען פון איהם ערשטענס זיין אייגענע סחורה און גוטע, מיר פאַרלאַנגען אויסער דעם אַ געוויסע ליטעראַרישע מאָראַליטעט; צו אַ וויצען־קלייבער געהען מיר צו „בקלות ראש“, מיט אַ שמייכעל אויף די ליפּען; מיר קוקען אויף זיין „שלעפּען“ פון אַלע זייטען, ווי די אַלטע גריכען אויף אַ געשיקטען „קעשענע־ציהער“, זיין ריהמען זיך באַלד אויפ'ן שער („שעהנע וויצען זייער סאַטיריש צו'ם לאַכען“) איז גאַנץ פּאַסענד. נור—קלוג דאַרף מען זיין! אַרויסשלעפּען — יאָ, גנב'ענען

איד האט ביי איהם אויסגעכאפט דעם מסחר, און אזויערנאך איז ער, ראדין, אומגעלעגען דאהיים, געוואר געווארען, אז מענשען קומען באמת אהיים פון היות. דערנאך האט ער מיט א גוטען שותף א פאכט געהאלטען פיער יאהר און — „פארטזועצונג פאלגט...“

דעריבער מוז איך אויך ווארטען, און זאגען אייך: „פארט־זעצונג פאלגט“.

.1891

7.

מ. מ. דאליצקי

„מבית ומחוץ“

(תרנ"א).

דורך א סבה, וואס ווענדט זיך נישט אין אונז, זענען מיר נישט בכח איבערצוגעבען אונזערע לעזער א קורצען אינהאלט פון ווערק, און דעריבער זענען מיר געצוואונגען צו בעטען אביסעלע קרעדיט, און גלויבען, אז דאס ווערק איז פערל און בריליאנטען (אידישע צרות און טרערען) אין א גאלד (זעלטענע שפראך) געפאסט. דער דער־צעהלונג אינגאנצען קאנען מיר אסך פארווארפען, ווייל עס איז פעליטאניש באארביים, און נאכ'ן איבערלעזען בלייבען אין מח נאר די איינצעלנע סצענען, יעדע באזונדער, אהן דעם אומנאטירליכען צוזאמענהאנג, וואס דער מחבר האט זיי געגעבען. נאר — די איינ־צעלנע סצענען זענען מייסטערהאפט! עס ציטערט אין זיי דאס טרויעריגע, אומגליקליכע פינסטערע אידישע לעבען — כ ה ו י ה! — ווער עס האט נאך נישט־אויסגעוויינטע טרערען, נישט אויסגע־טריקענטע נערוועןן, נישט אינגאנצען א פארשטיינערט הארץ און פארשטעהט לשון־קודש — זאל לעזען מ ב י ת ו מ ח ו ץ! ווער עס מיינט, אז אלע „חובבי ציון“ ראמאנסירען מיט דער בריסקער רבי'צין, שמייכלען מיט חסד צו דער „חלוקה“ און לעקען די קנעבעל ביי אונזערע פרומע גבירים, זאל לעזען „מבית ומחוץ“! אויך איז עס מחויב צו לעזען דער, וואס האט נאך א קישען הינ־טער'ן קאפ און א שטיקעל ברויט אין מויל אריין, ער זאל פיהלען, אז ער איז א י ח י ד דערמיט... און... דערווייל —

.1891

דער נענענר פון עהרליכקייט, מוז דער, וואס נעמט און דרוקט אזא הסכמה, א דעפעקט האבען אין מח, א שטארקען ריץ אין די גע־הירען. דער פסיכיאטרישער געגענשטאנד אינטערעסירט מיך, און כדי אפצוזוכען דעם ריץ, דעם דעפעקט האב איך שוין דורכגעלעזען דאס גאנצע ווערקעל, (און גלויבט מיר, אז איך האב שטארק געליטען דערביי), נאר ליידער האב איך די קרענק נאך נישט דערטאפט; ווייל — כאטש אויפ׳ן שער ווערט עס פארשוויגען — איז דאך דאס ספר נישט געענדיגט, דער סוף וועט זיין שפעטער, און איך מוז מיט מיין דיאגנאזעווארטען.

דערווייל טייל איך מיך מיט אייך מיט דעם, וואס איך בין געוואר געווארען: ראדין איז געבוירען תשעה באב; ער איז זעהר שטאלץ דערויף, וואס זיין פאטער, א סוחר, האט נישט געמאכט קיין פאלשע חשבונות; צו פינף יאהר האט ער אנגעהויבען א"ב; זיין מלמד האט געהאט א הייזעריגע בערענ־שטימע און — א בעל־פער; איבער׳ן זומער האט ער זיך אויסגעלערענט אלף־בית; אנ־געהויבען טראף און דערנאך — חומש, און דאמאלט (זאגט ער) האט ער געהאט א שטארקע תפיסה און א גוטען זכרון; צו אכט יאהר האט ער געקענט דקדוק, צום צעהנטען — אנגעהויבען גמרא און געלערענט מסכתה ביצה, וועלכע האנדעלט נאר וועגען א „מיסגעבורט“ אז איי, וואס איז געבוירען אום יום־טוב! ערב פסח האט מען איהם אמאל געשיקט צום רב פארקויפען דאס חמץ; נאך פסח איז דאמאלט אויך פונקט, ווי היינט, געגאנגען שבועות, סוכות, עשרת ימי תשובה, כפרה־שלאגען, יום כפור, שמחת־תורה... חנוכה האט ער נאר ביינאכט געשפילט אין קוויטלעך: בייטאג האט ער „ליידער“ געמוזט לערנען; צו בר־מצוה האט ער אן „אויסגע־שטאפטע“ דרשה געזאגט, חשק געקריגען צו „השכלה“ און אנגע־הויבען זיך צו לערנען שרייבען דייטשע סוחר׳ישע בריף! צו אכטצעהן יאהר האט ער חתונה געהאט קיין מאַ־זורען; נאך דער חתונה האט ער גאנצע טעג געשפילט אין דערדע מיט אלע משכילים פון שטעדטעל. נאכ׳ן אוקאז האט ער זיך אנ־געטון דייטש; דערנאך האט ער זיין פארמעגען פארלוירען און ארויסגעגעבען זיין קליינע געאגראפיע (?); ער האט נאך געוואלט ארויסגעבען א מין קונקארדאנציע מיט א פירוש אויף דייטש און לשון קודש, און אפילו שוין אנאנסען געמאכט, נאר א געטויפטער

ביי דער דינסט אין פליישׁ־קויבער; צום אומגליק אבער איז צום ערשטען נעפאלען מיר אין די אויגען אריין די הסכמה, וואס א אידישער מחבר האט א. פ. ראדינ׳ען געגעבען: „מיט פערגניגען — שרייבט ער נאך ראדינ׳ס דייטש—:

מיט פערגניגען האבע איך איהרע ערינערונגען געלעזען, דאס איזט איין גומער (!) שפיגעל צו זעהען וויא אונזערע ברידער האבען אמאל געלעבט.

אויף איהרער פראגע: אויב איהר זאלט עס דרוקען לאססען, מוס (!) איך אייך, נאך מיינער מיינונג זאגען: דאס איהר ווערק קען נוצען ברענגען ניכט ווייניגער, וויא דיא היינטיגע אללע זארגאנישע ביכער, דאס הויפט (!) איהר דרוקט עס דאנקען גאטט מטוב לב, איז דאס (?) געווים זעהר שען. מי יתן, ווער וואלט געגעבען, דאס אללע יודען זאללען שרייבען, דרוקקען, אונד גיט ברויכען דערפון צו לעבען.

איך ווינש אייך גליק אין אייער אונטער נעהמען, איהר זאלט פיעל נוצען ברינגען מיט אייער שרייבען, אונד פיעלע לעזער זאללען דערפון הנאה האבען, אייערע ספרים זאללען חן געפונגען אינ אלעמענס אויגען אונד דיא לעזער זאללען אייך ווינשען אללע גוטעס...

ווי שרעקליך קלינגט די געווים קאסטבארע הסכמה! ווי ווערמיג — די פשרה צווישען לעצטען ביסעל עהרליכקייט פון איין צד און — לכל הפחות דער תאוה צו זיין בבחינת „היה רוכב על גבי...“ מחבר, יענעם אן הסכמה צו געבען — פון צווייטען צד. נישט האבען קיין יעדות ראדינ׳ס ווערק צו גלויבען. נאר גענוג געוויסען די גאנצע פאלקס־ליטעראטור אין מיסט־קאסטען צו ווארפען, אבי ראדין מיט זיין „ספר“ זאל בלייבען אין דער חברה! ווי עקעלהאפט איז די ברכה, אז א ספר זאל ברענגען נוצען און פארגניגען, גלייך איין און דאס זעלבע ספר קאן ברענגען נוצען און שעדליך זיין; פארגניגען שאפען און ווירקען אלס ברעך־מיטעל. ווי די הסכמה אליין! און עס ווענדט זיך נאר אין מזל, אויף ויעלכען א ברכה פון א אידישען מחבר קאן האבען א פעולה! —

נאר אויב דעם. וואס גיט א הסכמה, מוז עפעס פעהלען אין

שמייכלען פון אונטער ברעמען אדער א פעכער און דערנלייכען ווייבערישע סודות! נאר פארוואס קומט מלכה זלאטע קאטעק אז אויפשריפט נישט אויף פראסט אידיש? — אויף דער שאלה קאן איך נאך ענטפערען די אייגענע תשובה, ווי אויף אן אנדער שאלה: נאך וואס האט מען דאס געדרוקט?

— איך וויים נישט. —

.1891

6.

ערינערונגען אוים מיינער יוגענד.

פון א. פ. ראדין.

ווען איך עפען אויף דאס ספר גראד אויפ'ן פינפטען זייטעל און לעז:

> עס איז צוואר שווער דיא ערינערונגען ד ע ם י ו ג ע נ ד ס טרייא אנצוגעבען און צוואר אוים דיעזע גרינדע. מאן פערגעססעט אים לויפע דער צייט... איבערהויפט אבער פערגליך דער יעצט־צייט, יעצט נאטירליך וואלטע איינער זיינע ביאגראפיה אויפנאָ־טירען, קאנטע עס זאָ שווער ניכט פאללען אים פערגלייך דער פער־גאנגענע דרייסיג יאהרען צוריק, דאמאלס וואר קוים איינער אונ־טער הונדערט אים שרייבעקונסט אייגעאיבט, אונ מוסטע איינער... זיינע גאנצע ערינערונגס־קראפט צ ו ז א מ מ ע נ נ ע מ ע ן...

אדער אויפ'ן זיבענטען, וואו די אויטאביאגראפיע הויבט זיך אן מיט די ווערטער:

> איך בין געבארען אם טאגע דעם א י ד י ש ע ן פאסטאגס אב דער גאנצליכע שטורץ דער ד א ו י ד י ש ע דינאסטיע ביי'ם צערשטערונג דעס ערשטען טעמפעלס...

אדער אויף וועלכען איהר ווילט פון די הונדערט און פערציג זייטען פון ראדינ'ס ערינערונגען, וואלט עס מיך באלד נאר דער־מאנט אין כהן־צדק'ס דייטשע זעמעל, מר חיים שלום סליווקינ'ס לאגיק און — דאס ווערק וואלט תוך כדי דבור זיין ארט געפונען

משוגע געווארן אדער שיסען?ביידע זענען גוט, ביידע שטארק! האט זי געהאט א גליקליכען ישוב און יוצא געווען לכל הדעות. דעם סטודענט הייסט זי זיך שיסען, און דעם פאטער — משוגע ווערען! און האט עס אזוי גליקליך פארטיילט, אז די נאוועלע הויבט זיך אן מיט'ן שגעון, דערנאך קריכט מען צוריק און מען שלעפט זיך ביז צום שיסען. און מען קריכט באמת און מען שלעפט זיך, ווי אין א זאמד; קיין ווארט כ א ר א ק ט ע ר י ס ט י ק, קיין איינציג ווארט, וואס זאל קאנען אן איינדרוק מאכען; עס דאכט זיך, עס זיצט פאר אונז אן אלטע אידענע, קראצט זיך מיט'ן שפיזעל הינטער'ן אויער און דערצעהלט א מעשה, אהן לעבען, אהן לשון, און מששת ימי בראשית; עס הויבט זיך אן פון יענקעלעס זיידע. ביי דער גאנצער צייט טריקענט איהר נישט אויס די טרער פון אויג, און דער רבונו של עולם נעהט איהר נישט אראפ פון דער צונג. די איינציגע מאס איז: „ווייט" אדער „ווייט—ווייט", דאס איינציגע ווארט צום שילדערען איז „שעהן", אלץ איז צאצא: א שעהנער ברית, א שעהנע חתונה, שעהן דרשה־געשאנק, שעהן לער־נען און אזוי ווייטער; קיין זכר פון פסיכאלאגיע, קיין ריח פון באַ־מערקען. דער גאנצער ישראל, וואס דארף אונז נעמען, איז א גאר־נישט, זיין אידעאל איז צו זיין גרויס. נאך אין חדר האט ער געוואוסט נאר מיט יענעם צו שאפען, נאר יענעם, ביים שפילען אין פערדלעך, איינצושפאנען. נישט אומזיסט האט איהם דער שניידער, דער פאטער זיינער, געזעהען (צו פינף יאהר) פליהען אין אן עקיפאזש צווישען וואלקען מיט א שעהנער שווארצער בארד"...

און אז די נאוועלע איז שוין געענדיגט, הויבט זיך ערשט אן א פראגע, וואס פאר א נאמען גיט מען איהר? מילא „יענקעניו" האט זי א נאמען געגעבען נישט נאכ'ן זיידען, נאר גלייך ער וואלט א גר געווען, נאך יעקב אבינו, אבי נאך איינעם פון די אבות. נאר די נאוועלע נאך ווער זאל הייסען? איז טאקע געבליבען ביידע נעמען, אי „ישראליק דער פראצענטניק", אי „יענקעניו". נאר וואס טוט מען: אונטערשרייבען אבער ניין? אויף דעם איז אויך דא אן עצה, מען שרייבט אונטער „בת מלכה", נאר מען לעגט דעם ס פ ו ר אלס „א קליין קרענצעל אויפ'ן טייערען קבר פון איהר געליעבטער מוטער מלכה זלאטע קאטעק", און אזויערנאך — אי א פאסקע, אי לייכט צו דערגעהן... ער דערמאנט אינ'ם אפיר־

נאר געגוג! נישט דאס דארפען מיר! נישט קיין עדות פון פראנצויזישע צייטונגען, נישט די הודאה פון שונאי ציון, און נישט אונזער אייגענער אטעסטאט א־לא־קישינעוו האבען דא עפעס א ווערט. א חשבון דארף מען, א חשבון! מען דארף ק ע נ ע ן ד א ס ל א נ ד, וויסען — וויפיעל עס דארף צ י י ט, ג ע ל ט א ו ן א ר ב י י ט, און פון דער אנדערער זייט — צי האבען מיר דאס אלעס אין דער מאס, ווי מען דארף. —

אפשר וועלען זיך טרעפען טייל, "וואס וועלען יוצא זיין מיט'ן ארטיקעל "דער מסחר, דער אקערבוי, די אינדוסטריע פאלעסטי־נאס" פון י. בוכבינדער? איך האב עס נישט געלעזען... בוכבינדער וואוינט אין אדעס, שרייבט איבער פאלעסטינא און ווייזט נישט אויף די קוועלען, פון וואנען ער האט זיינע ידיעות געשעפט... עס קאן זיין נאר ב ע ס ע ר געשריבען, ווי צונזער'ס ציאנארע, נאר אויף דער וואגשאל וועלען זיי וועגען גלייך.

עס בלייבט אונז נאר צו ווינשען אונזערע חובבי ציון זיי זא־לען ערנסטער באטראכטען זייער פליכט, מעג זיין אביסעל ווע‏ני־גער פ י י ע ר, נאר מעהר ח ש ב ו ן.

נאר אויב די פובליציסטיק פון דעם "הייליגען לאנד" שטעלט זיך דאך גאנץ ערנסט פאר, שטעהט פאר דאס די בעלעטריסטיק נאר אויף א נידעריגער מדרגה. די בעלעטריסטיק באשטעהט פון צוויי קורצע נאוועלען: "דער פרומער קאלאניסט" און "ישראל'יק דער פראצענטניק, אדער יענקעניו". דער פרומער קאלאניסט וואלט געמעגט זיין אביסעל בעסער דערצעהלט און די כלה האט נישט געדארפט, מיר נישט דיר נישט, חלש'ען אין וואלד, בשעת ווען זי האט דערזעהן דעם חתן. נאר די צווייטע נאוועלע איז נישט צום ראטעווען. די שרייבערין האט זיך נישט געקאנט "די דעה גענו־גען", עס האט זי געריהרט געוויס א פאקט פון לעבען, אז "אן ארנטליך שטיל קינד, וואס האט געלערענט זיך גוט, ליעב געהאט די עלטערען און דערנאך ערשט די ביכער, מעהר ווי די גאנצע וועלט", און געענדיגט דאס גימנאזיום גוט, איז נישט אנגענומען געווארען אין אוניווערזיטעט אריין; איז איהר איינגעפאלען, אז אזא יונגערמאן, ווען ער שיסט זיך, אדער ווערט משוגע, וואלט ער געקאנט זיין א העלד אין א נאוועלע. נאר וואס קלייבט מען אויס:

„דער ביטערער גלות האָט אונז נישט אַזויפיעל געשאדט בגשמיות, ווי ער האָט אונז ברוחניות אראָפּגעוואָרפען אין אונזערע אייגענע אויגען. „וואָס איז ווערט א איד?" — זאָגען געוועהנליך אונזערע ברידער, גאָרנישט, א שטרוי! „דאָס אידעל איז נעבעך קליין און שוואַך".

ער קאָן נאָר מלחמה האלטען מיט'ן מויל, שרייען, וויינען און בעטען זיך; אז עס קומט אויף אונז א צרה שלא תבא — איז דאָס ערשטע און לעצטע: תהלים זאָגען, פאסטען... און די איינציגע האָפנונג, אז גאָט ב"ה זאָל שיקען זיינע שלוחים —

„אַ פּאָר גבירים, וואָס וועלען געבען געלט"...

„קיין פאַרזיכערונג אויף א י י ג ע נ ע ר ק ר אָ פ ט, קיין האָפנונג אויף זיך אליין."

נאָר צי איז דאָס אמת?

„לאָמיר זעהן, צי זענען מיר טאַקע אַזוי שוואַך און אַזוי דעמאָראַליזירט, אז מיר אליין קאָנען גאָר פאר זיך נישט טון, און נאָר גבירים קאָנען אונז רעטען? עס זענען דאָ קלענערע פלעקער, וועלכע האָבען נישט די העלפט (מענשען) פון אונז און שפּילען דאָך א ראָלע אויף דער וועלט און זיי האָבען זייער פאטערלאנד..."

„נאָר פון „האָבען" ביז „קריגען", קלערט איהר איז ווייט? מיר זענען דאָך צוועלף (?) מיליאָן מענשען... מיר זענען קיין נערנים (!!!) עס האָט קיין שונא ישראל נישט די העזה געהאָט צו זאָגען, אַז אידען זענען נערנים; מען באַשולדיגט נאָר אונז, אז מיר זענען צו קלוג, און מיר זענען טאַקע אַן עם חכם ונבון..."

„מיר זענען נישט פויל, מיר זענען פול מיט ענערגיע, „טעטיגקייט און קראַפט, מיר זענען פּראַקטיש און אין דער זעלבער צייט (!) אידעאַליסט. מיר קאָנען האָפען, ליידען און ארבייטען, מיר זענען עלטער פאר דער גאנצער וועלט און פול מיט יוגענד...

„מיר זענען קיין שיכורים, קיין רוצחים וכו'.

„מען האָט אפילו נישט לאַנג געשריבען אין א פראנצויזישער צייטונג..."

איך אויף אייער גלויבען, אז איהר ווילט, ער זאָל נישט אונ־טערגעהן" —

נאָר נישט דאָס האָבען מיר געמיינט... מיר האָבען פאַר'ן אַל־טען גלויבען גאָר קיין מורא נישט. מיר ווייסען גאַנץ באַשטימט, אז אין א געוויסער היגזיכט ווערען אונזערע לייט אַלע מאָל פרו־מער. וואָס מעהר שפלות, וואָס מעהר צרות, — גרעסער ווערט און הייליגער אַלעס. נישט נאָר וואָס גאָט האָט אַליין געבאָטען אָדער דורך משה'ן געזאָגט, נאָר אפילו כל מה שעתיד תלמיד ותיק לחדש׳ דער רמ"א איז שוין אַ קדמון געוואָרען, איהר האָט קיין איינצי־גען רב אָדער שוחט, וואָס האָט נישט עפּעס א חומרה'לע אויף זיין געוויסען. אפילו דער קערן פון אידענטום, די איינהייט גאָטעס (אחדות־הבורא) איז אויך פאַרפעסטיגט און געשטאַרקט געוואָרען אין גלות —

„פרום איז דאָס שעפּעלע, עס לויבט דיין נאָמען
שטענדיג, סיי ווינטער, סיי זומער;
וואָס מעהר מען ציפּט עס, וואָס מעהר מען רייסט עס,
ווערט עס אַלץ הייליגער, פרומער —

און העכער דערהויבט זיך איהר הייליגער „מע!"
וואָס טיפער און לענגער די נויט;
רבונו של עולם — מע! מע! מע!
נאָך נישט דערקוילעט אויף טויט!" —

און בכלל איז א יושר, אז שטיוועל זאָלען מאַכען שוסטער, און ברויט זאָלען בעקער באַקען. לאָזט איבער פרומקייט און אמונה־זאַכען די רבנים, אהן „פּראָוועס" ווע לען זיי זיך אויך זייער שטעד־טעל באַשטעהן; איהר שריפטשטעלער, פאַרזאָרגט אייערס, גיט אהער עצות, ווייזט דעם רעכטען וועג אויף ד ע ר וועלט, נישט אויף יענער, פאַרזאָרגט אונז דאָ — האָלט מען פון ארץ־ישראל, רעדט צו דער זאַך!

וועגען אונזערע כוחות צו קאָלאָניזירען ארץ־ישראל רעדט קישינעווסקי אין זיין אַרטיקעל „אונזער קראַפט", ער זאָגט אז —

די רעדאקציאן פיהרט באלד פון אנהויב א וכוח מיט „שונאי־ציון“. „ברידער, זאגט זי, קול המון כקול שדי, א שטימע פון א פאלק איז גאטס שטימע! א אידעע, וואס א גאנץ פאלק כאפט זיך אין איהר אן, איז הייליג, געטליך. אצבע אלהים הוא, דאס איז א וואונק פון גאט!“

נאר דאס איז פובליציסטיק, און דא, וואו עס געהט וועגען לעבענס־פראגען פון א גאנצער אומה, מוז מען ברענגען מעהרער און בעסערע ראיות... וויפיעל פעלקער האבען זיך אנגעכאפט אן פ א ל ש ע אידעען, און האבען זיי אזוי־ערנאך באוויזען! קאני־באליזם (מענשען־פלייש פרעסען) איז אויך א געוויסע צייט אויף דעם אייגענעם אופן הייליג געווארען, „וויצלי־פוצלי“ איז אויף דער זאסאדע אין אמעריקא, (איידער עס איז געפונען געווארען) הונ־דערטער יאהרען גאט געוועזען, און דער אנטיסעמיטיזם קען אזוי־ערנאך אויך הייליג ווערען, אויך זיין א וואונק פון דער השגחה פרטית. נאר די רעדאקציאן גיט דאס נאר אלס „פאר־שמאק“, דאס געדיכטע געהט שפעטער: די רעאקציאן לאזט זיך אריין אין ויכוח מיט אלע, וואס האבען עפעס דאגעגען.

זי וויל אויסווייזען די פרומע, אז קאלאניזירען פאלעסטינא הייסט נישט „דוחק זיין את הקץ“, אז מען מיינט גארנישט דער־מיט מיט געוואלד אראפצוברענגען משיח'ן... עס איז אבער אן עברה די רייד. אונזערע פרומע ווילען נישט די קאלאניזאציע, ווייל — זי דארף „קאסטען“, אונזערע פרומע זענען שטענדיג יוצא מיט פרומקייט, מען עס זיך האנדלען וועגען ארץ־ישראל, אדער וועגען קלענערע צדקות, ווי א שפיטאל, א גמילות חסדים־קאסע, אפילו וועגען חדרים... „רחמנה לבא בעי“, זאגט ער. פון גאטס וועגען האט ער נאר א ב ר י ט הארץ, טרערען אין די אויגען, באדאקים תשעה־באב, קרויט מיט ראזשינקעס שמחת־תורה. יין קדוש והבדלה שבת און שבת־צו־נאכטס; א סוכה, אן אתרוג, א לולב — קליינע הוצאות — מהיכי־תיתא... אבער די אמת'ע קע־שענע—לאו! גאט זאל וועלען, קאן ער זיך אליין אויפבויען ציון, און דוקא מיט א פייערדיגער מויער!

די אריסטאקראטען (!) הערען אויך אביסעל מוסר, מיט די אסימילאטארען (?) וויל מען שוין אפילו נישט רעדען — נאר

„יעצט קומט אהער אלע געגנער פון ארץ־ישראל... ערבארמט

מאדמאזעל פלעקסער! הער נאראדניצקי! אז דער טאטע וויל צוריק די מאמע, דארף מען קיין קלעזמער און קיין בדחנים נישט!...

מיט אזוינע ריימען איז מען משמח חתן כלה אויף ברודיגע חתונות, מיט אזוינע ריימען לויבט מען סחורות אין גאס, גארקי־כען אין די „לייכטע בלעטער", א הויך פון אזא פאעזיע מאכט ברודיג דעם פיינסטען שפיגעל, שמוציג די ריינסטע אידעע!

אויב צווישען פרוג און — — — אליקום ברחן רינט א ס מ ב ט י ו ן, ליגט א תהום, א מדבר, איז אונזער „וועלט־בארימטער" גאלדענפאדען אזא מין קונצענמאכער, וואס שטעהט מיט איין פוס אויף דער זייט און מיט'ן אנדערען אויף דער צווייטער זייט, און כאטש דער „שווער־פונקט" פאלט מעהר צו אליקומ'ען, האט ער דאך צווישען פופצעהן סטראפען פון „אוי בענק איך א היים" אזוינע אויך:

איך וואלט געוואלט זעהן ווי פארטשאדעט פון רויך,
פארטאג, ווען דער נעבעל איז נאך בלאוו (בלוי)
דרימעלט דער אלטער לבנון אין דער הויך,
און רעדט עפעס צו זיך פון שלאף!

וואס חלומט דעם זיידען, וואס טראכט ער און קלערט?
צי דאווענט ער דענסמאל, צי ניין?
צי ווידערהאלט ער דעם תהלים וואס ער האט געהערט?
פון דוד'ן זינגען אליין?

צו קלאגט ער וואס זיינע נעסטען זענען לער,
און די פייגעלעך זענען פארטריבען
דערפאר קרעכצט ער פונ'ם שלאף אזוי שווער,
וואס ער איז אזוי עלענר געבליבען?

— —

נאר דאס איז פאעזיע... און מכח פראקסע?

צי האבען מיר כח צו קאלאניזירען א לאנד? צי איז ארץ־ישראל פעהיג קאלאניזירט צו ווערען? און — וואס וועט זאגען דער טערק?

שלעפּט צו זיך — קיין ארץ ישראל מיט ווערטלעך, וועלכע וויר־קען אויף די שמעקעדיגע בלומען, וואס פּרוג'ם טוי־טרערען וועקען אויף אין אונזער הארץ, ווי — די פּעסט! צונזער'ן פּאסט נישט אנדערש נאר א ציאנאדע (אפילו נישט ציונאדע).

שטעה אויף פון שלאף,
פון צרות א סוף,
נעם דיין פּעקעל אין האנט!
אהער צו מיר!
אויף מ י י ן קוואַרטיר!
אויף ד י י ן פּאטערלאנד!

די ערד פון ארץ ישראל
איז נישט ערגער ווי אמאל;
גוטע הענט און פלייסיג טון
וועט אייביג זיין א זול!

זעקס הונדערט קוואדראטנע מיילען
האט זי לײדיג פּלאץ;
אספאלט, זאלץ, מאגנעזע, אייזען,
מינעראלען אהן א שאץ.

אויף קאמערציע איז דארט א פּארט,
דער בעסטער האנדעלס ארט
איהר געפינט גארנישט, איהר גלייכען אין דער וועלט!
דער מיטעלמעער איז פריי,
דער זועץ איז דערביי,
איהר קאנט דארטען פארדינען אוצרות געלט!

פּערסיען, סיריען האט איהר ביים האנט
עגיפּטען, אינדיע, גריכענלאנד
ירדן און פרת ארום דיר פליסט...
און דו ביזט אנטוויקעלט, א וועלט־קאמערציסט?...

פאר אז עהרליך פאלק א קליינע
האט איהר ניט פיליכט קיין ארט?

נאר די שטערען ווילען נישט ענטפערען! באטש זיי זענען אודאי גלייך מיט מיר מוחל ריזבערגען די „קליינע פאלק“, ווייל אזוינע גרייזען זענען לייכט צו פאריכטען און אזא ליריק איז שווער (על כל פנים ביי אונז נאך) צו געפינען: זיי ענטפערען נישט, ווייל פון אייביג אויף איז ביי זיי דער מנהג אזוי...
פרוג זייגט:

ווי וואלקען און שטורעמווינט, לויפען און פליהען
אהן אנפאנג אהן אויפהער די שטונדען און טעג;
די אלטע אלמנה, די טאכטער פון ציון,
זיצט טרויעריג איינזאם ביים וועג...

פיל רייזענדער פאהרען פארביי איהר און געהען
זי ווענדט זיך צו זיי מיט א ביטער געוויין:
—אה, זאגט מיר, צי האט איהר מיין קינד נישט געזעהען,
מיין עלענדען יתום? „ניין אלטיטשקע, ניין!“

זיי געהען און רייטען
פון אלע זייטען
צום אלטען מזבח אין הייליגען לאנד...
די טאכטער פון ציון
טוט ווייגען און קניען
אין שטויב צו פארבארגען איהר וועהטאג, איהר שאנד...

עס געהען און געהען א טאג נאך א טאג;
עס פליהען די וואלקען, עס יאמערט דער ווינט;
און טרויעריג גיסט זיך א ביטערע קלאג:
וואו ביזטו, וואו ביזטו מיין קינד?!...

נאר אויב פרוג שטעהט פון איין זייט, האבען מיר פון צוויי־טען צד אליקום — צונזער! ער זיצט אויך — אין אמעריקא און

פאפיר... און אזוי ווי דער רוב פון א פאלק איז קיין מלאכים און ווילען דוקא עסען, מוזען מיר האבען ערד, דארף מען מאכען קאלאניעם; נאר — וואו?

2) ישראל דוב ריזבערג פרעגט אן עצה די שטערען, די לבנה שפאצירט אין הימעל, ארום איהר מיליאנען שטערען, דאפאלט בלאזט א ווינטעל אויף זיין לירע.

און די זיסע טענער איהרע
קלאנגען יאמערליך און וייט...

און זיי וועקען אויף געדאנקען
אין מיין הארץ גאר אהן א צאל;
נייע ווינטען, ליידען, שמערצען
צרות אלטע... פון אמאל!

און ער בעט זיך:

שטערען גרויסע! וועלטען שעהנע!
ענטפערט ווער פון אייך א ווארט?
פאר אן עהרליך פאלק א קליינע
האט איהר נישט פילייכט אן ארט?

ארט פאר זיינע קראנקע ביינער
(אך, ער וואנדערט נעכט און טעג!)

נאר אומעטום יאגט מען איהם מיט פארשידענע טענות:

געה שוין געה, דו ביזט פארווילדעט!
געה — ביזט ארעם! געה — ביזט רייך!
געה — דו ביזט צו שטארק געבילדעט!
געה — דו ווילסט מיט אונז זיין גלייך?!

שטערען גרויסע, וועלטען שעהנע
ענטפערט ווער פון אייך א ווארט?

אוּן בליהען, וואָס איז איינגעוואָרצעלט טיף אין דער ערד. האָט איהר שוין באַגעגענט אין דער אמת, נישט אין חלום, א בוימעל צי א בלום, וואָס זאָל ארומשוועבען אין דער לופט, אָדער אזוי ליגען וואו אין ווינקעלע פארשטופּט אויף דער ערד, אוּן דערביי נאָך א שעהן פּנים האָבען אוּן בליהען? אקעגען דער נאַטור איז נישטאָ קיין מיוחסים, קיין אויסנאַמען! אוּן אונזער פאָלק (אויסער שלעפּער־ציגיינער) איז דאָך אָן אויסנאָם; עס הענגט אין דער לופט, עס בלאנקעט זיך ארום ווי אַ פאַרבלאָנדזשעט שעפעלע; קוים וואָס עס בעט זיך איין ערגעץ דעם קאָפּ אָנצושפאַרען, נאָר איינוואָרצלען לאָזט מען עס בשום אופן אין דער פרעמד! אָט דאָס איז דער עיקר קוועל פון אונזער אומגליק, פון דעם נעמען זיך אַלע צרות אוּן שלעג, ווייל מיר שטעהען שטענדיג ווי די מ׳ אוּן ס׳ אין די לוחות, אוּן די ערד שאָקעלט זיך תמיד אוּן עס רויכערען זיך וואָלקענס אונטער אונזערע פיס...“

דאָס אייגענטליך איז נישט באוויזען. עס האָט נאָך קיינער נישט ערנסט געקאָנט באַהויפּטען, אַז אויב א פאָלק איז אַן אָרגאַניזם, מוז עס דוקא זיין א געוויקס, נישט א בעל חי; אויך זענען דאָ געוויקסען, וואָס וואַקסען נישט ארויס פון דער ערד. נאָר פאַר דאָס באַמערקט ער ריכטיג, אַז אָהן ערד קענען מיר קיינמאָל נישט עקאָנאָמיש אוּן מאָראַליש גוט שטעהן. אויב נישט דאָס אידענטום, די פרנסה דאַרף וואָרצלען אין דער ערד.

אויסער ערד־קויפען איז קיין אנדער מיטעל נישטאָ אונזער עקאָנאָמיש־מאָראַלישע לאַגע צו פאַרבעסערען; אחוץ דעם, וואָס עס וועלען זיך שטענדיג געפינען אויף אונז מקטריגים, וועלען זיך אונזערע פרנסות קיינמאָל נישט אויסרייניגען פון שענקעריי, פאַקטאריי, ליכווע אוּן אַנדערע גוטע זאכען — כל־זמן דער רוב עולם וועט לעבען פון לופט אוּן ווינט. מען קאָן זיין גאַנץ מאָראַליש אוּן דאָך נישט וועלען שטאַרבען מיט ווייב אוּן קינדער פאַר הונגער; אויסצוהאַלטען אזא נסיון דאַרף מען זיין מלאכים, נישט געוועהנליכע מענשען; אפשר האָבען מיר געהאַט אזוינע אוּן זיי זענען שוין אויסגעשטאָרבען; אפשר האָבען מיר נאָך חיינט אזוינע אוּן זיי שטאַרבען, בשעת ווען אונזער פעדער סקריפּעט אויפ׳ן

דאך מאכען א שהחיינו איבער אונזער ליטעראטור; זי האט שוין נעענדינגט דאס פאר'ן דאווענען, שוין ג א ך „קרבנות", נאך „קטרת", שוין אפגעזאגט אפילו „פסוקי דזמרא". עס געהט שוין דאס געריכטע, מען הויבט אן זעהן און זאגען דעם אמת!

הכלל: עס איז אונז שלעכט, שלעכט דעם גוף, שלעכט דער נשמה... נאר צי איז די מכה אן אייביגע? צי וועלען אייביג פארפינסטערען אונז די יאהרען דער „אונזער און פרעמד?"

— „אום גאטעס ווילען — ענטפערט דערויף די רעדאקציאן פון „הייליגען לאנד" — ביז ווי לאנג נאך וועלען אייך די אייראפעאישע מאניערען און צערעמאניען פארבלענדען די אויגען? ביז ווי לאנג וועט זיך אייך חלום'ען די פאלשע חלומות פון בירגער־רעכטע אונז... קאסמאפאליטיזם? דאכט זיך, אייראפא האט אייך פיל גענוג געגעבען אנצוהערען, ווי אזוי זי רעכענט אייך פאר בירגער, און ווי שטארק זי האלט פון קאסמאפאליטיזם".

עס ווילען זיך אפילו געוויס געפינען חולקים, און וועלען זאגען, אז אייראפא איז נישט אזוי שלעכט ווי מען מיינט, אז דער ריקצוג, וואס די אלטיטשקע מאכט היינט, איז נישט אויף אייביג, אז דעם פרומען קאנסערוואטיזמס נצחון וועט נישט לאנג דויערען, אז עס וועלען נאך אמאל צוריק קומען די אלטע טעג, מען וועט אין מענשען ווידער שאצען דעם מענשען, און ניט פרעגען אויף זיין אמונה און זיין משפחה — נאר: ערשטענס ווער נויט אונז אזוי לאנג צוווארטען? און צווייטענס ווען אפילו מען זאל אונז מארגען צוריק געבען אלע פראוועס, זענען מיר פארלוירען; אונזער עקאנאמישער שטאנד איז געפערליך, ראבניצקי זאגט —

„אז מען באטראכט די אידישע לאגע ארום און ארום מיט אפענע אויגען, איז נישט שווער צו זעהן, אז זי איז איבערהויפט פינסטער און ביטער דערפאר, וואס דאס גאנצע אידישע לעבען (אלס פאלק) איז נישט נארמאל, שלא כדרך הטבע. אין דער גאנצער נאטור זעהען מיר, אז נאר די פלאנצען (דער צומח) קענען האבען א קיום, קענען וואקסען

אפשר שטעקט דערינען אביסעל פון דעם, וואס דער ציל איז: אז א י ד ע ע צ ו ב א ו ו י י ז ע ן! ווארים די ארטיקעל אין „הייליגען לאנד“ זענען נישט ו ו ע ג ע ן, אויף וועלכע מען קאן בלאנדזשען, נאר א י י ן ו ו ע ג, ו ו א ס מ ו ז פיהרען צום — הייליגען לאנד.

און אויך, ווען מיר באטראכטען דאס לעבען פון אנדערע, פון שטארקערע פעלקער, און פארגלייכען זייער טון און האנדלען מיט זייערע א י ד ע א ל ע ן, וואלטען מיר געפונען נאך א גרעסערען ת ה ו ם צווישען ה א ר ץ און ה ע נ ט, און א מדבר פון זאנגען ביז — טראגען!...

און אפשר איז דאס גאר אז אייביג לעבענס־געזעץ, אז דער גייסט, דאס געפיהל און דער הונגער, אדער: מוח, הארץ און מאגען, קענען קיינמאל נישט שטעהן אויף איין מדרגה? אפשר וואלט גארנישט גוט געווען עס זאל דער מענש אייניג זיין מיט זיין לעבען, אז דאס לעבען זאל איהם אינגאנצען צופרידען שטעלען; ווייל דעמאלט וואלט שוין אלעס אויפגעהערט, מען וואלט זיך שוין א שריט ווייטער נישט גערוקט... דער מוח געהט פאראויס. דאס הארץ שלעפט זיך נאך, עס פיהלט זיך נאך לויט'ן נעכטיגען טאג, דער מאגען געהט נאך גאר פון הינטען, און אויסגלייכען זיך וואלט געהייסען: דער מוח זאל בלייבען שטעהן, און דאס הארץ זאל מיט איהם גלייך אפווארטען דעם מאגען...

אז די אידעאלען פון מיטעלאלטער ו ו י ר ק ע ן היינט, און די היינטיגע אידעאלען וועלען ווירקען ערשט אין הונדערטער יאהרען ארום, איז טרויעריג, נאר טרויעריגער וואלט געווען ווען די אידעאלען, זאלען אויפהערען אינגאנצען! די אידעאלען הויבען זיך שטענדיג ה ע כ ע ר איבער'ן לעבען, און ציהען דאס לעבען צו זיך; קוים דערגרייכט דאס לעבען צו זייער מדרגה ווערען די אידעאלען לעבענס־מנהגים, און אנדערע, העכערע הויבען זיך נאך העכער צו ציהען! אזוי ו ו ע ט זיין, און אפשר דארף זיין — אייביג, און דעריבער וועלען טייל זאגען, אז „ישראל ואוריתא חד“ איז אוממעגליך, אז נאר וועניגע אין א דור זענען אינגאנצען בבחינת מח און הארץ, ווי אויך וועניגע זענען בבחינת מאגען אליין, און דעריבער מוז פון פרנסה ביז תורה, פון לעבען ביז אידעאלען זיין אזוי ווייט, ווי פון הימעל ביז צו דער ערד! נאר — מיר מעגען

אצינד לערנט זיך אליין. די תורה קאָן מען נישט דערגרונטעוועז. נאָר שוויַכ'עַן אין דעם ים איז דאָס גרעסטע, אפשר דאָס איינציגע נחת פאר דער נשמה; קיינער שטעלט נישט קיין באַלעז, קיינער קנייפּט נישט, קיינער זעצט נישט אין קאַרצער אריין, קיינער זאָגט נישט צו קיין מתנות. נאָר דאָס האַרץ טרייבט צום וויסען, מען וויל דערגעהן, מען פיהלט, אז עס דאַרף ליכטיג זיין אין מוח; און — ווי שטאַלץ פיהלט מען זיך דאַמאָלט! דער „אכת" ווערט ארויס־געשריגען און ארויסגעזונגען צווישען פיער ווענט, אלס פראַווע פאר אלע בעסערע איידעלערע מענשען, אלס פראַווע, וואָס סוף־כל־סוף וועט מוזען גובר זיין אלע שקרים! פאר דעם אמת איז מען גרייט אוועק צו געבען לעבען און געזונט, כאָטש שטעל שוין אויף איין אויטאָדאָפע! —

נאָר קוים געהט מען ארויס אין גאַס אריין — ווערט פון די גבורים קריכענדיגע ווערים; עס

„יאָוועז זיך סוחרים, קרעמער, מעקלער, פּראָצענטניקעס; זיי זענען גאָר נישט עהנליך צו דעם, וואָס זיצט אין בהמ"ד (אנדערע מענשען;) איינער דעם אנדערן ראַבעווט; דער נאַרט, דער מסר'ט; דעמאָראליזירטע (פאַרדאָרבענע) מענשען, אָהן עהרע, אָהן שטאָלץ! ווי פּראָסט, ווי קליין די מענשען זענען!"

עס פרעגט זיך, צי זענען דאָס טאַקע די מאַקאַבעער'ס אייניקלעך! צי זענען באמת זייערע עלטערען אַיפּ'ן באַרג סיני געשטאַנען? צי זענען זייערע עלטערען באמת פרייע מענשען געוועזען?

„יעדער איד באַשטעהט פון צוויי מענשען: אַ האַלבער צו גאָט, אַ האַלבער (איך מיין, מעהר ווי העלפט) צו געלט!"

איינער איז אַ שטאַלצער אתה בחרתנו, אַ פּראָדוקט פון אַ זעלטענער העלדענגעשיכטע, און: —

„דער אַנדערער איז געפאַלען, נידעריג, שוואַך, אָהן עהרע, אָהן ווירדיגקייט..."

עס איז אפשר אביסעל איבערטריבען, און אפשר נישט? מיר אידען זענען אנדערש אין יעדער גובערניע, אין יעדער שטאָדט. אפשר איז דאָ נאָך ערגערס דאָרט, וואו עס איז נאָך ענגער; און

שענדליכע קונצען מיר מוזען באנוצען צו פארשטופען די
מיילער פון אומשולדיגע הונגעריגע פיצלעך קינדער... אזוי
ווערען אונזערע נשמות אלעמאל מעהר באפלעקט, מאראליש
פארדארבען, און דער צלם אלהים — פארניכטעט.״

„און מיר ווערען מאראליש און פיזיש פארדארבען...״

וואו איהר קוקט אייך אום זעהט איהר נאר —

„פארגליווערטע שמיקער אייז, אהן מענשען געפיהל״.

נאך א בליק, וואס מיר פיהלען פיזיש אונזערע וואונדען; מא־ראליש פיהלען מיר שוין לאנג נישט. די נשמה איז דאך נישט אינ־גאנצען אוועק כל־זמן דער גוף פיהלט נאך, אז עס טוט וועה, נאר—

„אונזערע ברידער ארט נישט, וואס דער סם־המות צו־
געהט זיך אלע מאל מעהר אין בלוט, אין אלע רמ״ח אברים;
זיי ארט נישט, זיי פיהלען נישט דעם גייסטיגען שמערץ...״

טיפער אביסעל שטעקט די זאנדע אין דער ראנע אריין ה׳ מאיר דיזענהאף (אידישע בריף). ער באמערקט גאנץ ריכטיג דעם דואליזם (דאס טאפעלקייט) אינ׳ם אידישען לעבען.

מיר זענען געוועהנט צו זאגען „ישראל ואוריתא חד״ (אידען און די תורה איז איינס); ליידער איז נישט אזוי, דאס לעבען שטענ־דיג אין דער פרעמד, דאס קיינמאל קיין דעה נישט האבען אינ׳ם לעבען, דאס אויפקלויבען נאר די פוילע פירות, וואס פאלען שוין אראפ פונ׳ם בוים, האט שטארק פארענדערט דעם איד אין גאס, בשעת, ווען אין ביהמ״ד איז ער נאך גאר אן אנדערער מענש. אלס קינדער — שרייבט „בן־ציון״ (אין דורך דיזענהאפ׳ס אויפ־געגעבענע בריף) —

„האבען מיר געלערנט (לשמה), נישט דאקטוירים,
נישט אדוואקאטען, נישט רבנים צו ווערען, נישט מיט דער
תורה געלט צו פארדינען״.

כל־זמן דאס אינגעל, אדער דער יונגער־מאן זיצען אין בית־המדרש איז נאך „געלט״ קיין אפגאט נישט, „פרנסה״ נאגט נישט ווי א ווארעם; עס איז דא א בית־המדרש מיט ספרים, לערנען איז א פארגניגען. שוין ארויס פון חדר, אוים רבי, אוים קאנטשיק,

ווי ביי א מת, און דער גאַנצער קערפּער איז תּוילע תּוים
און ביינער ווי א סקעלעט; קוקט איך נאָר צו, ווי פאַר־
שמאַכט ער איז, ווי די כּוחות לאָזען זיך איהם אוים,
און ער, אך און וועה! נעמט צונויף דאָס לעצטע ביסעל
קרעפטען כּדי (זיך צו צוריטשען) און קישען און לעקען
די פיס פון די מלאכי־חבלה, וואָס טאַנצען אויף איהם
דעם גיהנום־טאַנץ!"

אפילו א י י ב י ג ל ע ב ע ן, נאָר שטענדיג א ר י י נ־
ציהענדיג אין זיך די נעץ, און די קעלט, אייביג עקזעסטירען אויף
להכעיס, אויף צוזעצעניש און צופּענקעניש אייביג שרייען: למה
רגשו גוים, אייביג זינגען:

„וואָס רווישען די כוואַליעס, טאַנצען און יאָגען
זייער נצחון א נ א (!) לאָ'מיר אויך זעהן..."

געפעלט אויך נישט ראבניצקי'ן, און געווים קיין שום מענש
מיט געפיל. אזא אייביג לעבען הייסט —

„לאַנג נאָך לאַנג אזוי מוטשען זיך, און ליידען לעד־
בעדיגערהייט חבוט הקבר! וואָס פאַר א נחמה איז דאָס,
אז דער „עוויגער יודע" וועט אייביג גיסען, אָהן א סוף
און אָהן אַן עק? — און די גסיסה איז נישט קיין
אַנגעבלאָזענע פּראָזע, קיין פּוסטע אויסגעפּוצטע מליצה, נאָר
דער טרוקענער רייַנער ביטערער אמת..."

אזא לעבען ווי מיר פיהרען איז —

„מעהר נישט ווי גע'גוס'עט, געצאַנקט ווי א ליכט";

ער הייסט אונז באַטראַכטען אונזער לעבען אין אייראָפּא: —

„אויף יעדען (פּרנסה) צווייגעלע, גרוים ווי א שפּיל־
קע קעפּעל, הענגען טויזענטער אידישע נפשות, אויף יעדער
פּרי, וואָס האָט אַזוי פיעל זאַפט אין זיך ווי אין גרוגרת
דרבי צדוק, איז דאָ (הונדערטער) בעלנים — קאָנקורענטען
וואָס ווילען כאַפּען, בייסען, צופּען..."

עס קומט דערצו, אז איינער שלינגט איין דעם צווייטען. ער
הייסט אונז זעהן פון —

„וואָס פאַר א שמוציגע בלאָטיגע קוואַלען מיר מוזען
שטילען אונזער דורשט... וואָס פאַר א מאוסע מיטלען און

שאלה: צי איז אידען שלעכט, **אדער צו דערליידען** אין אייראפא, מוזען מיר זיך אפּווענדען פון **פּאַעט**, וואָס זעהט אוינגען ביי די פּאַליעס, און זעהט נישט די באַקעס, וואָס פּאַלען אונטערגעוואַשען אין ים אריין, און ווערען אויף קאשע צוריבען, און בעטען דעם ה' ראַבניצקי, וועלכער זאָגט אונז צו א „רפואה שלמה", ער זאָל אונז פריער שטעלען א ריכטיגע דיאַגנאָזע. —

געגען אזוינע נחמות וואָס ה' פלטיאל זאַמאָשטשין גיט אונז. געגען דעם נחת אז „מיר לעבען פאַרט. שונאים אויף צופּענקעניש און אלע אנטיסעמישע שלאַנגען אויף צוזעצעניש" זאָגט ער אז:

„אודאי איז עס נישט קיין קליינע טרייסט, אז מען דערמאָנט זיך וויפיעל דער אומגליקליכער ישראל האָט שוין איבערגעטראָגען צרות אויף זיינע אויסגעמוטשעטע פּליי-צעס; אבער... וואָס ווערט דערפון?

לעבען אליין — זאָגט ער — איז ווייניג. עס זענען דאָ אסך מענשען וואָס לעבען און פארשעלטען זיך די יאָהר; מיט א פאָלק קען אויך זיין דאָס אייגענע —

„פון דעם הוילען פאַקט, אַז ער לעבט, איז נאָך גאַנץ קאָרג צו רעכענען איהם פאר א גליקליכען... אז מען דאַרף איהם שטארק מקנא זיין... נאָך דער גרויסער נחמה בלייבט די צרה פאָרט א גרויסע צרה און דאָס לעבען איז פאָרט פינסטער און ביטער".

„דאָס אידישע פאָלק האָט אַלץ איבערגעלעבט! אמת גאַנץ פיין... עס לעבט היינט אויך... נאָר מישטיינס גע-זאָגט וואָס פאר א לעבען! עס לעבט, און האָט אין זיך נישט איין גאנצען, איין געזונטען אבר; עס לעבט און קריכט קוים אויף אַלע פיער, קוים וואָס מען הערט עס זיפצען; עס לעבט און מוטשעט זיך ערגער ווי אויפ'ן טויט; באטראכט נאָר דעם זעלטענעם, היסטאָרישען גבור, דעם גרויסען ריז, ווי ער ליגט צונויפגעקייקעלט אין צעהנען אויף דער ערד, באַדעקט מיט וואונדען און מכות, קליינע און גרויסע פון אויבען ביז אַראָפּ, פאַרזונקען אין בלאָטע און אַלערליי אומ-רייניגקייטען ביז איבער'ן קאָפּ! זעהט נאָר, ווי די ליכ-טיגע אויגען זיינע זענען אויסגעלאָשען און שרעקליך טיף אריינגעזעצט אינ'ם קאָפּ, דאָס פּנים אויסגעדארט, טויט

האבען, און אפרוקען זיך פאר איהם! — „דער שטאדט־זייגער — זאגט ער — איז העכער פאר דיר און געהט, און דו, בולוואן, („שטורמאק" איז נאך אין כעלעם נישט נהג) שטעהסט אויף איין ארט"; נאר איהם ווערט די האנט געשוואלען, און דער אויוועז שטעהט ווי ער איז געשטאנען, אזוי אויך ש ט ע ה ט אויף א י י ן ארט ישראליק (נע־ענד איז אן אנדערער, נישט ער), און די כוואליעס —

א בלאטיגע ליים, זעהר שמוציג און מאוס,
א זאמדעל, א שטיינדעל, וואס ליגען ביים עק,
א ווילד (!) שטיקל גראז, וואס וואקסט ביי די פיס —
דאס שלעפען די כוואליעס מיט נצחון אוועק!

רבונו של־עולם, און נאך וואס האבען זיך בערטהא פלעקסער און ישראל נאראדניצקי מטריח געוועזען? מה הרעש? ווארט אבי־סעל! בפרט אז —

„דער גבור, דער ריז מאכט זיך גארניט דערפון,
ער נעמט אין זיך אריין די נעץ און די קעלט
ער ווארעמט זיך אויס ב א ל ד קעגען דער זון,
שטעהט ווייטער קאלט־בלוטיג, קוקט אויף דער וועלט!"

וואס זשע זענען מיר אזוי אומגעדולדיג? נאר אפנים, אז די רעדאקטארען פסק'ענען: מיטב השיר כזבו", און דאס „בלאזען" זיך איז נאר פאר שעהנקייט וועגען: זיי אפנים ווייסען, אז דאס גאנצע זאמד, וואס איז צושפרייט און צוזייהט אויף אונזער ערד, אויף וועלכער עס וואקסען אלערליי בלומען, תבואות, און וועלדער, אז דאס גאנצע געקרייזעלטע זאמד, מיט וועלכען עס זענען אויס־געבעט אלע טייכען, אלע וואסערען, זענען נישט מעהר און נישט וועניגער נאר צוריבענע גלידער פון דעם ריז, פון דער גרויסער סקאלע, פון וועלכער די פאליעס רייסען פון אייביג אן, אהן אן אויפהערונג: נאר א „משורר" זעהט עס נישט: פרעגט איינעם, וואס לערנט קליינע אותיות, וועט ער אייך זאגען...

און דעריבער, אויב מיר ווילען האבען א תשובה אויף דער

נאַר, וואָס פרעגט ער נאָך זיי? וואָס הערט ער זיי? ווי לאַנג איז דען גאַר, אז נאָלדענפאַדען האָט אין „טריאַטער“ געזונגען „ישראליק שטעקט זיי פייגען ארוים“, און — דוקא פון אוי־טאָדאָפעע?!

„צום הימעל דעם קאָפּ, ש ט ו ם אהן א וואָרט
פאַרשפּריצט, פאַרנעצט די פּיס און דאָס פּנים (!)
גיט זיך דער העלד קיין ריהר פון זיין אָרט
מאַכט חוזק און לאַכט פון די נ אַ ר אַ נ י ם (!)“

און פאַרוואָס זאָל ער נישט לאַכען? זאָלען זיי צולעגען די גאָל! עס איז א פאַרגעניגען צו זעהען, ווי: —

„עס בראַט זיי, עס שטעכט זיי, די שונאים אין ים“
און די איינציגע סבה פון זייער שנאה איז:
„ד אַ ס שטאָלץ פון דעם ריז וואָס שטעהט
אויסגעצויגען(!)“

און אפשר מיינט איהר, ער שאַדט זיי עפּעס? זיי האָבען צום אויס־געצויגענעם ריז טאַקע נאַר א שנאת־חנם.

„ער מאַכט זיי גיט ענג, געננג איז זיי גראַם —“

נאַר דער גרויסער אויסגעצויגענער ריז, די גרויסע סקאַלע, דער פעלזען, דער אומגעהייער —

„שטעכט ווי א ד אָ ר ן ז י י א י ן ד י א ו י ג ע ן!“

נאַטירליך ווערען די אויגען ביי די רוצח'ישע פאַליעס נאָך מעהר רוים, זיי ווערען נאָך מעהר אין כעס און —

„פיהל מעהר שוין מיט כח, שוין מלא רציחה,
שמייסען די כוואַליעס, פאַטשען דעם שטיין,
זיי נעצען איהם אונטער דעם מ ק ו ם מ נ ו ח ה,
ווילען אויספיהרען, נאַר ער זאָל געהן!“

מן־הסתם פיהרען זיי אויס פונקט ווי דער כעלעמער משוגע'־נער, וואָס פאַטשט דעם ביהמ"ד אויוועז, ער זאָל פאַר איהם דרך־ארץ

5.

וועגען ישוב ארץ ישראל.

ארויסגעגעבען פון בערטהא פלעקסער און ישראל נאראדניצקי.

עס איז לייכט צו פארשטעהן דעם צוועק פון אזא ווערק, עס דארף אויסווייזען:

1) אז עס איז אונז שלעכט אין איירָאפּא, און אז אויף בעסער איז נישט צו האפען;

2) אז די איינציגע הילף איז עמיגראציע, געשווינד, אויף אייביג אוועק, און דער עיקר —

3) אז די עמיגראציע דארף זיין קיין ארץ־ישראל, נישט ערגעץ אנדערש.

צי איז דער ציל ערייכט? דאס ווילען מיר זעהן.

---

1) צי איז אידען שלעכט אין איירָאפּא?

אויף דער פראגע גיט ה. זאמאשטשין מיט זיין געדיכט „דער שטיין און די כוואליעס" (פאליעס) א תשובה, וועלכע פאסט גאר־נישט צו דער טענדענץ פונ'ם „הייליגען לאנד". אונטער א מאטא: „למה רגשו גוים ולאומים יחגו ריק", בעט זיך זאמאשטשין:

„קוקט נאר צו, אויב איהר ווילט עפעס זעהן (און אז ניט?)
סאמע (!) ביים ים, ווי א ריז א ו י פ ג ע ש ט ע ל ט (!)
פעסט (,) פון גראניט שטעהט דארט א ש ט י י ן (!)
ער איז שוין א זקן (!), גאנץ לאנג אויף דער וועלט...

עס איז לייכט צום פארשטעהן אז דער „שטיין" איז א ס ע ל־ ז ע ן, און — אז דער פעלזען איז ישראליק.

„עס רוישען, עס קאכען, עס לויפען, עס יאגען
די כוואליעס ביים ברעג אין כ ע ס ס כ נ ו ת (?)
עס שפריצט זיי (?) די פינע (פיענע), זיי קלאפען, זיי שלאגען
דעם אלטען שטורמאק גאר אחן רחמנות —

זיי זאָלען נישט שטיפען (!) נישט פליהען צו חויך
זי — נאָהרונג — פליהט זוכען (!!!) ברענגען די קינדער (!!!)
זיי זענען נאָך יונגע, זיי זענען אָהן כח.
און ארוים זענען זיי, ווען זי איז נאָר וועק
און האָבען — אין שטיפען און קולות פארבראכט (?)
און באַלד האָט א האביכט עררייכט דאָרט (!) זיין צוועק
און האָט אויף דער שטעלע (!) צורעכט זיי געמאַכט!

ווי נאַריש די דריי סטראָפען זענען איג׳ם משל, זענען זיי נאָך נאַרישער אינ׳ם נמשל. די טויב איז (פארשטעהט זיך!) די כנסת ישראל, דער האביכט — שונאי ציון. עס געהט אין דעם, אז די קינדער פרעגען די טויב פאַרוואָס דער האביכט (דער יאסטשאַנב) פרעסט זיי אויף? וואָלט ער כאָטש געגעסען אונזער פלייש! ניין ער צאַפּט נאָר אוים דאָס ביסעל בלוט, און וואַרפט די נ ב ל ה אוועק. די טויב ענטפערט — אז די טויבען האָבען דריי מעלות; ערשטענס עסען זיי כשר (!) צווייטענס אז ווען זיי האָבען ניט קיין ארבעס, שלינגען זיי און זענען יוצא מיט שטיינדלעך (!) און דריטענס — א טייבעל קוים קריכט עס ארוים פון איי, פליהט עס הויך — על כן שטעקט די שנאה דערינען! און דער היוצא לנו מדברינו — איז א מוסר: נישט שטיפען, נישט פליהען, נישט מאַכען קולות...

אחוץ די צוויי עצות וואָלט א יושר געווען, אז ה. עפּעלבערג זאָל מגלה זיין דעם סוד, וואָס א פּראָווע ער האָט געהאַט איבער צודרוקען שטיקלעך פון אלטע אידישע צייטונגען? צי האָט ער מודיע געווען זיינע קונים, אז ער וועט עס טון? צי האָט ער עמיצען באַצאָהלט דערפאַר? דאָס וואָלט שוין אפילו די „קארג׳ע דינה׳לע“ אין דער נאָוועלע פון שלמה גראָסגליק נישט געטאָן! זי מאַכט נאָר פון „שניי גאָמולקעס“, „קליידער בחצי חנם“; פאַר א ליאַדע פאַר הונדערט רובעל האָט זי א קליידעל אויף א חתונה צו געהן, און איהר מאַן מרדכי (פאַרוואָס רבי?) אויב ער וועט נישט קלוגער ווערען, וועט ער אויפ׳ן יאָהר אפילו קיין וואַרשעווער קאַלענדאַר נישט בכח זיין צו קויפען... אבער — אלטע סחורה?

.1891

5.

וועגען ישוב ארץ ישראל.

ארויסגעגעבען פון בערטהא פלעקסער און ישראל נאראדניצקי.

עס איז לייכט צו פארשטעהן דעם צוועק פון אזא ווערק, עס דארף אויסווייזען:

1) אז עס איז אונז שלעכט אין אייראפא, און אז אויף בעסער איז נישט צו האפען;

2) אז די איינציגע הילף איז עמיגראציע, געשווינד, אויף אייביג אוועק, און דער עיקר —

3) אז די עמיגראציע דארף זיין קיין ארץ־ישראל, נישט ערגעץ אנדערש.

צי איז דער ציל ערייכט? דאס ווילען מיר זעהן.

---

1) צי איז אידען שלעכט אין אייראפא?

אויף דער פראגע גיט ה. זאמאשטשין מיט זיין געדיכט „דער שטיין און די כוואליעס" (פאליעס) א תשובה, וועלכע פאסט גאר נישט צו דער טענדענץ פונ'ם „הייליגען לאנד". אונטער א מאטא: „למה רגשו גוים ולאומים יחגו ריק", בעט זיך זאמאשטשין:

„קוקט נאר צו, אויב איהר ווילט עפעס זעהן (און אז נים?)
סאמע (!) ביים ים, ווי א ריז א ו י פ ג ע ש ט ע ל ט (!)
פעסט (,) פון גראניט שטעהט דארט א ש ט י י ן (!)
ער איז שוין א זקן (!), גאנץ לאנג אויף דער וועלט...

עס איז לייכט צום פארשטעהן אז דער „שטיין" איז א פ ע ל ז ע ן, און — אז דער פעלזען איז ישראליק.

„עס רוישען, עס קאכען, עס לויפען, עס יאגען
די כוואליעס ביים ברעג אין כ ע ס ס כ נ ו ת (?)
עס שפריצט זיי (?) די פינע (פיענע), זיי קלאפען, זיי שלאגען
דעם אלטען שטורמאק גאר אהן רחמנות —

זיי זאָלען נישט שטיפען (!) נישט פליהען צו הויך
זי — גאָהרונג — פליהט זוכען (!!!) ברענגען די קינדער (!!!)
זיי זענען נאָך יונגע, זיי זענען אָהן כח.
און ארוים זענען זיי, ווען זי איז נאָר וועק
און האָבען — אין שטיפען און קולות פאַרבראַכט (?)
און באַלד האָט א האָביכט ערדרייכט דאָרט (!) זיין צוועק
און האָט אויף דער שטעלע (!) צורעכט זיי געמאַכט!

ווי נאַריש די דריי סטראָפען זענען אין'ם משל, זענען זיי נאָך נאַרישער אין'ם נמשל. די טויב איז (פאַרשטעהט זיך!) די כנסת ישראל, דער האָביכט — שונאי ציון. עס געהט אין דעם, אז די קינדער פרעגען די טויב פאַרוואָס דער האָביכט (דער יאַסטשאָנב) פרעסט זיי אויף? וואָלט ער כאָטש געגעסען אונזער פלייש! נייָן ער צאַפּט נאָר אויס דאָס ביסעל בלוט, און וואַרפט די נ ב ל ה אַוועק. די טויב ענטפערט — אז די טויבען האָבען דריי מעלות; ערשטענס עסען זיי כשר (!) צווייטענס אז ווען זיי האָבען ניט קיין אַרבעט, שלינגען זיי און זענען יוצא מיט שטיינדלעך (!) און דריטענס — א טייבעל קוים קריכט עס אַרויס פון איי, פליהט עס הויך — על כן שטעקט די שנאה דערינען! און דער היוצא לנו מדברינו — איז א מוסר: נישט שטיפען, נישט פליהען, נישט מאַכען קולות...

אחוץ די צוויי עצות וואָלט א יושר געווען, אז ה. עפּעלבערג זאָל מגלה זיין דעם סוד, וואָס א פּראָווע ער האָט געהאַט איבער צודרוקען שטיקלעך פון אַלטע אידישע צייטונגען? צי האָט ער מודיע געווען זיינע קונים, אז ער וועט עס טון? צי האָט ער עמיצען באַצאָהלט דערפאַר? דאָס וואָלט שוין אפילו די „קאַרגע דינה'לע" אין דער נאָוועלע פון שלמה גראָסגליק נישט געטאָן! זי מאַכט נאָר פון „שניי גאָמולקעס", „קליידער בחצי חנם"; פאַר א ליאַרדע פאַר הונדערט רובעל האָט זי א קליידעל אויף א חתונה צו געהן, און איהר מאַן מרדכי (פאַרוואָס רבי?) אויב ער וועט נישט קלוגער ווערען, וועט ער אויפ'ן יאָהר אפילו קיין וואַרשעווער קאַלענדאַר נישט בכח זיין צו קויפען... אבער — אַלטע סחורה?

.1891

הויף איז שוין לעדיג, לאַנג געשלאָסען דער טויער, ביי יעדען קלינג, קלאַפּט איהם דאָס האַרץ: די אַלטע, דאָס אייניקעל געהט, נאָר עס נאַרט איהם אָפּ... ער רוקט זיך אַרויס פון די איבערבעטען אויף דער בלויזער נאַסליכער ערד, גראַבעלט צוזאַמען אַביסעל בלאָטע אויפ'ן אָרט פון אַש, באַשיט דעם קאָפּ און ריכט אָפּ חצות...

„שלוחי מצוה אינן נזוקין",*) דאָך האָט זיך דער אַלטער איבערגעפיהרט און די אַלטע מיט'ן אייניקעל האָבען איהם געפונען אַ גוסס...

מיר ערלויבען זיך נאָר דעם הערן עפּפעלבערג צו געבען צוויי עצות: 1) ערשטענס, זאָל ער נישט מיינען, אַז אַ פאַקט פון לעבען איז אַ לונג־און־לעבער, און מען דאַרף זי צובלאָזען עד סוף כל הדורות. די גאַנצע געשיכטע, אַז דער בלינדער האָט אַמאָל געזעהען, און דער אָרעמאַן איז אַ עושר געוועזען, דער גאַנצער וכוח וועגען ארץ־ישראל וכדומה אַנדערע זאַכען, בפרט דער „סרח העודף", דער סוף פון דער מעשה, די טהרה, לויה און באַמערקונגען, מאַכען נאָר שוואַך די פּעולה, וואָס די נאָוועלע וואָלט געקאָנט מאַכען. און

2) אויב ער מוז שוין שרייבען, זאָל ער כאָטש שרייבען פּראָזע. וואָס דאַרף ער ריימען?

ער וואָלט גאַנץ שעהן יוצא געוועזען מיט דער נאָוועלע און געמענט נישט מזכה זיין את הרבים מיט „דעם גוף און די נשמה" מיט'ן נאַריש־בטלנישען־אַלט־פילאָזאָפישען איבערזעצטען שיר „דער שרעקליכער חלום", (בפרט מיט דער קלוגער הערה!), איך וואָלט איהם אפילו מוחל געוועזען די „טויבען מיט די האָביכטען"; אפילו זאָסניץ וועט נישט שרייבען:

נאָר ווי זאָל דעם האָביכט אָט דאָס נישט פאַרדריסען
ווי זאָל איהם נישט ברענען זיין האַרץ פון קנאה
ער איז דאָך אַ מערדער (!!) און בלוט צו פאַרגיסען
דאָס איז דאָך זיין טבע און דאָס איז די שנאה!
און אָנגעזאָגט האָט זי (די טויב) יעדען (קינד) באַזונדער

*) דאָ פּאַסט דער וויץ, אין דער נאָוועלע, איז עס אַ סקריפּ פון אַ פּיר.

1) וויפיעל דייטשע זעמעל מען דארף אויפעסען, מען זאל שרייבען אזא לשון, און ווי ז ו י ע ר זיי דארפען זיין.

2) וויפיעל עס ווערט געצאהלט פאר אזוינע זאכען, זיי זאלען געדרוקט ווערען נישט פראסט צווישען די מודעות מיט אן איינפאך לשון: „רבותים, זוכט מיר אויס א כלה..." און —

3) וועלכע פאר עס איז זיך עהנליכער: געטע מיט זיין אי־בערזעצער, אדער הימעל צו ערד? איך גיב צייט: א יובל! וכל הקודם זכה!

דער רעדאקטאר אליין רעדט שוין פאר דאס פראסטע אידיש, און זיין „ארץ־ישראל־איד" איז נישט שלעכט. די מעשה דערפון איז א פראסטע —

„דער בלינדער ארץ־ישראל־איד" הייסט אזוי דעריבער, ווייל ער איז אויף דער עלטער בלינד געווארען, און האלט שטאל און אייזען פון ארץ־ישראל. די סצענע קומט פאר אויף א הויף אין א ווארשעווער הויז, און זי קומט פאר דעריבער אויפ'ן הויף — ווייל עס איז שוין נאכ'ן אכטען. ער האט קיין דירה־געלט נישט באצאהלט, האט איהם דער בעל־הבית ארויסגעווארפען. איהר וועט פרעגען: אזוי געשווינד? וועל איך אייך ענטפערען פאר'ן מחבר (אן אנדערס מאל זאל ער אליין געדענקען), אז דער ארץ־ישראל איד האט שוין דאס מעסער — א וויראק — אויפ'ן האלז נאך פון יענעם קווארטאל. זיין ווייב מיט'ן אייניקעל זענען געלאפען אין הייזער אריין „זוכען געלט", (מען ווייסט נישט אויף קלאר, וואס מען מיינט: אפנעמען, בארגען, — בעטלען?), עס פאלט צו די נאכט און ער ליגט אויפ'ן ברודיגען הויף צווישען בעטגעוואנט און ארעמע כלים. מאנכער לאקאטאר בעט איהם אויף א ווייל'ע אריין צו זיך, נאר ער וויל נישט, ער וועט ווארטען אויף דער אלטער, זי מוז דערווייל קומען!

א פראווינץ־איד וועט אפשר פרעגען: און דער בעל־הבית? איז ער קיין מענש נישט? ווי האט מען קיין רחמנות נישט? עס פאלט צו די נאכט, עס ווערט פינסטערער און פינסטערער, ווי לאזט מען נישט אן אלטען בלינדען איד צוריק אין דירה אריין איבער־נעכטיגען? נאר מיט פראווינץ־אידען לאז איך מיך אין קיין שמועס נישט אריין, עס איז דא אסך זאכען, וואס זיי פארשטעהען נישט...

דערווייל נעמט זיך דער אלטער אפצוריכטען חצות... דער

און נאך בעסער איז צו לערנען פון ז י י ע ר ע (!) ביכער. אי־בער צוויי טעמים: ערשטענס, לערען איך ווען מיר גלוסט, צוויי־טענס, וועל איך אלס שילער קיין פאטש נישט באקומען (אזוי ווי א פארפאסער גיט פעטש דעם עולם אונטער די אויגען !!!) נא־טירליך עס גיבט אויך אויסנאמען, אז (!) מען קען לערנען חכמה אפילו (!) ביי א קלויזניק, און כאראקטער אפילו (!) ביי א חכם..."

און דאס אלץ האט מען געדארפט, כדי אויסצופיהרען, אז דער געלעהרטער דיא־פאס פון פאריז האט זיך מ ק נ א געווען איז גרייס׳ס ערפינדונגען און —

„ער האט ווירקליך אנטדעקט א ג ר ו י ס ע ו ו י כ ט י ג ע נ י י ע ס (!)“ אדער אפשר צו באווייזען, אז עס איז ד א ך בע־סער צו לערנען חכמה, אפילו עלעקטריציטעט ביי א שטודירטען...

אין זאסניצ׳עס „שלעכט דייטש, איידער גוט אידיש“, רעד־מאנט אונז א „ג ע ו ו י ס ע ר“ כהן־צדק. איהם רינט אויך נישט האניג און מילך פון מויל, כאטש ער האט נאר א קליין שטי־קעל גָעטע איבערגעזעצט. א קליין שטיקעל, נאר עס איז דאך גוט פאר א סטראשידלע אין „אונזער וויינגארטען“ ארייגצושטעלען. אפשר וועט עס אפשרעקען די יונגע ג א ר י ש ע פיינעל, זיי זאלען על־כל־פנים אביסעל שטילער זינגען. הערט —

ר ע ג ע ל ע ן א י ם ל ע ב ע ן:

וױלסט דו דיר א היבש לעבען צימערען,
מוזט דו אום׳ס פארגאנגענע דיך נישט בעקימערען;
דאס וועניגסטע מוז דיך פארדריסען,
מוזט שטעטס די געגענוואַרט געניסען;
בעזונדערס קיינען מענשען האסען,
און די צוקונפט גאט איבערלאסען...

איך שענק יעדען א י י נ צ י ג ע ן אומזיסט אלע „כהן־צדק׳ס־שירים“ (ווען זיי וועלען ארויסגעהן). ווער עס וועט טרעפען:

„איין גנעוויסען שטיין ליקריאַז (אַבער היינט ווייסט מען נישט וועלכען שטיין...)"

„אַז די זאַכען ציהען בעסער אַז (?) ביי (!) אַ טרוקענעם (!) לופט".

„און ביי איהם איז די ערשטע באַמערקונג וועגען דער קראַפט געוועזען, ווי אויבען".

„אַז מען רייבט שטאַרק אין אַ גרויס שטיק ברושטין".

„אַז מען האַלט די האַנט נעבען אַ גוט געריבענעם גלאַז, פיהלט מען, ווי די האַנט זאָל זיין עפּעס אין אַ שפּינוועבס".

דערביי איז צו באַמערקען, אַז בורשטין הייסט ברושטין אין'ם גאַנצען אַרטיקעל, און זאַסניץ שרייבט שלעבט דייטש במקום גוט אידיש, נישט דוקא איבער עלעקטריציטעט, נאָר אפילו ווען ער מאַכט זיך אַ הלצה'לע דעם געמוטשעטען לעזער אביסעל פרייער צו מאַכען. די הלצה איינענטליך כאַראַקטעריזירט בעסער זאַסניץ'עס שכל הישר, אַלס די בלומען, וואָס מיר האָבען אָפּגעריסען באַלד אויף'ן ערשטען און צווייטען זייטעל פון'ם געלעהרטען אַרטיקעל. — נאָט אייך און „טרעט אין האָניג, שווימט אין מילך":

„איך בין אַלע מאָל אַ בעלן צו זיין ביי אַ וועטע, וואָרים— איך לעג דערביי קיין מאָל נישט צו (!!!)*), נאָך אַ זאַך בין איך געוואוינט צו זאָגען (הוא היה אומר!): אַז איך פאַרלאַנג נישט פון אַ חכם ער זאָל זיין אַ גרויסער בעל מדות טובות (גוטען כאַראַקטער), און פון אַ בעל מדות טובות פאַרלאַנג איך נישט קיין חכמה; ווייל איך לערנען אַ ריכטיגען גלויבען צו האָבען (!), געה איך צו אַ אידישען חכם, ווייל איך לערנען גוטע מדות, געה איך צו אַן אַלט-וועלטינען (!) מענשען; ווייל איך לערנען דרך-ארץ, (איך מיין, ווען איך וויל אַ פיינעם ליגענד זאָגען, אָדער אַ גוטען און אַ טיפען שטיכוואָרט און (!) יענער זאָל זיך דאָך נישט געפינען באַליידיגט), געה איך צו אַ דיפּלאָמאַטען, ווייל איך לערנען חכמה אליין (!) געה איך צו אַ שטודירטען (!!!)

---

*) אַ „סותר" האָט אמאָל אָזאַ אָרט צואה זיין זוהן געלאָזט: אַז דו זעהסט עמיצען געלט צעהלען, שטעל זיך אָפּ, צולעגען וועסט דו זיי- נער נישט.

פון די אלע הבטחות —
אין גאנץ גאר געבליבען אויף אונזערע צרות
בהמות און ביהנען אלם סימן —
דאך (?) האבען מיר לאנג גאר אין מילך און אין האניג
אויפגעהערט טרעטען (?) און שווימען —

און דעריבער איז ער מתפלל:
אוי, גאטעניו! זעהסט דו, איך בין דיר שוין מוחל
דיין מילך און דיין האניג; און רעכען
צו בעטען דיך: נעם שוין אויך צו די בהמות
און ביהנען, וואס שטעכען, וואס שטעכען!

דער צוויי מאל „וואס שטעכען“, איז מחזק צו זיין „דעם ענין פון שטעכען“ — נאר ווער זענען די ביהנען? אויף בהמות קאנען אלע אנווייזען מיט די פינגער. נאר ווער זענען די שטעכער? צי האט ה' פרישמאנ'ען דער „האבער געשטאכען“? —

נאר נישט דער האבער און נישט ביהנען שטעכען אונז אינ'ם ג ע ל ע ה ר ט ע ן ארטיקעל „די וואונדערבארע נאטור־קראפט עלעקטריציטעט“; דא איז יעדעס ווארט א פראסטער דארן, וואס לעכערט אויערען און הארץ. שוין דער מיטעל אליין איז דער בעס־טער סימן ווי נישט פעהיג דער מחבר (זאסניץ) איז צו פאפולא־זירען (פאר'ן פראסטען עולם פארשטענדיג צו מאכען) א וויסענ־שאפט (חכמה). נאר דער מיטעל איז נאך גאלד! דאס ארטיקעל צו פארשטעהן איז ווייניג צו קענען לעזען און האבען א שכל הישר, מען מוז פריהער קענען די עלעקטריציטעט, ווי עס דארף צו זיין, און דערצו נאך געוואוינט זיין מיט זאסניצעס ספּעציאלנע לשון, כדי מען זאל קענען דורכלעזען — א פאר זייטלער.

זאסניץ קאן זיין פאר זיך א געלעהרטער מענש, נאר דער „מכל מלמדי השכלתי“ געהט אויף זיינע תלמידים נישט; ער איז אפשר דער איינציגער פרט. וואס דארף מחזק זיין דעם כלל. איך שטעל אייך אנידער עטליכע פלוימען־קערען. ווער עס האט גוטע ציין, זאל זיך פרואווען און אויפקנאקען:

„מינעראלאג (פארשטעהט גוט אויף ערדלשטיינער)“

ליכקייט און אמת. און דעריבער איז ווירקליך זיין ספר „הארץ" „א בוך פאר אלע (וואס לעזען העברעאיש) און פאר יעדען אידי־שען הויז."

איבערהויפט קומט איהם צו דאנקען פאר יחיאל מיכל פּי־נעס'עס בריף, איבער דעם עקאנאמישען שטאנד פון דער געגענד; פאר'ן צושפּרייטען די ריכטיגע מיינונגג, אז אויף „נ ד ב ו ת" קאן מען קיין קאלאניעס נישט שטעלען, און פאר נאך אנדערע ריכ־טיגע וויכטיגע אידעען — און כאטש מיר סאלידאריזירען זיך נישט מיט'ן הער יעבץ וועגען דער שנאה צו „מרת יפת" און בנוגע צום בענקען למצות התלויות בארץ, (בפרט אויב צווישען זיי וועט זיין קרבנות), גיבען מיר די פון אונזערע לעזער, וועלכע פארשטעהען העברעאיש, די הערצליכסטע עצה טובה, זיי זאלען דעם „הארץ" באשטעלען.

.1891

4.

דער ווארשעווער אידישער קאלענדאר

דריטעם יאהר — תרנ"ד.

אויסער די חלקים, וואס געהערען צו א לוח בטבע, האט דער „ווארשעווער אידישער קאלענדאר" אין זיך א שפּאר חלק ליטע־ראטור. ערשטענס, (ווייל די אידישע כראנאלאגיע איז גאנץ קא־לענדאר־מעסיג און דער טיטעל „די וועלט־געשיכטע" פּאסט איהר אזויפיעל, ווי דער „המאור־הגדול" דעם שטארקען רוב פון אונזערע רבנים—) ערשטענס, שמירט אונז אוים ה' פרישמאן דאס מויל מיט „מילך און האניג". ער האט א גרויסע פּרעטענסיע צום רבונו של עולם, וואס האט צוגעזאגט צו געבען האניג און מילך, עס זאל רינען איבער'ן מויל —

רבונו של עולם, צו וואס זיך דען נארען;
נישטא מעהר די גאלדענע יאהרען!
נישטא מעהר קיין מילך שוין, נישטא מעהר קיין האניג
אין לאנד פון דעם כרמל, פון שרון!

וואו אונזער פרייהייט איז געבוירען, וועגען דעם קבר — וואו זי איז באגראבען געווארען, און — פון תחית־המתים, נאר—בבחינת: יעקב אבינו לא מת! דאס הארץ און דער מח וועלעןביידע טון זייערס, נאר ווייל ביידע ווירקען און באוועגען איין ארגאניזם (בעל־אברים), וועט ער אודאי געהן זיין רעכטען וועג, לויט דעם „פארא־לעליזם", וועלכען „מרת יפת" האט ערפונדען.

נאר כדי די ביידע מאטארען זאלען קאנען ארבייטען בשלימות, מוזען זיי האבען קראפט. יידער אבער האט דער מח וועניג ידיעות פון פאלעסטינא. בשעת, ווען דאס הארץ טשעפאטשעט זיך אויף אלע קברים, אויף כותל מערבי, אויף יעדען שטיינדעל, אויף יעדען שטויב ערד, וועלכע זענען דורכגענעצט מיט אונזער העלדען־בלוט, ווייסט נאר דער שכל, אז אמאל האט דארט געררונען מילך און האניג, און היינט איז א וויסטער מדבר, ער קאן זיך משער זיין, אז דעם מדבר האבען מיר דעם טערקישען פאטאליזם*) צו פארדאנקען, נאר אויף השערות קאן מען קיין הויז נישט שטעלען!

אלס ריכטיגע פראבען קאנען נאר דינען די נייע קאלאניעס. נאר ווער קען זיי? ביז אהער האבען פון זיי גערעדט אדער „מרגלים", אדער היים־פארברענטע בטלנים, וואס וואלטען גע־וואלט מיט'ן גאנצען פאלק דעם ירדן פארשיטען, אבי איינער, א שריד־ופלט, זאל דערנאך טריקען אריבערגעהן און אנצינדען א ליכטעל אויף מאיר־בעל־נס... אדער נאך אזוינע, וואס זענען שריי־בענדיג נישט געשטאנען איבערגעדרעהט מיט'ן פנים א ה י ן, נאר א ה ע ר, געקוקט די לעזער אין די אויגען אריין, און גע־זאגט, וואס די אויגען האבען געוואלט, צו וואס זיי האבען גע־גלוסט!...

און דעריבער איז אונז אנגענעהם עדות צו זאגען, אז ה. יעבץ מיט ז י י ן גאנצען פ א נ א ט י ז ם (לעז זיין לייטענדען ארטיקעל) גיט אונז דאך א ריכטיגען באגריף איבער דעם שטאנד פון די קאלאניעס; אויף זיינע ידיעות ליגט דער חותם פון עהר־

*) מחמד, דער טערקישער נביא, הייסט גלויבען, אז אלעס אין דער וועלט איז באשערט פון דער השגחה, אז דער מענש מיט זיין חכמה און רצון קאן זיך גארנישט העלפען, און קיין עצה געבען. דעריבער זענען זיי פויל צו דער ארביים.

ובזקנינו נלך"; דער עווינער איד „וועט נאך אמאל נעמען דעם שטעקען אין דער האנט אריין, די (לעדיגע) טארבע אויף די פליי־צעס און עס וועט זיך אנהויבען דאס קאפיטעל „ויסעו—ויחנו".

נאר, וואו וועט זיין דער לעצטער ו י ח נ ו פון דעם לאנ־גען וועג? אט דאס איז די פראגע! אונזערע שונאים האבען אויף איין נוסח, כאטש אין פארשידענע לשונות, פאר אונזער רוחניות א מצבה געקריצט און קדיש געזאגט, נאר לעת־עתה שטעהט נאך דער גרוב לעדיג... און דעריבער, בשעת ווען „ארגענטינא" ציהט מיט קערפערליכע, זיידענע שנירען און גאלדענע קייטען... ציהט אונז ארץ ישראל מיט אזעלכע פעדים, וואס די ג ר א ב ע האנט קאן נישט אנטאפען. דאס ש ו ו א כ ע אויג—זעהן, נאר וועל־כע עס האבען טויזענטער יאהרען נישט אפגעשוואכט, פייער — נישט איבערגעברענט, וואסער — נישט צופלאכטען, קיין שטן— פארפלאנטערט, און די צרות־דערנער פון אלערליי פרעמדע פלויי־טען נישט איבערגעריסען, און מיט וועלכע אונזער אידיש הארץ איז ארומגעוועבט...

נאר אין פראגען, פון וועלכע עס הענגט אפ די גאנצע צוקונפט (עתיד) פון א פאלק, טאר מען דעם הארץ א ל י י ן קיין דעה נישט געבען, און מען מוז דעם קאלטען קלוגען שופט, דעם מח, אויך פרעגען אן עצה. ער איז אהן א נטויה, אהן רחמנות, נאר— ער האט שכל.

מיר קאנען פונ'ם שכל נישט פארלאנגען, אז ער זאל איבער־וועגען די מעלות און חסרונות פון ביידע צדדים (ארגענטינא, פא־לעסטינא), ווייל „מרת יפת" (אזוי רופט יעבץ די אייראפעאישע ציוויליזאציע) האט נאך נישט ערפונדען קיין וואג, מען זאל וועגען „עולם־הזה־סחורה" מיט רוחניות צוזאמען, און ווען אפילו ר' לייב שרה'ס (אזוי וויל איך רופען די קווינט־עסענץ פון אונזער גלות־נאציאנאל־ציוויליזאציע) זאל אראפברענגען פון הימעל די וואג־שאל (מזל מאזנים), וואלט זי אונז אויך נישט געהאלפען (בפרט, אז זי שטעהט שוין אזוי לאנג לעדיג, האט זיך אודאי שוין מזל בתולה פון זיי ציה־קנעפ צום סטאניק געמאכט).

מיר פארלאנגען נאר פון שכל, ער זאל איבעררעכענען די עולם־הזה־סחורה; פון הארץ — עס זאל נאכטראכטען וועגען דער וויג,

מען פון דער פראגע זאמלען גאנצע ביבליאטעקען — ביי אונז האָבען מיר יעצט דאָס ערשטע ווערקעל פון ה׳ י. י. וויסבערג. כל התחלות קשות.

דאָס ווערקעל רעדט נישט פון דער פרויען־לאגע יעצט, עס שטודירט נישט די פרויען־פראגע איבער דער גאנצער צייט. ער־שטעלט זיך אפנים פאר, אז די גמרא איז „איינס", און לויט דער גמרא איז פאראנען איין „פרויען־פראגע": ער האט אריינגעשלעפט מיט געוואלט „א ריכטיגען (!) באגריף איבער׳ן תלמוד", ער פאר־געסט די צייטען און די ערטער פון דער גמרא; ער באמערקט נישט, ווען און וואו עפעס איז געזאגט געווארען; די מאמרים געהען אהן א סדר; זיינע אויסלעגונגען זענען מערסטענטיילס „ויש ליישב בדוחק׳ס", פשטל׳מעסיג — נאר נאך איז דאָס ווערקעל נוציג, און מיר עמפפעהלען עס דעם פובליקום.

און מיר עמפפעהלען עס נישט דעריבער, דאָס ווערקעל זאָל האָבען עפּעס געווירקט, עפּעס ערקלערט — דאָס נישט. דער מחבר באמיהט זיך אפילו טיילמאל צו פארענטפערען א בעל־התלמוד, וואָס האָט זיך האַרט אויסגעדריקט איבער פרויען... נאר פון דעם האָבען מיר קיין נוצען נישט. נישט תנאים ואמוראים, דאָס לעבען דריקט זיך האַרט אויס און אונטערדריקט...

נאָר, ווי עס איז, פון דעם ווערקעל ווערט מען געוואָר על כל פנים, אז עס איז דאָ א פרויען־פראגע, אז עס זענען דאָ מענשען, וואָס קלערען, אז אלע מענשען דארפען זיין אין אלעם גלייך...

.1890

3.

האָרץ.

ספר לכל נפש, ולכל בית ישראל.

(דאָס לאַנד, א בוך פאר אלע (אידען. וועלכע פארשטעהען לשון־קודש)
און פאר יעדען הויז (וואו עס ליגט נאך אמאל א תנכ׳ל)
געהט ארויס אין ירושלים דורך ה. זאב (וואלף) יעבץ.
(עס זענען ארויס פיער בענדלעך).

עס זעהט אויס, אז די וועלט וועט נאך אמאל די זכיה האָבען צו זעהן אן אילוסטראציע צו גארדינ׳ס געדיכט: „בנערינו

טרעגליכער... עס טרעפען זיך מענשען, וואס האבען ליעב די ווייבער, נאר איינער צווישען טויזענט קאן לײדען זיין שוויגערס דוד.

ביי אונז אידען שטעהען אויך די פרויען נידעריגער, אלס מע־נער. צי קאן זיך, למשל, א איד פארשטעלען א אידענע אלס ראש הקהל, שמש ביים רב וכדומה? געווים נישט! צי קאן זיך עמיץ ביי אונז פארשטעלען א שטר „חצי נקבה“? א נקבה זאל דאווענען פאר׳ן עמוד? צי וויל א פרומע אידענע מעהר, ווי זיין אין גן־עדן איהר מאנס פוסענבענקעלע?

מענשען זענען בטבע קאנסערוואטיוו! נישט נאר די, וואס האבען צו שאפען, ווילען באהאלטען שטענדיג זייער ממשלה, נאר אפילו די אונטערדריקטע, וואס זענען שוין אין קייטען געבוירען. ווילען אין זיי שטארבען; זיי קאנען זיך קיין אנדער לעבען נישט פארשטעלען. איידער מען האט אין אמעריקא אפגעשאפט די שקלא־פעריי, זענען די שקלאפען אליין געווען דאגעגען, און אז עס האט אויסגעבראכען דעריבער א קריג, האבען די שקלאפען געטריי זייער בלוט פארגאסען פאר זייערע צוואנג־הערען.

אזוי איז אויך ביי דער פרויען־פראגע. נישט נאר דער מאנס־פארשוין אליין סטארעט זיך, אז די פרוי זאל בלייבען אונטער־דריקט, זי זאל וועניגער קאנען ארבייטען, אלס ער, זי זאל זיין נאר זיין שפילצייג, נאר אפילו די פרויען אליין האלטען זיך דערינען שטאל און אייזען. זייער גאנץ לעבען איז — זיך אנצוהענגען עמי־צען אויף די פלייצעס; זי איז גליקליך, אז מען האלט זי פאר א „מלאך“ און נישט פאר א מענש, אז מען שטעהט פאר איהר אויף, מען לויפט איהר אויפהויבען דאס אראפגעלאזטע נאזטיכעל...

דער קאנסערוואטיזם קלערט נאך אויס פארשידענע תירוצים און טעאריען; דאס ווייב איז באשאפען געווארען פון מאנס ריפ, איז פון דאנען געדרונגען, אז זי דארף קיין גאנצער מענש נישט זיין! אז די פרוי האט בטבע מעהר געפיהל, אלס שכל, מעהר גע־שמאק, אלס כוח, וכדומה. מען מאכט זיך פארגעסען, אז דאס קומט ארויס פון דער טויזענט־יאהריגער ערציהונג, פון דער דומער דאמען־טראכט, און נאך און נאך אנדערע זאכען.

די פרויען־פראגע, זעהט איהר, קאן פאר אונז אידען אויך זיין זעהר אינטערעסאנט. די פרויען־לאגע שטעהט נישט אויף איין ארט, זי ענדערט זיך מיט דער צייט. אין אנדערע ליטעראטורען קאן

עס זענען דא ווילדע, וואו אז א מאן שלאגט נישט זיין ווייב, איז עס א סימן, אז ער קאן שוין אויף איהר פרצוף נישט קוקען, און זי לויפט אהיים וויינען פאר די עלטערען אויף איהר פינסטער מזל.

עס זענען אויך דא פעלקער, וואו אז איינער שטארבט, גיט מען איהם מיט אין גרוב אל־דאס־גוט, עס זאל איהם אויף יענער וועלט נישט פעהלען. מען פארברענט דעריבער זיינע כלים, זיין רייט־פערד, זיינע שקלאפען (דינער) און — פארשטעהט זיך — זיינע ווייבער אויך! נאך א גרויסען מאן, בפרט נאך א פירסט, ווערען פארברענט מיט אמאל א פופציג־זעכציג פרויען...

נאר דאס זענען אלץ ווילדע מענשען; לאזען מיר באטראכטען אביסעל די געבילדעטערע. א מאן האט צו שאפען איבער'ן ווייב מיט די קינדער, זי מוז נאכגעהן, וואוהין ער וויל. שלאגט ער זי, האט זי קיין רעכט איהם צו פארקלאגען, אויסער ווען ער מאכט זי פאר א קאליקע.

זי פארלירט איהר נאמען. אפילו, אז זי גט זיך מיט'ן מאן, הייסט זי נאך איהם כל זמן זי האט מיט קיין אנדערען נישט חתונה. א מאנספערזאן קאן ווערען, וואס ער וויל, א פרויענצימער קאן נאר ווערען — אדער זיין דינסט, אדער זיין ליבהאבערין! דער איינענער חטא, וואס ביי א מאנספארשוין איז קיי־און־שפיי, איז ביי א פרויענצימער סכנות נפשות. אין טייל לענדער נעהמען פרויען גארנישט, און טייל — נאר א קליינעם חלק ירושה.

אויסער אייניגע שטאטען אין אמעריקא, זענען איבעראל די פרויען באגרענעצט, פאלען אלע אונטער דעם מאנס ווילען. אין מעהרסטענטיילס ווערען זיי גארנישט ערצויגען, אלס מענשען, נאר אלס שפילצייג פון מענשען ווענען. א ליאלקע (קוקלע), וואס קען רעדען שעהן, פלאפלען אביסעל פראנצויזיש, שפילען פיאנע, כדי, אז דער מאן וועט קומען אהיים נאך דער ארבייט, זאל זי איהם אנגע־נעם מאכען דאס לעבען, אדער אלס ווירטין, זאל זי קאנען איהם גוט קאכען, באקען און איינשפארען.

דאמאלט, ווען דער מאנספארשוין ווערט וואס עלטער — קלי־נער, אנטוויקעלטער, באלעזענער, שטארקער, און באקומט מעהר כבוד און דרך ארץ, איז ביי פרויען פארקערט. וואס עלטער זי ווערט, ווערט זי נארישער, זאבאבאנישער, שוואכער און אומער־

וואס היינט נאך פאר א ווערט עס האט כח... און עס איז נאך גע־ווען אמאל א צייט ביי מענשען, ווען עס איז נישט מעהר נאר כח געווען, נאר: „כל דאלים גבר!“ (ווער עס איז שטארקער, דער האט רעכט!)

פארשטעהט זיך אליין, אז אין יענער צייט, ווען נאר די פויסט האט רעגירט, האט דער זכר געמוזט אונטערדריקען די נקבה. ווייל (עכ"פ אין א געוויסער צייט) ער איז שטארקער גע־ווען פאר איהר.

פון דאמאלט אן האט זיך אנגעהויבען די פרויען־קנעכטשאפט, וואס געדויערט נאך עד היום. נאטירליך נישט אומ־טום, און נישט ביי יעדען פאלק גלייך. דער אונטערשיד צווישען מענער און פרויען הויבט זיך אן דאמאלט, ווען די פויסט אליין רעגירט, און ענדיגען זיך וועט זי דאמאלט, ווען נאר יושר, נאר אמת וועלען רעגי־רען. דעריבער איז דער פרויען־שטאנד פארשידען ביי יעדען פאלק אין פארשידענע צייטען, און אויך אין איין צייט ביי פארשידענע פעלקער. ווייל די מענשהייט געהט נישט איהר אנטוויקלונגס־וועג גלייך, ווי א ראטע, נאר צואווארפען, טייל פריהער און טייל שפע־טער. וואס אויף א נידעריגערען שטאפעל פון דער בילדונג א פאלק שטעהט, נידעריגער שטעהען ביי איהם די פרויען.

מיר האבען נאך היינט ווילדע שטאמען, וואו פרויען ווערען ביי די עלטערען אפגעקויפט, אלס א זאך; יונגערע דינען, אלס ווייבער און דינסטען; עלטערע — ווערען געטויט, געבראטען און גע־פרעסען; פעלקער, ביי וועלכע קדושין הייסט: צופיהרען צו א בוים און אויסהאקען מיט א קלין צוויי פעדערשטע ציין.

עס זענען דא שטאמען, וואו עס פ ע ה ל ע ן ווייבער. ווע־רען זיי גע'גנב'עט, געכאפט, גערויבט ביי שכנים. מען לויערט (טשיאטעוועט) אויף א נקבה, ווי א ווילדע חיה אויף רויב. קוים ווייזט זי זיך, פאלט מען זי אן, מען גיט איהר אייניגע קלעפ מיט א דראנג איבער'ן קאפ, זי זאל דעם שכל פארלירען, און מען שלעפט זי צו זיך אהיים אויף א שטריק.

עס זענען דא שטאמען, וואו די מענער רייטען, און די פרויען געהען נאך צו פוס, טראגען אויף די פלייצעס א צוויי־דריי קינדער און אין די הענט אלע כלים, א חוץ דעם מאנס כלי־זין. דערביי ווערט זי אונטערגעשמיסען, זי זאל געשווינד לויפען.

(אדער איבערזעצען שטיקלעך) פאר בעלי מלאכות און 2) ער האט נאר א קורץ ווערקעל געשריבען.

.1890

2.

די פרויען־פראגע.

לויט דעם תלמוד און דערצו אויך א רעכטען באגריף פונ'ם תלמוד בכלל.
אין צוויי טייל.

פון י. י. ווייסבערג

די מענשהייט שפאלט זיך אויף צוויי טייל, אויף זכרים און נקבות. די נאטור אליין האט זיי געטיילט דערמיט, וואס זי האט דער פרוי געגעבען דריי מצוות: טראגען, האבען און זויגען. אמת, עס זענען דא פלאנצען און בעלי חיים, וואס זענען דו פרצופים: זכרים און נקבות צוזאמען. זיי מעהרען זיך דורך א חלוקה אדער קנאספען, דאס הייסט, אדער דאס קעמערעל שפאלט זיך, עס ווערט דערפון צוויי, פון צוויי—פיער, און אזוי ווייטער, אדער אויף דעם ארט פון דעם צמח אדער בעל חי מאכט זיך א מין קנעפעל, א בראדאווקע, וואס ווערט אלץ גרעסער און גרעסער, ביז עס וואקסט אויף און הויבט אן צו לעבען אויף אייגענער רעכענונג, אויף דעם זעלבען ארט, אדער געהט גאר אוועק און לעבט זיך ערגעץ באזונדער. פראוודע, ביי מאנספערזאנען איז עפעס נאך דא א מין זכר פון נקבות — בראדאווקעס אויף די בריסטען... מען דערצעהלט אפילו, אז עס האט זיך געטראפען שוין, אז א קינד האט ביי א מאנספארשוין אזוי לאנג געצויגען ביי דער ברוסט, ביז עס האט אנגעהויבען מילך צו געהן... נאר בכלל איז היינט ביי די העכערע חיות און מענשען די דריי דינים נאר נוהג ביי נקבות.

ער היום איז א תקיף א גרויסע זאך... מיר זענען שוין טכלומר'שט געבילדעט, האבען פראוועס, רעדען פון יושר, פון אמת... און דאך איז ביסמארק און פרייסען... די בעסטע עדות,

גאז, אין דעם (הויז) געפינט זיך א גרויסער זאל, וועלכער איז ארומגערינגעלט מיט א גאלעריע און באלקאָנים מיט שעהנע געשניצטע פון האלץ שטראכטעטען (רעשאטקעס). דער זאל איז פול (!) מיט שעהנע בענק און טישען (!!!), אויף דעם עק פון איהם (פון טיש?) געפינט זיך א בימה, אויף וועלכער יעדערער, וואס וויל נאר (!!), האט דאס רעכט (אודאי!) צו האלטען א רעדע, אדער עפעס פארטראגען פאר דעם עולם. א חוץ דעם איז נאך דא א קעסטעל, אין וועלכען יעדער האט דאס רעכט (!) אריינצואווארפען א פאפירעל, אויף וועלכען ער מעג אנשרייבען דאס, פון וועלכען ער וויל מען זאל שמועסען. נעבען דער בימה שטעהט א פארטעפיאן צוליעב דעם (!!!), ווייל די בעלי מלאכות און ארבייטער קומען זיך דא צונויף, שפילען זיי און זינגען. נעבען דער זאל איז דא א ביבליאטעק, א זאל אויף (!) צו לייענען און עטליכע גרויסע צימערען אויף (!) צו לערנען. דורך עטליכע גלעזערנע טירען געהט מען אריין אין א גרויסארטיגען גארטען, אין וועלכען די בעלי מלאכות ארבייטער קומען זיך זומער צונויף!" אי שעהן באשריבען, אי באשריבען, וואס מען דארף, דעם גאנצען תוך, און אקוראט פאר וועמען מען דארף. ווארים, באמת, וואס פעהלט אונזער שניידער מעהר אלס א פארעטפיאן מיט שטראכטעטען. א בימה מיט קוויטלעך, מיט שעהנע בענק און טישען? איז א גרויסע זאך אזוינס איינצופיהרען, למשל, אין קאמאראוו אדער בראטקעוו! וואס מען לערענט אין שולע, נאך וואס מען דארף לערנען און פון נאך אזוינע קלייניגקייטען איז נישט כדאי צו רעדען; דער עיקר די שטראכטעטען!

מיר מיינען, אז עס איז גענוג — מיר מיינען, אז עס וואלט גלייכער געוועזען אונזערע מחברים זאלען וועניגער רעדען פון אויסלאנד (געוועזען אדער געלעזען). בעסער באטראכטען, וואס אין דער היים טוט זיך. אויב זיי ווילען שרייבען איבער דער ארבייטער־פראגע, זאלען זיי פריהער די פראגע שטודירען. די ליטעראטור, און דער עיקר דאס לעבען! נישט צו פארשרייבען וויין, פלייש און פיש דעם קראנקען פאר דחקות, נישט רעדען פון „שטראכטעטען", גוען מען האט נאך אפילו קיין באגריף, וואס מען מיינט בילדונג זיך.

דער הער דאקטאר האט דאך צוויי גרויסע מעלות: 1) ער איז (דאכט זיך) דער ערשטער, וואס האט אנגעהויבען שרייבען

ער ווייטער געברויכט, צוריקקומענדיג אין אדעם, צו מאכען דעם חשבון אויך פאר בלעכער. למשל, פופצעהן בלעכער דארפען דאס און דאס, אלע צוזאמען — וועניגער כלים, וועניגער דירות... יא?

נאר אפילו אויב מיר האבען א טעות, אין פאריז איז שניי־דער־חברות נישטא, זענען דא מאנכע אין בערלין, אין לאנדאן. די צוויי שטעדט האט דער הער דאקטאר געמוזט אפנים באהאלטען אויף שפעטער!... ער מוז פון יעדער שטאדט אן אנדער משל ברענ־גען, כדי מען זאל וויסען, וואו אלעס איז געוועזען. דער פרק ענ־דיגט זיך מיט דעם, אז אין רוסלאנד זענען אויך דא אזעלכע שותפות'ען. אזוי אויך ענדיגט זיך יעדער פרק. נאר פארוואס איינענטליך שרייבט אונז ה' דאקטאר פון דעם, וואס עס טוט זיך אין אויסלאנד, נישט אין רוסלאנד? ער איז טאקע געוועזען, למשל, אין פאריז, לאנדאן און בערלין, ער וואוינט דאך אין רוסלאנד, פארוואס האט ער ז י י נ ס נישט שטודירט? ממה נפשך, זע־נען די שותפות'ען אין רוסלאנד אזוי גוט, ווי די אויסלענדישע, וואס דארפען מיר יענע? זענען זיי ערגער, איז פיעל אינטערעסאנ־טער צו וויסען מיט וואס? מיט וואס זענען ערגער די רוסישע אר־טעלען פון בלעכער־געזעלשאפט אין פאריז, אונזערע באנקען — פון די דייטשע (פרק ב), די „פאטרעביטעלניא אבשטשעסטווא", וועלכע ער דערמאנט נאר — פון די געוועלבער אין אויסלאנד! וכדומה?

מיר זאלען וועלען נאכגעהן טריט ביי טריט דעם הער דאק־טאר און כאפען איהם ביי אלע זיינע גרייזען, וואלטען מיר גע־ברויכט א גרעסערע בראשור'ע שרייבען, אלס זיינע; מיר וועלען זיך מיט איהם אפפארטיגען בקיצור. ער וויל איינפיהרען ארטעלען און שרייבט פון פאריז, לאנדאן און בערלין; ער וויל מאכען „פאטרעביטעלניא אבשטשעסטווא" און באשרייבט אויסלאנד, קיין איינציגע געזעלענשאפט אין רוסלאנד; און דער עיקר וויל ער איינ־פיהרען שולען צום לערנען מלאכות און באשרייבט, אז די שולע וואס די בעלי מלאכות האבען זיך געמאכט אין בערלין איז „דאס שענסטע הויז אין שטאט, דאס (הויז) ווערדט (!) באלייכט מיט

די רעכענונג אליין איז פאלש. הער דאקטאר האט, למשל, פארגעכען, אז צייט איז געלט: אז די פופצעהן שניידער וועלען מוזען האבען דעם זעכצעהנטען, ער זאל זיין זייער קאסירער, א זיבעצעהנטען, אלס בוכהאלטער; אן אכטצעהנטען, אלס געשעפטס־פיהרער; אדער — יעדערער פון די פופצעהן שניידער וועט מוזען דארויף אפטיילען אביסעל פון זיין צייט, אויב ער איז נאר פעהיג דארויף; אז א בוכהאלטער, א קאסירער און א געשעפטס־פיהרער קאסטען באלד מעהר, ווי דער פארדינסט; אז די רעכענונג איז נאר גוהט ביי גאנץ גרויסע שניידער אין גאנץ גרויסע שטעדט. נאר אויסער דעם, איז די רפואה אזוי פיעל ווערט, וויפיעל אפשפרעכען א מכה. עס זאלען זיך מאכען פופצעהן שניידער א שותפות און שוין, ביי דעם שותפות זאל עס בלייבען, מעהר קיין שותפות'ן זאל זיך נישט מאכען, וואלטען די פופצעהן, (ווען די רעכענונג זאל ריכטיג זיין) ווירקליך גוט געשטאנען, דאס הייסט, אז זיי וואלטען בעסער ק א נ ק ו ר י ר ט מימ'ן רעשט שניידער, וואס ארביי־טען יעדער באזונדער! נאר אויב דאס איז דער צוועק, איז נאך נישט כדאי געוועזען צו שרייבען און דרוקען אפילו די קלענסטע בראשורע. מען רופט צוזאמען פופצעהן שניידער און מען מאכט א שותפות! נאר הער דאקטאר מיינט, אז אלע שניידער זאלען זיך בינדען צו פופצעהן, עס זאלען ווערען ארטעלען, און פארגעסט, אז דאמאלט וועלען די ארטעלען צווישען זיך פונקט אזוי קאנקורירען, ווי היינט איינציגע שניידער. עס וואלט דערפון אפשר געוועזען א טובה, נאר נישט דעם בעל־מלאכה; דער ק ו נ ה וואלט א טובה געהאט, ווייל נישט די קאנקורענץ וואלט קלענער, גרעסער וואלט זי געווארען און די ארבייט — — בילינגער!

דער הער דאקטאר ברענגט א משל פון א שותפות פון פופ־צעהן בלעכער אין פאריז. עס איז א וואונדער, וואס הער דאק־טאר, וואס איז אליין א שניידער, וואס האט געמאכט א חשבון פאר אדעסער שניידער, ברענגט א משל פונקט פון פאריזער בלע־כער! אין פאריז זענען דא פארשידענע שותפות'ען פון שניידער אויך, און הער דאקטאר, אויב ער איז אין פאריז געוועזען און פראנצויזיש פארשטאנען, וואלט ער בעסער געטאן, ער זאל דאס שניידער־שותפות שטודירען. און אויב עס זענען איהם שוין די בלעכער אויף די פאריזער דעכער געפאלען אין די אויגען, האט

מוז האבען, ער זאל ווי עס איז אויסלעבען דעם טאג. נאר דא איז די קאנקורענץ שעדליך, ביי בעלי מלאכות אבער איז גאר אנדערש.

דער הער דאקטאר מוז נישט וויסען, אז עס זענען אמאל צעכען (צונפטען) געוועזען, ד. ה. אזוינע חברות פון בעלי מלאכות. דאמאלט איז געווען גאר אהן קאנקורענץ. און מען האט זיי מבטל געוועזען אין דער גאנצער וועלט טאקע נאר דעריבער, ווייל אהן קאנקורענץ האט זיך די מלאכה נישט אנטוויקעלט, זי איז שטענ־דיג אויף איין ארט געשטאנען.

נאר וואס פאר אן עצה גיט הער דאקטאר קעגען דער קאנ־קורענץ?

דער ערשטער פרק הייסט: מאכען שותפות צווישען בעלי מלאכות. עס בלייבט דאך די שאלה: וואס זאלען טון ארבייטער. וועלכע די קאנקורענץ עסט באמת אויף? זאלען זיי אויך מאכען שותפות? און וואס זאלען זיי אריינלעגען אין שותפות אריין? די שווארצע הענט, דעם ליידיגען מאגען אדער דאס ביסעל שכל, וואס הער דאקטאר וועט זיי אויסלערנען?

אויך וויסען מיר נישט וואס פאר א מין רפואה דאס שותפות איז קעגען קאנקורענץ. הער דאקטאר מיינט נישט, אז אלע שניי־דער פון דער גאנצער וועלט זאלען מאכען שותפות, צו דער גרוי־סער פאנטאזיע איז ער נאך נישט געקומען.

זיין עצה איז, אז עטליכע שניידער (ער וויל 15 שניידער) זא־לען מאכען שותפות. ער בארעכענט, אז זיי וואלטען דערינען פאר־דינט ממון קרח. לויט זיין רעכענונג, ווען פופצעהן שניידער זא־לען מאכען שותפות, וואלטען זיי פארדינט אסך געלט. אזוי דארפען זיי: פופצעהן דירות מיט טירען אין גאס אריין (ד. ה. אין אדעס, וואו הער דאקטאר וואוינט), טעגליך א פוד קוילען, דרייסיג שערען, דרייסיג פרעסען, פופצעהן מאסען, פופצעהן נעה־מאשינען, פופצעהן שטיבער אויפצונעמען קליענטען (!!!). דאס שותפות אבער דארף: נאר איין טיר אויף דער גאס ארויס, קליינע איינציגע דירות מיט איין שותפות־ווארשטאט און די העלפט כלים. ער בארעכענט א חלוק אויף דריי טויזענט זיבען הונדערט און פיער רובעל א יאר, די סומע וואלטען זיי נאטירליך נויטיג געדארפט.

געזעהען אדער אין בוך געלעזען; צי האט איהם עפעס אין דייטש־לאנד אדער אין מיכאילאוו (למשל) איבערראשט; מיר דארפען נאר זעהן אויב די עצות, וואס ה' דאקטאר גיט, זענען פראקטיש.

דאס ווערקעל האט פינף פרקים; אין זיי גיט דער הער דאק־טאר פינף עצות.

פריהער גיט ער צו פארשטעהן, אז דאס גרעסטע אומגליק איז פאר דער מלאכה די קאנקורענץ, וואס ווארפט דעם פרייז. די פרייזען, זאגט הער דאקטאר, הענגען נאר אפ פון דער צאל פון ארבייטער. „און נישט נאר ביי ארבייטער, עס איז אזוי אין יעדען פאך". דאס שטיקעל איז זיכער אריגינעל, נישט איבערזעצט. עס איז שווער צו גלויבען, אז מיכאילאוו אדער אנדערע מחברים, זא־לען נישט וויסען, אז די קאנקורענץ ווארפט נאר דעם פרייז פון מינימום (לכל הפחות) ביז מאקסימום (לכל היותר). אבער דער עיקר הענגט אפ דער ארבייט־פרייז פון דעם נוצען, וואס די אר־בייט ברענגט.

אויך ווייסט מיכאילאוו און אנדערע מחברים, אז עס איז פאראנען צווייערליי קאנקורענצען: דיינער קאנקורירט מיט ב ע ס ע ר ע, איינער מיט ביליגערע ארבייט, אן אנדערער ווייטער — מיט מעהר געשמאק, ארטיזם. הער דאקטאר נאר וויל נישט וויסען, אז אהן קאנקורענץ וואלט די מלאכה שטענדיג געשטאנען אויף איין ארט, קיינמאל זיך נישט פארבעסערט, נישט פארפיי־נערט. ער האט געהערט נאר קלינגען אין א וואלד און ווייסט נישט וואו. די קאנקורענץ איז שעדליך נישט ביי א ל ע פאַ־כען, און איבערהויפט נישט ביי בעלי־מלאכות; פארקערט, דארט איז זי ניצליך און נויטיג. שעדליך איז די קאנקורענץ נאר דארט, וואו עס איז דא איבעראל מאשינען, וואו עס ארבייטען ביי זיי פראסטע ארבייטער, וועלכע דארפען גארנישט קענען, נאר דרעהען א רעדעל, אדער טון עפעס אן אנדער קלייניגקייט; דארט, וואו עס איז נישט פאראנען ארטיזם, געשמאק, קענען און בעסער מאַ־כען; אין איין טאג, אין איין שעה לערענט מען זיך אוים די קונץ.— ביי דער ארבייט איז נישט מעהר פאראנען נאר קאנקורענץ אויפ'ן פרייז, ד. ה., וואס מעהר הענט עס ווילען ארבייטען, ווייניגער צאהלט מען פאר דער ארבייט. אויך געהט עס נאר צו ביז צום מינימום, ווייל דער ארבייטער מ ו ז נעמען וויפיעל א מענש

1.

אין וואס איז אייער הילף.

(א ניצליך קעשענע ביכעל פאר יעדען בעל מלאכה און ארבייטער)

פון ח. י. דאקטאר.

דאס ווערקעל איז פריהער (1886) געגאנגען אלס ארטיקלען אינ'ם „אידישען פאלקס־בלאט" און שפעטער איבערגעדרוקט געווארען מיט א „צור ווארינג (?) : נאכדרוק, אדער איבערזעצען וכו' איז שטרענג פארבאטען לויט געזעצע".

די בראשורע האט פינף און פערציג זייטען; א פאררעדע, פינף פרקים און א שלום. אין דער פאררעדע דערצעהלט הער דאקטאר זיינע „טייערע ברידער, בעלי מלאכות און ארבייטער, אלע. וואס לעבען פון דער ארבייט פון זייערע הענט," אז „נישט לאנג איז ער צוריקגעקומען פון אויסלאנד (!). ער איז געוועזן אין דייטשלאנד (!!) פראנקרייך (!!!) און ענגלאנד (!!!) און געזעהען דארט אזוינע שעהנע (?) זאכען, וועלכע ער וועט נישט פארגעסען ביז'ן טויט אריין." נאר „מעהר פון אלעמען האבען איהם איבערראשט די מיטלען, מיט וועלכע די דארטיגע בעלי מלאכות און ארבייטער האבען אליין זיך אונטערגענומען (פארגענומען?) צו פארבעסערען זייער שלעכטע לאגע און ארויסצורייסען זיך פון „דעם ארעמקייט"! די מיטלען זענען אזוי וויכטיג און גרויסארטיג (!) אז ער האלט עס פאר נויטיג זיי מיט זיי צו באקענען, כדי זיי זאלען וויסען, וואס זיי האבען צו טון, דאס הייסט, זיי זאלען זיך באצייטענס (?) נעמען צום שכל (!) און אנהויבען עפעס צו טון (!). נישט זיצען פארלעגט די הענט און לאזען דאס ארעמקייט זאל זיי גאר איננאנצען איינשלינגען."

אונז אי. למשל. אלץ איינס צי האט ה' דאקטאר אויסלאנד

פיערטע אפטיילונג

נאַט פּאַטשט ער! אפשר נישט באוואוסטזיניג — עס טרעפען זיך נישט „באוואוסטזיניגע“ קאַקעטעס אויך — אבער אַלץ א חזן'דעל צום קריסטליכען עולם...

„אל נקמות“ איז, לויט מיין געשמאַק, א גרויסאַרטיג ווערק, און דעריבער — טוט עס מיר אזוי וועה. וואָס פיינער עס איז דאָס צייג, מעהר פאַרדרוס מאַכען די פעהלערהאַפטע שטעלען!

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

רוסישע, דוכט זיך, י ו נ ג ע שרייבער האָבען נאָך דער פאַרשטעלונג פון «Богъ мести» אש'ן א סעודה געמאַכט, און אש שרייבט אין א וואַרשעווער צייטונג, א „געוויסע“ צייטונג, אַן אָפענעם בריף, וואו ער דאַנקט זיי פאַר די „בעסטע שטונדען לעבען“. וואָס זיי האָבען איהם פאַרשאַפט, מיט — „דרך ארץ“.—

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

אש, דיכטער, וועט אונז אָפטריניג נ י ש ט ווערען... דאָס פרעמדע לעבען וועט איהם אייביג זיין פרעמד, נאָך פרעמדער — די פרעמדע שפּראַך... ער איז, וועט און מוז בלייבען א אידישער שרייבער.

איך ווינש מיר אבער דעם אידישען דיכטער איינפאַכער. ערנסטער און — מיט אַן אויפגעהויבענעם קאָפּ!

אש איז אָפּגעפאָהרען קיין ארץ ישראל. „צדה לדרך“ האָב איך איהם געזעהן מיטנעמען: פאָלקס-ליטעראַטור, קבלה-ספרים'לער און מדרשים... זאָל עס איהם זיין צו רפואה.

1907.

וויל, וועניגסטענס דער טאַכטער צוליעב, דאָס הייזעל איבערמאַ־
כען און אָנהויבען האנדלען מיט פערד; פאַלט איהם גאַרנישט איין
צו טון עס, איידער ער וועט זי פאַרשלייערן. וואָס עס וואָלט אַ
מעלה צו אַ שידוך געווען, און קלערט עס צו טון ערשט נאָך איהר
חתונה, ווען ער וועט שוין האָבען דעם איידעם אין שטוב!...

און קאָן ער נישט אַנדערש, און וויל די טאָכטער מציל זיין
מיט זיין ליעבען נאָמענס הילף, טוט ער נישט,
ווי אַנדערע פון זיין גלייכען טוען, ווי „מעשים בכל יום“, קיין מצוות
און מעשים טובים נישט... שיקט נישט אָרעמע לייט אויף שבתים
און ימים טובים, האַלט נישט אויף קיין חלויים אין שפּיטאָל, מאַכט
נישט חתונה יתומים ויתומות... דאָס טוען אַלע, נאָר נישט יענקעל!
יענקעל שרייבט אַ ספר תורה! גלייך עס גנהט וועגען אַ בן זכר,
וועגען אַ קדיש!... און שרייבט ער שוין אַ ספר, מאַכט ער קיין
„סיום התורה“ נישט, זעהט מען קיין אותיות שרייבען... און צו דער
סעודה, אָהן דעם סיום, פאַרבעט ער זיינס גלייכען נישט, נאָר בעל־
הבתים, און נעהט זיי, אז זיי קומען נישט, ערשט פאַרנאַכט אין
בית המדרש אריין זוכען... און מאַכט ער אַ „אָרעמע סעודה“,
טיילט ער שטעהענדיג... און דאָס ספר פיהרט ער נישט, ווי עס
דאַרף צו זיין, מיט מוזיק און טענץ אין שול אריין, און שטעלט זי
נישט אין מקום קדוש אריין; האַלט זי אפילו נישט ביי זיך אין
שטוב, וואו ער קאָן אַמאָל אַ מנין מאַכען; ער שטעלט זי צו דער
טאָכטער (!) אין חדר אריין, פאַר אַ קמיע, פאַר אַ שמירה — די
תורה זאָל זי פון זינד באַשיצען!!! און הייסט זי, אז זי האָט
נישט געהאָלפען, ענדע שטיק, צונעמען, צונעמען פון שטוב... ער
דאַרף זי נישט מעהר... אַראָפּ אין הייזעל אריין גנהט די טאָכטער!

צוליעב וואָס איז דאָס אַלץ געשעהען? צוליעב עפּעקט... און
דער גוי ווייסט נישט, און וועט נישט פרעגען... און דעם גוי
צוליעב איז אריין דער „אל נקמות“! וואָס האָט אַש פון אידישען
גאָט געוואָלט? אַש'ס סופר זאָגט, אז נישט אַלע זינד איז גאָט
מוחל. אויף וועלכע זינד העלפט עס קיין תשובה, קיין חרטה נישט?
אַ חן'דעל! און צוליעב דעם חן'דעל, אז די טאָכטער האָט זיך פאַר־
זינדיגט, פּאַטשט יענקעל נישט — זי, וואָס האָט זיך אויסגע־
גליטשט; נישט „מאַנקאַ“, וואָס האָט זי פאַרפיהרט; נישט דאָס
ווייב, וואָס האָט מאַנקאַ'ן, די שלאַנג אין גן־עדן אריינגעלאָזט,—

דער פון פארשידענע אידישע פארטייען, די קינדער פון דער צו־זייהטער און צושפרייטער פאמיליע, דורך איין שלאגבאו, נאך דעם קול פון א שופר! און צוליעב וואס איז יוסטינא, וואס האט איינ־איינציגען אידעאל — צו זיין א פוילישען מלך'ס א קעפס־ווייב, אזוי מאלעריש־פאעטיש און ליעב פארגעשטעלט, בשעת ווען די פארשטעהער פון היימישע פארטייען זענען כמעט איבערפלעכליך־קאמיש ארויס? דאס איז שוין צוליעב א חן'דעל צו דער פוילישער זייט... דעם חן'דעל צוליעב האט ער איהר א שטראלענדיגע נשמה געגעבען, בשעת ווען אלע אנדערע האבען נאר ווערטלער און שלאג־ווערטער באקומען. זינדיגער איז אש אין

„גאט פון נקמות“.

אין „אל נקמות“, וואו אש מאלער וויל מיט געוואלד ווערען דענקער און פסיכאלאג און, פאלט, נאטירליך, איבער דער באנק. אויף דער ווארשעווער אלט־שטאדט, האט אש עפעס געזעהן, וואס — וויל איך אייך נישט דערצעהלען; קויפט „אל נקמות“ און לעזט, דאס דארף, דאס מוז געלעזען ווערען. און געזעהן האט אש, וואס אנדערע זעהען נישט, פאר וועלכען אנדערע געהען בלינד פארביי, און אויב זיי דערזעהען, פארשטעהען זיי עס נישט און פיהלען עס נישט, און עס וועט זיי קיינמאל צו א פאעמאט נישט באפרוכטען... שפייען וועלען זיי, אדער — זינדיגען... דאס ווענדט זיך: וואס זיי וועלען זיין, זאט אדער הונגעריג... און אש האט דער סצענע, ליידער נאר דער אייראפעאישער, וועניגסטענס, דער־וויל, ביים היינטיגען אידישען טעאטער, — א פאעמאט גע־שענקט... דעם צווייטען אקט פון „אל נקמות“. אש האט אבער אן ערשטען און א דריטען צוגעגעבען, און אין די צוגעגעבענע אק־טען איז ער מיט אלע זיינע פעהלערן ארויס.

אין ערשטען אקט נעמט נישט יענקעל, וואס לעבט פון א שאנד־הויז, זיין איינציגע טאכטער, וואס ער וויל פון דער שאנד פארהיטען, און שיקט זי נישט אוועק אין אן אנדערע שטאדט אריין צו דערציהען, זי זאל די שאנד נישט זעהן, פון איהר נישט וויסען, ער דינגט זיך אפילו קיין אנדערע דירה נישט אין אן אנדערער גאס, ער זאל זי וועניגסטענס פון דער שאנד, ווי ווייט מעגליך איז, דערווייטערען... און עס קומט אויף איהם א גוטע שעה, און ער

אַן אייראָפּעאישער שרייבער" — זאָגט נישט איינער. פאַר וועל־
כען אַש איז ערשט נישט לאַנג אַ „אינגעל" געווען. „משיח'ס ציי־
טען" און „אל נקמות" זענען איבער די אייראָפּעאישע סצענען, ווי
מעטעאָרען — אַריבער; אַש איז שוין די זון, וואָס שיט מיט כבוד־
שטראַלען אויפ'ן געבענשטען כנסת־ישראל־קעפעל... די קריטיק קאָן
אויף אַ צייט אַן אַש'ס „שטעדטעל" פאַרגעסען, עס איז נאָך נישט
איבערזעצט... אָבער „משיח'ס צייטען", דערהויפּט „אל נקמות"!
עס איז שוין צייט דעריבער פון אַש'ס פעהלערען צו רעדען. וואָס
גרעסער דער בוים, גרעסער איז זיין שאָטען, און וואָס טאַלאַנט־
פאַלער דער דיכטער — אַלץ שעדליכער, וואָרים צו אַלעם ערשטען
אַנשטעקענדער — זיין פעהלער! און אַש'ס אַרטיסטישער מאַגען
איז שוין געוואוינט שטאַרק, קריטיק צו פאַרדייען; עס וועט איהם
נישט פאַרשאַדען. מען האָט איהם פון „יענעם צד" אַזוי פיעל
פסח'דיגע סעודות געמאַכט, ער איז אויף אַזוי פיעל הס'בעטען גע־
זעסען, זאָל ער אַביסעל מרור אויך פאַרזוכען, זכר לפרעה... און
איך וויל איהם דעם מרור דערלאַנגען: עס דאַרף געטאָן ווערען מיט
ליעבשאַפט... און נישט קיין גרינגע זענען אַש'ס פעהלערען: סצע־
נישע עפעקטען און — אַ חז'דעל צו יענעם צד, איבער דער אידי־
שער גרענעץ אַריבער. אין

„משיח'ס צייטען"

האָט ר' חנה אַ „יום־טוב'דיגער טיר", ווייסט עמיץ
פון דעם אויסדרוק? און אַז ר' חנה מיט'ן ווייב דאַר־
פען אָפּפאָהרען קיין ארץ ישראל, און די קינדער, די „צו־
זייהטע און צושפּרייטע" קומען זיך צו איהם געזעגענען פון פאַר־
שידענע וועגען, מיט פאַרשידענע קאָמוניקאַציאָנס־מיטעל, געשיהט,
אויף אַש'ס האָקוס־פּאָקוס אַ נס און אַלע קומען מיט אַמאָל, אין
איין נאַכט, אין איין שעה, אין די מאָרגענס — איינס נאָכ'ן צוויי־
טען דורך דער יום־טוב'דיגער טיר! און צוליעב וואָס? — צוליעב
עפעקט! און צוליעב עפעקט געהען חנה מיט'ן ווייב אויפ'ן בית־
עלמין אַרוים, מיט די מתים זיך געזעגענען, אין שעהנעם העלען טאָג
מיט בלאַסע, גרויסע ברענענדיגע ליכט אין די הענט! צוליעב
עפעקט, נישט צוגענעהט, נישט צוגעקלאַפּט — אַ קדוש־לבנה אין
דריטען אַקט! צום זעלבען צוועק געהען ענדע אַקט אַלע מיטגלי־

און איבער די אלע שווימט ארום „לוקא", די אומגעוועהנליכע, פילייכט אויסגעטראכטע פערזאן, מיט איהר מעשה'לע וועגען פויער, וואס זוכט דאס „גערעכטע, עהרליכע" לאנד (אין דער איבערזעצונג: ערד). עס מוז זיין אזא לאנד... און אז דער געלעהרטער, צו וועלכען ער ווענדט זיך מיט'ן געבעט, ער זאל איהם ווייזען, וואו דאס לאנד איז, ענטפערט איהם, נאך אומזיסט זוכען: נישט דא! דערלאנגט ער איהם, דער פויער, איבער'ן קאפ און צוּרייסט איהם אלע ביכער מיט די מאפען (פלאנען אין דער איבערזעצונג). „עס איז נישט מעגליך, עס מוז זיין א גערעכט לאנד!"

אז נישט, ווי לעבט מען?

איך בין צוגענאנגען צום טויער און קלינג אן.

— מען מוז נאך אמאל געהן! — זאגט דער טעאטראמאן...

— געווים, און נישט איינמאל. גוטע זאכען מוז מען עטליכע מאל זעהן.

דער שליסעל דרעהט זיך הייזעריג איבער אין שלאס.

— גוטע נאכט!

— גוטע נאכט!

.1906

9.

א ש.

נישט אש נאך אן אויסגעלאשענער פלאם, נאר שלום אש, וואס צופלאמט זיך אלץ העלער און העלער: „שטעדטעל, „משיח'ס צייטען", „אל נקמות"... עס געהט וועגען שלום אש, מיט דער לאנגער טשופרינע, לאנגע פיס, פליישיגער נאז און נישט גלייך ארייגעזעצטע אויגען, פון וועלכע עס קוקט ארויס אן עכט ארטיסטישע און ריין־קינדערישע נשמה און וועלכע ער לאזט באלד אראפ... נאר עבען אין דעם „אויג" געהט עס.

פון אש'ס ליכט־זייטען דארף מען היינט שוין נישט רעדען. נאך דער הסכמה פון ווארשוי, פעטערבורג, בערלין, ווין, דארף מען נישט באווייזען, אז אש האט טאלענט. אונזער ארעמע און דעריבער נאריש־ניידישע, אש־קריטיק וועט קניענדיג פארשווייגען. „אש—

געפאלענע הערט נישט אויף צו חלומ'ען פון ריינער, גליקליכער ליעבע, און דאס געפיהל, דער דורשט צו ריינער ליעבע איז ביי איהר אזוי שטארק, אז זי קומט צו וויזיאנען: זי לעזט ראמאנען און עס דאכט זיך איהר, אז זי איז די העלדין פון ראמאנען און דעקלא־מירט וועגען ליעבע, און דערצעהלט פון איהרע ליעבעס־ליידען, פון איהר אפפערען זיך... א סטודענט האט זיך אין איהר פארליעבט — אלע טאג האט ער אן אנדער נאמען, לויט'ן ראמאן, וואס זי לעזט— נאר זיינע עלטערען זענען דערויף נישט באשטאנען... זי ליעבט'ן, נאר זי וויל נישט איהם מיט די עלטערען צוקריגען... ער וויל זיך טויטען — זי לאזט נישט: „דו ביסט יונג, שטארק, האסט א צו־קונפט פאר זיך"... און אז מען גלויבט איהר נישט, הויבט זי אן ביטערליך צו וויינען; שווערט זי, עס איז אמת! און לוקא זאגט, אז עס איז ווירקליך אזוי, ווייל אמת איז נאר דאס, אין וואס א מענש גלויבט...

און אפילו אננא, וואס וויל אזוי רוהען, קאן זיך דאך פון לע־בען נישט אפרייסען גאר איננאנצען. אמאל רייסט זיך איהר פון די האלב־טויטע ליפען אראפ: און אפשר וועל איך דאך געזונט ווערען?...

און אזוי אלע! — פונקען פון אונטער'ן אש, און אויסגעלא־שען ווערען קאן עס נישט, און אויפפלאמען — אויך נישט...

אט אננא'ס מאן...

דעם ווייבס קרענק האט'ן אהער געבראכט, ער איז, לויט זיין מיינונג, אן איינציגער עהרליכער צווישען גנבים... זאל נאר דאס ווייב געזונט ווערען... און שפעטער: זאל נאר דאס ווייב שטאר־בען, וועט ער זיך שוין ארויסרייסען פון דאנען... די הויט וועט ער פון זיך אפרייסען און איבערלאזען, נאר אליין מוז ער ארויס. ער, דער עהרליכער ארבייטער — פון דער הייל פון גנבים, קאר־טען־שפילער, פוילענצער...

ער וועט אבער נ י ש ט ארויס!

דער ווייבס קרענק האט שוין צו לאנג געדויערט איז אנהויב האלט ער זיך ווייט פון אלע, ערהאבען איבער אלע — שפעטער קוקט ער נעהנטער צו, ער וויל זעהן, ווי דער עולם שפילט, און צום סוף בלייבט ער — א פאר'סמ'טער, א שילטענדיגער...

און אזוי אלע, אלע...

אַט וויל זיך „ראַטעווען" דער גנב... נאַסטיאַ מיט איהר ריינ־קייט, מיט איהר גוטהאַרציגקייט, מיט איהר בארמהאַרציגקייט עפענט איהם די אויגען אויף. זי קאָן זיין רעטונג זיין. ער וויל מיט איהר אוועק. אַנהויבען אַ ניי לעבען. איהר צוליעב איז ער גרייט אפילו צום טויט: „נעם אַט אַ מעסער און שטעך מיר אריין, אבי פון ריינע הענט". נאָר ווען זיינע אויגען האָבען זיך צום ערשטען מאָל רעכט דערזעהן, האָט ער זיך שוין געבאָדען אין זומפּ... האָט ער שוין געלעבט מיט איהר שוועסטער, מיט דער בעל־הבת'טע פון „אורחים־הויז"... ער האָט נישט געקאָנט ליעבען, ער איז אַ פריי־געבינגער, מיט'ן אָפענעם האַרץ, מיט דער אָפענער האַנט. דער ערשטער צו הילף און זי — אַ שלאַנג... אַ שלעכטע, אַ גייציגע, וואָס ציהט'ן אריין טיפער אין זומפּ, ווענינער אויס ליעבע, אַלס מיט'ן פאַלשען מיין, ער זאָל זי פון מאַן באַפרייען... אזוי ווייט האָט ער אבער נישט געוואוסט. איהר גאַנץ נידערטרעכטיגקייט שווימט איהם בולט פאַר די אויגען אַרויס ערשט, ווען ער באמערקט נאַסטיאַ'ן — עס איז אַבער צו שפּעט. נאַסטיאַ ווייסט פון אַלץ און קוקט אייף איהם נישט, גלויבט איהם נישט, איז איהם אין אַל־דאָס־בייז חושד, און אַז זי קומט שוין האַלב צום גלויבען, אַז זי דערצידירט זיך שוין, געריהרט פון לוקאַ'ס רייד, זי זאָל איהם גלויבען און מיט איהם צוזאַמען אויסוואַנדערען, נעמט די שוועסטער און וואַרפט זי אַרויס פון פענסטער! דערפון מאַכט זיך אַ געשלעג, באַקומט דער אַלטער קאָסטילאָוו אַ טויט־קלאַפּ און נאַסטיאַ איז זיכער, אַז אין דעם אַלעם איז ע ר שולדיג, אַז ער מיט איהר שוועסטער האָבען זיך אָפּגערעדט, פּטור צו ווערען פון ביידע מיט אַמאָל. און אַ רגע פאַר'ן טויט פאַרקלאַגט זי זיי ביידע פאַר דער פּאָליציי, און שטאַרבט אַהן אַ טרייסט, מיט'ן שרעקליכסטען חשד אין קאָפּ און ביטערסטען געפיהל אין האַרץ...

קיין אויסגאַנג, קיין רעטונג פאַר די אַראָפּגעשטויסענע —

און נישט אין דעם אַליין שטעקט די טראַגעדיע. די טראַגעדיע שטעקט דערינען, וואָס דאָס מענשליכע אין זיי קאָן נישט אינגאַנצען אויסגעלאָשען ווערען. פון אונטער'ן אַש וועקען זיך פונקען... האָפנונגען... דער אַקטיאָר זוכט דאָס שפּיטאָל, וואו מען היילט פאַרגיפטעטע פון אַלקאָהאָל, נאָר איידער ער געפינט עס, כאַפּט ער זיך צוריק צום ביטערען טראָפּען און הענגט זיך... די

אהער געקומען?... די „געפאלענע“, וואס גאט ווייסט, ווער עס האט זי פארפיהרט?... און אזוי אלע, אלע...

פון הינטער די וואלקען איז ארויס א בלאסע לבנה. ביי איהר שיין זעה איך, ווי מיין טעאטראמאן איז געריהרט פון מיינע רייד. דאס בעסטע עקזעמפלאר פון אידישען טעאטער־פובליקום הערט מיך אויפמערקזאם אויס און פיהלט. איך ווער שטאלץ דארויף און רעדעווודיגער:

— די אלטע ווילדע הארדע, זאג איך, — וואס איז באשטא־נען פון נאקעטע, פארהונגערטע מענשען, האט אויף איהרע וואנ־דער־וועגען געמוזט טויטען אלטע און אפגעשוואכטע, נישט געזונט און גאנץ געבוירענע קינדער, מיידלעך איבער דער צאהל, און בא־גראבען אויפ׳ן ארט — נישט געוועזן מיט וואס צו פיהרען און מיט וואס צו שפייזען די, וואס האבען אליין די קראפט זיך צו דער־נעהרען נישט געהאט...

און מיר אינ׳ם וועג פון אונזער קולטור, מיר, די פארשטע־הער פון צוואנציגסטען יאהרהונדערט, טוען אויך דאסזעלבע. אונ־זער פאמיליען־געפיהל איז שטארקער, אויף היימישע האט מען רחמנות, פרעמדע, שוואכע, קראנקע לאזט מען אויפ׳ן וועג...

מען טויט זיי נישט, ד י טובה טוט מען זיי נישט — מען פארשטופט נאר מיט זיי די תפיסות אדער די ק ע ל ע ר — זא־לען זיי פוילען לעבעדיגערהייט: „ידינו לא שפכו את הדם!“ איי־נענהענדיג האבען מיר דאס בלוט נישט פארגאסען; עס טריפט אליין, זאל עס טריפען... זיי פוילען, זאל ווערען פון זיי לעבעדיגע מיסט...

נאר לעבעדיגע מיסט קאן מען נישט פארברענען, בפרט, אז דאס איז דאסזעלבע מענשליכע מאטעריאל, וואס אומעטום, נאר נשמות אפגעשטופטע, פארוואַרלעסיגטע, געטראַטענע... די לאסט פון אלע זאטע, פון אלע „עהרליכע“, פון אלע „גוטע און פרומע“ דריקט אויף זיי און וועט זיי דערשטיקען... דאס לעבען שטריקט זיך ארום זייער האלז, ווי א שטריק און ווערגט, און קיין רעטונג איז נישט דא!

מוסר, ער זאגט אפילו לוקא'ן מוסר... לוקא האט קיין פאספארט נישט, איז ער א שלעפער...

ווער רעדן איז מיסט?

דער אומגליקליכער אקטיאר, וואס האט זיך פארגיפט מיט אלקאהאל און דעם זכרון פארלוירען?... נאר היינט ווייסט מען שוין, אז שכרות איז א קרענק. און ווען אפילו א זינד, איז זי שוין הונדערט פאך באצאהלט מיט די לײדען, וואס דער אומגליקליכער שטעהט אויס. וואלט ער וועניגסטענס איינגאנצען פארגעסען!— עס וואלגערען זיך איהם אבער נאך ארום אין קאפ אלטע זכרונות: שעקספיר'ס אפעליע... בראווא... ביס... ער גיט זיך א שטעל פאר'ן עולם מיט די הענט אויף דער ברוסט... וויל דעקלאמירען! די זכרונות לאזען איהם נישט לעבען; און ער וועט זיך דאס לעבען נעמען!

און דער געוועזענער לעדער־פאבריקאנט?

געטרונקען האט ער נאך פריהער, נאר געשטויסען אין אפ־גרונט אריין האט איהם דאך נישט דאס...

— דאס ווייב, וואס איז אומגעטריי געווען?

— דער עיקר דאך נ א ר עפעס אנדערש... גאר עפעס הויך מענשליכעס... צווישען איהם און דעם ווייבס געליעבטען פלעגען ארויסקומען געשלעגען, געשלעג ביי שכרות איז א געפעהרליכע זאך, עס קאן קומען צו א מערדעריי און — ער אנטלויפט פאר דער זינד? ער וויל זיין נשמה מיט בלוט נישט באפלעקען...

און אפשר וועלען מיר ווארפען דעם שטיין אויפ'ן טאטער האַ־סאנס קאפ?

אן ארבייטער געווען, די מאשין האט איהם די האנט צודריקט און ער איז ארבפגעפאלען, און קיינער וועט איהם נישט אויפהויבען... ער וועט שוין בלייבען דא, וואו ער פלעגט אמאל קומען א קערטעל כאפען, ווייל דא איז דער איינציגער ארט, וואו אלע זענען גלייך, היימישע און פרעמדע...

און אזוי אנדערע — ווער ווירקליך איז מיסט? דער „גנב“, וואס מען האט'ן אזוי גערופען, נאך איידער ער האט עפעס פרעמדס גענומען און דערמיט געשטויסען איהם צו דער גנבה? דער געוועזענער טעלעגראפיסט, וואס האט זיך אנגענומען פאר זיין געליעבטער שוועסטער און איז אריין אין תפיסה און פון דארט שוין

שטיק ווערט ער געטויט און מיר, וואס זעהען זיין טויט אויף דער סצענע, ווייגען נישט און באשולדיגען זיין „מערדעריי“ נישט, אזוי ווי מיר באשולדיגען נישט זעהר שטארק זיין ווייב, וואס נעגארט איהם ביים לעבען... דאס איז אבער נאר אין טעאטער, וואו דאס לעבען ווערט אונז פארטייטשט פון גארקי... אינ'ם געוועהנליכען לעבען, אהן גארקי'ס פירוש, ווערט זיין ווייב אנדערש באהאנדעלט. זיין מערדער — אויף קאטארגע געשיקט! און דאגעגען וועט קיי־נער נישט פראטעסטירען, ווארים אינ'ם געוועהנליכען לעבען, אינ'ם נישט ריכטיג־באלויכטען לעבען, איז קאסטילאוו אן עהרלי־כער מאן. אמת, ער קויפט גנבה'שע זאכען, נאר קיינער וועט איהם נישט אויפווייזען, אז ער האט געוואוסט דערפון... ער וויל אפליי־קענען דעם חוב, וואס ער איז שולדיג פאר'ן געקויפטען גנבה'שען זייגער, נאר ווער וועט גלויבען דעם גנב, ווען ער וועט מאנען? ער שינדט די הויט ביי זיינע אומגליקליכע געסט, נאר פאר'ן איבער־ריגען האלבען רובל וועט ער קויפען בוימאויל צום הייליגען בילד אדער צום „נר־תמיד“, ווי עס שטעהט אין דער איבערזעצונג... קומט דער טאג, פאהרט ער מיט'ן ווייב אויף דעם בית־עלמין ארויס, צו די הייליגע קברים... א פרומער מענש רעדט מיט גאט און פון מעשים טובים. לויבט דאס גוטע הארץ פונ'ם אקטיאר, וואס קריגט רחמנות אויף דער קראנקער אננא און פיהרט זי ארויס אפאטעמען אין הויז אריין, און זאגט איהם צו עולם־הבא דערפאר: אויף יענער וועלט — זאגט ער — וועט מען דאס דיר פארריכטען, מען וועט דיר באצאהלען... אבער אז דער אקטיאר בעט: „גיב מיר עפעס דערפאר דא, אויף דער וועלט, שלאג מיר עפעס אפ דערפאר פון חוב“, פארשטעהט קאסטילאוו זעהר גוט, אז י ע נ ע וועלט מיט ד ע ר וועלט האבען קיין שייכות נישט. אז „געלט“ איז געלט, „חוב“ — חוב און מען קאן מיט מצוות און מעשים טובים קיין חוב נישט דעקען; און אז אננא וועט קומען צו איהם אין קיך אריין, וועט ער זי ארויסווארפען... ער איז חושד דאס ווייב אין א „פארהעלטעניש“ מיט'ן גנב, ער קוקט זיי נאך — נאר רעדען וועט ער נישט — אביסעל האט ער מורא פאר'ן ווייב אליין, מעהר — פאר'ן יונגען, געזונטען גנב, אבער דער עיקר — ער פארדינט ביי איהם, קויפט אפ „סחורה“ און פארלייקענט האלב געלט!... און ער איז נישט קיין „מיסט“. פארקערט: סמעטענע! ער זאגט

דער קעלנער הויבט אן אויסלעשען די לאמפען... עס שלאגט צוויי, מען טרייבט אונז ארויס.

— די רעשט מארגען! — זאג איך.

— איך וועל אייך באגלייטען — ענטפערט ער.

מיר קומען ארויס. עטליכע שלוק פרישען אטעם אין מיין טע־אטראמאן זאגט:

— אויף מיר מאכט עס א וואונדערליכען איינדרוק.

— וואס?

— גארקי'ס „שטיק“. פאראן שטעדט, וואו מען רייניגט נישט. קליינע שטעדטלעך. דער ווינט קומט און קערט אויס; א רעגען פאלט און שווענקט אפ; דערנאך געהט אויף די זון און טרי־קענט אויס. מענשען באמיהען זיך נישט דערמיט.

אין גרעסערע שטעדט מוז זיין ארדנונג. מען רייניגט... מען קערט, מען פיהרט ארויס דאס מיסט — —

— נו?

— און הינטער די שטעדט וואקסט א בארג מיסט... און גאר־קי פיהרט אונז שפאצירען אויף אזא בארג מיסט... נאך וואס? פאראן נאך גרעסערע שטעדט, למשל, ווין, בערלין, פאריז, וואו, לויט איך האב געהערט, לאזט מען קיין בערגער מיסט אפילו הינ־טער דער שטאדט נישט איבער... מיסט ווערט פארברענט...

— ריכטיג — זאג איך איהם — אבער לעבעדיג מיסט לאזט זיך נישט ברענען! בפרט, אז ווער ווייסט, צי איז „מיסט“ מיסט און „גאלד“ — גאלד... גארקי'ס לוקא זאגט, אז עס זענען קיין שלעכטע מענשען נישט פאראן... צי זענען די אלע, דאס גאנצע לעבעדיגע מיסט, ווירקליך שלעכטע, זינדיגע און דעריבער באַ־שטראפטע? אט דער ערגסטער פון אלע, קאסטילאוו, דער איינ־ציגער ווירקליך שווארצער כאראקטער אין שטיק, איז גארנישט באַ־שטראפט! אמת, דאס ווייב זיינס „רייסט זיך גאנץ אפט פון איהם אפ“ און געהט איהרע וועגען — דערפון ווייסט ער אבער נישט אויף זיכער. און אזוי, וואס פעהלט איהם? זיין הויז האט ער, דירה־געלט באקומט ער — עסט, טרינקט און לויבט גאט... אין

— וואס איז אננא?

— אננא איז אן ארבייטערס א ווייב. אט ליגט זי קראנק אין קעלער און איבערטראכטענדיג איהר גאנץ לעבען, קאן זי זיך נישט דערמאנען, צי זי איז אמאל זאט געווען... און האלב־הונגעריג האט זי שטענדיג געזאגט: צי האט זי נישט געכאפט אן איבעריגען ביסען? צי וועט ער עמיצען נישט פעהלען? און דער מאן האט זי געשלאגען...

— א וואונדער! „פאניע" א בעל־מלאכה!

— און זעהט איהר, זי טראכט אנדערש וועגען דעם... בעסער געזאגט: זי טראכט ג א ר נ י ש ט וועגען דעם... שלאגען איז דער דרך הטבע. זי וואלט זיך געוואונדערט, ווען עס זאל אריבער־געהן א טאג אהן קלעפ. אין אזא פארביטערט לעבען שלאגט מען! מוז מען שלאגען! און אהן א גאנץ גליד אין לייב, טויט־קראנק, פאכענדיג מיט דער נשמה — איז זי דאך אויפ'ן מאן נישט בייז, און אז מען לאזט איהר איבער אין קיך עפעס ווארעמס צו עסען, זאגט זי דעם מאן:

— געה דו און עס... איך דארף נישט... דו ארבייטסט, געה, עס!

— א נארישע אידענע!

— ניין, — א קלוגע, וועניגסטענס א גוטע — זי ווייסט, אז דער מאן איהרער וואלט זי אנדערש באהאנדעלט, ווען דאס לעבען זאל אנדערש זיין... אייגענטליך ווייסט זי נישט, נאר זי פיהלט... אויך ווייסט זי, אז דורך איהר קרענק איז דער מאן פארפאלען געווארען אין דעם קעלער, פון וועלכען מען קומט זעלטען ארויס... און אז זי וועט שטארבען, וועט ער אפשר פארט ארויס... ער איז א בעל־מלאכה! זי ווערט דעריבער נישט בייז, אז דער מאן עפענט נישט די טיר, ווען זי האט קיין לופט נישט צו אטעמען, אז עס שטיקט זי. ער זיצט אויף דער ערד, נישט ווייט פון טיר, און איז פארקיהלט, פארקיהלט ער זיך מעהר, וועט שוין איהר טויט אויך נישט העלפען — בלייבט ער שוין דא... איז ער א פארפאלענער...

און די אננא וויל שטארבען, ווייל זי איז מיד, זי וויל זיך אפרוהען... זי שרעקט זיך נאר: טאמער וועט דארט, אויף יענער וועלט, אויך קיין רוה נישט זיין...

שמײַלטע אויגען, ווי די ענגבער אויף מײַן פּנים. מאַך איך אַ קרומע מינע, באַווײַזט זיך דער לײַכטסטער שמייכעל אַרום מײַנע ליפּען, ווערט זײַן פּנים „אַנגעריקט“, וואָלקענדיג און אין די אויגען זײַנע פלאַמט אויף אַ שנאה... אײנמאָל, נאָך אַ קריטישען פעליטאָן, האָט ער עס נישט אויסגעהאַלטען און אַרויסגעפּלאַצט, מכלומר׳שט נישט צו מיר, נאָר איך זאָל הערען:

— קריטיזירען איז זעהר לײַכט — דאָס קאָן אַ שוסטער אויך!

און דאָס האָט ער עס מיך דעריאַגט און אָפּגעהאַלטען אין נאָס.

— נו, וואָס זאָגט איהר אַצינד? — איהר האָט אויסגעפיהרט? אַ וויכטיג שטיק? אַ דראַמע איז עס? האַ? עס איז אַפילו קײן רעכטע ליעבע נישטאָ! אַ גנב — אַ שכור — און ווײַטער אַ גנב און ווײַטער אַ שכור — —

— האָט איהר — האָק איך איהם אָבער — נישט חשק עפּעס אין מויל אַרײַן צו נעמען?

דאַגעגען האָט ער גאָרנישט, און איך נעם׳ן מיט אין „באַר“ אַרײַן, דער אײנציגער נאָך געבליבענער פּלאַץ, וואָס מען קאָן אָבי־סעל לענגער זיצען בשעת׳ן קריגס־צושטאַנד“.

און אַט זענען מיר אין „באַר“, אײַנגעהילט אין רויך צום דערשטיקען, ציהען אין זיך אַרײַן ריחות פון „קרויט מיט וואורשט“ און אַלערליי אַנדערע אונטערגעוואַרעמטע מאכלים טובים — זיצען מיר ביי טאָסען שוואַרצען קאַפע, דאָס אײנציגע „כשר“ אינ׳ם „באַר“. די געשפּיגעלטע ווענט אַרום אונז וואַרפען אונז פּיעלפאַכיג צוריק אונזערע בלאַסע, מידע און פאַרדראָסענע געזיכטער —

— זאָגט איהר — הויב איך אָן מיט דער זיכערהייט, אַז איך רעד צום בעסטען עקזעמפּלאַר פון היינטיגען אידישען טעאַטער־פּובליקום — זאָגט איהר, עס איז קײן דראַמע נישט?

— די מענשען אינטערעסירען מיך נישט — שכורים, גנבים... איך פאַרהאַלט די פאַרפּלייצונג פון „מאוסע“ ווערטער —

— און קײן רחמנות, צום בײַשפּיל, אויף „אננא“ האָט איהר נישט?

גיט איהם א ציפ ביי דער קלאפּע פון שלום־ראַק:
— קום בעסער אין א קאנדיטאָריי... נענוג די „סחורה“...

טרויעריג געה איך ארויס פון טעאטער...

אמת, עס איז נישט געקומען דאָס רעכטע פּובליקום פאר גאָר־קי'ס „נא דניע“ — עס זענען געקומען די נעכטיגע און אייערנעכ־טיגע געסט, וואָס זוכען „אפּערעטקעס“ מיט כשוף־מאַכערינס אין קורצע קליידלעך מיט פעטע ליַיעדעלעך... און יצר־הרע־פלאַמענדיגע אויגעלעך... געסט, וואָס ווילען איינזאַפּען מיט פארהונגערטע אוי־גען כאַטש עטליכע היים־לעבענדיגע־זינדיגע פונקען, כאַטש פון דער סצענע אראָפּ, ווייל אין לעבען איז פאַראַן א טאַלטשע! — מענשען, וואָס קומען אין טעאטער אריין מיט דער זעלבער לוסט צו „פאַרברענגען“ און כאַטש אמאָל אויפצולאַכען, מיט וועלכער דער אידישער לעזער פלעגט מיט עטליכע יאָהר צוריק נעמען א אידיש בוך אין האנט אריין — מען זוכט דעם מאַרשאַליק, דעם ב ד ח ן, דעם לייכטען, אויבערפלעכליכען, אויסגעלאַסענעם וויץ... מען רייסט איהם פון מויל אראָפּ, פון פידעל אראָפּ, פון טראָמפּייט ארויס — דאָס לעבען איז אזוי שווער, אזוי גרוי... גאָרקי'ס פּוב־ליקום וועט ערשט קומען... עס וועט געוואַר ווערען: היינט איז גע־ווען די „פּייער־פּראָבע“ פאר'ן אידישען אקטיאָר, ער איז זי באַ־שטאַנען, ער איז ארויס מיט נצחון, און מאָרגען, אויב מען וועט נישט שטרייקען, וועלען קומען די בעסערע, די העכערע, די, וואָס...

די געדאַנקען האקט מיר איבער א ניי באַגעגעניש.

איך דערקען איהם: א טעאַטער־מאַן — אן עכטער ליעבהאָ־בער פון אידישען טעאטער און מיין „שונא“. ער האָט ליעב דאָס אידישע טעאטער, ווי א מאַמע איהר איינציג קינד, און זעהט נישט און וויל נישט, און קאָן נישט זעהן זיינע פעהלער; פיינט האָט זי די, וואָס ווילען איהר די אויגען עפענען... עס איז איהר איינציגע ליעבשאַפט...

ער זאָל מיך קאָנען דערטרינקען אין א לעפעל וואַרעם וואַסער פאר מיינע קריטיקען, וואָלט ער עס געטאָן אָהן א ישוב!

און ער זיצט לעבען מיר גאַנץ אַפּט אין טעאטער מיט אַנגע־

פייער, וואו „געוויסען“ איז וועניגער סחורה, אלס אַן אַלטע טאַש קאַרטען; וואו עס דרעהען זיך אַרום צו פאַרניכטונג פאַר׳משפּט׳ע שאַטען פון געוועזענע מענשען, וואָס דערמאָנען זיך אַמאָל „אַלטע“ ווערטער, און ווייסען שוין נישט, וואו און ווען זיי צו באַנוצען; וואו געוועזענע באַראָנען דערמאָנען זיך, אַז זיי האָבען אַמאָל אין בעט אין דערפּריה קאַפע געטרונקען (אָסקאַר רעדט דייטש) און מיט „שמאַנד“, און אַנדערע לאַכען און גלויבען נישט... געוועזענע אַק־טיאָרען. וואָס האָבען אַמאָל קופּלעטען געזאָגט, „טייל צום לאַכען, טייל צום וויינען“ און האָבען פאַר׳שכור׳ט זייער זכרון... וואו מען אָטעמט פרייַ אָפּ, אַז אַ קראַנקער שטאַרבט, און ווערט שוין נישט הוסטען בייַנאַכט — וואו מענשען כאַפּען זיך אויף אין דער פריה מיט אַ פראַגע אין דער וועלט אַריין: מען האָט מיך נעכטען גע־שלאָגען... ווער? פאַרוואָס?

— קום אהיים, טאַלטשע! — דערהער איך פּלוצלונג, ווי מיין שכן, וואָס האָט זיך מיט אַן איינגאַנגס־בילעט אַרויפגעכאַפּט ביז צו דער ערשטער רייהע — גענוג, קום! און טאַלטשע, אַ דיקע פרוי, אַלאַ מאַדאַם טרילינג, הויבט זיך אויף צום געהן.

— אַ שעהן פאַרוויילונג! — מאַכט מיין שכן, גענוג הויך און שוין אינ׳ם געהן — שכורים, קאַטאַרזשניקעס... און פאַר דעם צאָהל געלט...

צווישען די אַקטען גייע איך אַרום צווישען עולם.

אין אַ רעדעל רעדט מען:

— ווי געפעלט דיר „לוקאַ“ — דער פרומער מגיד מיט די גלייך־ווערטלעך?

— איך זאָג דיר: מעהר גנב, ווי אַלע... קיין „פּאַפּירען“ האָט ער נישט; ווער ער איז, זאָגט ער נישט; וואָס זיין טון איז, ווייסט מען נישט (דאָס, איינענטליך, איז שוין קאַמינסקי שולדיג) און אַז עס הויבט זיך אָן צו מאַכען אַן עסק און ער דערפיהלט, אַז עס שמעקט מיט פּאָליציי — מאַכט ער פּליטה...

אויף אַן אַנדער אָרט זאָגט מען:

— עפּעס אַ ווילד־משונה׳ לעבען — — —

דער רעדנער ענדיגט נישט. עס באַווייזט זיך זיין טאַלטשע,

אידישער נע־זונד׳ניק, מיט זיין גלות־פעהיגקייט צו לעבען אין אלע סטרעפען, צו עסען ברויט פון אלע אויוועגס, בעסער געזאגט: צו הונגערען אויף אלע „ארבע כנפות הארץ״ — וועט בײשטעהן!

איך זאג „אין אלגעמיינעם״, ווארים די איינצעלהייטען שעדי־גען. די „איבערזעצונג״, „געמאכט פון אן אקטיאר במשך פון צוויי וואכען״ (ווי מען האט מיר מיט שטאלץ דערצעהלט „פון א זיכע־רער קוועלע״) — אזא געשווינדע ארבייט און נישט פון א פאר־מאן, האט געמוזט האבען ערטער, ווי א ריב־אייזען, האט געמוזט האבען פעהלער צום ארויספלאצען מיט א געלעכטער... ווארים מאַ־ראם טרילינג — א קארפולענטע, נישט־ריהרעוודיגע, עלטערע פרוי, די גרויסארטיגע מוטער אויף דער סצענע, האט געמוזט אויסזעהן קאמיש אין א ראלע פון א יונג, שעהן, ראמאנטיש מיידעל, וואס דארף אין די ערשטע אקטען מימיש, מיט באוועגונג און בליק, אויס־שפילען איהר ליעבע און אייפערזוכט, און פייערדיג אויספלאצען ערשט אין לעצטען מאמענט פאר׳ן טויט... ווארים די רעזשיסעריע מיט איהר צווייטען אקט, די נ י י ע לאטעס אויף די אלטע רעק, קאמינסקי׳ס בארד פון א פורים־רב, און אנדערע קליינינקיי־טען, וואס מען וואלט געקאנט ביי א גוטען ווילען זעהר לייכט בא־זייטיגען — דאס אלץ האט געשאדט, זעהר געשאדט דער זאך... אבער ווי געזאגט, אין אלגעמיינעם איז געראטען. איך האב פאר־געסען, אז דאס שפילען אידען, רעדען אידיש (אויסער איין „אס־קאר״, וואס רעדט אומעטום און דא אויך „ריין דייטש״, איין גאט און ער ווייסט פארוואס) און די נשמה איז אראפ אין רוסי־שען גיהנום אריין, וואו די „קרבנות פון דער געזעלשאפטליכער ארדנונג״ מאטערען זיך, צאפלען, ווי די פיש אין א נעץ און מוזען אהן רעטונג פארגעהן...

— און דאס שטיק — רוימט מיר איין איינער פון הינטער די קוליסען — דאס שטיק ווערט געשפילט אהן פראבען... די טרופ־פע האט אפגעריסען אלע פראבען... מארגען וועט זי א י נ ג א נ־צ ע ן שטרייקען... א סכסוך ווענען געלט...

איך ענטפער נישט. מיך אינטערעסירט דאס פובליקום. צי פארשטעהט עס גארקי? צי איז עס מיט איהם אראפ אין קעלער אריין, צי פיהלט עס די האלב־שטומע טראגעדיע אין גיהנום אהן

— היינטיגע צייטען... האמעל... אנארכיסטישע אנפאלען... בעלי־בתים באקומען קיין דירה־געלט נישט... אהן קרעדיט... מען מאכט אפילו קיין „היפאטעקען" נישט... דלות... נישט זיכערקייט מיט'ן לעבען... רעפרעסיען... געשיסעריי... פחד פאר נייע פאגראמען — — —

איך מאך אן אומגעדולדיגע באוועגונג: ער לאזט מיך אבער נישט קומען צוםווארט —

— איך ווייס... איך ווייס: אידישע קולטור, אידישע קונסט — אידישע נשמה... וויכטיג, זעהר וויכטיג — אויסרייניגען די שטאל — מען מוז ארויסטרייבען די סוחרים פון בית־המקדש — דעם פובליקום אריינפליסען געשמאק — אבער, מענש! האמעל און טעאטער! א נאך־נישט־פארלאשען פייער און די סצענע, נאך נישט פארטריקענט בלוט און די ביהנע!

— און דו, וואו אהין געהסט? — האק איך איהם איבער מיט א שטימע פון א קאלט־וואסער־גוס אויף א צוהיצטען קאפ.

— איך? — פרעגט ער איבער, נאך אמאל ארויסכאפענדיג דעם זייגער — שוין אכט — איך? איך געה אין צירק אריין...

ברוך שפטרני; איך געה ווייטער, און טראכט: ווי אזוי וועט ארויס גארקי'ס „נא דניע" אויף דער אידישער סצענע?

אזא פרעמד לעבען, אזוי אייגענארטיג רוסיש, און פון סאמע־ראדנע קעסעל־גרוב אין רוסישען וואסער — צי וועט זיך דער אידישער אקטיאר קאנען איינטראכטען, איינפיהלען און איבערגעבען די זאך? און ווי וועט זיך פארהאלטען דאס פובליקום צו א דראמע אהן א „מעשה נורא", אהן טענץ (כאטש גארקי'ן איז זעהר לייכט געווען אריינצופיהרען א שארמאנקע, און הייסען דעם עולם כאפען א טענצעל...), אהן גרויסע געשעהענישען? צי וועט עס פארשטעהן דעם גרוי־געמאלטען גיהנום, אהן דער אויפשריפט: „כל באיה לא ישובון"?

אין א ל ג ע מ י י ן זענען זיך די ספקות צורונען באלד נאכ'ן אויפגעהן פון דער פארהאנג: נאך די ערשטע עטליכע באוועגונגען, נאך די ערשטע עטליכע ווערטער. איך זעה שוין, אז דער

ביים אנגעלאפענעם, צופעליגען פובליקום, פארדארבט זיך פון טאג צו טאג...

אוי, דלות, דלות!

און דלות מאכט קאנקורענץ.

מיר האבען שוין א דריטע טרופע אויף מוראנאוו, עס וועלען זיין נייע פאס־פארטו׳ס...

.1906

8.

גארקי׳ס „אויפ׳ן לעצטען שטאפעל“.

געשפילט אין ווארשעווער אידישען טעאטער.

ערשטענס — „אשר קרך בדרך“ — טרעף איך א גוטען פריינד אויפ׳ן וועג — א „קאפעליוש פריינד“ — „אווענט“ — „אווענט“. ווי געוועהנליך; א ציה ביי דער מיין (עס איז דאך ווינטער) א דריק ביי דער האנט און אפגעשטעלט זיך: ער פארטרעט מיר דעם וועג אויפ׳ן שמאלסטען טראטואר אין עק כמיעלנא פון דער נייער וועלט. מיט אייןווארט — א באגעגעניש.

— אין טעאטער אריין, הע?

איך שאקעל מיט׳ן קאפ אויף „יא“.

— אויפנעמען מאטעריאל אויף א פעליטאן?

איך שאקעל נאך אמאל מיט׳ן קאפ אין דער לענג, און שווייג פאר שרעק, עס זאל זיך נישט מאכען קיין „געשפרעך אויף דער־וויל“, ווי ביי ווייבער ביים געזעגענען זיך אין פערער־הויז.

— הום... — מאכט מיין שכן, נישט זעהר צופרידען. — איך וויל מיך דערמיט באנוצען, שטרעק אויס די האנט, שטעל שוין אויס א פוס; מיין „קאפעליוש־פריינד“ נעמט אבער ארויס דעם גאלדענעם זייגער פון וועסטען־טאש און, זעהענדיג, אז „עס איז ערשט דריי פיערטעל אכט“, עפענט ער אויפ׳ס ניי דאס מויל:

— נישט גלייך! — זאגט ער.

מיין פנים פארקרימט זיך אויף א פראגע־צייכען —

— דאס שרייבען פון טעאטער!

און ער צוהיצט זיך פלוצלונג. פלאמט אויף, ווי טרוקען שטרוי:

נישט איינשטעהן און מוזען אונטערטאַנצען, מיט אויגען, וואָס שפּריצען זינדיג געפּאַרבטע פונקען, ווי אַ שמידערייַ, מוז זיך פּלוצלונג אַ שטעל־אַנידער טון און האַלטען אַז ערנסט־פייערדיגע רעדע ווענען מענשהייט, קענען בלוט־פאַרגיסען, קענען יאַגען און פּלאַגען די כנסת ישראל. „אַלע מענשען — זאָגט זי — זענען מענשען — אוועק מיט דער אינקוויזיציע!“

און כל־בו׳ס מוזען זיין די שטיק, יעדען אוועגט כמעט קאַלע־רען זיך דורך, ווי אין קאַלעידאָסקאָפּ גרויס־אינקוויזיטאָרען, לייבען אין שאַפּענע פּעלצען, אַלטע קעניגען אונטער׳ן אָרים מיט יונגע כוברעטען, אויגוסטען און בר־כוכבא׳ס, און לצים, און קוימענ־קערערס. און וואָס איהר ווילט!

און די קאָסטיומען, און די אויסשטעלונג!

בערלינער סאַלאָנען אַהן ווענט, הורקנוס אויף אַ פּאַטשייאַ־ווער פּאַטער־שטול. מר זוטרא וועט אַמאָל אריינפאַהרען אויף אַ וועליסאָפּעד, — עלעקטרישע באַלייכטונג האָט ער שוין! און מי־רעלע אפרת, די פּראָווינציאַנעלע מיוחסת, שרה שיינדעל, אַ פרומע רבי׳צין, וואָס טאַנצט דעם ליעבען פּובליקום צוליעב, אַ ראָד מיט מענער, און אַ דייטשער מיטעל־אַלטישער הערצאָג, און אַ גראָס־אינקוויזיטאָר פון שפּאַניען, און אחשורוש, דער מלך פון הודו ביז כוש, די אַלע זיצען פּאַר אַן אַלט סערוועטען־טישטוך... באַ, דיזעלבע לייט, וואָס פיהרען אַלס דינער אין אַן אַקט אַ שפּיל, זעצען זיך אין אַ שפּעטערען אַקט אין די זעלבע קאָסטיומען אין קעניגליכען פּאַ־לאַץ צום טיש אַלס סנהדרין...

און דאָס איז אויך נישט לייכט צו דערגרייכען... מערסטענ־טיילס ווערט געשפּילט ערגעץ אין דרויסען — שטעהענדיג אויף די פּיס!

— קומט, בעלי־בתים, אין טעאַטער אריין, וועלען מיר עס קאַ־נען אנטוויקלען — זאָגט דער אידישער אַקטיאָר.

— מאַכט נישט אַ טעאַטער, וועל׳מיר קומען. — זאָגט דער אידישער בעל־הבית.

און דערווייל נעהען טאַלאַנטען פאַרלוירען, אונזער געשמאַק

גרויסען, און עס קען נישט בעסער און שעהנער זיין פאר'ן חדר, וואו עס ווערט ערצויגען דאס קינד...

צוזאמענגעשטעלט איז עס פון אלטע ברעטער, ווי אונזער סוכה; אזוי ריין, ווי אונזערע „שטיבלעך", עס שטעהט אויך אזוי זיכער און רעכט, ווי אונזערע מצבות...

זאל נאר א גאראדאוואי געבען א בלאז, פאלט עס איין.

ווער האלט אונטער דאס טעאטער?

חסידים און בעלי־בתים נישט — רייכע און אסימילאטארען נישט — דער פראלעטאריער ק ע ן עס נישט אויפהאלטען. ער האלט קוים זיך אליין אויף! — אין טעאטער אריין קומען: בעלי־חובות, קרובים פון אנטרעפענער און אקטיארען, נעבטיגע און מארגענדיגע סטאטיסטען — רעצענזענטען, מיטארבייטער און זע־צער פון צוויי דריי אידישע בלעטער און נאך איינינע צ ו פ ע־ל י ג ע געסט...

אויף וועמען צו שטיצען האט זיך דאס אידישע טעאטער נ י ש ט. און אויב א טעאטער האט זיין פובליקום נישט, מוז עס אריינגארען פון גאס, ווי אין א באלאגאן אריין, מוז עס זיין נח'ס תיבה מיט אלע חיות, א כל־בו פון זינג־טאנץ, שפרינג, שריי־ענדיג, וויינענדיגע סצענען...

די האט א דראמאטישען טאלענט און מוז זינגען. יענער קען גוט לאכען און מוז, — ווען גארדין אדער הורוויץ הייסט—וויינען. יענע איז א לעבענדיגער קוואל פון הומאר און האט א זילבערען גלעקעל אין האלז, און מוז זינגען א הארצרייסענדיגע ודוי. פאראן א הומאריסט, גיט איהם א קאמעדיע, נישטא קיין ריינע קאמעדיע, ווי עס איז נישטא קיין ריינער פארס — אלץ מוז זיין אויסגעמישט און צוקנוידערט. א „פארשידענעס", ווי אין פלייש געוועלבעל, א טאפ ביים פייער, אוז וואס מעןווארפט אין טאפ אריין, קאכט זיך; איינגענס, גע'גנב'עטס, פרישס, אלטס, אפילו גאר אנגע־ריהרטס...

און א סוברעטקע מיט א לאכענדיגען קערפער פון שפיץ קאפ ביז צו די שפיץ נענעל פון די פינגער; מיט פיס, וואס קענען

נישט איינשטעהן און מוזען אונטערטאנצען, מיט אוינען, וואס שפריצען זינדיג געפארבטע פונקען, ווי א שמידעריי, מוז זיך פלוצלונג א שטעל־אנידער טון און האלטען אז ערנסט־פייערדיגע רערע וועגען מענשהייט, קעגען בלוט־פארגיסען, קעגען יאגען און פלאגען די כנסת ישראל. „אלע מענשען — זאגט זי — זענען מענשען — אוועק מיט דער אינקוויזיציע!“

און כל־בו'ס מוזען זיין די שטיק, יעדען אוועגט כמעט קאלע־רען זיך דורך, ווי אין קאלעידאסקאפ גרויס־אינקוויזיטארען, לייבע אין שאפענע פעלצען, אלטע קעניגען אונטער'ן ארים מיט יונגע כוברעטען, אויגוסטען און בר־כוכבא'ס, און לצים, און קוימענ־קערערס, און וואס איהר ווילט!

און די קאסטיומען, און די אויסשטעלונג!

בערלינער סאלאנען אהן ווענט, הורקנוס אויף א פאטשייא־ווער פאטער־שטול. מר זוטרא וועט אמאל ארייגפאהרען אויף א וועליסאפעד, — עלעקטרישע באלייכטונג האט ער שוין! און מי־רעלע אפרת, די פראווינציאנעלע מיוחסת, שרה שיינדעל, א פרומע רבי'צין, וואס טאנצט דעם ליעבען פובליקום צוליעב, א ראד מיט מענער, און א דייטשער מיטעל־אלטישער הערצאג, און א גראס־אינקוויזיטאר פון שפאניען, און אחשורוש, דער מלך פון הודו ביז כוש, די אלע זיצען פאר אן אלט סערוועטען־טישטוך... בא, ריזעלבע לייט, וואס פיהרען אלס דינער איין אן אקט א שפיל, זעצען זיך אין א שפעטערען אקט אין די זעלבע קאסטיומען אין קעניגליכען פא־לאץ צום טיש אלס סנהדרין...

און דאס איז אויך נישט לייכט צו דערגרייכען... מערסטענ־טיילס ווערט געשפילט ערגעץ אין דרויסען — שטעהענדיג אויף די פיס!

— קומט, בעלי־בתים, אין טעאטער אריין, ווערען מיר עס קא־נען אנטוויקלען — זאגט דער אידישער אקטיאר.

— מאכט נישט א טעאטער, וועל'מיר קומען, — זאגט דער אידישער בעל־הבית.

און דערווייל געהען טאלאנטען פארלוירען, אונזער געשמאק

גרויסען, און עס קען נישט בעסער און שעהנער זיין פאר'ן חדר, וואו עס ווערט ערצויגען דאס קינד...

צוזאמענגעשטעלט איז עס פון אלטע ברעטער, ווי אונזער סוכה; אזוי רייז, ווי אונזערע „שטיבלעך“, עס שטעהט אויך אזוי זיכער און רעכט, ווי אונזערע מצבות...

זאל נאר א גאראדאוואי געבען א בלאז, פאלט עס איין.

ווער האלט אונטער דאס טעאטער?

חסידים און בעלי־בתים נישט — רייכע און אסימילאטארען נישט — דער פראלעטאריער ק ע ן עס נישט אויפהאלטען. ער האלט קוים זיך אליין אויף! — אין טעאטער אריין קומען: בעלי־חובות, קרובים פון אנטרעפענער און אקטיארען, נעכטיגע און מארגענדיגע סטאטיסטען — רעצענזענטען, מיטארבייטער און זעצער פון צוויי דריי אידישע בלעטער און נאך איינינע צ ו פ ע־ ל י נ ע געסט...

אויף וועמען צו שטיצען האט זיך דאס אידישע טעאטער נ י ש ט. און אויב א טעאטער האט זיין פובליקום נישט, מוז עס אריינגארען פון גאס, ווי אין א באלאגאן אריין, מוז עס זיין נח'ס תיבה מיט אלע חיות, א כל־בו פון זינג־טאנץ, שפרינג, שריי־ ענדיג, וויינענדיגע סצענען...

די האט א דראמאטישען טאלענט און מוז זינגען. יענער קען גוט לאכען און מוז, — ווען גארדין אדער הורוויץ הייסט—וויינען. יענע איז א לעבענדיגער קוואל פון הומאר און האט א זילבערען גלעקעל אין האלז, און מוז זינגען א הארצרייסענדיגע ודוי. פאראן א הומאריסט, גיט איהם א קאמעדיע, נישטא קיין ריינע קאמעדיע, ווי עס איז נישטא קיין ריינער פארס — אלץ מוז זיין אויסגעמישט און צוקנוידערט. א „פארשידענעס“, ווי אין פלייש געוועלבעל, א טאפ ביים פייער, אוז וואס מען ווארפט אין טאפ אריין, קאכט זיך; אייגענס, גע'גנב'עטס, פרישס, אלטס, אפילו גאר אנגע־ ריהרטס...

און א סוברעטקע מיט א לאכענדינען קערפער פון שפיץ קאפ ביז צו די שפיץ נעגעל פון די פינגער; מיט פיס, וואס קענען

אין ווינקעלע די פּאראסטעטע צדקה־פּושקע, דעם פּארשטויבטען ארון־קודש מיט׳ן פּעטען פּרוכת?

קענט איהר דאס אידישע בית עלמין?

איך רעד נישט פון דער הויפּט־אלעע אויפ׳ן ווארשעווער קברות ווי איך האב פריהער נישט גערעדט פון דער דייטשער שול — דאס אידישע בית הקברות מיין איך — די פּאַשע פּאר צינען און בהמות...

קענט איהר די „הייליגע" מצבות? די איינגעגראבענע, אויס־געבוינענע, מיט גראז און אלערליי קרייטעכצער באוואקסענע „תנצב״ה׳ס", די איינגעפאלענע האלב איינגעזונקענע „לזכר עולם׳ס" דאס האלב אויסגעפוילטע, האלב אויסגעשטויבטע „אייבינע געדעכ־ניש?"

די לופט פרעסט, דער רעגען וואשט, די ערד ציהט אריין אין זיך, און די נישט־איינגעמויערטע אידישע מצבה, מיט די צוויי הענט צום כהנים־דוכן׳ען, מיט׳ן צדקה־פּושקעלע און ארייגפּאלענ־דיגער מטבע, אדער מיט׳ן קליינעם ספרים־שענקעל — די אידישע מצבה זינקט און זינקט —

און קענט איהר דעם אידישען חדר?

דאס נאס פינסטערע געפענגניש, וואו מיר האלטען אונזערע קינדער?

און קענט איהר דאס אידישע טעאטער?

אויסשפּייען פלעגט אַן אלטער משכיל פאר׳ן אידישען „מנין", פאר דער סוכה, פאר׳ן חדר, פאר׳ן בית־עלמין...

— חזיר־שטעלכעל, אדער גלאט א שטעלכעל, זאגט דער מאָ־דערנער קריטיקער אויפ׳ן אידישען טעאטער...

און דאך, שולדיג איז דער דלות...

דאס אידישע טעאטער קען קיין אויסנאם נישט זיין.

דאס טעאטער דארף זיין אַן אַנשטאלט צום ערציהען דעם

פיין פאר דער שווישפילעריין; עס פעהלען יונגע קרעפטען אין דער טרופע...

נאר ווייטער דאס זעלבע: דלות, דלות...

און „דוד אין דער וויסטע“ גיט מעהר קאסע, ווי דאס ווילנער בעל־הבית׳ל...

.1906

7.

אוי, דלות, דלות.

(טעאטער פעליעטאָן)

קענט איהר די סוכה, אין וועלכער מיר נעמען אויף אונזערע טייערסטע און הייליגסטע געסט — די אושפיזין? קענט איהר דעם פלאץ אויפ׳ן הויף, אויף וועלכען די סוכה שטעהט? דאס מאטעריאל, פון וועלכען זי איז געשטעלט?

אויפ׳ן מיסט. צווישען ברעטער, טירען פון איבערגעבויטע הייזער רופען מיר מלאכים און אבות, און צדיקים צו גאסט, און דאס איז דער זכר פון דער אמאליגער פרייער סוכה אויף פרייע וויינגערטנער און פעלדער!

קענט איהר די הייזער, אין וועלכע מיר ניסען אויס אונזער חארץ פאר גאט? וואו מיר וויינען פ א ר און נ א ד פאנראמען? וואו מיר קומען, בלייכע און וואקעלדיגע, און נאך א תענית, לייענען „ויחל“; און טאנצענדיג, יום־טוב, זינגען „היום תאמצנו?“

קענט איהר די קויטיגע פאדלאגע פון א גאנץ יאהר און דעם בייסיגען שטויב פון אלטען היי יום כפור? קענט איהר די שווארצע ווענט, דאס שפינוועבס אין די ווינקעלעך, די צושניצטע, פארפלעקטע מיט חלב באגאסענע טיש און בענק? געדענקט איהר די אויפשריפטען „משנכנס אדר מרבין בשמחה“ אויס חלב און ריעס? געדענקט איהר דאס ציטעריג־פאריתום׳טע מאיר־בעל־הנס ליכטעל

צום לעצטען מאל, גובערעבט דאס פידעלע, די שוועסטער פאלט און שטארבט... ער פאלט און שטארבט...

— ברוך דיין אמת!

נאר, ווי עס איז, איהר זעהט א פראבלעמע; אן עכטע דראמאטישע אויפגאבע.

צי האט ה׳ ארנשטיין זי אויסגעפיהרט? דאס איז די פראגע.

ווילנא זעהט מען נישט, גערעדט ווערט אין ווילנא, ווארשוי. אין מיט וועג אין א חסיד׳ישער קלויז — וואלינעריש... איבער מוזיק ווערט גערעדט אזוי באנאל, אזוי פוסט, אז מיכל בת שאול וואלט עס געמעגט נעמען פאר א טראן־רעדע, מוזיק—געזאנג—איי, איי, איי... עס פעהלט נאך: פיש, פיש, פיש... אין דער דראמא שלאגען זיך רעאליזם (די קלויז), סימבאליזם (דאס פידעל צוברעכען), שטימונג (די בלומען הינטער דער בלינדער שוועסטערס פענסטער, א דערטרונקען הייזעריג שניידערל), און אלערליי ליטעראַרישע פארמען. געזונגען ווערט אין א אידיש־חזנ׳ישען הויז, ווי אין דער ווארשעווער דייטשער שול, עס פעהלט נאר אן ארגעל... מאסענהאפט ווילד־פרעמדע מאטיווען, שטרעבען — נאציאנאל מאטיווען (זינגען נישט פאר פרעמדע, — פאר כל ישראל — זיי האבען פיעל, מיר — נאר דיך איינעם) אן אנהייפענישען פון גאנץ איבעריגע זאכען און מאמענטען, א. ד. ג.

אבער נאך דעם אלעם — א דראמע.

גוט געשפילט האבען: קאמינסקי (דאס ווילנער בעל־הבית׳ל), קאמינסקא (זיין שוועסטער: לאה) נאר אביסעל איבערטריבען, ווייל עס איז זיך זעהר שווער צו האלטען אין ראלע, וואס איז רעאליסטיש־סימבאליסטיש־דעקאדענטיש אין א אידיש־ליטווישען הויז פ א ר צ י י ט ע ן! ליבערט (לאה׳ס פאטער), פרוי יערמאלין (מלכה, דעם בעל־הבית׳לס שוויגער) נאר איבערטריבען גרימירט א. א. אמבעסטען האבען דאך אויסגעפיהרט זייערע ראלען: מאדאם סיעראצקא (דבורה) און ווייסמאן (אלס בעל עגלה), ווייל דאס זענען די איינציגע רעעל באהאנדעלטע און גאנצע פערזאנען. מאדאם טרילינג האט געהאט א זעהר אומפאסענדע ראלע, וואס האט זיך געשלאגען מיט איהר כאראקטער און נאך מעהר מיט איהר וואוקס און יאהרען. אזוינס דארף נישט געשעהען, עס מוז זיין א

ער רייסט אבער אויס נאָר מיט'ן גוף; זיין נשמה איז געבליבען אין דער פּרעמדע, אהיים פאָהרט נאָר א גולם פון ווילנער בעל־הבית'ל... מיט דער נשמה צוזאַמען האָט ער דעם געזאַנג פאַר־לוירען, (איינמאָל אין לעצטען אָקט וועט ער נאָך שפּילען, און צו־ברעכען דאָס פידעלע — דאָס וועט זיין פאַר'ן טויט!) ער האָט אפילו די שפּראַך פאַרלוירען, דעם ווילען צו רעדען... נאָך וואָס?

מיר זעהען איהם שוין קראַנק אינמיטען וועג פון וואַרשוי קיין ווילנא; אין א קליין שטעדטעל, אין א חסיד'ישע קלויז, פאַר וועל־כער די בויד האָט זיך אפּגעשטעלט מיט די פאַרשוינען. אין קלויז רעדט מען פון איהם, נישט וויסענדיג ווער ער איז. פון דערוויי־טענס — א שטיק וועגס פון וואַרשוי — ווערט ער שוין א שטיק לעגענדע... דער „רבי ר' מיכל" האָט פון איהם נסים ונפלאות דער־צעהלט — צוזאַמענגעקנעטען די מלכה שבא (די גרעפין), דוד המלך'ס פידעלע, אשמדאי, שלמה־המלך'ס סוף און א מעשה נורא געמאַכט! דאָס בעל־הבית'ל (דער פאָטער איז ארויסגעגאַנגען זו־כען אן אפּאָטייק, צו קויפען אביסעל וויין פאַר'ן קראַנקען זוהן) שווייגט... נאָר אז עמיץ זאָגט, אז ער איז געשטראָפט געוואָרען פאַר א שרעקליכער זינד: ווייל פריהער, ווען ער איז נאָך חזן גע־ווען, האָט ער נישט געזונגען פאַר גאָט און נישט פאַר כל ישראל, נאָר פאַר זיין אייגענעם כבוד וועגען, — שטעלט ער זיך אויף און בעט זיך: ניין, זאָגט נישט אזוי... „פון וואַנען ווייסט דו?" „איך בין עס!" — לאַכט מען, ווי דער ר' מיכל וויל, „אני שלמה", זאָגט ער...

דאָס בעל־הבית'ל פאַלט צוריק אין זיין אפּאַטישען אומעט אריין, און דערוואַכט ערשט ווען בלאַזשיצקי (א שליח מיוחד פון דער גרעפין אויס וואַרשוי, וואָס יאָגט'ן נאָך) קומט אריין און וויל'ן נעמען צוריק... ער שפּרינגט אויף, קריגט א נייע נשמה, ער לויפט, ער פאָהרט...

נאָר אזוי ווי ער איז נישט געבליבען אין וואַרשוי, אזוי פאָהרט ער נישט צוריק... דער פאָטער האָט'ן ווייטער, אפּנים, אפּ־געראַטעוועט.

און מיר זעהען צולעצט דאָס ווילנער בעל־הבית'ל צוריק אין דער היים... ווייטער א גולם — א גוף אָהן א נשמה. ער שפּילט

דער צווישען־מאָמענט איז אַם שווערסטען צו באַ־האַנדלען. עס איז אַזוי נאָהנט און דאָך אַזוי ווייט, און דו ווייסט נישט, וואו זיך צו שטעלען קעגען דער זאַך און ווי אַזוי צו מאָלען.

אויף דער סצענע זעהען מיר דאָס ווילנער בעל־הבית'ל נאָך אין דער היים, שבת פאַר'ן אוועקפאָהרען מוזיק שטודירען קיין וואַרשוי, אַהין ציהט דאָס „שטרעבען" צו העכערע וועלטען. אַהין רופט איהם אויך אַ יונגענד־באַקאַנטע, אַ שטיקעל גרעפין, דאַכט זיך, מיט וועלכער ער האָט זיך באַקענט אין מאַניושקים הויז, היג־טער ווילנא. דער פאָטער זיינער (דעם ווילנער בעל־הבית'לס)— אַן אַלטער חזן, וואָס האָט אויך אַמאָל „געשטרעבט", שרעקט זיך פאַר וואַרשוי, דאָרט קאָן מען לייכט אַראָפּ פון וועג. דעם ווילנער בעל־הבית'לס שוועסטער — אַ מין סימבאָליש־דעקאַדענטיש־קראַנקע פּערזאָן און דאַצו, צום גרעסטען עפּעקט — אַ בלינדע. האָט אַ פאַר־געפיהל, אַז זי הערט דעם ברודערס זינגען און שפּילען צום לעצטען מאָל — די שווינער ציטערט אויף פאַר'ן וואַרשעווער יצר־הרע, נאָר דאָס ווייב, דעם ווילנער בעל־הבית'לס, אַ פּאַרצוי־גענע, פוילע, עגאָאיסטישע בת יחידה — פרעהט זיך — ער וועט צוריקקומען און ברענגען מתנות, דער עקר: אַ מאַנטעל, אַזוי ווי דער, מיט וועלכען אַ געוויסע גבירה פּאַראַדירט אין דער ווייבע־רישער שול...

דאָס בילד טוישט זיך און מיר זעהען שוין דאָס ווילנער בעל־הבית'ל נאָך אַ גליקליכען קאָנצערט, אין דער גרעפינס סאַלאָן, אין וואַרשוי. מיט'ן קאָנצערט האָט ער אָפּגענומען די וועלט, אַלץ זיך צו די פיס געוואָרפען און שכור פון כבוד (אין בעסערען זין) און פון דער ליעבע צו דער גרעפין, איז ער גליקליך — ער פאָהרט מיט איהר ווייטער שטרעבען — קיין איטאַליען.

פאָהרען פאָהרט ער דאָך נישט. דער פאָטער באַווייזט זיך, דער אַלטער חזן, וואָס איז געקומען נאָך איהם. ער וויל'ן אַהיים נעמען, ער דאַרף נישט זינגען פאַר פרעמדע, זיין געזאַנג געהערט צו זיין פאָלק, נאָר צו „כל ישראל" — און ער געהערט נישט צו דער גרעפין אין וואַרשוי, נאָר צום ווייב מיט די קינדער אין ווילנא. אַ מלחמה אין ווילנער בעל־הבית'לס האַרץ... גובר איז די אי־רישקייט — ער פאָהרט אַהיים, ער רייסט זיך אויס פון דער פרעמד.

געשלאָפען אין דער מדבר זיף און דוד איז צו צו שאול'ן און אוועקגענומען זיין שפיז און קרוג, און ארויף אויפ'ן בארג זיי אויפוועקען פון דארט (ויבא דוד לילה והנה שאול שוכב ישן וכו' ואבנר והעם סביבותו וכו' ויקח דוד את החנות וכו' ויעמוד על ראש ההר ויקרא וכו' שמואל א' כ"ו).

נאָר אין פסוק זינגט מען נישט און אביעזר טרעט נישט איבער קעפ און פיס...

אויב איהר ווילט הערען, ווי דוד רעדט צו אבנר'ן, ווען דער לעצטער טראָגט איהם פאָר די אידישע קרוין, און ער, דוד, שטעלט איהם א באדינגונג, אז ער מוז איהם פריהער ברענגען מיכל בת שאול (לא תראה את פני כי אם לפני הביאך את מיכל בת שאול, שמואל ב' ג') און זאגט:

מיין נישט, אז די תאוה דיקטירט מיר אזוי,

„ניין! איך וויל עס לכבוד המת משיח אדוני."

וואָרים, ווי קומט ת א ו ה צו „דוד המלך"? אי וואס: פלגשים—בת־שבע—גאָרנישט, דאָס איז אין דער פיעסע נישט דאָ...

און ער כאָן רעדט הער עפּעלבערג ערנסט, מכאן ואילך, פאָרגעסט ער, אז פאָרטיידיגען דאָס פּובליקום דאַרף מען „בכובד ראש" און הויבט זיך אָן צו וויצלען...

הער עפּעלבערג! צי ווייסט באמת נישט דוד המלך (אין איער „פיעסע", נאַטירליך), אז ער איז געבליבען אָהן א שווער, אדער איהר האָט שוין די שטעלע אָרויסגעוואָרפען פון שמיק? הער עפּעלבערג, א מכשפה מעג זיין אָהן ציין, נאָר א שרייבער מוז האָבען טאַלאַנט... הער עפּעלבערג — א הארעם האָט געהאַט דוד, נישט שאול, און אין הארעמען ווערט מיט מענער נ י ש ט געטאַנצט...

נאָר געגוג...

הער עפּעלבערג האָט אויך אסך פון מיינע מענות פ א רשוויגען... און זיין פראַטעסט מיט מיין ענטפער האָבען שוין צופיעל פּלאַץ פאַרנומען. מיר וועלען איבערגעהען צום „ווילנער בעל־הבית'ל".

די טעמא איז צום באַארבייטען זעהר א שווערע. דאָס ווילנער בעל־הבית'ל איז געוואָרען אויס פאַקט און איז נאָך נישט קיין לעגענדע געוואָרען, און וועט פיללייכט דערצו נישט קומען. און —

און זי וואָלט קאָנען קריגען א מלך אָדער וועניגסטענס א העלד פאַר א מאַן, אָבער זי וויל בעסער אַז עהרליכען פּאַס־טוד, אייגעם פון די דאמאָלטיגע צוויי ארבייטער־קלאַסען: ערד־ארבייט און פיהצוכט. אויך דאָ, ווען זי ירש'נט צוזאַ־מען מיט דוד'ן דעם פּאַטערט קרוין, האַלט זי א רעדע ביים טראָן ווענען דער קרוין און זאָגט:

„הערט אויס העלדען א. ז. וו.

„דער ערשטער מלך איז געווען צופיעל פּאַרפיהרט; ער „האָט מיט זיין מלוכה קענען פאָלק שטאָלצירט, ווי אַלע די, „וואָס ווערען — גרויס פון קליין, פאַרגעסען, על פּי רוב, ווער „זיי זענען געווען...“

דערנאָך זאָגט זי נאָך:

„מיכל בת שאול איז נישט די מלכה פון די היידנישע „קאָנטען; א אידישע מלכה דאַרף קיין צירונג, קיין ברי־„ליאַנטען; דוד בן ישי דאַרף קיין הארעמס נישט צו האָ־„בען; זיינע תאוות האָט ער אין די וויסטע באַגראָבען. זיין „הארעם וועט דאָס ערשטע בית־המקדש זיין, און דער תהלים „—זיין געזאַנג און זיין וויין...“

ווי געפעלען אייך מיכל בת שאול'ס ליבעראַליזם, די דאמאָל־טיגע צוויי ארבייטער־קלאַסען? דער אויסוואהל: א מלך אָדער א העלד? דער י ח ו ס אין שאול'ס צייטען? טאָמער וויסט איהר, ווען און מיט וואָס שאול האָט שטאָלצירט קענען פאָלק, אין תנ"ך אָדער, להבדיל, גאָר אין דער „פּיעסע“? ווי געפעלען אייך די „היידנישע ק אָ נ ט ע ן“?... דו געניטקייט און דאָס קלאָרע וויסען, אַז דוד בן ישי דאַרף נישט קיין הארעם? אַז זיין הארעם וועט זיין דער בית־המקדש, וואָס גאָט וועט דעם גוטען, הארציגען דוד נישט לאָזען בויען, ווייל זיינע הענט זענען באַפלעקט מיט בלוט?

נאָר אמת איז, אַז דאָס תהלים דאַרף זיין דוד'ס „וויין“, נישט „ווייב“. ווי איך האָב, זעהט אויס, שלעכט געהערט, פאַרפיהרט פון „הארעם“...

און ווייטער „אויב און אויב“ —

אויב איהר ווילט זעהען דוד המלך'ס גוטסקייט. ווי דער פּסוק שטעלט איהם פאַר, ווען שאול מיט זיינע העלדען זענען

זעהן, ווי דוד לויפט צו מיט מוט און טויט א לייב, וואס האט זיך געווארפען אויף זיין הערדע, און הערען די ש ע ה נ ע פ ר א ז א:

„האסט געוויזען דעם שטאלצען מירישען קעניג, אז צום
„זיג איז בלויז גבורה נאך ווייניג.

און שפעטער אויף מיכל׳ס זאגען:

„אך, ווי געפעהרליך איז דאס לעבען אין וואלד!

ענטפערט ער:

„נישט מעהר ווי אין שטאדט... גאט איז איבעראל. די
„צוויי־פיסיגע חיות אין מענשען־געשטאלט זענען געפעהרלי־
„כער ביי דעם בעסטען פאל... מען קאן זיך נאך איינהיטען
„פאר די פיינט; אבער גאט העלף פון פארשטעלטע פריינד!“

עס איז אפילו מיט גראמען, אדער, ווי הער עפעלבערג זאגט: שעהנע פראזא... עס איז אפילו נישט שעהן זיך אליין און בפרט אזוי נאריש צו לויבען, נאר וואס טוט עס נישט א מענש צוליעב דעם כבוד „פון פובליקום“...

אויב איהר ווילט זעהן אן אמת־אידעאלישע אידישע טאכ־טער, מיכל בת שאול, וועלכע, כאטש איהר פאטער האט געהאלטען מיט שטאלץ דעם צעפטער אין דער האנט און נאכגעגאנגען די תאוות פון יענע צייטישע מלכים, האט געהאט א הארעם מיט פרויען א. ד. גל. דאך איז זי, מיכל, דערגעגען דעם פאטערס פיה־רונג צום פאלק. און ווען שאול רופט אן דעם פאלק: מורדים, זאגט זי:

„דאס גאנצע פאלק! הייסען זיי מורדים ביי דיר?
„האסט דו פארגעסען ווער דו ביסט געוועזען פריהער? פא־
„טער! האסט דו דיר די קרוין אליין גענומען? האסט דו זי
„בירושה פון דיין טאטען באקומען? גאט האט זי דיר גע־
„געבען, האסט געהאט די ווערט; אבער זי פאסט נישט פאר
„דעם, וואס לעבט מיט דעם שווערד! די קרוין איז נישט
„מיין אייגענטום! פארלאנגסט צופיעל! זי געהער דעם כאלק,
„ער קאן זי לעגען אויף וועמעס קאפ ער וויל!“

און ווייטער דאס זעלבע, ה׳ עפעלבערג שטעהט אויפ׳ן פסוק און קען נישט דעם פסוק — איבער דער שעהנקייט פון זיין „פראזע“ נישט צו רעדען —

נאר אויף פסוקים — „די נביאים האבען ליעב צו רעדען מיט משלים“, זאגט טאקע שמואל א משל —

פון א לייב מיט א וואלף, אז שאול פון שבט בנימין, וואס יעקב האט אין זיינע ליעדער געגלייכט צום וואלף, דארף נישט קיין קעניג זיין, נאר איינער פון שבט יהודה, וואס יעקב האט פארגליכענט צום לייב. און דאביי דערקלערט ער זיי דעם לייבס איינענשאפט: אז ערווארפט זיך ז ע ל ט ע ן אויף א מענש, און ווען דער מענש אנטלויפט נישט פאר איהם, נאר קוקט איהם גלייך אין די אויגען אריין, ווארפט זיך נישט אויף איהם דער לייב, ווי די נאטורפארשער באַ־שרייבען דעם מלך פון די חיות.

גרויסארטיג איז דער „זעלטען“ — הער עפעלבערג איז גע־ניט, זעהט איהר, אפילו אין נאטור־געשיכטע... און פיליכט באַ־טייט דער „זעלטען“: שטענדיג, נאר אויסער, ווען דער לייב שלאפט... אדער: ווען ער איז טויט... און דער משל ווערט דער־צעהלט —

כדי צו דערקלערען, פארוואס גאט וויל נישט האבען שאול׳ן פאר א מלך.

שאול, הייסט עס, האט פארצוקט, באטש מען האט איהם נישט געקוקט אין די אויגען אריין; ליידער האט ה׳ עפעלבערג אויף דעם קיין פסוק נישט...

און אבוואל אהן א פסוק, רופט ער ווייטער אין קרעמעל אריין:

אויב איהר ווילט הערען דוד בן ישי זינגען א קאפיטעל פון זיין תהלים: „השמים מספרים כבוד אל“, מיט אן אמת זיסען פאסטוך ניגון און שיסט נישט פון א רעוואלווער מיט פולווער, דען עס הערט זיך א שטומפיגער קלאפ, ווי פון א בויגען.

און דאס, וואס דאס געעהרטע פובליקום, פאר וועלכען הער עפעלבערג נעמט זיך אזוי אן, הערט א חזנ׳ישע, נישט קיין שפעררי־שע זאך, און ווערט פארציטערט פון א שאס פון א פיסטויל, נישט עפעס אנדערש... און דאס, וואס די פייל פון בויגען גיט נישט קיין ש ט ו מ פ י ג ע ן ק ל א פ, נאר א פ י י ף אין דער לופט— דאס אליץ מאכט נישט אויס... שעהן איז, מיינט הער עפעלבערג צו

געקומען צוויי פון די ב ע ס ט ע שוישפּילער און האָבען, אַלס דעלעגאַטען פון דער טרופּע, פאַר דער רעצענזיע געדאַנקט...

וואו ליגט דער אמת? זאָלען די שוישפּילער דערקלערען. און אַצינד — צום פּראָטעסט:

הער עפּעלבערג שרייבט:

אויב איהר ווילט זעהן שמואל הנביא הינטער בית־לחם — נישט אין בית־לחם און נישט ביי קיין עמוד, נאָר — שטעהן ביי א מזבח מקריב זיין א קרבן, הינטער איהם צוויי כהנים און דאָס פאָלק צווישען זיי אויך ישי פון בית־לחם, קניען אַרום מזבח און מתפּלל זיין צו גאָט. (שמואל א׳ ט"ז).

דאָס, וואָס אויף דער סצענע איז געשטאַנען א ה י ל צ ע ר־נ ע ר עמוד, נישט קיין ג ע מ ו י ע ר ט ע ר מזבח; די צוויי ליכט פאַר׳ן עמוד, די שלאָף־מיצען אויף די כהנים׳ס קעפּ, די שורה מוידען, רעכטס ביים „מזבח" — דאָס אַלץ פאַרשלינגט הער עפּעלבערג, וואָס האָט אַליין דאָס שטיק רעזשיסירט, און גאָרנישט! ער פאַררופט זיך נאָר אויף שמואל א׳ ט"ז, וואו עס ווערט גערעדט פון קרבנות, אָבוואָל דער איינציגער קרבן ביי דער סצענע איז געווען נאָר דער שוישפּילער.

הער עפּעלבערג זשעניִרט זיך אָבער נישט און רופט ווייטער:

אויב איהר ווילט הערען פון שמואל הנביא׳ס מויל —

ק ל ו ג ע ווערטער, ווי שעהן ער ברענגט אַרויס גאָטס רייד: „ואני מאסתיו ממלוך על ישראל" — אז שאול׳ן האָט גאָט פאַר׳מאוס׳ט פון צו זיין א מלך איבער ישראל — ווייל ער איז צו הארט פאַר׳ן פאָלק, און זאָגט דאַביי — נישט ווי דער קריטיקער שרייבט פון א נאַגייקע — א וואָרט, וואָס געפינט זיך נישט אין דער גאַנצער פּיעסע — נאָר:

„מע ציטערט פאַר׳ן קאַנטשיק, מע פלאַטערט פאַר דער ריט,
„אָבער פאַר זיי אַכטונג האָבען, דאָס קיינמאָל נישט..."

אַלזאָ — קאַנטשיק, נישט נאַגייקע!

שאול האָט פאַרלוירען די מלוכה, ווייל ער האָט נישט געהאַט דאָס האַרץ אויסצוראָטען די עמלקים פאַר זייער פעטערס זינד. און הערן עפּעלבערג איז ער דער פאַרשטעהער פון דער נאַגייקע — פאַרדאָן — פון קאַנטשיק!

די גביאים — ווייסט הער עפּעלבערג — וואָס שטעלט זיך

שולדיג איז דאס „פובליקום“, דאס וויסטע, פארשאלטענע פובליקום, וואס האט אויערען נאר פאר שארמאנקע־מוזיק, אויגען — נאר פאר אויפרייסענדיגע זאכען און א געשמאק פון גראבע, ווילדע מענשען, פון אוממענשען.

דאס פובליקום, וואס האט אויף „דוד אין דער וויסטע“ דאס טעאטער פארפולט, בראוואָ געפאטשט, און — ארויסגערופען דעם אויטאר...

.1905

6.

פון אידישען טעאטער.

(הער עפעלבערג פראָטעסטירט. „דאס ווילנער בעל־הבית'ל“).

הער עפעלבערג איז בייז אויף דער רעצענזיע איבער „דוד אין דער מדבר“ אין „וועג“ נומ. צעהן.

עס איז נאך אין אונזער ליטעראטור קיין מאָדע נישט, מחברים זאלען ארויסטרעטען קעגען קריטיקער, הער עפעלבערג פארזיכערט אבער, אז ער טוט עס נישט צוליעב זיך, נאר צוליעב דעם פובליקום, וואס איך האב באליידיגט. גוט. און איך וועל ברענגען ווארט ביי ווארט די שטעלען פון פראָטעסט, וואס ריהרען אן די זאך (דאס פערזענליכע לאז איך פאר מיר) און וויל אויף זיי ענטפערען, נישט צוליעב מיר און געווים נישט צוליעב הערן עפעלבערג, נאר אויך צוליעב אנדערע: צוליעב דעם פ ו ב ל י ק ו ם, וואס דארף און מוז באקומען א בעסערען געשמאק; צוליעב דעם אידישען טעאטער, וואס עס איז שוין צייט, עס זאל האבען אפגעפאקט און אפגעמאזעלט מיט שונד־שטיק און אנהויבען וואקסען, און צוליעב דעם אידישען שוישפילער, — מען זאל פון איהם קיין פורים־שפילער נישט מאכען...

און אויב דער הער עפעלבערג פארזיכערט צום סוף פון זיין פראָטעסט, אז „אלע אקטיארען, וואס האבען געשפילט אין זיין פיעסע, זענען שטאלץ אויף זייערע ראלען“, מוז איך, צוליעב דעם אמת, אויסזאגען א סוד פון חדר: אין רעדאקציע פון „וועג“ זענען

בעז, גלית פאלט פון דוד׳ס שטיין און מיכל בת שאול זינגט אהן א קול...

אדער, ווי שאול המלך מיט דוד׳ן פון איין זייט און מיכל אויף דער צווייטער, זיצען אויף א טראָן פון דריי אמראנטענע אויסגעבעטע שטולען —

אויב איהר ווילט דאס אלץ זעהן, געהט אויף „דוד אין דער מדבר“...

אויב איהר ווילט האבען שטארקע איינדריקע, פלאצען פאר לאכען, ווען אחיעזר קאן נישט ארײנשטעקען די שפיז אין שלעב־טען דואג׳ס ברוסט און וויינען אויפ׳ן אידישען טעאטער, מיט זיינע אויטארען, ליטעראַרישען רעדעל־פיהרער און טאלאנטפאלע אקטיאַ־רען, פון וועלכע מען מאכט קוימענקערערס — געהט אויף „דוד אין דער מדבר“...

און אפשר וועט אייך גאר שמעקען דאס ליעד פון דער מכשפה, וואס האט ערשט נישט לאנג ארויסגערופען שמואל הנביא פון קבר און זינגט שוין אהן ציין א ליעד פון שדכנים, יונגע ווייבלער, וואס האבען ליעב צו נאשען און דער עיקר — וועגען דער מטבע?

עס איז געווען א וכוח אין דער פרעסע. מען האט די פראגע געשטעלט, ווער איז שולדיג, וואס דאס „אידישע טעאטער“, אויף וועלכען מען האט אזוי לאנג געהאפט, ווי אויף משיח׳ן געווארט, שפילט „וועלוועלע עסט קאמפאט“ — „אשה רעה“ און דער־גלייכען — — —

צי זענען שולדיג די אידישע שרייבער, וואס „מאכען“ נישט קיין דראמען...

צי איז שולדיג דער ליטעראַרישער רעדעל־פיהרער, וואס האט גוטע זאכען און גיט „שונד“ —

צי קומט אויפצוהענגען דעם אנטרעפרענער, וואס פארלאנגט דורכאוים שמוץ, צוליעב קאסע...

צי אפשר גאר די אידישע אקטיארען אליין, וואס ווילען בע־סער פרעהליך מאכען דעם עולם?

גלויבט מיר — א נארישער וכוח געווען...

ווי א מלך טאָר קיין „קולאַק“ נישט זיין און דאַרף נישט שמייסען מיט דער „נאַגייקע“. אויב איהר ווילט זעהן, ווי ער שטרעקט אויס די הענט, פאַרגלייסט א פאָר קאַלטע אויגען און פאַרצעהלט, אז דער לייב איז מלך איבער די חיות, כאָטש דער העלפאַנט איז גרעסער, דער טיגער — ווילדער און דאָס מפגיע'לע שטאַרקער, — נאָר דעריבער, ווייל דער לייב פאַרצוקט און צורייסט נאָר פאַר זיין ווייב און קינד, פאַר זיין משפחה, פאַר זיין פאָלק הייסט עס (!) און דעריבער קאָן שאול בן קיש נישט בלייבען קיין מלך...

אויב איהר ווילט הערען, ווי דוד בן ישי זינגט א חזנ'ישען „למנצח“ מיט'ן קנאַק; שיסט פון א רעוואָלווער מיט אמת פאָלווער און איז א רואה ואינו נראה — א לייב...

אויב איהר ווילט זעהן איינעם פון די אידישע גבורים אין שאול און דוד'ס צייטען מיט א געגאָלטער באַרד... מיכל בת שאול אנגעטאָן, ווי א קעכין אויף א מאַסקאַראַדע הינטער דער שטאָדט, בשעת זי רעדט ווענען גלייכבארעכטיגונג פאַר אלע בירגער און פאַרזיכערט, אז דוד המלך דאַרף נישט קיין האַרעם, ווייל זיין האַרעם איז דאָס בית־המקדש און דאָס תהלים'ל — זיין ווייב... און רעדט בכלל קעגען עגאָאיזם און ליעב האָבען זיין „איד“.

אויב איהר ווילט הערען, ווי דוד, ווען ער איז שוין מלך, וויל טיילען די קרוין מיט מיכל, נישט, חלילה, מחמת תאוה, וואָרים דאָס תהלים'ל איז דאָך זיין ווייב, נאָר לכבוד דעם געשטאָרבענעם שאול המלך... אויב איהר ווילט הערען, ווי ער וויינט אויף זיין עלענד, ווייל ער איז געבליבען אָהן א שווער...

אויב איהר ווילט זעהן, ווי אויסגעצייכענט אידישע גבורים אין שאול המלך'ס סוויטע שלאָפען, אז כאָטש די מוזיק שפּילט, דוד המלך זינגט, אין אביעזר (אויב איך האָב קיין טעות נישט) טרעט זיי אויף די הינער־אויגען...

אויב איהר ווילט הערען, ווי א שוואַרצע מויד, מיכל בת שאול'ס געגנעריין זינגט ווענען ליעבע; אדער ווי פאַרצייטיגע אידען טאַנצען מיט נקבות און הויבען זיי און וואַרפען זיי אונטער אין דער הויך —

און בכלל אויב איהר ווילט הערען אפגענוצטע, אפגעדראָשענע שאַרמאַנקע־מוזיק און זעהן א פאַרס, אין וועלכען גבורים שטאַר־

אינ׳ם געוועהנליכען לעבען איז דער האס צו דער מוטער, וואס האט דעם טאטען פארגעסען, וועניגסטענס נישט אזוי שטארק, ער זאל האלטען זעקס־זיבען יאהר און נישט אפגעשוואכט ווערען אויף דער האר!

מענליך איז עס נאר ביי אומגעוועהנליכע מענשען. ביי מענשען, וואס זאגען: מיין ווילען מוז געשעהען, אדער ביי הויך און טיף מאראלישע מענשען, וואס ווען א וועלט אומברענגען, אבי זייער גרונטזאץ זאל בלייבען שטעהן!

אבער אומגעוועהנליכע מענשען פיהרען אן אומגעוועהנליכע שפראך, אומגעוועהנליכע געפיהלען טראגען אומגעוועהנליכע קליידער, דריקען זיך גאר אנדערש אויס. און דא רעדט די גאנצע פאמיליע וואכענדיג, און וויל מיר זאלען גלויבען, אז זיי האבען תשעה־באב און יום־כפור אין הארץ. קיין איינציגער מעטאלענער קלאנג, קיין טיפערער אויסדרוק. אז די קינדער צוקריגען זיך מיט דער מוטער אין ערשטען אקט, רעכענט מען אויף זיכער, אז אין א מינוט ארום וועט זיין שלום ושלוה, און דער צווייטער אקט איז א סורפריז, א נישט געהאפטער צ ו פ א ל... ערשט דער דריטער קומט ריכטיג נאכ׳ן צווייטען, אויך — נישט מיט זיין גאנצער שטארקייט.

און דאך וואלט מען געקאנט די דראמע רעטען. דער אקטיאר קאן מיט זיינע ב א וו ע ג ו נ ג ע ן דעקען די פעהלער פון דער שפראך! עס דארף אויסזעהן, אז די מענשען פיהלען מעהר און טיפער, אלס זיי רעדען, די קינדער דארפען דעריבער שפילען אזוי גוט, ווי די מוטער; עס זאל זיין א קאנצערט.

לאמיר האפען, אז צום צווייטען מאל וועט אזוי זיין און די אקטיארען וועלען באצאהלען דעם אויטארס חוב.

.1905

5.

דוד אין מדבר.

אויב איהר ווילט זעהן שמואל הנביא אין בית־לחם ביי אן עמוד מיט צוויי ליכט פון פארענט און צוויי, געוויס כהנים, אין הויכע שלאפמיצען פון פארענט און הערען פון זיין אייגען מויל,

מאַן קומט צוריק איינער אַליין, פאַלט זי, ווי אַן אונטערגעהאַקטער בוים.

די דראַמע מאַכט אַן איינדרוק, האָט שטאַרקע, זעהר שטאַרקע מאָמענטען און דאָך — איז אין אַלגעמיינעם דער איינדרוק נישט אַזוי שטאַרק, ווי ער האָט געקאָנט זיין.

און שולדיג איז נישט דאָס שפּילען, פרוי קאַמינסקאַ האָט די הויפּט־ראָלע געשפּילט מייסטערהאַפט די אַנדערע — גוט, אפילו דאָס קליינע איינציקע האָט גוט געשפּילט, אַן אויף דער סצענע געבוירען קינד!

אין וואָס דען שטעקט דער פעהלער?

אינ׳ם סטיל!

טראַגיש קאָן זיין דאָס לעבען אַליין: אַן אויסטערלישע לאַגע, אַ צוזאַמענשטויס פון נישט געוועהנליכע פאַקטען, וואָס זענען טראַגיש אָדער דראַמאַטיש פון נאַטור. טראַגיש אָדער דראַמאַטיש קאָן אויך זיין דער מענש אַליין, דער כאַראַקטער פון מענש.

פאַראַן מענשען, וואָס שווימען איבער׳ן לעבען לייכט, ווי אַ שטרוי אויפ׳ן וואַסער; אַנדערע שמיצען עס איבער מיט אַ שמייכעל אויף די ליפּען; זיי נעמען עס קיינמאָל נישט ערנסט. פאַראַן אָבער אויך מענשען טיפערע, וואָס פיהלען דאָס לעבען טיפער און דאָס געוועהנליכסטע ווערט ביי זיי דראַמאַטיש. פאַראַן פעסטע מעטאַלענע מענשען, וואָס לאָזען זיך געשווינדער ברעכען, איידער בויגען; וואָס קאָנען נישט נאָכגעבען, זיך אונטערוואַרפען און אפילו נישט אויסמיידען, בפרט אין וואָס עס איז אָפּטרעטען. מענשען, וואָס זאָגען: גאָר אָדער גאָרנישט! און פאַר אַזעלכע איז יעדער מאָמענט אַ לעבענס־פראַגע, יעדר צופאַל קאָן ווערען דראַמאַטיש און טראַגיש!

פינסקי׳ס דראַמע האָט געמוזט געבויט ווערען אויף די פערזענליכקייטען. וואָרים ביי געוועהנליכע מענשען אין געוועהנליכען לעבען האָט אַ מוטער נאָך אַמאָל חתונה; קינדער „בלאָזען זיך“, „ברוגז׳ען“ זיך אַ צייט און בעטען זיך איבער... געוועהנליך, באַשטעהט די מוטער אויף אַ שלעכטען שדוך, בפרט ווען דאָס קרן איז גוט, און קושט נאָך דעם קינד, אבי עס נישט צו פאַרלירען.

צוריק, נישט־געעפענט. אין זעקס־זיבעץ יאָהר ארום (עס איז שוין דאָ אַן אייניקעל פון די יאָהרען) ווערט די מוטער געוואָר, אז די טאָכטער איז איבערגעשטאַנען אַ קרענק (ווייטער אַ צופעליגער מאָ־מענט), געהט זי צו די קינדער. און די וויזיט ביי די קינדער איז שוין דער אינהאַלט פון צווייטען אקט.

די מוטער קומט אריין און טרעפט נאָר די דינסט אין שטוב. פון איהר ווערט זי געוואָר, אַז זי איז פון די קינדער אינגאַנצען פארגעסען געוואָרען. איהר פּאַטרעט האָט מען פון דער וואַנט אראָפּ־גענומען! עס באווייזט זיך דאָס אייניקעל — ער האָט קיינמאָל פון קיין באָבען נישט געהערט! עס קומט אריין די שנור — און זי וויים נישט, וואָס מיט זיך צו טון. עס איז אַ רחמנות אויף דער אַלטער, נאָר זי וויל נישט האַנדלען קעגען מאַנס ווילען, און זי פּיהלט נאָר, פּילייכט, איהר באַליידיגונג!

זי שלאָגט זיך מיט דער דעה. ענדליך זיגט דאָס גוטע, זי פאַר־האַלט די שוויגער. באַלד קומט אָן די רעקאָנוואַלעסצענטין — די טאָכטער: אַ בלאַסע, אַ שוואַכע, כאַפּט זיך מיט די נעגעל ביים האַרץ, און דאַך קאָן זי בשום אופן אויף דער מוטער נישט קוקען, בשום אופן. נאָך אַ מינוט, און דער זוהן קומט אָן, ער עפענט די טיר, דערזעהט די מוטער און — ציהט זיך צוריק!

אין דריטען און לעצטען אקט קומט די מוטער פון דער וויזיט צוריק אהיים צום מאַן און זיין שוועסטער, וואָס וואוינט ביי זיי. זי וויל באַהאַלטען איהר האַרץ־וועהטאָג. פּאַרקערט: גאָר גוט גע־וועזן! אַ נחת! מען האָט זי ליעב! מען האָט אָן איהר קיין רגע נישט פאַרגעסען — זי פאַלט אבער פון די קרעפטען, דאָס אומ־גליק רייסט זיך געוואַלדיג ארויס — עס ווערט איהר ערגער. לויפען נאָך אַ דאָקטאָר? ניין, די קינדער וויל זי, די קינדער. זאָל מען זיי אָנזאָגען, אַז זי איז קראַנק, אַז זי שטאַרבט! זיי וועלען קומען, זיי מוזען קומען. — דער צווייטער מאַן לויפט עס טון, די טיר פאַרמאַכט זיך הינטער איהם. איבער דער צייט, וואָס ער זוימט זיך, קלאַמערט זיך די מוטער מיט די לעצטע קרעפטען אום איהר האָפנונג, אַז זיי וועלען קומען. צו דער קראַנקער מוטער וועלען זיי קומען. אָט געהען זיי, אָט קומען זיי, אָט זענען זיי דאָ! אָט קושט זי און האַלזט זי זיי, אָט דריקט זי זיי צו צום האַרץ, און אַז דער

צושיידען. עס איז איהר אזוי גוט מיט'ן זוהן און מיט דער טאכ־
טער צוזאמען. באלד אבער פאלט דאס ברויט מיט דער פוטער
קאפויר! די קינדער קומען אהיים: די טאכטער פון שפאציר, א
הונגעריגע, און כאפט זיך צום עסען, נאר דאס איז א צופעליגער
מאמענט, וואס האט סיין פאלגען אין דער דראמע נישט. דער זוהן
קומט אן. ער קומט אריין א צוהיצטער, א צופלאמטער, א גליק־
ליכער: ער איז פארליעבט איבער די אויערען און גענליעבט איבער
די אויערען! זי האט'ן אנגענומען. און ער כאפט ארום די מוטער
און קושט זי און האלזט זי — א פרייד! נאר עס וועט זיין א גע־
פעהרליכע פרייד!

— ווער איז דיין כלה?

— ווער? מאשא!

און די מוטער קאן אויפ'ן שדוך בשום אופן נישט באשטעהן:
מאשא'ס פאטער האט געהערט צום טעאטער, אין טעאטער האט
ער געשפילט און צווישען חברים און חבר'טעס מיט ליכווע גע־
האנדעלט. די הויט פלעגט ער פון זיי אפציהען! פאר דאס, אז מען
האט געשפילט א געשלעג, פלעגט מען זיך אן איהם נוקם זיין און
ווירקליך שלאגען, „מכות רצח" שלאגען, אז מען פלעגט'ן
אראפפיהרען פון דער ביהנע א טויטען...

ווייטער א פארביגעהענדיגער מאמענט, ווארים מאשא, ווי עס
ווייזט זיך שפעטער אויס, האט גארנישט גע'ירש'ענט פון פאטער.
זי איז ווירקליך א גוטע, א ליעבע און, ווי דעם חתן'ס שוועסטער
זאגט, טאנצענדיג איבער דער שטוב: א „פרעליעסט"!

די „מוטער" אבער וויל נישט, בשום אופן נישט. הייסט ווער־
לען צווישען זיך און מאשא'ן, און אז דער זוהן וויל נישט נאכגע־
בען און די טאכטער האלט מיט'ן זוהן, — צושפאלט זיך די פא־
מיליע, פארלאזט די מוטער דאס הויז און געהט צום צווייטען מאן.

אזוי פארקניפט זיך די דראמא אין ערשטען אקט.

די מוטער האט חתונה געהאט, דער זוהן אויך, די טאכטער
בלייבט מיט'ן ברודער צוזאמען.

מיט נייע קינדער האט זיין ליעבער נאמען די „מוטער"
נישט געבענשט, און זי בענקט, נאטירליך, נאך איהרע קינ־
דער, שרייבט צו זיי בריף נאך בריף; די קינדער אבער שיקען זיי

קיין איינציגער בלייבט שטעהן... און דאס טראנישע ווערט צו־שפריצט. און צום סוף ווען דער אלטער טאטע, וואס לויפט אין ראק און צילינדער צום פריץ בלייבט פלוצלונג שטעהן, דאס האריץ הויבט אן רעדען, און ער צואווייגט זיך אויף זיין מזל,—ווילט זיך איהם צו שרייען!

— וויין נישט, נארישער איד! ווייַן נישט, נארישע אידענע! נארישע הינער, פון אייערע אייער זענען ענטען נישט ארויס, ווייט אויפ׳ן וואסער ווערען זיי זיך נישט לאזען...

זיי וועלען צוריק קומען!

געשפילט איז די זאך געווארען אים אלגעמיינעם גוט. אויס־געצייכענט האט זיך מאירזאן (דער פאטער). אדלער האט שלעכט פארשטאנען די ראלע פון שליח, וואס ברענגט אפ די תנאים. ער דארף זיין א דורכגעטריבענער כל־בו, וואס שינדט פון אויפגעקו־מענעם גביר די הויט, און ער האט געשפילט א נארישען שדכן. אבער, לויט זיין פארשטענדניש, גוט די ראלע אויסגעפיהרט!

.1906

ג.

די מוטער.

א דראמע אין דריי אקטען, פון דוד פינסקי.

די מוטער — די אלמנה וויל דאס צווייטע מאל נישט חתונה האבען. איהר געשטארבענעם מאנס שותף און גוטער פריינד שדכנ׳ט זיך צו איהר: זי זאגט איהם אפ. און נישט דערפאר, וואס זי וויל איהם נישט. און נישט דאס געדעכעניש פון פאר־שטארבענעם מאן לאזט זי נישט חתונה האבען — זי זאגט זיך אפ פון שדוך צוליעב די קינדער. זי וויל זיך מיט די קינדער נישט

פארריכט דער סאציאליסט. „קיינער האט איבער קיינעם נישט צו זאגען, אפילו טאטע־מאמע איבער קינדער נישט" — זאגט די טאכטער, וואס וויל קיין בערן.

און אלע זענען אדער ווילען אוועק.

„צושיידען זיך — אדרבה — פארשטעהט דער אלטער טאטע אויף זיין אופן — נאר ווי אזוי? אייביג מיט קינדער צוזאמען לעבט מען נישט. „על כן יעזוב" איז א בפירוש'ער פסוק! „מען מאכט א קינד חתונה, עס געהט דערנאך אראפ פון קעסט, מען מאכט זיך א באזונדער געשעפט, מען פארדינט א קערבעל..."

און דא איז א טאכטער, פאר וועלכער מען האט איינגע־קויפט יחוס, דעם פיינסטען שדוך געטאן, און זי וויל אוועק מיי־דעלוויין...

מען האט זיי א סקאנדאל געמאכט, אפגעשיקט די תנאים, א בהלה, אן אומגליק, און זי — די טאכטער — לאכט! זי איז צופרידען דערמיט, זי איז פריי געווארען!

און פאר די קינדער, וואס דארפען זיין שטיל און אונטער־טעניג אונטער טאטע־מאמע'ס פליגעל און טון „וואס גאט הייסט, וואס טאטע־מאמע הייסען און אלע גוטע פרומע לייט", — איז נאך ווייניג גלייך צו זיין מיט אלע, דעם קאפ אויפגעהויבען און אויס־גלייכען זיך אליין די ביינער — א וועלט פארזארגען ווילען זיי! דער סאציאליסט וויל, גאט ווייס וואס, א וועלט גליקליך מאכען! דער ציוניסט וויל קיין ארץ־ישראל, מיט זיין מאגערער שוואכער האנט — ערד ארבייטען, בוימער פלאנצען — און זי, דאס מיי־דעל, וויל קיין בערן!

די טראגי־קאמעדיע האט באארבייט שלום־עליכם אין זיין דרייאקטיגען שטיק: צוזייהט און צושפרייט, וואס שפילט זיך אין אידישען טעאטער אויף קרולעווסקא.

דאס שטיק האט אלע גרויסע מעלות און אלע קליינע חסרונות פון שלום־עליכם, וואס וועט זיך קיינמאל פון קיין וויץ נישט אפ־זאגען, וואו מען דארף יא און וואו מען דארף נישט. און דאס שטיק גרעניצט דעריבער מיט'ן פארס.

„די יונגע פויגעל", וואס דארפען זינגען „נייע לידער" מוזען אלע זיין קאמיש און, אז עס באווייזט זיך דער נאדזיראטעל, — ארויסשפרינגען פון פענסטער און באהאלטען זיך אונטער טישען...

און די עלטערען קוקען און זעהען נישט, הערען און פארשטעהען נישט, און אז דער אפגרונט, וואס איז אויסגעגראבען געווארען צווישען זיי און די קינדער, אנטפלעקט זיך זיי פלוצלונג — הויבט זיי אן צו שווינדלען פאר די אויגען. שרייט דער טאטע צו דער מאמען: א מאמע ביסטו? וואו זענען דיינע קינדער? און זי פרעגט: און דו, טאטע? און זי האט חרטה אויפ'ן גאנצען עסק!

צי איז נישט בעסער געוועזן אינ'ם קליינעם שטעדטעל, וואו זי האט פריהער געלעבט, וואו זי האט מיט פיש געהאנדעלט און מען האט זיי גערופען „טשאלענט"? דאמאלט זענען די קינדער געוועזן! און היינט? היינט הייסט זי „שאלענט", פאראן שפיגלען און „שמאטקעלער", אבער די קינדער זענען קיין קינדער נישט!

טראגיש און קאמיש זענען אזעלכע עלטערן, וואס ארבייטען און הארעווען אויפ'ן אלטען שטייגער, און האבען נאר איין עולם הזה — נחת פון קינדער! טראגיש-קאמיש זענען זיי אין דעם מאמענט, ווען דער נחת צושפריצט זיך, ווי א דין-גלעזערנע שויב! פלוצלונג — אוים קינדער, נישטא קיין קינדער!

מענשען, וואס זענען געוועהנט צו זעהן אין הויז דעם אנהויב און דעם סוף פונ'ם גאנצען לעבען און דעם גאנצען תכלית פון אנהויב ביז'ן סוף, ווערען פלוצלונג געוואר, אז זייערע קינדער שפייען אויף דעם „תכלית": אז דאס זענען ווילדע וואנדער-פייגעל מיט אויסגעשפרייטע פליגעל צום אוועקפליהען. זיי האבען קיין הויז און קיין היים נישט... אין דער פרעמד זעהען זיי עפעס, וואס עס ציהט זיי — א דענטיסט, ארץ-ישראל, בערן — איינעם ציהט גאר קיין סיביר...

אלטע מענשען, וואס האבען געהאט נאר איין מאראל: שלום, שטיל זאל זיין, אונטערטעניג שטיל; דינען דעם פריץ און פאר-דינען ביים פריץ — אזעלכע אלטע מענשען ווערען מיט אמאל געוואר, אז זייערע קינדער שפייען אויף דער מאראל. האלטען זי פאר נידעריג און ווערמיג און מאוס'ן זיך פאר איהר — „אידען דארפען נישט קושען דעם פריץ'ס האנט" שרייט דער ציוניסט. „קיין מענש טאר דעם צווייטען נישט דינען" —

פאראן אבער שטילע פאגראמען: די אידישע פאמיליע ווערט צושלאגען, און קיינער זעהט נישט, און קיינער הערט נישט.

דאס הויז איז גאנץ, נאר ליער. טאטע־מאמע און אלע קינ־דערלעך, קיין עין הרע, לעבען, נאר צושלאגען, צוואווארפען!

„צווייהט און צושפרייט" איז נישט נאר דאס פאלק, די פא־מיליע איז צווייהט און צושפרייט! אהן אייזען און העק און „אהן א טראפען בלוט צו פארגיסען" איז א מערדעריי געשעהען — א פאמיליען־נשמה איז געקוילעט געווארען אהן א מעסער, און עס וועט קיין האן נישט קרעהען! א פאר׳סמ׳ט גלות־בלימעל — א האלץ־שוואם האט זיך אין הויז אריינגע׳גנב׳עט, און דאס הויז איז צופוילט און צופאלען געווארען...

אט א טאטע — א איד א סוחר. א פארקויפטער מיט לייב און לעבען און מיט דער גאנצער נשמה דעם פריץ... אונטערטעניג, פאריאגט, פארהארעוועט, צובייזערט — מיט א באהאלטענער, טי־פער ליעבשאפט צו קינדער, מיט א טיף־באהאלטענעם דורשט צו נחת פון קינדער — — —

אט א מאמע, א תחנות־ און סדור־אידענע. א גוטע, א שטילע... זעהט און פארשטעהט נישט, וואס ארום איהר טוט זיך; הערט נייע ווערטער, נאר „מאלע, וואס קינדער פלאפלען"... און מען הערט זי דעריבער אין שטוב, ווי דעם רב — —

א דינסטמיידעל — א שונא אין שטוב. בעלי־בתים — בלוט־זויגער...

און קינדער...

נאר צוזאמען זייענדיג, זענען זיי צווייהט און צושפרייט!

אן עלטערע טאכטער — א גרושה — א פוסטע, לאבענדיגע, לעבענס און ליעבע דורשטיגע, אנטלויפט מיט א דענטיסט.

די אינגערע — א האלב־געלערנטע, וויל ווערען א גאנץ באלערנטע, עס ציהט זי „אויף קורסען" קיין בערן, א שטארט, פון וועלכער טאטע־מאמע האבען קיינמאל נישט געהערט...

און זיהן זענען פאראן — איז דער עלטערער א לעב־קינד — א קארטען שפילער, א „גוטער בחור" ווי מען זאגט, און ווי עס פאסט פאר אן אויפגעקומענעם אידס א זוהן... דער צווייטער איז א סאציאליסט, דער דריטער — א ציוניסט און דאס פארצוי־גענע מיזיניקעל — א ליבהאבער פון קעצלעך מיט הינטלעך.

ט ע ר ה א פּ ט ! נעראַסלאַווסקא, מאירזאַן, אַדלער, האָבען גע־גענבען קאָנצערט. נאָך מעהר אויסגעצייכענט האָט זיך זשעלאַזאַ אלס רב — דער פיינסטער און עדעלסטער טיפּ אינ׳ם שטיק — איין בערמאַן האָט אביסעל איבערגעטריבען און מעהר געשפּילט מיט די שטיוועל אלס מיט הארץ און קאָפּ...

אין אַלגעמיינעם, ווי געזאָגט — אַ קאָנצערט.

און וואָס ? זאָל איך מיך בייזערען אויף אַדלער׳ן, וואָס האָט אינמיטען אַ דראַמע אַ קופּלעט געזונגען ? עס איז אַן עולה, אַ גרויסע עולה ! וואָס העלפט אָבער, אז אינ׳ם קופּלעט־זינגען שטעקט מעהר טאַלאַנט, ווי אינגאַנצען גאַרדין מיט׳ן שטיק ?

גענוג, בייזער זיך !

.1906

3.

„צוזייהט און צושפּריים.“

פאַראַן צווייערליי פּראָגראַמען : ה ו י כ ע און ש ט י ל ע.
ה ו י כ ע פּראָגראַמען מאַכען בוליגאַנעם, שכור׳ע, באַרוועסע, אויף איינענע פּויסט און חשבון, אָדער אונטערגעהעצט. הייזער ווערען צושטערט, פאַרמעגען צוראַבירט, מענשען—אַלטע, ווייבער און קינדער — פאַרוואונדעט און געטויט...

אַזאַ פּראָגראַם שרייט, אז מען הערט אין אייראָפּאַ ! ווי ווייט עס שאַדט איהר נישט, ווערט צורודערט, פּראָצימערט און — פּראָטעסטירט... און גיט אַ מאַרק אָדער אַ פראַנק.

די ליבעראַלע פּאַרטייען און מענשען אין לאַנד אַליין : בייזע־רען זיך אודאי. דער כעס שוואַכט אָפּ די רעגירונג. יעדער פּראָ־טעסט, יעדער נעוואַלד־געשריי — רייסט אַ ציגעל פון דער אַלטער מויער...

אַ קאָפּיקע פּאַר געראַבירטע און פאַרוואונדעטע — נישט... געלט דאַרף מען אויף אַנדערע צוועקען, אָבער שרייען, מהיכא תיתי...

דאָס זענען די הויכע פּראָגראַמען. הייזער ווערען איינגעריסען, מעבעל צוהאַקט — עס טוט זיך מיט פייער, מיט העק, מיט איי־זענס — — — —

און אויף זיין באפעהל נעמט גדליה א שטעקען און שלאגט אויף דער סצענע לעיני כל ישראל די בת־יחידה; זי פאלט און צוברעכט א האנט... איז דאס אלץ ווענינ נאך, פאלט זי אריין אין א נערוועז־קרענק, ווערט זי נעפערליך... און — איבער־נעביטען ווערט גדליה'ס הארץ. ער, דער שטאלצער, בייזער תלמיד־חכם, בעט ביי טוביה עם־הארץ — שלום, ער מוז רעטען זיין קינד...

און אצינד, אז שייקעוויטש האט שוין זיינס אפגעטאן, פאר־שווינדט ער אויף א ווײלע און עס נעהט ווייטער א שטיק שעקספיר, טוביה עם־הארץ דיקטירט ביים רב דעם צובראכענעם ברודער די תנאים פון שלום: ער מוז איהם אפגעבען די ירושה, מודה זיין אין כתב, אז דער זיידע, דער אלטער לוריא, דער ראש וראשון פון די לוריא'ס, די קרוין, דאס שיינדעל פון דער משפחה האט אז עולה געטאן... ער, גדליה, מוז איהם, טוביה'ן, אפצאהלען די ירושה מיט פראצענט פאר גאנצע צוואנציג יאהר! ער מוז איהם אויך פארגיטיגען די קאסטען פון פראצענט מיט א סומע פון א פאר טויזענט רובל מיט קאפיקעס! און פון הויז מוז ער אויך ארויס — דאס הויז מוז ער איבערגעבען טוביה'ס זוהן און זיין קינפטיג ווייב — גדליה'ס טאכטער. און נאך איינס: גדליה מוז בפרהסיא, שבת פאר קריאת התורה אין בית המדרש, מחילה בעטען טוביה'ן, כמעט א ודוי זאגען פאר'ן עולם!

גדליה באשטעהט אויף אלעם, עס שטיקט איהם דער כעס. נאר זיין ליעבשאפט צו דער קראנק־געוועזענער טאכטער איז שטאר־קער, ער שרייבט אונטער. נאר די טאכטער כאפט ארויס דעם כתב און צוררייסט — פאר דעם פרייז ווי זי איהם נישט קויפען! און — טוביה גיט נאך...

און צו ענדע ווערט שעקספיר צוריק פארשוואונדען און שיי־קעוויטש קומט ארויס — עס באווייזט זיך א חזן מיט משוררים, טאנצען מענער און ווייבער א ראד, דער „הייליגער רב" כאפט אויך א יד פון א נקבה און טאנצט...

נעשפילט איז דאס „שטיק" געווארען אין אידישען טעאטער אויף דער קרולעווסקא, און נעשפילט איז עס געווארען מ י ס־

וועט נישט זיין! „איך וועל שטארבען". זאגט דער זוהן, וואס איז אויך א לוריא, „שטארב!" שרייט טוביה און צוברעכט דעם שטעקען פאר גרימצארן. דאסזעלבע טוט זיך ביי גדליה'ן אין הויז... די לאגע אין „ראמעא און יוליא" איז „א הונט קעגען דעם"; די לאגע אין „דער נקמה פאר א גרענעץ־מויער" פרעדרא'ס — א גארנישט! דאס זענען דאך לוריא'ס!

און פונדעסטוועגען, אז גאדרין וויל, כאפט ער זיך ארויס פון דער נעץ, שפרינגט ער ארויס, ווי א פודעל פון וואסער, און שא־קעלט זיך אפ און בלייבט טרוקען... נישט אומזיסט שטעהט ער צווישען „שייקעוויטש און שעקספיר" וואו שעקספיר וואלט זיך קיין עצה נישט געגעבען, קומט שייקעוויטש און האקוס־פאקוס — אויס טראגעדיע!

פארשטעהט איהר מיך, גדליה קלייבט אויס פאר דער טאכ־טער א חתן, מן הסתם — א חתן א אידיאט (דער עולם מוז דאך האבען וואס צו לאכען), אי וואס, גדליה איז א תלמיד חכם, האט פיינט אן עם הארץ, ווי א שפין — האט אבער דער חתן א מעלה: זיין פאטער (איהר מעגט שוין פלאצען פאר לאכען) זיין פאטער איז „גלאסני" אין שטאדט־דומע, און אז מען מאכט איין האנט מיט'ן גלאסני — וועט מען אראפנעמען טוביה'ס מיהל — וועט זיין אויס שכנות מיט'ן עם־הארץ... אוי, דאס שכנות! א ביטער שכנות! עס איז פון דער הויט ארויסצושפרינגען! אז זיין בת יחידה שפילט פאר'ן רב מיט דער רביצען פיאנע און זינגט א ליעד וועגען מענשהייט — געהט טוביה'ס זוהן און מאכט אונטער די פענסטער א „תקיעה־גדולה" אויף א שופר! אדער מען ווארפט אומישנע א פאק מיט מעהל פאר'ן פענסטער און מען פארמעה־ליגט דעם רב'ס אטלאסענע קאפאטע, דער רביצענס חתונה־קליי־דעל און ר' גדליה'ס פלודערן, מחילה! און ווערט עמיץ אין גדליה'ס הויז קראנק, געהט טוביה און דינגט יונגען און מיידען און הייסט זיי זינגען און טאנצען און רעדלעך מאכען אונטער די פענסטער און די טעאטער־מוזיק מוז נאך צושפילען אויף טראמפייטען און קעסעל־פויקען!

וואס? איהר זייט אראפגעפאלען פון א טראגעדיע צו א פארס? קיין וואונדער, שעקספיר האט צוגעמאכט אן אויג, און שייקעוויטש איז ארויסגעשפרונגען און פיהרט דאס רעדעל...

גדליה'ס און טוביה'ס פאטער איז געשטארבען פאר זיין פאטער און זייער זיידע—נאך וואס דאס איז געשעהען, ווייס איין גארדין—און דער זיידע האט אין דער צואה געקירצט דעם עם־הארץ טוביה און כמעט אלץ אוועקגעגעבען דעם שעהן־און וואויל־לערנער גדליה. דאס איז נומער איינס.

דערפון ווערט א פראצעס, און א פראצעס געהט מיט ארוואקאטען, די ארוואקאטען „צאפען בלוט", ווי מען פלעגט זאגען; ווערט ביים ארעמען טוביה דאס הארץ נאך פארביטערטער, דער האס צום ברודער — שטארקער. האט איהר שוין נומער צוויי. נומער דריי איז דער אומ'כבוד, וואס א תלמיד־חכם לעגט בכלל אויף אן עם־הארץ — גדליה, דער מיוחס אין שטאדט, קאן זיין גראבען ברודער נישט פארטראגען, זאלץ און רויך אין די אויגען איז ער איהם.

און אז עס קומט נאך דערצו — שכנות: א הויז קעגען א הויז, טיר קעגען טיר, קאנט איהר פארשטעהן, וואס א „פייער" עס צופלאקערט זיך צווישען די הייזער... און עס מוז זיך נאך מעהר צופלאקערן, ווען גדליה ווערט געוואר, אז זיין טאכטער, די בת יחידה זיינע, זיין אויג אין קאפ, האט ליעב זיין גרעסטען שונא'ס זוהן — זיין ברודער טוביה'ס איינציגען זוהן, דעם אויג אין קאפ. די גרעסטע ליעבשאפט...

נישט וועניגער ברענט עס אין טוביה'ס הארץ. א געזונטער עם־הארץ, א „בר־נש" און א „בעל־גוף" — דאס ווייב איז איהם פריה געשטארבען און ער האט מעהר נישט חתונה געהאט, ער וועט זיין בן־יחיד קיין שטיפמאמע נישט געבען, כאטש די געזונטקייט שפארט איהם — זיין גאנץ בענקעניש און ליעבשאפט גיט ער איהם אוועק, און אצינד, אין סאמע־ראדנעם פייער פון פראצעס, הערט ער פון זוהן, אז ד ע ר וויל שלום, און שלום וויל ער, ווייל ער איז אין זיין גרעסטען שונא'ס טאכטער פארליעבט...

און געדענקט — דאס זענען לוריא'ס! זיי וואלטען זיך שוין לאנג געממית'ט, ריק־און־לענד צובראכען, ווען נישט דער רב פון שטאדט — א מזג־טוב, אן אמת'ער אידישער צדיק, וואס שטעלט אונטער, ווען עס מאכט זיך עפעס, זיינע פלייצעס — —

מיט איין ווארט: שלעכט! מיר וועט דא האר אויסוואקסען — שרייט טוביה ווייזענדיג אויף דער פלאכער האנט — און דאס

דימיר (ה׳ סעראצקי), ווען ער ווערט אין לעצטען אקט אויפגע־לעבט צווישען דער משפחה און לויפט באשטעלען פאר כאסיע׳ן א בויד אויף רעסארען און איינקויפען גוטע זאכען אויפ׳ן וועג. א גליקליכען מאמענט האט מאטי שטרייכעל (ה׳ טיטעלמאן), ווען ער צעהלט דאס געלט, וואס ער באקומט פון נארישען דייטש, פון טראכטענבערג׳ן, ווארים אייגענטליך וואלט ער געדארפט צו באַ־צאהלען, אזא גוי פטור צו ווערען. נ י ש ט פיין פיהרט זיך נאר אויף דאס פובליקום, וואס קומט אזוי ווייניג אין טעאטער אריין.

.1905

2.

„די לוריא׳ס.“

צי קענט איהר די אמת׳ע לוריא׳ס? ווארים עס זענען פאראן פאלשע אויך. ווי ווייניג יחוס מיר האבען נישט, געפעלשט ווערט ער: מיר האבען פאלשע כהנים, פאלשע לויים און פאלשע לוריא׳ס...

אן אמת׳ער לוריא איז א בייזער, א שטאלצער, א נוקם ונוטר — ריהרט זיי נישט אן. דאס איז א פייער, וואס ברענט ביז׳ן שאול תחתיה, דאס זענען שלאנגען, וואס בייסען ביז אין דער לעבער. אזוי, ווענינגסטענס וויל גארדין דער אמעריקאנער טע־אטער־שטיק־מאכער — א שפאס „לוריא“!

„איך בין א לוריא“! שרייט גדליה, א איד אן עושר און א תלמיד חכם דערצו. „איך בין א לוריא!“ רופט זיין ברודער טוביה, א מילנער, אפילו א שטיק עם הארץ, נאר פארט א לוריא! „איך בין א לוריא“ — ווארפט דעם פאטער אין די אויגען אריין אן אויסגעשריי די טעאטער־כלה גדליה׳ס טאכטער. „איך בין א לוריא!“ זאגט מיט איינגעהאלטענער קראפט, ווי עס פאסט פאר א ביהנע־ליבהאבער — טוביה׳ס זוהן...

וואס די מעשה איז, פארשטעהט איהר שוין אליין. די ברי־דער קריגען זיך איבער א ירושה, די קינדער ליעבען זיך... און ווייל עס איז קיין טראגעדיע נישט, וועלען סוף כל סוף די וואלקען פארשווינדען, די זון פון דער ליעבע — אויפשיינען, און מען וועט אחיים געהן פון טעאטער מיט א לייכט הארץ! —

אבער נישט אזוי געשווינד, ווי עס רעדט זיך, געהט עס צו.

געמאכט! און — נאך די אלע קונצען — קומט, נאטירליך, ארויס נישט דאס, וואס גארדין האט געוואלט! דער איינדרוק, וואס מען האט באקומען פון די ערשטע אקטען, ווערט אפגעשוואכט; מא־דאם קאמינסקא, וואס שפילט כאסיע'ן, קאן ביי איהר גאנצען טא־לענט, דעם פיערטען אקט נישט רעטען. זי שטארבט ז ע ה ר גוט, אבער ו ו י י נ ע ן אויף איהר טויט, וויינט נאר וולא־דימיר, דאס פובליקום גענעצט...

און דאך האט דאס שטיק גליקליכע מאמענטען. אויפמערק־זאם מוז מען מאכען אויפ'ן ליעבעס־אקט, ווען כאסיע איז זיך מודה פאר וולאדימיר'ן, אז זי האט געווארט אויף איהר אומגליק. זי איז נעכט נישט געשלאפען און געוואלט, עס זאל קומען; ה י י ס געוואלט! שעהן, ראמאנטיש שעהן, איז דער מאמענט, ווען כאסיע וויל פול און גאנץ מאכען איהר גליק, און וויל האבען דאס דארף ביי די טראכטענבערגס אין סאלאן, ווען זי שטעלט אויס אין צוויי רייהען די וואזאנען אלס אז אלעע פון בוימער, און לעגט אויס די סטעזגעס אויפ'ן ארט, וואו עס דארף פליסען דער טייך און זעצט זיך מיט איהם ביים ברעג פון טייך און הייסט איהם שווייגען... „שווייג! שווייג!" בעט זי זיך, ווייל זי פיהלט, אז אין שטילען דארפישען אווענט דארף ער נישט רעדען! זי האט'ן ליעב, נאר ער פאסט דאך נישט דערצו... זי וואלט'ן דאך א נ־ד ע ר ש געוואלט, אנדערע רייד פון איהם הערען! גוט געכאפט איז כאסיע'ס אנקומען פון דארף, ווי זי פאלט אין טראכטענבערג־שען הויז אריין מיט מוסר, פרינציפען, פאראלעלען און קארטען געשפילט... און נאך, און נאך אנדערע ערטער...

די אמעריקאנישע אויסגאבען לעבען ביז היינט פון אונזער בעלעטריסטיק, עס ווערט כמעט אלץ איבערגעדרוקט; אונזער אי־דיש טעאטער וויל אויסגלייכען דעם חשבון, און פעקעלט צו אונז איבער אמעריקאנישע דראמען: דאס קאסט נישט.

„אוי, דלות, דלות!" ווי כאסיע'ס פאטער זאגט. נאר ארעמ־קייט איז קיין שאנד און גארדין האט טאלענט.

געשפילט איז געווארען דאס שטיק קארעקט. אויסגעצייכענט האט זיך, ווי געוועהנליך, מאדאם קאמינסקא. מאדאם טרילינג, וואס שפילט אזוי גוט מירעלע אפרת, איז א גוטע „פריידע" ערשט פון צווייטען אקט, וואו זי האט מעהר צו טון. — גוט איז וולא־

טענבערגס זאָלען זיך אַפּזאָגען פון וולאדימיר'ן... וולאדימיר מיט כאַסיע'ן — לעבען אין דחקות — און וולאדימיר קאַן נישט לעבען אין דחקות, ער איז נישט געוואוינט דערצו, ער אַליין פאַר־דינען קאָן נישט, לעבען פון כאַסיע'ס זאָקען־אַרבייט הייסט נישט דערעסען, און קיין קערטעל אין האַנט אַריין נישט נעמען... וולאַ־דימיר הויבט אָן פאַר צרות צו טרינקען. וולאדימיר זיצט אויז (אַזוי דערצעהלט ער) אין די פּרעהליכע ערטער, וואו ער טרעפט זיך גאַנץ אָפט מיט'ן שוואָגער, און זינגט אַזוינע טרויעריגע ליע־דער, אַז די פרעהליכע קאָמפּאַניע ווערט טרויעריג און וויינען מיט איהם צוזאַמען... אין דער היים איז וולאדימיר בייז, נערוועז, ער קאָן נישט פאַרטראַגען כאַסיע'ס טרויער, עס שטערט איהם דאָס וויינענדיגע קינד — ער האַלט עס מעהר נישט אויס און נעמט און שרייבט אַ בריף צו פאָטער און מוטער, אַז ער וועט זיך שיסען, אויב מען וועט איהם נישט העלפען... „איך האָב עס נישט אין זין — בארוהיגט ער כאַסיע'ן — נאָר זיי, זיי דאַרפען משוגע ווערען! עס וועט זיין אַ סקאַנדאַל!“

און אַז די קונץ איז געראָטען, די טראַכטענבערגס קומען העל־פען נאָר איהם אַליין, נישט כאַסיע'ן, פּראָפּאָנירט ער איהר, זי זאָל אַהיים פאָהרען, וועניגסטענס אויף אַ צייט, צום פאָטער אין דאָרף אַריין... ער וועט זיך געוויס פאַרבענקען נאָך איהר, שרייבען נאָך איהר אָדער קומען צו איהר... די טראַכטענבערגס באַשטעהען אויף דעם אויך. זאָל זי איהם נאָר אַרויס פון די אויגען, די רעשט וועט קומען אַליין... כאַסיע אָבער קאָן עס שוין נישט איבערטראַגען...

און כאַסיע די יתומה נעמט און סמ'ט זיך... און גאָרדין האָט פאַרפּולט דעם גאַנצען אָוענט! כאַסיע'ן די יתומה גיט ער אין מויל אַריין אַ גרויסען און הייסען מאַנאַלאָג צום קינד אין דער וויג... זי וועט אפשר מיטנעמען דאָס קינד מיט זיך? וואָס פאַר אַ מזל קאָן האָבען אַ יתומה? באַלד אָבער הייסט ער זי אַ ישוב האָ־בען, איבערלאָזען אויף גאָטס באַראַט און אַליין געהן... הייסט דערנאָך וולאדימיר'ן חרטה האָבען און וואַרפען זיך מיט אַ האַרץ־רייסענדיג געוויין אויף כאַסיע'ס קערפּער און שרייען: אַז נישט דאָס האָט ער געמיינט, נישט דאָס האָט ער גע־וואָלט! און הייסט כאַסיע'ס פאָטער אויסרופען: „ווי אַ יונג זאַפּ־טיג בוימעל איז זי אַהערגעקומען“. וואָס האָט מען דאָ פון איהר

זינגט אויס די פּרוכט און וואַרפט די שאַל אַרויס אויפ׳ן מיסט. פון מיסט איז זיך שווער אויפצוהייבען. אז מען פאלט, פאלט מען שוין וואס אמאל נידעריגער... און, וויל מען נאך טראַגישער — נעמט זיך דער קרבן דאס לעבען.

עס קאן זיין אנדערש אויך: כאַסיע איז דאך פאַרט א ה י י־ מ י ש ע, און אז עס קומט אַרויס, ווי בוימאויל אויפ׳ן וואסער, נעמט אזא טראַכטענבערג, א קאמערטשעסקי מענש מיט פרינצי־ פען און פאראלעלען, און מאכט זי חתונה מיט א „גראַבען יונג״. און פאר כאַסיע׳ן עפענט זיך אן אנדער מין גיהנום: א נישט געליעבטער מאן, א גראבער מאן, אן אייביגער פּאַרוואורף, בא־ שטענדיג געשלעג, שאנד און פּיין, און וויל מען דוקא, קאן ווייי־ טער זיין זעלבסטמארד: כאַסיע קאן עס נישט אויסהאלטען, און נעמט זיך דאס לעבען.

נישט מיט דעם אבער ענדיגט גאָרדין זיין דראמע.

גאָרדין שטעהט אויף דער גרענעץ צווישען „שונד״ און קונסט; נעהנטער צו קונסט, אבער אינגאַנצען פון מעלאָדראמאַטישע סצע־ נען קאן ער נישט אפּלאזען. ער האט אמאל א ריח פון שעקספּיר (די ערשטע צוויי אקטען פון מירעלע אפרת); ער שמעקט אויך אמאל מיט העכערער ראמאנטישער ליריק (דער ליעבעס־אקט אין „כאַשע דער יתומה״), איהם פעהלט אבער די מאָס, און ווייסט קיינמאל נישט, וואו און ווען צו ענדיגען. גאנץ אפט האט מען דעם איינדרוק, אז עס האט שטאף פאַרפעהלט פאר א גאַנצען אווענט, און ער מאכט צו די רעשט מיט „שבת־שטיך״. נאך די ערשטע צוויי שטאַרקע, שעקספּירישע אקטען פון מירעלע אפרת געהען צוויי שוואכע, ציהען זיך צוויי צונעמשעפּטע אקטען, וואס פאַרדאַרבען דעם איינדרוק פון די ערשטע, און דאס זעלבע האט ער געטאן מיט „כאַסיע די יתומה״.

אפּזאגען זיך פון כאַסיע׳ס זעלבסטמאָרד האט גאָרדין נישט געוואלט און נישט געקאנט. ער קען זיינע פּאַפּענהיימער — דאס פּובליקום אין אידישען (וועניגסטענס אמעריקאניש אידישען) טע־ אַטער און ווייסט, אז זעלבסטמאָרד איז א שטאַרקער טרומף — וויבער חלש׳ען! די זאך מוז אבער ווערען אויסגעצויגענער, עס זאל צונעמען דעם ג א נ צ ע ן אווענט! און צוליעב דעם הייסט גאָרדין: וולאדימיר זאל חתונה האבען מיט כאַסיע׳ן, די טראַכ־

מאכען א סקאנדאל, וועט שוין קאסטען און קאסטען. עס וועט זיין, ווער עס זאל זיך אננעמען... אפטרעטען דעם ווייב מיט'ן שוואכען הארץ איז אבער אויך א פרינציפ, און — כאסיע בלייבט...

כאסיע בלייבט און אויסגעוויזען האט זיך, אז ר' יואל האט רעכט געהאט. נישט גוט מיט א היימישער. דאס דארף־מיידעל איז געווארען א מאננעט פאר איהם, פאר וולאדימיר'ן, פאר'ן קינפטי־גען איידעם — דעם פריסיאזשני פאווערעני. דאס אלץ אבער וואלט נאך קיין גרויסע געפאר נישט געווען. צו אזוינע זאכען איז מען אין הויז געוועהנט... מיר ווייסען שוין, אז פריידע, אויב זי טרעפט איהר מאן אין קיך, שטעלט זי זיך זאגען מוסר; קוים אבער דערמאנט ער אז איהר שוואך הארץ און די נויטינע טראפען, באַ־רוהיגט זי זיך און פארשווייגט... קאראלינע, אז זי טרעפט איהר חתן נישט וואו מען דארף,־קנייפט זי די דינסט און בארוהיגט זיך דערמיט... און וולאדימיר — דער שארלאטאן, איז סיי ווי סיי פארפאלען. פון דעם מאטעריאל וואלט העכסטענס א קאמעדיע גע־ווען, נישט קיין דראמע, און כאסיע די יתומה איז מ ע ה ר, ווי א דראמע, כמעט א טראגעדיע.

כאסיע ווערט מעהר, ווי פארפיהרט; זי פ א ר ל י ע ב ט זיך אין וולאדימיר'ן. כאסיע ווייסט ווער און וואס ער איז, זי ווייסט מיט וואס עס שמעקט דאס באקענען זיך מיט'ן יונגען טראכ־טענבערג. זי ווייסט, אז דאס וועט זיין איהר אומגליק, און דאך איז יונג בלוט קיין וואסער נישט... זי האט'ן ליעב. זי האט'ן ליעב אויפ'ן נאטירליכען דארפישען אופן, אהן חשבונות, אהן האפנונג אויף חתונה האבען, מיט'ן גאנצען באוואוסטזיין, אז דער סוף מוז זיין א ביטערער, א שרעקליכער. און אין אנהויב, אז דער פון אויבען אפגעגלאנצטער וולאדימיר האט אביסעל אפשיי פאר'ן דארפישען מיידעל אהן א פיצעל קולטור — בענקט זי נאך איהם, בענקט זי נאך איהר אומגליק, וואס וויל איהר נישט נאכגעהן, נישט נאכיאגען. און, אז עס באווייזט זיך, — ווארפט זי זיך אין אפ־גרונט אריין מיט אפענע אויגען...

מיט וואס דארף זיך ענדיגען אזא זאך?

נעוועהנליך ענדיגט זיך עס דערמיט, וואס אזא וולאדימיר

ווייסט, אז א מאן איז א מאן, און אז מען דארף א געליעבטען, געפינט מען...

אבער אן „אנשטענדיג" מיידעל איז זי, ווי עס פאסט פאר טראכטענבערג'ס טאכטער. זי ארבייט אויך פאר בילדונג. לערענט די דינסטען לעזען, שרייבען און אפילו גראמאטיק מיט סינטאקסיס: ווי הייסט די זאך, וועגען וועלכער מען רעדט? און ווי הייסט דאס, וואס מען רעדט וועגען דער זאך? און דערווייל כאפט מען א שמועס וועגען גוטס און געשמאקס... וועגען וויזיטען פון די הויז־מענער אין קיך, „געשעפטען" אין גאס...

און אט אין אזא הויז אריין פאלט כאסיע די יתומה.

כאסיע איז דערצויגען געווארען אין א דארף ביי ארעמע טאטע־מאמע, נאר אין דארף, אויף דער שויס פון דער נאטור, פון וואלד און פעלד! כאסיע איז אן אפענע יונגע, הייסע, אימפולסיווע נאטור. זי מוז געהן צו דער מוהמען, ווייל די מוטער איז איהר געשטארבען און די שטיף־מאמע קנייפט און שלאגט. כאסיע פארדינט עס נישט, נאר אין שטוב איז א דלות, דער דלות מאכט ביטער. און אויף וועמען זאל מען אויסגיסען דאס הארץ, אז נישט אויף אן איינגען שטיף־קינד? און אז עס געהט איבער די מאס, נעמט דער פאטער און פיהרט זי אפ אין שטאדט אריין צו זיינע רייכע און אזוי נאהנטע קרובים, דארט וועט איהר גוט זיין...

ווי אזוי ווערט כאסיע אויפגענומען?

די טראכטענבערגס דארפען א דינסט. י ע נ ע האט מען געמוזט אפשאפען. מען האט איהר „פארשטופט דאס מויל", דער סקאנדאל איז נישט ארויס אין גאס אריין, און אפגעשאפט — קאן כאסיע איהר שטעל פארטרעטען. דאס פארשטעהט „פריידע" אויף ארט און שטעל. זי פארשטעהט אויך, אז כאסיע וועט זיין א ה י י מ י ש ע, נישט קיין דינסט, וועט מען איהר נישט דארפען צאהלען. פאר דאס וועט זי פון איהר מאכען א לייט, זי וועט זי אויסלערנען קאכען, וואשען, פרעסען. די טאכטער וועט זי לערנען שרייבען, לעזען און גראמאטיק, נישט צופרידען איז נאר יואל. ווי געזאגט, איז אונזער ר' יואל א קאמערטשעסקי מענש מיט פרינציפען, און ווייסט, אז א היימיש דינסט־מיידעל איז פאר איהם קיין גוטער „פאראלעל" נישט; אזוינע ווערט מען, ביי א שלעכטען אויסגאנג, מיט עטליכע רובעל נישט פטור; אויב עס וועט זיך

„פּאַראַלעלען", זעלטען וואו מען דאַרף, נײַנציג פּראָצענט וואו מען דאַרף נישט. אַלס ליבעראַלער קאָמערטשעסקי מענטש, וואָס דאַרף אַליין לעבען, און לעבען מיט כבוד און מיט אָפּענעם, און באַהאַלטענעם בעלי־הבת'ישען עולם־הזה — איז אונזער ר' יואל נישט קיין זעהר הייסער טאַטע, פאַר דאָס אָבער אַ זעהר אויפמערק־זאַמער מאַן, און ביי וואָס עס מאַכט זיך פאַר אַ שטיקעל סקאַנדאַל אין שטוב און איבערהויפט, ווען ער אַליין איז שולדיג דערינען, און פריידעל עפּענט דאָס מויל און וויל זאָגען שטראָף־רייד, — ווערט ער זעהר ווייך, זעהר געריהרט און בעט זי רחמים, זי זאָל זיך, חס ושלום, נישט נעמען צום האַרץ, דערמאָנט זי אָן די טראָפּען, וואָס זי דאַרף נעמען — —

וואָרים, „פריידע" איז, נישט פאַר אייך געדאַכט, אַ שוואַך מענטש, ווי עס פּאַסט פאַר אַן אויפגעקומענע גבירה; זי ליידט אויפ'ן האַרץ און טאָר זיך נישט דענערווירען, זיך קיין עגמת־נפש נישט צולאָזען. זי איז אויך אין דער מאָס קורצזיכטיג און לאָזט די־פּענסנע פון האַנט נישט אַרויס, „פריידע" קוקט, אַבי זיך דאָס האַרץ נישט צו ריהרען, אויפ'ן מאַנס און וולאַדימיר'ס חטאים דורך די פינגער, אָבער אַ מויל אויף שרויפען האָט זי, מוסר זאָגען קאָן זי, און, אַז עס קומט אויס, גיט זי זיך אַ שטעל און זאָגט, און זאָגט... און פאַר דעם גאַס־מוסר האָט טאַקע אונזער יואל שטאַרק מורא און דערמאָנט זי אָן איהר שוואַכקייט, אָן די טראָפּען, בשעת ווען „וולאַדימיר" פּראָטעסטירט געגנוג הויך. דער מאַמעס מוסר שטעהט איהם שוין אין האַלז. „נאָר נישט מוסר!" שרייט ער; ער פאַר'סמ'ט דאָס לעבען.

און וולאַדימיר וויל אוֹדאי לעבען, אויך אַ בעל־בת'יי־שער עם־האָרץ, נאָר אַ אינגערער, דאָס בלוט איז קאָכענדיגער, קאָנקורירט ער גליקליך מיט'ן פּאַטער אין קיך און מיט'ן קינפטי־גען שוואָגער (אַ פּריסיאַזשנע פּאָווערעני) אויף אַנדערע ווערטער. און אַז עס פּאַרפּעהלט געלט, כאַפּט מען עפּעס פון שטוב... סחורה איז אויך די שוועסטער זיינע — אַ כלה־מיידעל, נאָר אַזוי געשווינד חתונה האָבען וועט זי נישט, דער חתן האָט נאָך קיין פּראַקסע נישט. מיט דער צייט װעט ער באַקומען, מיט גאָט זיין הילף! און דאַמאַלט וועט זיין אַ לעבען, אַ פריי לעבען, אַ ווייבעל מעג אַלץ, וואָרים קאַראָלינאַ ווייסט, ווי אַזוי צו לעבען, זי

1.

כאַסיע די יתומה.

אַ דראַמע אין פיער אַקטען פון יעקב גאָרדין.

דאַס הויז טראַכטענבערג אין א רוסישער מיטעל־שטאָדט איז א פרעהליך הויז. עס ווערט געשפּילט פּראַפעראַנץ, מאַנכמאָל, אז דאס אידישקייט דערוועקט זיך — אַקע, טאַטע־מאַמע הייסען נאָך „יואל“ און „פריידע“; די קינדער — „וולאַדימיר“ און „קאַראָלינע“. עס לוינט זיך מיט זיי צו באַקענען. אונזער ר׳ יואל איז א „קאַמערטשעסקי“ מענש—ער האַט געמאַכט א פאַרמעגען, פרעגט׳ן: ווי אזוי? גיט דער טאַכטער צעהן טויזענט רובעל נדן, און איז „פּרעדסיעדאטעל“ אין סוחר׳ישען קלוב. ער פיהרט אויך די תלמוד־תורה, און האַט באַקומען פאַר זיין ארבייט און עטליכע רובעל אויף בילדונג — א מעדאַל. מיט דער סטענגע פון מעדאל צושיידט ער זיך קיין רגע נישט — ער טראַגט זי שטענדיג אויפ׳ן האלז.

און ר׳ יואל איז ווירקליך א „קאַמערטשעסקי“ מענש, אַ מענש מיט „קאַמערטשעסקע פּרינציפּען“ און דאַס באַטייט: וואָס עס נוצט איז גוט, צדקה קאַן אויך אמאָל נוצען, אויב מען באַקומט פאַר איהר א מעדאל. פּרינציפּיעל איז ער ליבעראל. איבערהויפּט, וואָס אנבאַלאַנגט חבר׳קייט מיט דער דינסט, אויב זי איז נאָר נישט זעהר העסליך, און פון דעם קומט אַרוים א צווייטער פּרינציפּ: מען דאַרף ה י י מ י ש ע אין שטוב נישט אריינלאָזען; פרעמדע איז לייכטער פּטור צו ווערען. אויך רייט ר׳ יואל ארום אויף „פאַראַלעלען“ — זיין שטראָף פון גאָט. אמאָל פלעגט גאָט שטראָפען עם־הארצים מיט לשון־קודש ווערטער, היינט אין די קולטורעלע צייטען, — מיט אויסלענדישע. און ר׳ יואל שיט מיט

דריטע אפּטיילונג

און ער איז צוריק געגאנגען צו די הרי־חשך...
— און דער — האט דער גוטער איד געזאגט — איז גע־
ווען, אויב נישט דער גרעסטער, על כל פנים — דער בעסטער פון
אלע... יענע האבען נאך געקאנט פערבלאנדזשען...

.1903

מיט גראניעטע פיס איז ער געגאנגען און אין דער פינסטער צום ווייטען ליכט געשמייכעלט...

אבער שפעטער, אז דאס ליכט האט זיך באוויזען...

אז מען האט פון ווייטען א זילבער־שוויריגען נעבעל דערזעהן; און אינמיטען דעם נעבעל — א גרויסע, העלע לויטערקייט; און אינמיטען דער לויטערקייט, — א שניי־ווייס געדעקטען טיש, מיט גאלדענע שטולען ארום טיש; מיט צדיקים, וואס האבען גע־שיינט ווי די זונען, ארום טיש; מיט די קרוינען אויף די צדיקים'ס קעפ...

דאמאלט האבען די, וואס האבען פריהער געשאלטען, גע־צווייפעלט, געוואקעלט זיך, געוואלט זיך אראפלאזען און שטאר־בען אין דער פינסטער — אנגעהויבען טאנצען, זינגען, און מיט טאנץ און געזאנג לויפען צום ליכט, צו דער העלקייט, צום באווי־זענעם גן עדן...

— געדארפט האט מען — האט דער גוטער איד געזיפצט — אנהויבען פליהען, זיי האבען אבער קיין פליגעל נישט געהאט, זע־נען זיי געלאפען...

אבער דער אלטער, דער שטענדיג־צופרידענער, גלייכהארצי־גער; דער, וואס האט איבער דער גאנצער צייט, אין דער פינסטער־ניש, צום ווייטען, געהאפטען ליכט געשמייכעלט, — דער האט פלוצלונג אפגעלאזט דעם רבין'ס גארטעל און האט זיך אפגע־שטעלט.

— וואס איז מיט דיר? — פרעגט דער גוטער איד, — האסט דאך שוין דעם גן־עדן באשיינפערליך פאר די אויגען?

— אמת, — האט דער אלטער געזאגט — אבער וואס וועט זיין מיט יענע?

און ער האט זיך איבערגעדרעהט און געוויזען צו די הרי־חושך... ער וויל אהן זיי ווייטער נישט געהן, ער מוז צוריק, און זאגען זיי, וואס ער האט געזעהן... זיי וועלען איהם גלויבען... מיט זיי צו־זאמען וועט ער קומען!... ער וועט מיט'ן לעצטען קומען...

צווי'ן צו דעם צווייטען, ווי א פויל־טיר. און אז עמיצער האט דערצעהלט, אז ער האט פון עלטער־עלטער זיידע'ן, פון דער צייט פאר'ן גלות, צו די הרי־חושך א קבלה, א מסורה וועגען ליכטיגע טעג, אדער א חלום וועגען ליכטיגען גן עדן, האט מען געלאכט, אדער געזאגט: עס האט אמאל געמוזט זיין אזא קרענק, אזא אונטערגאנג, אזא שגעון אפשר! און די יחידי סגולה, וואס האבען נאך געהאט א זכר פון אלטע גוטע צייטען, זענען פארשוויגען געווארען, און זייער גלויבען אין ליכט, און אין חלומות פון ליכטיגען גן־עדן, נאך טיפער אין די הערצער באהאלטען. און אז ער, דער גוטער איד, האט אהין פארבלאנדזשעט, האט ער די יחידי סגולה אויפגעזוכט, צוזאמענגערופען, און געזאגט: „קומט, ווען מיר זיך צוזאמען ארויסארבייטען פון דער פינסטערניש, און געהען צום ליכטיגען טאג, צום ליכטיגען גן עדן.“ און מאנכע, וואס דער גלויבען האט אין זיי נאך פעסט געלעבט, האבען געפאלגט און מיט'ן רבי'ן געגאנגען, געגאנגען און געגאנגען. איבער מאל און איבער בערג, איבער וואלד און איבער פעלד. אהן ליכט, אהן א וועג, איבער שטיינער און איבער דערנער... און צווישען חיות רעות. —

און אויפ'ן וועג זענען מאנכע פון די עטליכע מנינים יחידי־סגולה אפגעפאלען, מיד און אפגעשוואכט, מיט געראניעטע פיס. האבען זיי זיך אראפגעלאזט אויף דער ערד, און געזאגט: ווייטער געהען מיר נישט! מיר וועלען נישט אויסהאלטען, דא וועלען מיר שטארבען, ווייל די גרענעץ פון מענשליכען לעבען איז נעהנ־טער פאר דער גרענעץ פון דער פינסטערניש! אנדערע האבען גע־שאלטען פאר צארן, און פאר צארן אין ליכט פון גן־עדן געלייקענט. נאך אנדערע האבען זיך געבעטען: ווער וועט זיין אונזער ראש, וואס וועט אונז פיהרען צוריק?...

און גאנץ ווייניגע זענען ווייטער געגאנגען; קרעכצענדיג, פול מיט ספקות, פול טרויער... נאר איינער צווישען זיי, דער עלטסטער, האט איבער דער גאנצער צייט כמעט געהאלטען זיך ביים רבין'ס גארטעל, טריט ביי טריט נאכגעגאנגען, און האט קיין איינציגע סעקונדע נישט געצווייפעלט, קיין רגע אין כעס נישט אריינגעפאלען, איבער'ן גאנצען וועג קיין בייז ווארט נישט גערעדט.

„אבן נגף“. סצענען פון חסידישען לעבען, בילדער פון בית־המדרש, דאס פיהרען איבער׳ן מארק א פארזינגדיגט מיידעל, און דערגלייכען זאכען, וואס רייסען זיך דינעזאנען פון דער האנט ארויס, און לעבען זייער באזונדער, אייגענארטיג לעבען, דעם מאַראַליסט ווי להכעיס...

נאך פינף און צוואנציג יעהריגער ארבייט האט דינעזאן׳ס נשמה א נייעם פריהלינג באקומען. דער „פריינד“ האט זי נאך אמאל בליהען געמאכט. א נייער ראמאן „אלטערל“, מאסען בילדער און נאוועלען, יום־טוב׳דיגע דערצעהלונגען... איבערגעבען דינעזאנ׳ס נייע, ווי זיינע אלטע זאכען, איז באשיינפערליך איבעריג: ער איז דער געלעזענסטער פון צווישען אלע, דער באקאנטסטער צווישען אלע. עס איז זיך שווער פארצושטעלען א אידישען לעזער, וואס זאל דינעזאנ׳ס זאכען נישט קענען.

עס קאן אונז מאטערען אן אנדערע פראגע:

זיינע לעצטע זאכען שרייבט דינעזאן היינט! היינט, ווען פון „תהו ובהו“ איז שוין א אידישע וועלט ארויס, ווען עס האט אויפגעבליהט א נייע לעבען מיט נייע ברענענדיגע לעבענס־פראגען.

צי איז דינעזאן מיטגעגאנגען?

ניין! ער האט זיך נאר טיפער אראפגעלאזט... טיפער, פון וואנען דער אלטער „תהו ובהו“ איז נאך נישט פארשוואונדען געווארען; טיפער, צו די נידעריגסטע ספערען און שיכטען פון פאלק, וואס קאנען אהן איהם נישט באפרייט, נישט אויסגעלייזט ווערען פון דער פויל־פייכטער פינסטערניש! און דארט אונטען זענען נאך די מאסען, דאס רוב פון פאלק... די טויזענטער, און צעהן טויזענטער נשמות, וואס בעטען זיך תקון...

א גוטער איד האט אמאל דערצעהלט, ווי ער האט געבלאנדזשעט צווישען די הרי־חושך, וואו די מענשען האבען אין דער אייביגער פינסטערניש כמעט די אויגען פארלוירען, ווייל מען האט נישט מיט זיי וואס צו טון געהאט; ווייל מען האט נישט געוואוסט, ווי אזוי זיי צו באנוצען. און וואס עס ברענגט קיין נוצען נישט, דאס ווערט נישט געשפייזט, דאס פארגעהט מיט דער צייט... און דער עולם, וואס האט שוין לאנג נישט געקאנט די אויגען באנוצען, האט געלעבט מיט די אויערען, ווי די האזען; מיט׳ן חוש־הריח, ווי די הינט, און האט געקלעטערט אין דער פינסטער פון איין לעבענס־

דער „לעזער“ נישט באַרוהיגען, נישט וויסענדיג דעם אמת'ן סוף פון שעהן־זיננגענדיגען, ליעבען און געטרייען „הערשעלע“, וואָס מען האָט נאָר מיט'ן עטאַפּ פון שטאָדט אַרויסגעפיהרט, און מען ווייסט נישט עד־היום: וואוהין, און — צי לעבט ער נאָך, און ווי אַזוי?

דינעזאָן איז אַ מאָראַליסט. ער וויל דעם לעזער גוט און עהרליך מאַכען. ריין־וואַשען זיין נשמה, קלוג און קלאָר מאַכען זיין קאָפּ. דער קינסטלער האָט זיך דעם זיטענלעהרער אונטער־געוואָרפען, און ער נויט זיינע העלדען, זיי זאָלען ערקלערען זייערע געליעבטע — כדי דער אידישער לעזער זאָל הערען — וואָס עכט־אידישקייט איז; וואָס גוט און פרום הייסט. און אויך: פון וואַ־נען עס פאַלט רעגען און שניי, וואָס וואָלקען זענען; פאַרוואָס איז טיילמאָל דער הימעל רויט... נאָר ער קומט נישט אויף כל־ישראל מיט דער בייטש, ווי דער אַלטער משכיל, און שווישטשעט איהם נישט איבער די פּלייצעס... ער איז קיין „בייזער מלמד“ נישט, און אויך קיין „אַלטער אפּקורס“ מיט'ן אויסגעלאָסענעם געלעכטער נישט! און אויך נישט קיין פּראָקוראָר, וואָס רעכענט אוים דעם באַקלאָגטען דעם „על־חטא“ מיט אַ שטאָלצען נצחון אָדער פאַר־ביטערטער ענג־הערציגקייט. ער רעדט ווי אַ ברודער צום ברודער, גאַנץ אָפט ווי אַ מוטער צום געליעבטען קינד — פון האַרץ צו האַרץ, מיט אַ ליעב־האַרציגער טרויער און טרויעריגער ליעב־האַרציגקייט... אַזוי ווי מען האָט געדאַרפט רעדען צו די קראַנקע נעטאָ־קינדער... דער קינסטלער אין איהם קניט פאַר'ן מאָראַ־ליסט, אונטערגעגעבען, אונטערגעוואָרפען. אָבער נישט געבונדען און ווי אַ קרבן אויף זיין מזבח פאַרברענט. ער לעבט און אָטעמט. מיר פיהלען זיין אָטעם, מיר הערען זיין פולס איבעראַל... שוואַכער ביי די הויפּט־פּערזאָנען, ביי די העלדען, וואָס דער מאָראַליסט הייסט טון זיין ווילען און אַרומשוועבען אין דער לופט, אָהן פלייש און ביינער, און רעדען וועגען השכלה, חכמה, אידישקייט, יהדות און עהרליכקייט... פאַר דאָס אָבער שטאַרקער אין די נעבען־פּער־זאָנען, אין די ביי־מענשען, פון וועלכע דער מאָראַליסט לאָזט גאַנץ אָפט אַראָפּ זיין אויג, פאַרגעסט אָן זיי, און לאָזט זיי בליהען און וואַקסען ביז צום פיינסטען אַרטיזם. — זאָגאָר אין „שוואַרצען יונגערמאַנטשיק“ טרעפט איהר די קהל'שע מומע, אַ קאַבאַליסט, שמעיה דעם בטלן, פּיסקאַלניק דעם מלמד... די אַלטע דינסט אין

ערשטען שטראַל פון טאָג, און אויך נישט קיין פּאַפּוגאַי פון פרעמ־דע, נישט איבער־געלעבטע ווערטער...

אַז עהרליכע, געטרייע שוואַלב איז ער. אַן עהרליך־געטרייע שוואַלב, וואָס איז גרייט יעדע סעקונדע זיך אויסצוריי־סען ביז דער לעצטער פעדער אויף דער ברוסט, אונטערצובעטען דעם יונגען געשלעכט, עס זאָל איהם וואַרעם זיין אין נעסט... וואָס איז געפּאַסט יעדע רגע, אויפצורייסען זיך די ברוסט, און אָנקאָר־מענען דאָס יונגוואַרג מיט'ן אייגענעם וואַרעמען בלוט...

נישט קיין זון, נישט קיין לבנה, נישט קיין שטערן, נאָר אַן אמת־כשר נשמה־לעמפּעל, וואָס האָט זיך אריינגעשטעלט אין פאַרפינסטערטען ארון קודש, פון וועלכען מען האָט שוין די ספרים ארויסגענומען, און עס איז נישט מעהר געבליבען דערינען, ווי דאָס קדוש־ און הבדלה־פלעשעל... אַן אמת־כשר נשמה־ליכט, מיט וועל־כען ער איז אראָפּגעגאַנגען אין טיפסטען תהום אריין, וואו דער ז אַ מ ע ן פון נייעם לעבען האָט געפוילט. און האָט עס גע־וועקט צום אויפלעבען, צום בליהען און ארויסבליהען איבער'ן תהו ובהו...

איבער דער צייט פון פינף־און־צוואַנציגיעהריגער ליטעראַרי־שער ארבייט, האָט דינענזאָן דעם אידישען לעזער נישט פיעל נעמען געגעבען: „דער שוואַרצער יונגערמאַנטשיק“, „אַ שטיין אויפ'ן וועג“, „הערשעלע“ און „יוסעלע“ און אַ פּאָר קליינינקייטען. אָבער דאָס, וואָס ער האָט געגעבען, האָט דאָס פאָלק גענומען און געלע־זען, און איבער און איבערגעלעזען. עס האָט געפיהלט, אַז דאָס איז זיין, „אַ פלייש פון זיין פלייש, אַ ביין פון זיינע ביינער.“ און עס איז אין פאָלק, ווי זאַלץ אין וואַסער, צוגאַנגען. עס איז אין זיין בלוט אריין. קרעפּטיגערס וואָלט נאָך זיין מאָגען נישט פאַר־דייעט. גרעסערס — זיין מויל נישט פאַרנומען. און קיין טראַ־געדיע האָט נאָך אַזוי פיעל טרערען נישט אויסגעפּרעסט, אַזוי פיעל הערצער נישט צוריסען און פאַרציטערט געמאַכט, ווי דאָס אָרעמע, דערשלאָגענע „יוסעלע“, וואָס רופט זיך אליין „גנב“; און עס האָט נאָך קיינמאָל נישט אויפגעפלאַמט אַזאַ גערעכטער האָס קעגען אל־דאָס־בייז און שלעכטס, ווי קעגען „שוואַרצען יונגער־מאַנטשיק“, וואָס האָט מיט זיינע אינטריגען אומגעבראַכט אַ פאַ־מיליע פון אומשולדיגע נפשות. און ביז'ן היינטיגען טאָג, קען זיך

בען זיך געקאנט אפטיילען די וואסערען אויף אויבען און אונטען; ווי עס איז — אויסגעשטערענט ווערען א הימעל אין דער הויך, און פרוכטבאר ווערען א ערד אין דער נידער... ווייל דאס „יונגוואַרג“ — דער נאמען פון דער ניי־אויפשטעהענדיגער וועלט — האט נאך אפהענדיג און פארמאטערט געפיילט און איז איינ־פאך פארגאנגען אין פאנאטיש־אונטערדריקענדער פינסטערניש, — האט געמוזט פריהער עמיץ קומען און זאגען: „יהי אור“! — ווארפען א ליכטיג־ווארעמען שטראל איבער'ן „חושך על פני תהום“. פריהער — ליכט, דערנאך ערשט וועט מען זעהן, וואס צו טון...

און אפשר שטעקט דער פעהלער נאך אין דער שפראך. אויב די שפראך — און אין דעם האט אין אנהויב פון דינעזאן'ס ארויסטרעטען קיינער נישט געצווייפעלט, — אויב די שפראך איז פאר זיך אליין קיין צוועק נישט, ווייל זי האט קיין צוקונפט נישט — מוז אויך איהר ליטעראטור עקזיסטירען נישט פאר זיך אליין, נאר עמיצען אדער עפעס צו דינען... עמיצען אדער עפעס צוליעב.

ווי עס איז, דעם „יהי אור“ האט דינעזאן געזאגט.

אויב איהר ווילט, איז דינעזאן קיין זון נישט, קיין לבנה און קיין שטערן נישט. די דארפען פיליכט ערשט קומען. ער איז אבער אויך נישט קיין פאלש פלעמעל, וואס הויבט זיך און ציטערט איבער דער בלאטע, ארויפצופיהרען דעם וואנדערער פון וועג... אויך נישט קיין נידריג־פליהענדער ג ל י ה ־ ו ו א ר ע ם! ווי אויך קיין פונק, צווישען די לויזע פונקען, וואס הויבען זיך, און פליהען מכלומר'שט, איבער א שמידערייַ, און גיבען אמאל א ליעבע סעקונדע דעם אויג, אבער קיין מאל גאר נישט דעם הארץ. און אויך נישט איינער פון די פונקען, וואס די ווייטער־לויפענדיגע לעבענסלאקאמאטיוו ווארפט הינטער זיך... און קימערט זיך נישט, נישט אום זיי, נישט אום זייער באנעגעניש...

אויב איהר ווילט, איז דינעזאן קיין אדלער נישט. ער פליהט נישט אזוי הויך, ער האט נישט אזוינע שטארקע פליגעל און אויך קיין שארף אדלער־אויג, ארומצונעמען ווייטערע האריזאנטען... ער איז אבער אויך קיין נאכט־פויגעל נישט, וואס אנטלויפט פאר'ן

יעקב דינעזאָן.

יעקב דינעזאָן איז מעהר מאָראַליסט — זיטען־לעהרער, אַלס קינסטלער. וועניגסטענס האָט זיך דער קינסטלער אין איהם אָני־דערגעלאָזט אויף די קני פאַר'ן ליבעראַלען זיטען־לעהרער, און האָט זיך איהם אונטערגעוואָרפען, אונטערגעגעבען, דאַכט זיך — אויף לעבענס לאַנג!

פריהער — הייסט עס — זיי ליבעראַל, גוט און עהרליך. דערנאָך ערשט — שעהן!

דאָס בילד, די סצענע, דאָס שטיק אַפּגעמאָלט לעבען איז נישט קיין צוועק פאַר זיך אַליין. — דאָס לעבען האָט אפשר פאַר זיך אַליין קיין תכלית נישט! — דער קינסטלער מוז דעריבער לכל הפחות באַווייזען — אַז איין מענש דעם צווייטען דאַרף ליעב האָבען; אַז איין געשלעכט דאַרף דאָס צווייטע נישט אונטער־דריקען; אַז פאַלשקייט, אינטריגען, פאַנאַטיזם א. ד. ג. שלעכטע מדות פיהרען נישט צו קיין גוטס; אַז „אידישקייט" איז נישט דער אַבערגלויבען אין צדיקים און זייערע נסים... וכדומה.

צי פאַרקלענערט דאָס דינעזאָן'ס ווערט?

געווים נישט. מען דאַרף נאָר קענען וואַרפען אַ ריק־בליק אויפ'ן אידישען לעבען פון פאַר גאָר דער לעצטער צייט... מען דאַרף זיך נאָר דערמאָנען און זיך גוט פאָרשטעלען: דלפנ'קע, קבצנ'סק, זיבען־בלאָטיוועקע, ציאַכנאָווקע, און דעם גאַנצען תהו ובהו פון אַלטע אידישע „שטעדט און שטעדטלעך."

איידער עס האָט פון דעם „תהו ובהו" זיך געקענט אַרויס־אַרבייטען אַ וועלט, אַ מעהר אָדער ווינציגער אָרגאַניזירטע, נאָר מיט אַלערליי פאַרשידענע נאַציאָנאַלע, קלאַסען־און מענשליכע אינטערעסען, אָדער פאָרשטעלונגען פון אַזעלכע; איידער עס האָט־

דאָס זענען די מנחם־מענדעלס, שלום עליכם׳ס פיגורען, מיט וועלכע ער שפּילט, און איהר — לאַכט, און מיר — לאַכען...

איז דאָך צווישען הוילע שאָד־פיגורען מיט בלייערלעך אין שלום עליכם׳ס מנחם־מענדעל אַן אונטערשיד פאַראַן. די שאָד־פיגורען, הילצערנע פיגורען, זענען נאָר קאָמיש; די לעבעדיגע מנחם־מענדעלס, דערהויפּט — אַ טביה דער מילכיגער — זענען לעכערליך, אָבער דערצו טראַגיש.

זאָל זיין טראַגי־קאָמיש.

זיי לעבען דאָך, זיי ליידען.

לאַכט איהר דעריבער ביי שלום עליכם׳ס ווערק, און, אפשר פון אייך אליין אומבאמערקט, פאַרדרעהט זיך אייך אַ טרער אין אויג, אַ שטילע טרער.

תפוצות ישראל לאַכט; זאַמעלט דאָס געלעכטער, וועט איהר האָבען קאַסקאַדען־געלעכטער.

זאַמעלט די שטיל־פאַרדרעהטע טרערען, וועט איהר האָבען אַ קרישטאַלענעם טרערען־טייך...

פאַרטייטשט איך גוט שלום עליכם׳ן?

אַז זיינע ווערק — בין איך זיכער; וואָס איהם אליין אָנבאַ־לאַנגט — נישט שטענדיג וויים דער אַרבייטער פון טייל, דעם פּלאַן פון גאַנצען...

איך וואָלט געקאָנט מיין אויסטייטש באַגרינדען, איז אָבער ווייניג, וואָס שלום עליכם האָט צו אונז געקאָנט קומען נאָך זעקס יאָהר קראַנקהייט — מיר ווילען, אַז ער זאָל אונז לאַנג, לאַנג גע־זונט זיין, לאַנג לעבען און אונזער שימעל קראַצען... דערצו איז די לופט אין אונזערע הייזער, אויף אונזערע פאַרזאַמלונגען נישט גינס־טיג... האָב איך אַ געדאַנק געוואָרפען, און איהר, אויב איהר ווילט, אַנטוויקעלט איהם אייך, לעזט נאָכאַמאָל שלום עליכם׳ן, קאָנטראָ־לירט מיין געדאַנק און פּרואווט אויס מיין גערעכטיגקייט... איך האַק אָפּ און רוף, און בעט אייך מיטרופען:

געזונט זאָל זיין שלום עליכם!

איין מענש, און די עטליכע פּאָר הענט פון איין הויז, און אויך דעם ווייסן און פאַרשטאַנד פון איין קאָפּ און פון עטליכע קעפּ. ווערט איין זאַך אויף טויזענטער פּאָר הענט צוטיילט, אויף הונדערטער פּלעצער געאַרבייט, ווערט זי איבער הענט און פּלעצער צו־שפּרייט.

די סאָציאַלע אַרבייט ווערט נאָך פאַרטיילט צווישן צייטן, דורות — געשלעכטער גאַנצע זענען איהרע אַרבייטער.

די קולטור — אַן אַלטע געביידע, האַלט שטענדיג אין איבער־געבויט ווערן... קראַצט איינער, און אַפּט אַ געשלעכט, דעם שי־מעל פון מויערן און ווענט, באַזייטיגט איינער דאָס פוילע, דאָס קראַנקע. אַ צווייטער — גאַנץ אַפּט אַ דור — קנעט ליים, נאָך איהם אַ צווייט געשלעכט ברענט ציגעל... קומען נאָך צייטן, ווען עס ווערט געבוים.

דער אַפּלאַכער שפּילט זיין גרויסע סאָציאַלע ראָליע — ער איז דער שימעל אָפּקראַצער. נאָכ'ן אָפּגעקראַצטען שימעל זעהט זיך ערשט דאָס פוילע, דאָס קראַנקע אַרוים — ווילען זיך שוין באַוויי־זען הענט צו באַזייטיגען, און דערנאָך הענט צו פאַרבויען.

אַן אַפּלאַכער איז שלום עליכם.

לאַכט ער אוים דאָס גוטע? דאָס געזונטע? דאָס שטאַרקע אין אונז און ביי אונז?

ער לאַכט אויס די לופט־שלינגענדע נע־ונד'ניקעס אין תהו ובהו.

זיי ווערען דורך איהם אַנטפּלעקט. אַנטפּלעקטע מוזען זיי געהן... אוועקגעהן...

קענט איהר שאַך־שפּיל? קענט איהר די פיגורען אויפ'ן שאַך־ברעט? זיי שטעהען, זיי געהען, (נאַטירליך, פון שפּילער געפיהרט), זיי פאַלען אַמאָל אַבער אויך, פון שפּילער־האַנט, פון שפּילער־טיש, פאַרקייקלען זיך ערגעץ, און געה זוך זיי.

זענען פאַראַן הוילע פיגורען מיט אַ בלייערל, אַ געוויכט אינע־ווענינג, זיי שטעהען שלעכט, וואַקלען זיך אין גאַנג, קאָנען אַבער קיינמאָל נישט פאַלען, אוועקקייקלען זיך און ערגעץ ליגען בלייבען; קאָנען קיינמאָל צו זייער רוה נישט קומען... דאָס בלייערל שטעלט זיי אויף. שטעהען זיי, געהען זיי וואַקלענדיג, פאַלען און שפּרינגען אויף און וואַקלען זיך ווייטער...

מיט אויגען — פארבינגערע שטראלען איינצוזאפען, מיט די אויערען — קלינגענדיגערע טענער צו פארנעמען, מענשען אפהענדיגע, פאר־ווארפענע — געפינען זייער טרייסט אין אוועק מאכען דאס לעבען מיט דער האנט אינ׳ם ביטול... אינ׳ם ביטערליכען אויסלאכען — דאס איז דאך ערשט רעכט שלום עליכם! ער שטעלט דאך אלץ אויפ׳ן קאפ, יעדע האר פון וואנס לאכט, יעדע באוועגונג, וואס ער מאלט אזוי נאריש־לעכערליך.

נישט צופרידען מיט שלום עליכם׳ן קאנען נאר זיין די ראדי־קאלע כלל־טוער... און דוקא די נישט זעהר קלוגע, די גאנץ קורצ־זיכטיגע...

— אז אפלאכער! — זאגען זיי אויף שלום עליכם, — וואס גיט ער? — פרעגען זיי — צו וואס רופט ער?

דאס זענען די, וואס מיינען, אז זיי טוען און אז זייער טון, ווי יעדעס מענשליך טון, איז א גאנץ אפגעשלאסענע ארבייט. דאס לעבען איז א שטיק ליים, זיי — די טעפער, און כחומר ביד היוצר. ווילט איהר — סקולפטארען, מאכען א קונסטווערק...

שלום עליכם טוט נישט, רופט נישט צו טון, ער לאכט... און זיי, זיי האבען נישט קיין צייט צו לאכען — אייביג פארנומענע הענט; יעדע סעקונדע האט איהר ארבייט!

דער עטוואס ווייטזיכטיגערער סאציאלער מענש וועט עס נישט זאגען, ער ווייס „לא עליך המלאכה לגמור״; נישט איין מענש און נישט אפילו איין געשלעכט הויבט אן און ענדיגט אן ארבייט, נישט ער איז מחויב, נישט ער קאן עס טון.

אין אלט־פויערישען הויז פלעגט געטאן ווערען אלץ, אנגעהוי־בען און אלץ פארפערטיגט. דער פויער האט געאקערט, געבראניעט, געזייהט, געשניטען, אראפגענומען פון פעלד, דורכגעארבייט מיט׳ן צעפ, געמאלען צווישען שטיינער, געבאקען און אויך געגעסען... די פויערטע האט פלאקס פארזייהט, פלאקס געשניטען, אין וואסער געווייקט, אויסגעקלאפט, פעדים געצווינגען, אויף העמדער און לײלי־כער און קליידער־שטאף געוועבט און אויפגענעהט, און דאס הויז האט די אויסארבייטונג געטראגען. און דער, וואס האט דעם בוים אין וואלד אויסגעהאקט, האט איהם אפגעשיילט, צוזעגט, צושני־טען, א הויז געבויט און אליין אין הויז געוואוינט. וואקסט די קולטור, שטייגט די ארבייט, שטייגט זי איבער די פאר הענט פון

שלום עליכם.*)

שלום עליכם איז דער פאפולערסטער פון אלע אונזערע שריי־בער און דיכטער; ער איז דער מייסטער פון לאכען, און די גרויסע מעהרהייט — זיינע אנהענגער; ווער עס קען לעזען, מיט גאנץ קליינע אויסנאמען — זיין לעזער, און ווער אויערען האט, אז ער אליין לעזט — זיין צוהערער, פולע הייזער: באלד דעם ערשטען טאג, נאכ׳ן ערשטען אנאנס — אויספארקויפטע בילעטען.

ווער איז פון שלום עליכם׳ן נישט צופרידען?

דער אסימילירטער איד, וואס לעכצט נאך א אידיש ווערטעל, נאך א פיין־געשפיצטען אידישען וויץ, נאך א אידישען ביטול־ווארט — געפינט עס ביי שלום עליכם׳ן.

דער בעל־הבית שמעלצט זיך אין שלום עליכם׳ס ווערק, ווי א קניידעל אין פוטער. אן ענטוזיאסטישע אויפנאמע האט נאך פריי־הער שלום עליכם געהאט אין בעל־הבת׳ישען „חובבי שפת עבר.“ ביים לאכען פארדייהט זיך דאס עסען זעהר גוט, דער מאגען אר־בייט פיין.

און נידעריגער געמומען, ווער נאר ברויט האט, א טרוקען עסען, אהן פאר,־ ביי־ און נאך־געשמאק, און — אזא לעבען, באַ־קומט ביי שלום עליכם׳ן דאס, וואס איהם פעהלט, דעם צושמאק, און ער שמייכעלט ליעבליך איבער זיין ווערק און איז איהם דאנק־באר.

נאך נידעריגער — דאס פארטרויערטע, פארשאטענע באַ־דערפטיגע שטיק לעבען, אהן א שטראל פון פרייד, אהן דער האפנונג פרייער אמאל צו אטעמען, א העכערען, גליקליכערען לאך צו טון,

---

*) א רעדע געהאלטען דעם ערשטען טאג פסח, 1913.

ווידועל־אידישען סטיל. אזוי רעדט מענדעלע אויפ׳ן לשון פון זיין פאלק... און רעדט ער העברעאיש, ווי ער מיינט — צוליעב דער אייביגקייט, אז ווערכער ער וויל און האט דאס רעכט צו קלא־מערען, שרייבט ער אידיש־העברעאיש. אזוי וואלט דאס פאלק גע־רעדט, ווען עס וואלט גערעדט העברעאיש...

און ער איז דער ערשטער, וואס האט מיט אפענע, אידישע און מיט פרעמדע ברילען נישט פארשטעלטע אויגען אויפ׳ן אידי־שען לעבען געקוקט; אידיש־איינגענארטיג עס געצייכענט, די פאר־ביגע שטעלען געמאלט, אהן פרינציפען־ און וואלקען־ און נעבעל־רייטעריי, דאס ארעמע אידישע לעבען — די ווירקליכקייט...

און ער איז געווען דער ערשטער, וואס האט דערזעהן, און צו זיין דור משכילים און קולטור־טרעגער געזאגט: „פון רעפארמען רעדט איהר, פון השכלה, — דאס פאלק דארף ברויט", און דער ערשטער, וואס האט דערזעהן דעם קהל׳שען בעל־טובה אין זיין ווירקליכער געשטאלט און דעם אינטעליגענט פון זיין דור, בשעת ער כאפט זיך ארויף רייטען אויף דער קליאטשע...

און נאך אין פיעל, פיעל זאכען איז מענדעלע נישט נאר דער עלטסטער צווישען די לעבעדיגע, נאר אויך, און דער עיקר — דער ערשטער, דער ערפינדער, דער באשאפער.

זאל ער עס אונז נאך בלייבען אויף לאנגע, לאנגע יאהרען!—

.1910

מענדעלע.

די צייטען פון „איינציגען אין ווערקשטעל“ זענען פארביי. די ליטעראטור האט זיך דיפערענצירט. ארטיקלען, קריטיקען, עריננע־רונגען א. ד. ג. וועלען שרייבען אנדערע; איך וויל מענדעלע׳ן עה־רען. און דאס טוען אלע. דאס האט שוין דאס פאלק אין דער גרויסער מאסע לאנג געטאן. דאס פאלק האט אנערקענט זיין ארבייט. און רופט איהם אויף זיין ארבייט. נישט שלום יעקב אבראמאָוויטש, דאס איז א פריוואט־נאמען, א נאמען פאר א ווייב און קינד און פאר׳ן מעטריקול־שרייבער און פאספארטען־געבער; דאס פאלק רופט איהם „מענדעלע מוכר ספרים“, מאהבת הקצור — „מענ־דעלע“, אויפ׳ן נאמען פון זיין בעסטער קרעאציע.

און מענדעלע איז ווערט דעם כבוד.

ער איז נישט נאר דער עלטסטער צווישען די לעבעדיגע שרייבער, ער איז אויך, און דער עיקר — דער ערשטער. בויט זיך א ליטעראטור, האט ער עס דעם עקשטיין געלעגט: ער איז דער ערש־טער. וואס האט, נאך א קורצער צייט פון זייטיגע פראבען, אנגע־הויבען שרייבען לשמה, ריינע קולטור־ווערטען צו באשאפען...

און ער איז דער ערשטער, וואס האט נישט באטראכט זיין ארבייט אלס א בריק (אום מעגליכסט מיט זיין לשון צו רעדען) „אריבערצופיהרען די קליאטשע, זי זאל זיך פאשען אין אן אנדער פעלד.“

ער איז דער ערשטער, וואס האט געהאט ליעבע און אכטונג צו זיין קינסטלערישען אינסטרומענט — צום אידישען ווארט, און האט עס געהאלטען און דערצויגען ריין; נישט גערמאניזירט, נישט רוסיפיצירט, נישט אפילו אייראפעאיזירט. און ער איז דעריבער דער ערשטער, וואס האט א אידישען סטיל באשאפען, זיין אינדי־

טירען קענען נישט־דולדען, קעגען פאנאטיזם, מיר טארען נישט אליין בלייבען אומדולדזאם און פאנאטיש, א נישט, וואס פאר א ווערט האט אונזער פראטעסט? מיר שרייען אויף נעצענדינער, מיר ליידען פאר דער איינהייט גאטעס, מיר לאזען זיך ברענען און בראטען, און קוועטשען דריי טויזענט יאהר דעם אחד, און —

זוי קומט צו דיר, איד, א געדאנק א וויסטער,
אז גאט דארף האבען צו זיך א מיניסטער?
פון וואנען נעמסט דו מלאכים? —
זיי זענען אפגעטער,
דאס האסט דו גענאשט פון עשו, דיין פעטער!

אונטער'ן ווארט בילדונג פארשטעהט ער נישט די פארם, נישט דעם „אויבערמאנטעל“, ער מיינט אמת'ע מענשען־בילדונג, וועלכע:

...רייניגט דאס הארץ גאנץ גוט
פון שלעכטע מדות, פון אומריינעם בלוט,
עס מאכט א גוט קינד צו פאטער און מוטער,
עס מאכט צו מענשען א מענש א גוטער!

אויך ענדערט זי דעם פארקער מיט גאט:

צי ביסט דו משוגע, וואס ליגט איז דיין מוח?
וואס שרייסט דו צו גאט, וואס רייסט דו מיט כח?
דער גאט דער גרויסער ער איז דאך נישט טויב,
פון דעם קלענסטען ווערעמעל הערט ער זיין לויב...

עהרליך און פיין און געבילדעט איז מיכל גארדאנ'ס מוזע. זי איז נישט פארקאסעט, נישט פארפעפערט, האט נישט קיין „פאר־סאליעטען פערעדניק“...

איהם געראט נישט אפילו קיין ראמאנטיש ליעד (די שטיפ־מוטער), זי איז די עכט אידישע מוזע...

מיכל גארדאן איז געשטארבען!

.1890

אליין, נאר ליידער נאך עפעס, ער געהט אפילו אמאל אהן א היטעל.
ער פארגעסט אז לאנג „והוא רחום“, קורץ און גוט —

— — — א חרפה אין א זייט,
מען זאגט, אז ער איז — געווארען פארשייט!

דאס גאנצע אומגליק איז נאך דאס, וואס ער קאן לערנען.
וואלט ער א גראבער יונג געוועזען, וואלט ער גלאט געזינדיגט,
וואלט ער נאך א תקוה, א תקומה געהאט, מאלע א מענש זינדיגט,
מען טוט אן עבירה, נאר מען טוט אויך תשובה; ער קאן אבער
לערנען.

ער זאגט: מע מעג, אט־דאס איז די צרה —
וואס ער האט געלערענט א שטיקעל גמרא,
אלץ, וואס ער טוט, זאגט ער, מע מעג,
אזוי געהט ער אראפ פון אידישען וועג.

און ווי געטריי א אידיש ווייב איז, ווי ווייט זי גלויבט אין
זווג, כאטש פערזענליך האט זי צו איהר מאן גאר און גארנישט—
בעט זי א גט.

זאגט דארטען מיין מאן, אז איך, זיין ווייב, בעט
ער זאל מיר דורך אייך באלד שיקען א גט!

חסידים און חסידות און גוטע אידען לאזט ער פון מויל נישט
ארויס, ער קאן זיי נישט מוחל זיין זייער עזות, זייער אומריינקייט,
זייערע מדות רעות, זייערע פאלשע מופתים, נארישע מנהגים.

ער וויל בילדונג!

די זון איז שוין לאנג ארוים אויף דער וועלט,
זי האט אלע מענשען אויף די פיס געשטעלט,
נאר דו אליין ליגסט געקארטשעט, געבויגען,
און האלטסט נאך פעסט פארמאכט דיינע אויגען.

איהר מעגט האבען א טענה, אז די זון שטעלט נישט אויף די
פיס, אז אויב זי איז אמאל אויפגעגאנגען, איז זי שוין איצטער
ווייטער פארדעקט מיט שווערע פינסטערע וואלקען—נאר צי שיינט
די זון דער מענשהייט, צי ניין, צי געהט אייראפא צוריק, צי פאר־
ווערטס... מיר, מיר דארפען בילדונג! מיר, וואס ליידען שוין טוי־
זענטער יארען דורך דער וועלטס דומהייט, מיר, וואס פראטעס־

דער אבערגלויבען איז דער ציל פון זיינע וויצען, און די וויד צען זענען נייצניג פראצענט פון זיינע ליעדער.

אינ׳ם ליעד „די בארד״ וויינט א אידיש פרום ווייבעל נאך דעם מאנס בארד, עליה השלום! עס דאכט זיך איהר, אז נאך אזא חטא דארף די וועלט אונטערגעהן, זי וויל נישט א מאן אהן א בארד, זי וויל זי צוריק, זי טופעט מיט׳ן פוס: די בארד זאל ווערען צוריק!

די בארד זאל מיר ווערען, ס׳געהט אונטער די וועלט,
די בארד זאל מיר ווערען, א האר נישט געפעהלט.
די בארד זאל מיר ווערען, ווי געוועזען גרויס!
די בארד זאל מיר ווערען, איך האלט עס נישט אויס!

זי האט געהאט א פארגעפיהל, אז עס וועט זי אן אומגליק טרעפען: זי האט שוין לאנג א חשד אויפ׳ן מאן, אז ער איז פון „יענע לייט״, און עס האט זיך איהר פריהער גע׳חלומ׳ט זיין בארד און לעבען איהר דער שטן המשחית — א שער!

ווי לאנג זענען דען די צייטען, אז אלע האבען געמיינט, אז דער איד שטעקט נאר אין דער בארד! די בארד איז היילג! נעגעל באהאלט מען, אדער מען פארברענט, א האר פון א אידישער בארד, געהט העכער, זי לעגט מען אריין אין א הייליגען ספר אריין!

אונזער פרומע אידענע וויל זיך מיט דער בארד באגעהן אזוי, ווי מיט הייליגע שמות, אזוי ווי מיט א צאפ — א בכור — א נפטר! זי וויל געהן אויפ׳ן הייליגען ארט, אויסגראבען א גריבעל און באהאלטען די בארד!

„געוואלד, — בערדעלע״, בעט זי זיך גאנץ ערנסט, „האב נישט פאראיבעל!״

ווי טראגיש־קאמיש איז דער אידישער פעטישיזם!

אינ׳ם ליעד „דער גט״ טרעט די אומגליקליכע פרוי נאך מעהר בולט ארויס. איהר מאן מוז אוועק קיין פאלטאווע, נישט חלילה זי אן עגונה צו לאזען, נאר פארקערט, עס זעהט אויס, ער איז גע־פאהרען פרנסה זוכען, ער פארגעסט נישט זיין ווייב; וואס קומט אבער ארויס, אז זי, זי איז דערפון נישט צופרידען! מעשים רעים טוט ער דארט, דער מאן, אז די בארד געשוירען, פארשטעהט איהר

מיכל גארדאנ׳ס ליעדער זענען די ערשטע וועקער צו בילדונג געוועזען. זיין אידעע איז אמבעסטען אויסגעדריקט אינ׳ם ליעד:

„שטעה אויף מיין פאלק, געננג דיר צו שלאפען,
שטעה אויף און מאך שוין דיינע אויגען אפען,
וואס איז אויף דיר אליין אזוי א גרויס פלאג,
וואס דו אליין שלאפסט ביז האלבען טאג... וכו׳"

וועלכעס מען האט דערנאכדעם איבערגעניצעוועט און אויף פארשידענע אופנים פארדארבען.

וואס האט מיכל גארדאן, ז״ל, געוואלט מיט זיינע ליעדער?

ער איז געוועזען אן אמת׳ער איד, ער באזינגט גאנץ היים און אנטציקט זיך מיט׳ן אידישען הערואיזם, וואס טראגט זיין הייליגע תורה איבער ימים, ארוים פון שרפות:

„נישט דא א שטיקעל ערד מיט מענשען באזעצט,
וואס איז נישט געוועזען מיט מיין בלוט באנעצט,
וואס איטליכער בוים, וואס איטליכער שטיין
האט דארט נישט געהערט מיין ביטער געוויין.
— — — — — — — — — — — — — — —
„מען האט מיך געטראטען, געבויגען, געבראכען,
געהאנגען, געטרענקט, געווארגען, געשטאכען,
מען האט מיך פיעל מאל אויפ׳ן ראד געצויגען,
מיין ווייב און מיין קינד פאר מיר אין די אויגען...

באוויינט ער די אידישע צרות, דאך!
דאך האלט ער זיך זיינס:

דורך וואסער און פייער געה איך מיר איבער,
דורך טויזענטער שפיזען, גרויס ווי א גבור,
איך טראג מיר מיין פאהן אהן פחד, אהן מורא,
אין הארץ מיין אמונה, אויפ׳ן פלייצע—מיין תורה!"

און דאך, פארשטעהט ה׳ מיכל גארדאן, איז פון דאנען נישט געדרונגען, אז אידען דארפען זיין אומגעבילדעט, אומריין און אבער־גלויביש.

מיכל גאָרדאָן.

אינ'ם „הויז־פריינד" 1888 האָט אונזער מיטרעדאַקטאָר פאָל־
גענדעס איבער מיכל גאָרדאָן געשריבען:

„נאָך איידער די וועלט האָט גאָלדפאַדען'ס ליעדער געקענט,
זענען שוין באַקאַנט און מיט ליעבע אָנגענומען געוואָרען די ליעדער
פון אונזער עלטסטען פאָלקס־דיכטער ה' מיכל גאָרדאָן. און ווער
געדענקט זיי נישט עד היום, כאָטש זיי לעבען שוין פיערציג
יאָהר! ווער קען נישט דעם „איד אין גלות", ווער האָט עס נישט
געזונגען, על כל פנים נישט געהערט זינגען!"

דער ה' דינעזאָן האָט באַזוכט דעם געלעהרטען פּרעדיגער,
דעם בּאַריהמטען אברהם גייגער, וועלכער האָט איהם געפרעגט איבער
דעם געקאַנטען געדיכט. ה' דינעזאָן האָט עס איהם פאַרגעזונגען
און אויפגעשריבען. הער גייגער איז אַנטציקט געוואָרען איבער דער
סטראָפע:

„זיי זאָגען, זיי וועלען איהם לעשען דאָס פייער וכו'"

„דיזע סטראָפע,—האָט זיך אָנגערופען גייגער,—דאַרף יעדער
איד אין זינען האָבען בשעת ער זאָגט שמע ישראל." גייגער אַלס
דייטש און רעפאָרמאַטאָר איז קיין גוטער פריינד (באַמערקט ה'
דינעזאָן דאָרט) דעם זשאַרגאָן נישט געוועזען, נאָר „דער איד אין
גלות" מאַכט אויך שונאים פאַר גוטע פריינד.

מיכל גאָרדאָן איז ווייניג באַקאַנט געוועזען אין דער ליטעראַטור,
ווייל אונזערע העברעאישע, פּוילישע און רוסישע שריפטשטעלער
מאַכען שטענדיג א שווייג איבער טון און ווירקען פון זשאַרגאָן,
פאַר דאָס אָבער האָט יעדעס אידישע האַרץ, נישט וויסענדיג זיין
נאָמען, זיינע ליעדער געקענט!

צווייטע אפטיילונג

און דאך ווילט איהר געלע און גרינע מתים זעהען? פארמאכט די לאדען בייטאג, לעשט אויס ליכט און לאמפען ביינאכט, און שלאגט מיט א ריטעל אין א טעלער מאגנעזיע! — אדער, וואס אין ווארשוי איז לייכטער צו באקומען — רופט צוזאמען עטליכע ליטעראטען און לייענט זיי פאר א שטיקעל „געלע פרעסע“ — — —

צי האבען מיר קיין פובליקום, צי קיין מענשליך פנים נישט?

אין זיין ווערק פון צווישען די שורות, פון צווישען די אותיות! ווי ער זאָל זיך נישט פארשטעקען, ווענען און וואס ער זאָל נישט הייסען רעדען, וואס ער זאָל נישט ווענען לעגען אין מויל אריין,— ער רעדט עס, ז י י ן הארץ זאָגט עס! און א ווארט — א מאַן! א מאַן — א ווארט! און דער פאשקוויל, אויב ער איז אן אמת'ער, איז נישט מעהר, ווי א שליסעל צו דער רעטעניש פון ווערק! מעהר און ניצליכער אָבער איז דער פאלשער פאשקוויל! דער, ווי געזאָגט, וועט ברענגען דעם לעזער דערצו, ער זאָל זיך אויסלערנען שאצען, א מבין ווערען, דערקענען דעם אונטערשיד פון א לייב אין וואלד און א לייב אויף גאָלדפאדען'ס סצענע, אין בר־כוכבא; פון אַן אָדלער אונטער'ן הימעל, אַן אָדלער אויף דער מטבע, א געמאָלטען אויפ'ן „מזבח" און א פאפירענעם אויפ'ן טיש!...

ר' נחמן'קע זאָגט: די וועלט איז באשאפען געווארען נאָר צוליעב דעם ווילען, און דער ווילען — צוליעב דער ברירה! אויסקלייבען, וועהלען דארף א מענש!

און אצינד געהט ערשט דאס געריכטע:

אויב די שרייבער האָבען זיך דיפערענצירט, מוז זיך אויך דיפערענצירען דאס „פובליקום". שוין צייט, עס זאָל אויפהערען צו עקזיסטירען דער „הויפען"—לעזער! די „מאסע"! די מענגע „צייטונג־ און בראשורען־שלינגער" (ביכער זענען אויס דער מאָדע ארויס), וואס האָבען קיין פיזאָנאָמיע — קיין פּרצוף־פּנים נישט,— עפּעס א שטיק ג א ל א ר ע ט ע! יעדע א ר ט שרייבען, יעדער שרייבער אפילו מוז האָבען זיין פובליקום. „נ. פ." — אויך!

און אויף זיין איינען פובליקום געשטיצט, וועט דער שרייבער בלייבען מענש!

ער דארף אפילו נישט זיין פון קריסטאל, עס זאָל איהם די געווארפענע בלאָטע אפילו פייכט נישט מאכען... נענוג, ער וועט האָבען א מענשליך פנים, — מיט איין ווארט: א פנים! וועל'ן וועניגסטענס זיינע מענשען וויסען, אז אויפ'ן פנים וואקסט קיין בלאָטע נישט, אז דאס איז דורכגעפאָהרען א גביר פון דער „געלע פרעסע" און האָט עס מיט בלאָטע באשפריצט! און דער עולם זיינער וועט לויפען, ד ע ר —מיט וואסער, י ע נ ע ר — מיט א האנטוך — און שטיל, גאָר אָהן פראָטעסטען...

דאכט זיך, אזוי איינפאך!

פּובליקום אויסלערנען: שאַצען! יעדען געבען זיין אָרט, זעלטען שענקען צוטרויען, זעלטען געבען קרעדיט, און צו דעם הויכען שטאַפּעל וועט דאָס פּובליקום קומען נאָר א דאַנק דער גרעסער פּרעסע! דאָס קינד מוז פאַלען, עס זאָל זיך אויסלערנען געהן!

און דעריבער נאָך אַמאָל: לעבען זאָל די גרעסע פּרעסע!

זאָל זי זיך גראַבלען אין מיסט — אין פּריוואַט־לעבען, מיין איך, עס שאַדט נישט! דאַגעגען קאָן זיין נאָר די אַלטע בעל־בת׳ישע מאָראַל פון קלאָפּ־שלעסער און פאַרהאַנגענע פענסטער. די מאָראַל אין זיידענע, אָבער אין פאַר׳דאָס׳טע (זייט מיר מוחל) אונטער־רעק... די עטיק, וואָס איז געווען נאָר א שוץ־מאַרקע פאַר חניפה, צביעות, שעהנהייליגקייט און כל־דאָס־בייז... נאָר די אַלטע גבאי׳טע מיט די יונגע חטאים האָט געמאַכט אַן אונטערשיד פון „רשות הרבים", „בפהרסיא" און „אונטער פיער אויגען", „בחדרי חדרים"!

וואָס הייסט פּריוואַט־לעבען? פּריוואַט לעבט א מענש אין א מדבר, פּריוואַט לעבט א פּרוש אין וואַלד, אפשר נאָך א פאַרצייטיגער בטלן הינטער׳ן בית־המדרש־אויוועז. א מענש צווישען מענשען איז קיינמאָל נישט פּריוואַט. דער, וואָס טוט עפּעס, — בפרט דער, וואָס שרייבט! — לעבט געזעלשאַפטליך, עפענטליך; דער מוז זיין אָדער ניצליך אָדער שעדליך, און קאָן, דאַרף און מוז געשאַצט ווערען... אמת, דאָס אָפּשאַצען געהערט צום ריכטער, אַנקלאָגען צום פּראָקוראָר, מסר׳ן צום שפּיצעל און דאָס אויפהענגען צום תליו... זענען טאָקע דערויף פאַראַנען ספּעציאַליסטען אין דער ליטעראַטור אויך... איינער האָט גלאַט ליעב וויוויסעקציע... טו איהם עפּעס!

און ווי געזאָגט, אָבער עפענטליך קריטיקירט דאַרפען ווערען אַלע און פריהער פאַר אַלע דער שרייבער! ווער עס רעדט צום פּובליקום, געהערט צום פּובליקום! דאָס פּובליקום האָט רעכט צו פאַרלאַנגען, מען זאָל פון צייט צו צייט אַראָפּציהען דעם טלית פון די, וואָס שטעהען ביים עמוד, ביים שלחן און ווייזען איהם, ווער עס בעט פאַר איהם, ווער עס בלאָזט איהם שופר!

אַמאָל פלעגט מען זאָגען: קריטיקירען דאַרף מען דאָס ווערק, נישט דעם אויטאָר. היינט: דעם אויטאָר, צוליעב דעם ווערק! ווייל דאָס פּרצוף־פּנים פון באַהאַלטענסטען אויטאָר קריכט אַרויס

א מענש! — גנב'עט בענדלער אין קראם, אדער קישקע אין יאט־קע, קומט איהם תפיסה, גלייך מיט אלע, אויב אלע גנבים קומט תפיסה... און אז ער גנב'עט נישט, און די געלע פרעסע, וואס קאן זיך נישט דערווארטען, ביז עס וועט ווירקליך עפּעס געשעהען, און טראכט צופּאר אויס, און עס קומט צו לשון־הרע, רכילות, בלבולים און אלערליי שקרים, — איז גאר בעסער!

דאס פּובליקום, וואס דארף ווערען אויס קוה, דארף זיך צו אלעם ערשטען אפּגעוועהנען פון א מאוס'ען פעהלער, און דער איז דאס, וואס דאס היינטיגע פּובליקום, אויב עס עקזיסטירט, שאצט אדער צו הויך אדער צו נידעריג דעם ליטעראט, שאצט צו הויך אדער צו נידעריג יעדעס געדרוקטע ווארט. אדער עס איז „שמאכטעס", „מעשה־ביכלעך", בטלנות, אדער פארקערט: הייליגע נביאות, נישט אפּצואוואונדען, נישט איבערצושפּארען! זיי ווייסען נישט, אז א מענש שרייבט, ווי א מענש רעדט... ווי ווער און ווי ווען...

אין געוועהנליכען לעבען, אז עמיץ עפנעט דאס מויל און זאגט עפּעס, שרייט מען נישט תוך כדי דבור: שקרן! אויך שפּרינגט מען נישט דריי מאל קדוש, פאר דער צייט. מען טראכט נאך, קלערט איבער, מען ווערט געוואר, מען זאמעלט ידיעות, — מענש־ליך! וואס הייסט, זיך „פארלאזען"? אבער דאס געדרוקטע האט נאך גאר עפּעס אנדערש...

און דאס איז שלעכט!

דאס געשריבענע ווארט האט געקאנט קרעדיט האבען פאר־צייטענס, ווען א פעדער אין דער האנט האט געהאלטען איינער אין א שטאדט, און דוקא א גרויסער! ווען מיניסטארען האבען צוגע־לעגט סטעמפּעל, אדער דעם אין טינט איינגעריכטען גראבען פינ־גער אויפ'ן פּאפּיר במקום א חתימה... ווען דער סיגנעט האט נאך געשפּילט די גרויסע ראלע, ווי אין אחשורוש'ס צייטען! דאס גרויס, עהרליך און כמעט הייליג האלטען פון געדרוקטען ווארט, האט גע־האט זיין ווערט אין גוטענבערג'ס און קוים עטוואס שפּעטערע צייטען, ווען אויף דער וועלט זענען צוויי־דריי דרוקען געווען, און פון אונטער דער פרעס פלעגען ארויס סאמע תנך'לעך, ש"ס גמרא'ס, אדער חכמת יון: אריסטו! היינט — ווען אלע אינגלעך שרייבען, ווען אין אלע גאסען ווערט געדרוקט, דארף זיך דאס

צוליעב וועלכער ער איז באשאפען געווארען! נישט אזוי געשווינד־ דערקענט זיך א מענש, און איידער מען קומט אויפ'ן רעכטען וועג ארוים — זינגט זיך אמאל אביסעל פאלש! מיט דער צייט קומט די הילף!

די ליטעראטור קאן שוין זיין נישט קיין כל־בו, ווי א קליינ־ שטעדטעלדיג געסעל! עס מוז זיין א גרויס־שטעדטישע גאס! דער רינשטאק, וואס פיהרט אפ דאס אומריינע, געהט אין די זייטען. רעכטס און לינקס. ווער עס איז א דבר־אחר, מהיכא תיתי, לעג זיך אריין! אז נישט, געה אריבער טרוקען, אין דערמיט! דאס איז שוין דער צווייטער משל!

אמת, א משל איז נאך קיין באווייז נישט! אבער מקרב אל הדעת איז עס!

און וואס אמבאלאנגט דעם עצם־ענין, וואס די געלע פרעסע, די ערשטע ניי־געבוירענע, איז שוין באפאלען א ליטעראט, איז קיין גרויס אומגליק נישט!... די ליטעראטען, פונקט אזוי, ווי פרויען, האבען ביז אהער פארנומען א געקינסטעלטען פלאץ, א פאלשע־ ארט אין א געזעלשאפטליכען לעבען! אדער א נארנישט, א צרה, א משלחת, אדער א מלאך; קיין מענש קיינמאל נישט! שלאגען זיך מיט א אידענע, בפרט אין גאס, אפ'חשבון'ען זיך עפענטליך מיט א ליטעראט, קומט אוים עפעס קראטיש, אויסטערליש, ווילד! פארוואס? שוין צייט אפצורייסען מיט די אלטע מנהגים. ארוים־ שלאגען זיך די אלטע איינרעדענישען פון קאפ. אן אשה איז אויך א בשר־ודם, נישט מעהר, נישט ווייניגער, און א ליטעראט איז א מענש, וועניגסטענס דארף ער זיין א מענש... און דאס, וואס א קראה רייסט אוים ביי דער צווייטער איין אויג, וואס איז דאס גע־ וואלט? דוקא ביי פ ר ע מ ד ע?

און דער עיקר — ברענגט עס א גרויסען נוצען דעם פובלי־ קום, אויב עס איז נאר דא! אויב די קוה, וואס מיר. לעבצענדיגע צו מילך, מעלקען איז פאראן, אייב זי איז נאר קיין פוסטער חלום נישט,—קאן זי ווערען אוים קוה!

דאס פובליקום — אהן משלים גערעדט — מוז זיך צוגעוועה־ נען צום געדאנק, אז ליטעראטען זענען מענשען, וואס ארבייטען און פארדינען מיט דער פעדער, ווי יענער מיט דער האק און דער מיט דער נאדעל... און אז עס טרעפט זיך און א ליטעראט, — אויך

ווערט פון פלעק א דערפעל, פון דערפעל — א שטעדטעל, — א שטאָדט — א שטיקעל מדינה, — — ווערט שוין די ארבייט צו־טיילט! איז איינער טאטע, דער צווייטער לעהרער; א בעלפער, צום שמייסען און פעקלעך מאכען, פאראן באזונדער; עס באוויי־זען עקסטרא קליזעפּאמפּע־מאכער, האר־צופּער, דאָקטוירים; ספּע־ציעלע מתעסקים, קברנים און — הונטשלעגער!

דאס זעלבע איז און האָט געמוזט זיין און געשעהען אין דער ליטעראטור.

איך בין נישט קיין היינטיגער און געדענק נאָך גאַנץ גוט די צייט, ווען עס זענען געווען אינגאנצען צוויי־דריי כהנים אין בית־המקדש! אלץ האָט געמוזט קומען אויף זייערע הענט. דאָס זענען געווען: אי שירים־ אי פּראָזע־שרייבער; און דאָס זעלבע לייט־אר־טיקעל מאכער,פעליעטאָנען־קלאָפּער, נייעס־שיטער און אינמיטען דערינען ווערען א וועלט־חכם און פּארטיימשען, וואָס א דונער, — וואָס א בליץ איז... מיט איין וואָרט: אַנטון גלעקלער, אריינלויפען אין קדשי־קדשים מיט א פּאַן ווייררויך, ארויסלויפען און מאכען „חיק" מיט אן אַקס אויפ'ן מזבח, און באלד כאַפּען א בעזעם און אויס־קערען!

אך און וועה איז געווען צו די יאָהרען!

היינט, אז מען האָט זיך געמעהרט און געפּרוכפּערט, בפרט לעצטענס, אין דער צייט פון דער סטאָליפּין־פרייער פּרעסע, איז שוין, דאנק זיין ליעבען נאָמען, די ארבייט צוטיילט! יעדער האָט זיך זיין ווינקעלע, זיין ספּעציאַליטעט. איינער זינגט, דער צווייטער דערצעהלט, דער דריטער שרייבט חכמות, דער פיערטער וויצעלט זיך, דער פינפטער און אפשר דער זעקסטער צי דער זיבעטער — פיהרט טאַקע מיסט!... מען דאַרף דאָס אויך!

אמת, עס טרעפט און די מיסט־שלעפּער שרייבען שירים אמאָל אויך...

אָבער, ערשטענס, איז יעדע אויסנאַם נישט מעהר, ווי א באַ־ווייז אויף דער רעגעל! צווייטענס, האָט יעדע קאַץ איהר מערץ און יעדעס הארץ, אפילו פון א קוימען־קערער, זיין מאי! ווען עס ווערט אזוי ווייך, און עס זינגט זיך: טיו, טיו... טיו, טיו... און דריטענס — האָט קיין פּחד נישט! דער מיסט־פיהרער וועט צום שכל קומען! ער וועט דערקענען זיין פאַך, דערגעהן זיין מיסיע,

אפילו קיין צייט נישט אומצוקוקען! און קוק איך אמאל, פאר׳ן אראפגעהן, אין גאס אראפ, און זעה מענשען אין קאלאשען און ווינטער־פאראסאלען, הויב איך שוין צום הימעל קיין אויג נישט אויף, און נעם א פאראכאל מיט קאלאשען!

און דעריבער, אז עס איז א געשריי געווארען „פראטעסטירען“ — האב איך געזאגט: „פראטעסטירען!“, כאטש די חתימה צום פראטעסט האב איך געמאכט מיט א פארציטערטער האנט, און דאס הארץ האט דערביי געקלאפט, ווי ביי א גזלן...

ווארים „ביני ובינך“ — ליעבע לעזער! צווישען פיער אויגען און אויער אויף אויער בין איך דוקא צופרידען מיט די ביטערע קרייטעכצער, וואס הויבען אן שפראצען אין אונזער גן־עדן׳דעל... סימן טוב ומזל טוב! — די געלע פרעסע האט זיך באוויזען? — א מחיה! א קאצען־שפרונג צום שאנטאזש? — נאך בעסער! דאס איז דער בעסטער באוויז, אז מיר אנטוויקלען זיך, אז אונזער ליטעראטור אנטוויקעלט זיך, אז—, להכעיס די ציוניסטען און די ס. ס.׳אווצעס — וואקסט אין גלות אונזער קולטור, ווי אויף הייוועז!

און איך וויל עס אויך מסביר זיין מיט א משל; איהר ווייסט דאך, כ׳בין א שטיקעל גלגול פון דובנער מגיד! שטעלט אייך פאר, ליעבע לעזער (אלע לעזער זענען מיר ליעב), א משפחה אין א מדבר — איינע אליין א פאמיליע אין א סטעפ! מוז, נעבעך, דער קאפ פון דער פאמיליע זיין אלץ צוזאמען! אי טאטע פון קינדער, אי זייער לעהרער, אי זייער שטראפער און שמייסער... און ווערט, לא עליכם, א קינד קראנק, מוז ער נאך זיין זיין רופא; בחרפתני, אפילו א קליסטירעל מאכען... און מאכט זיך עפעס, גאט באהיט, א קינד אויפ׳ן קעפעל, מוז ער איהם אייגענהענדיג די הערלעך אויסרייסען... און שטארבט, נישט פאר אייך געדאכט, א קינד? נאך זיין קברן ווערען! און אז די קוה פאלט אוועק? מוז ער ווערען וועטערינאר! און אז דער הונט אויפ׳ן הויף ווערט משוגע? — הונטשלעגער! און אז עס זאמעלט זיך אן מיסט אויפ׳ן הויף? מוז ער נעמען שירץ און בעזעם און אויסקערען! — און דער אייגענער מוז זיין פונדעסטוועגען אי טאטע, אי קדוש־ און הבדלה־מאכער, און פארלאנגט פאר זיך דרך־ארץ!

אבער, אז די משפחה צוואוואקסט זיך? אז מיט דער צייט

די געלע פרעסע.

א פינסטערע שרעק איז אנגעפאלען אויפ'ן ליטעראַרישען געסעל: די געלע פרעסע נעהט! דער ערשטער שריט צום שאַנטאַזש איז געמאכט געוואָרען! מיט אן אייזערנעם טאראַן האַט מען אויסגעהאקט א שפּאַרעוודיג לאָך אין דער פּעסטונג־וואַנט, אונטער וועלכער מען האַט זיך אַזוי רוהיג, אַזוי זיכער געפיהלט...

„פּראָטעסטירען!“

די אלטע, די גרויסע, די שטראַלענדיגע מוזען אַרוים מיט א פּראָטעסט....

און איך בין אן אלטער, א גרויסער, אַ שטראַלענדיגער און דאַצו נאָך א שוואַכער מענש!

בנוגע צום אידישען טעאַטער איז אַש געדעכט, אַזאַ יאָהר אויף כל ישראל! און פונדעסטוועגען, אז דער לייב אין גאָלדפאַדענ'ס בר־כוכבא שטעלט זיך אינמיטען דרינען אויף די אונטערשטע פיס און געגעצט, און דער פרייטאָג־ און שבת־צו־נאכטסדיגער עולם פּאַטשט בראַוואַ, אַדער ווען די „אינגלעך“ אין „פּאַמיליע צבי“, וואָס פארלירען די העקלעך און די דרעגנגלעך פון די דאַרע הענטלעך אַרוים רופען: מיר זינגען! מיר זינגען! און דער אויבען דערמאָנטער טעאַטער־עולם שרייט: „הורא!“ — פּאַטש איך מיט, אַז די הענט ווערען מיר געשוואָלען, און שריי „הוראַ“, ביז איך בלייב אָהן א האלז, כאָטש איך ווייס אויף קלאָר, אַז די „אינגלעך“ ציטערען אפילו פאַר'ן אייגענעם פּאַפּירענעם כלי־זין—, אַזוינע פנימ'ער האָבען זיי, די סטאַטיסטען אויף כמעלניא, און כאָטש עס איז ביי מיר קיין צווייפעל נישט, אז דעם לייב פון בר־כוכבא ווילט זיך, נעבעך, גאָר עסען, נישט געגעצען...

וואָס דאַרפט איהר מעהר: אין גאַס, אז דער עולם הויבט אָן לויפען, מאַך איך פיס, צי איך זעה א ביקס צי ניין; איך האָב מיך

דען מיט משרתים און קעכינס; עס זעהט אויס, אז לויט פראס שכל הישר איז יעבץ א פארטשריטסמאן — ווי דען! נאר אז מען קאן אזוינס שרייבען, און נאך אזויפיעל דערפון שרייבען, האט מען זיכער קיין געזונטע נערוועו...

נאר דאס איז נאך ווייניג. אויפ׳ן ארעמאן „מאקאר“ פאלט נאך א שישקע... טאוויאָו איז דא! א פעליעטאן אין המליץ! טא־וויאוו איז מודה, אז יעבץ פעלשט די געשיכטע, ער פרעגט נאר: „וואס שאדט אונז דער שקר“? וואס שאדט עס — פרעגט טא־וויאוו — אז מיר ווילען א פ נ א ר ע ן די קינדער? אז זיי וועלען עלטער ווערען — — מיינט טאוויאוו — וועלען זיי שוין אליין וויסען דעם אמת...

נו, זאגט אליין, צי א מענש, וואס האט א פרעטענסיע אויף בילדונג, אויף די קינדערשע הערצלעך זייהען שקרים, כדי דער ווינט פון שפעטערען לעבען זאל האבען וואס אויסצורייסען — צי דארף אזא „מענש“ נישט נויטיג א קאלט־וואסער קור?!...

נאר דאס אלעס איז נאך ווייניג! נאך גארנישט! עס קריכט ארויס נאך איינער מיט א „געוואלד“ — מיט „א פראטעסט פון כלל ישראל געגען הויזפריינד!“.

נאר דאס גרענעצט זיך שוין טאקע מיט שגעון... עפעס א חצקון שרייבט אין נאמען פון כל ישראל, פון דער גאנצער אומה!!

נאר וואס איז מיין טרייסט?

מיין טרייסט איז, אז די נערוועו פון די אומות העולם, פון דער כנסת־ישראל און פון אונזער ליטעראטור וועלען זיך אמאל שטילען, און געזונט לאכען פון דער אלט־נארישער צייט.

1896

און דארף מען צוריקפויקען זשארגאָן, זאָלען די פויקער אליין שרייבען! קאָנען זיי נישט שרייבען אין קיין איינפאך דורכזיכטיגער שפּראך, וואָס פאַרדעקט נישט די לעכער אין דער לאָגיק, פאַרבלימט נישט די פינסטערע חכמות, און פאַרהאַקט נישט מיט געדונערטע ווערטער דעם לעזערס שכל הישר, זאָלען זיי זיך א זשארגאָן־פויקער דינגען! די פּראַקסע קענען זיי... ווילאַנג איז נאָר, אז מען האָט א „בילער" געדונגען געגען באַראָן הירש? ווילאַנג איז, אז מען האָט אונטער'ן טיטעל „אן אמת ווארט", פּאָפּולאַריזירט ווערמאַנט'ס מסירות? ווילאַנג איז עס, אז מען האָט נאָר געדונגען א „דאָרן" געגען אן אומשולדיגער אַרעמער „רויז"? וואָס? אצינד האָט קהל'יש געלט פאַרפעהלט?

איך גלויב באמונה שלמה, אז ה' ראבינאָוויטש ווייל זיין אומפּאַרטייאיש; איך גלויב, אז ער וויל אפילו מיט דער צייט דעם גאַנצען צעדערבוימ'ישען ריח ארויסטרייבען פון המליץ... נאָר די נערוועז זענען שולדיג, און ער וויל אויך, אז דער זשארגאָן זאָל זיך נישט אריינמישען אין דער לשון־קודש'ער וועלט, ווייל — אָהן זיינע שרייבער, איז דאָרט אזוי רוהיג, אזוי שטיל, אזוי שלום ושלוה! עס שרייבען סאַמע גוטע ברידער, קיין „פּרעמדען" לאָזט מען נישט א לעז דעקען, נאַדיר! קומט עס פון דער זייט!

אין דער אָנמערקונג האָט זיך אָנגעכאַפּט אן אנדערער נערוועזער שרייבער אין הצפירה. העד פּראָס איז ארויס, „איש יהודי ספרא" האָט „אונטערגעגאַרטעלט זיינע לענדען" און „פּאַטשט" אין הצפירה! דאָס שטילע וואַסערל רייסט איין די ברעגעס!

מיט וואָס פלוני קריטיקירט יעבץ'ן, דערמאָנט ער נישט, כדי ער זאָל נישט דאַרפען דערויף צו ענטפערען; אויף דער זעג, ווייסט ער, האָט די שלאַנג קיין ציין נישט... פאַר דאָס אבער האָט ער פאַרשפּלייצט א שאַק נומערען הצפירה מיט גיפט... און דווקא מיט'ן ערגסטען...

וואָס וויל פּראָס? אסור אויב איך ווייס! איך ווייס נאָר, אז לויט זיין לאָגיק איז א משרת אָדער א קעכין א מאוס'ערע פּרנסה, אלס א פאַקטאָר ביי הלוואות און פלוני האָט נאָר א פּראָווע צו רע־

מנדר (איך געדענק נישט וויפיעל מאָל ח"י), לטובת הפועלים אין ארץ ישראל!

אַזאַ ערנסט־עהרליך־קלוג אריינמישען זיך אין אַ ליטעראַרי־שען וכוח, אַזאַ מין פיין אונטערהאַלטען אַ געפאַלענעם גבור, אַזאַ מין סימפּאַטישע אַמעריקאַנישע רעקלאַמע — שרייבען און חתמ'ענען נ אַ ר העכסט דזענערווירטע דאַמען!

איך גלויב, אַז זיי שרייבען אמת — אַז זיי האָבען באמת זייער גאַנצע מילכיגע חכמה אויסגעזויגט פון יעבץ'ס בריסט, אַז עס געפעלט זיי באמת דאָס הארץ, זעהענדיג, ווי מען רייסט דער אם די קאַפּקע פון אַלט־קלוגען קאָפּ... נאָר נישט יעדער צאַפּעל פון אַ מיידעל־הארץ דאַרף נאָטירט ווערען אויף דער ליטעראַרישער בערזע, און אַז מען זויגט שוין אָפּ ביי יעבץ'ן — הויבען ערשט אָן צו שפּראָצען ציינדלעך, דאַרף מען ערשט אָנהויבען עסען — אָנהויבען באמת צו לערנען!

דערנאָך איז דער רעדאַקטאָר ה' ראַבינאָוויטש אַליין אַרויס מיט אַ באַמערקונג, אַז די זשאַרגאָניסטען, וואָס שרייבען פאַר זי־צערין און קעכין, וואָלטען געדאַרפט בעסער וואַרנען פאַר דער מהומה'דיגער עמיגראַציע און נישט רעדען פון יעבץ'ן. די קעכין מיט דער זיצערין — מיינט ה' ראַבינאָוויטש — מעגען נישט ווי־סען, אַז יעבץ „טאַנצט אויף די הינטערפיסלעך" און „וויל צוריק שלעפּען די כנסת ישראל אין מיטעל־אַלטער אַריין"...

נאָר אַזוי אומגערעכט קאָן מען אויך נישט זיין ביי פעליג גע־זונטע נערוועז. וואָרים — ווע מען האָבען מיר די מהומה צו פאַר־דאַנקען, אַז נישט די לשון־קודש'ע קעסעל־פויקער? צי איז צע־דערבוים'ס המליץ נישט געשטאַנען אין דער ערשטער שורה און געפּויקט „טרעוואָגע": — לויפט, רייסט, יאָגט...? אויף וועמען זשע פאַלט דער חוב צוריקצופויקען? צוריקצורופען? די זיצערין און די קעכין לויפען, ווייל — ווייל אין יעדער שטאָדט זענען דאָ עטליכע לשון־קודש־פויקער, וואָס צוטראָגען די טרעוואָגע אין אַלע גאַסען און לאָזען קיין אַנדערע ספרים, אויסער יעבץ און אחיאסף, נישט קויפען...

אמת — דער עולם האָט געפּויקט קיין ארץ־ישראל און גע־לאָפען איז מען קיין אַרגענטינאַ; שולדיג איז דאָך דער פויקער — די גאַנצע „טרעוואָגע" איז איבריג געוועזען!

זאגען: „הדיוט קופץ בראש“; הדיוט איז לשון זכר. און דער רעדאקטאר פון המליץ, וואס בייזערט זיך אויף א קליינע „עדה“ אין אמעריקא, וואס האט אויפגענומען פאר זיך אליין, איינגאנצען פאר א פאר מנינים, א בעל־דרשן, א אידענע, לאזט די אשה צנועה דרש'ענען פון מליץ־בעלעמער פאר כל־ישראל. נאך מעהר — אלס עלעגאנטער הער טרעט ער איהר אפ דעם אויבען־אן און מאכט פון דער ווייבערשער נערוועז־לאגיק א לייט־ארטיקעל!

און דבורה גינצבורג איז שרעקליך דענערווירט; זי האלט זיך איין מיט אלע קרעפטען קיין שלעכט ווארט נישט צו רעדען, און דאך איז איהר ארטיקעל א וואלד מיט שארפע באגנעטען. האניג און מילך — דאכט זיך — רינט איהר פון מויל, נאר דער האניג איז פול גיפט און די מילך איז איראניש זויער און געזעצט. זי וויל נישט פלוני'ן באליידיגען, דאך איז פון „א פלוני דארט“ (איזה פלוני) בפרט, און פון א זשארגאן־שרייבער בכלל, א העזה צו קרי־טיקירען יעבץ'ן! דאס הייסט (אפנים) אריינברעכען אין דער חברה „שמור לי ואשמור לך“ און צו שאנדען מאכען דעם גאנצען „עסק“... זי איז — חלילה! — נישט בייז, נאר דער „פלוני“ איז א „פרעמדער צווייגעל“ אויף אונזער בוים, אין אונזער וויינגארטען, און די אשה צנועה וויל איהם מיט'ן שארפען צינגעל אפשניידען און ארויסווארפען — על כל פנים — פאר די אומות העולם... צו די דריי קנינים, וואס דער רבונו של עולם האט אויף דער וועלט, קומט, אפנים, צו נאך א קנין! היינט ווערט דער הייליגער קוויליטש געפלאכטען אין פיערען, פון שמים־וארץ, ארץ־ישראל, תורה און יעב"ץ — ווער עס גלויבט נישט אין יעבץ'ן — וואן! ארויס פון כנסת ישראל! ווער עס קריטיקירט, ווער עס זאגט ארויס דעם אמת צו הויך, צו פראסט, ווער עס רופט אז די זאך ביים נאמען, ווער עס וויל נישט און לאזט נישט נארען דאס פאלק; ווער עס וויל נישט זיינע ווערטער איינוויקלען אין וואטע, באשפריצען מיט אדעקאלאן, פארזיסען מיט צוקער, ווער עס דענערווירט אונז — ארויס!

היסטאריע איז אנשטעקענד; באלד זענען ארויס נאך צוויי „גן־עדן־פאנעם“; און זענען אריין, ווי די קוואקעס צווישען די מודעות אין המליץ... זיי קוואקען אויס דאס יונגע הארצוועהטאג, וואס מען האט יעבץ'ן אראפגעריסען די קרוין פון קאפ און זענען

טיילמאל אזוי פלאך, אזוי פליטקע, אז עפעס טיפערס קאן זיין מח נישט כאפען...

איז אבער דער דאקטאר דער פילאזאפיע אזוי נערוועז, אז ער מוז אויפשרייבען „לאקשען", און עס טרעפען זיך נאך אזוינע נער־וועז־קראנקע, וואס באצאהלען דערפאר !...

נאר דאס אלעס איז קיין „מן המעשר" נישט פון די צולאזטע משוגע'נע נערוועז, וואס האבען זיך באוויזען אין פראצעס : „פלוני קאנטרא יעבץ".

ווענגען יעבץ'ן און זיין „ליטעראטור" וועלען מיר רעדען אויף אן אנדער ארט, מיר ווילען נאר אצינד אנווייזען, ווי דענערווירט זיינע באשיצער זענען.

איך וועל אייך נאר אין קורצען זאגען אין וואס עס געהט. פלוני ווארפט פאר יעבץ'ן : 1) אז ער האט געשריבען א פאלשע היסטאריע, פון וועלכער אלע אומות העולם קומען ארויס איינגע־ריסט, ווי די קוימענקערער און א כנסת־ישראל — ווייס, ווי א מעהל־הענדלער. 2) אז אין זיין א י ד י ש ע ר היסטאריע האט ער איבערגעהיפערט אלע באמת וויכטיגע פאקטען און היסטארישע מענשען, אויף וועלכע ער האט אדער א שפיי געטאן, אדער א קורצען „חרם" געווארפען, און האט דאנעגען אויפגעבלאזען די עטליכע „פאלעסטינצעס", וואס האבען דערווייל נאך גארנישט גע־טאן, כאטש זיי האבען אזויפיעל געקאסט און קאסטען ווייטער... און 3) און דאס איז דער עיקר — אז ער שרייבט געפעהרליכע קינדער־ביכער, וואס ווילען אונז צוריקפיהרען צו די „גוטע, פרומע, נאר, ליידער, פינסטערע צייטען !".

די קריטיק איז אריין, ווי א שטיין, אין אונזער ליטעראריש‌ען טייך און די גרויסע פיש האבען זיך ווילד דערשראקען ! פריהער האבען זיי פאר שרעק געשוויגען, נאר דערנאך, אז מען האט גע־זעהן, אז דער פלוני שטעהט דערווייל אליין, זענען די העכט ארויס־געשוואומען מיט די אפענע מיילער, נאר איינצושלינגען !

צו אלעם ערשטען איז ארויס א „זי" — א דבורה גינצבורג. פארוואס נישט א מחבר — א זכר ? כדי מען זאל נישט קאנען

וועלען; צי מיינען זיין טובה די, וואס זאגען איהם דעם אמת, אדער די, וואס פאר'שבור'ן איהם מיט זיסען שקר, מיט פאלשע האפנונגען און דער עיקר, מיט פאלשע חשבונות...

נאר ביז דער צייט קאנען נאך די בני אחיאסף רייך ווערען, און אז עס וועט קומען די צייט — איבערדרעהען דאס ווינט־מיהלעכל און מאהלען אפילו סאציאל־דעמאקראט׳ע. —

ליידער זענען זיי נערוועז, קאנקורירען נערוועז און האבען אויף דער וועלט נערוועזע נאכשטופער.

אין א געוויסער שטאדט, למשל, האבען זיך צוזאמען גענומען א הונדערט אחיאסף־שטופער, א הונדערט יונגע פארברענטע פא־לעסטינצעס, וואס אויף יעדען פון זיי, ווייזט אויס, קאן משיח קו־מען צו רייטען, און האבען געלעגט אין חרם אריין „די אפען" מיט „ר' שלמה" צוזאמען...

איז דאס נישט נערוועזיטעט, וואס גרענעצט, אויב נישט מיט שגעון, על כל פנים מיט אינקוויזיציע?

שלום־עליכם, איינער פון די בעסטע זשארגאניסטען, האט אמאל נישט געוואוסט, וואס מען מיינט: „פאקשיווע". אז אנ־דערער אויף זיין ארט רופט אריין דעם ערשטען בעסטען פוילישען איד און פרעגט, וואס דאסווארט באטייט. ער איז אבער נערוועז, שטעלט ער זיך אנידער, ווי אן אקס מיט גרויסע הערנער, אין זיין אמעריקאנישען רעקלאמאציאנס „קול מבשר", און בלעקט ארויס: מאי פאקשיווע? כדי ער זאל „פאסט־פאקטום" געוואר ווערען, אז פאקשיווע איז דאס איינענע, וואס „קראפיווע". דאס הייסט א מין געוויקס, וואס פאסט אזוי אין א גארטען אריין, ווי זיין „קול מבשר" אין אן ארענטליכע ליטעראטור.

דאס אייגענע האט זיך אצינד געטראפען א דאקטאר דער פי־לאזאפיע. ער האט נישט פארשטאנען די „רויז". מאי כולי האי? צי טרעפט איינמאל, אז א דאקטאר דער פילאזאפיע פארשטעהט נישט, וואס ער לערנט. און זעצט אפילו איבער, וואס ער פארשטעהט נישט? עס איז מעשים בכל יום! און דוקא נישט דעריבער, ווייל די זאכען זענען צו טיף, נאר ווייל א דאקטאר דער פילאזאפיע, איז

פאר זיי א טייבעל, פיש צו כאפען; פאר די, וואס דרעהען אוים זייער ווינט־מיהלעכל קעגען יעדען ווינט אויף דער וועלט, מעג ער ברעננען די פעסט, נאר גרויפען זאל ער מאהלען...

און ווי נערוועז די לייט אליין זענען! ווי זיי ציטערען, עס זאל זיי עמיץ נישט אראפרייסען די מאסקע פון פנים! עס זאל נישט עמיץ אנצינדען א ליכט, מען זאל זעהן וואו זייערע הענט שטעקען!

נאר איך בין פארקראכען אין א זייט, נישט פון זיי וויל איך רעדען... איך האב אנגעהויבען צו רעדען פון „אחיאסף“, פון א דאקטאר דער פילאזאפיע, וואס פארשטעהט נישט די „רויז“, און פון פראצעס „פלוני קאנטרא יעבץ“.

וואס פאר א משוגע'נע נערוועז עס שטעקט אין דעם אלעם!

ווען נישט די משוגע'נע נערוועז, וואלטען זיך די בני אחיאסף נישט אזוי געשראקען פאר'ן „החץ“, נישט אזוי אגיטירט געגען די „יום־טוב־בלעטלעך“, נישט אזוי אפגערעדט די מוכרי ספרים, זיי זאלען נישט האנדלען מיט דעם „סם“ — (אויף מייז)?

ווארים איך קאן מיר גארנישט איינרעדען, מען זאל קאנען מיט איין „החץ“ און פינף־זעקס „יום־טוב־בלעטלעך“ זיי אזוי־פיעל שאדען מאכען! אונזער בעל־הבית'ל האט א דיקע גלאטע הויט; נישט אזוי געשווינד טרעפט איהם א „פייל“, אויך האט מען איהם צופיעל און צולאנג צוגעוועהנט צו גאגעל־מאגעל און קאנדעל־צור־קער, עס זאלען איהם אזוי לייכט שמעקען די ביטערע יום־טוב־בלעטלעך.

איך האף נאר, אז מיט דער צייט וועט דער עולם קריגען א בעסערען געשמאק, אז מיט דער צייט וועט אונזער „ישראל'יק“ עפענען די אויגען און דערקענען, ווער זיינע שונאים און ווער זיינע פריינד זענען... צי ווילען זיין גוטס די, וואס גיבען איהם, וואס ער ו ו י ל, אדער די, וואס גיבען איהם, וואס ער ד א ר ף

דער מיינונג, אז דער גאנצער אנטיסעמיטיזם, וועלכען מיר האבען אזויפיעל „גוטס“ צו פארדאנקען, וואס האט אונז געגעבען: ארגענטינא, פאלעסטינא, פאטריאטען, נאציאנאליסטען און... „אחיאסף“ — וואס האט אונז אזוי נמאס ומאוס געמאכט גאנץ אייראפא מיט איהר ציוויליזאציע, וואס האט אויפגעוועקט אין אונז אזא הייסע ליעבע צו אראבער און טערקען און אפילו צו די ארגענטינישע קצבים — אז דער גאנצער אנטיסעמיטיזם איז נישט מעהר נאר א נערווען־קראנקהייט, וואס גרענעצט פראוודע מיט שגעון.

מיר, אידען, כאטש מיר זענען אן „עם סגולה“, אן אויסדערוועהלט פאלק פון אלע אומות, מיר ליידען פונדעסטוועגען אויך פון די אייגענע קרענק, וואס הערשען אין אייראפא. עס האט אונז נאך קיין איין מגפה פריי נישט דורכגעלאזט און דאס גראסירענדע נערווען־פיבער אודאי נישט...

מיר זאלען נישט זיין אזוי נערוועז, וואלטען מיר פאר שרעק די קעפ נישט פארלוירען און נישט געלאזט שארלאטאנען זאלען אונז מיט איין האנט פיהרען ביי דער נאז און מיט דער צווייטער גראבלען אין קעשענע... מיר זאלען נישט זיין אזוי נערוועז, וואלטען מיר נישט געזוכט שוץ און הילף ביים קאנסערוואטיזם, ביי אונזער אייביגען בלוט־פיינט, וואס שטארקט זיך אויף אונזער פאהיבעל... ווען מיר זאלען נישט זיין נערוועז, וואלטען מיר נישט געלאזט גנבים זאלען אונז ראטעווען בשעת שרפה, און נישט געוואלט ארויסשפרינגען פון דאכשטיבער דורכ'ן פענסטער... ווען מיר זאלען נישט זיין נערוועז, וואלט דער מארגענדיגער טאג אויף אונז געוויזען: אט דאס זענען די, וואס האבען ביינאכט די לאמפ נישט ארויסגעלאזט פון האנט! נאר מיר זענען אבער נערוועזער אלס אונזערע פעטערן־קינדער, מיר אליין העלפען צו דער פינסטערניש, זי זאל אונז איינשלינגען; מיר אליין דרעהען זיך א שטריק ארום האלז, מיר אליין זאגען זיך אפ אפילו פון די רעכט, וואס קיינער וויל ביי אונז נישט נעמען!

מיר זענען אזוי נערוועז, אז עס איז א חרפה און א שאנד פאר לייט. אז אומגליק פאר אונז און אן אויסגעצייכענט געשעפט פאר די, וואס זענען שטענדיג גרייט אונטערצוצינדען א הויז, אבי זיך אנצוּוואָרעמען, פאר די — וואס יעדעס פאלקס־אומגליק איז

די קראַנקע נערווען.

עס טוט זיך מעשים! עס זעצט און קנאַקט; עס קאַכט, עס שוימט, עס זידט און פּלאַקערט!

וואָס איז געשעהען אַזוינס? רבונו של עולם! ווער האָט אויפגעוועקט אונזער טוימען ים? ווער האָט ארויסגעלאָזט דעם ווילדען שטורעם? וואָס לויפען די לייט אַזוי ארום, ווי משוגע?

עס איז, דאַכט זיך, קיין וויכטיג נייעס נישט געשעהען! סאַמע דראַבנע פּאַקטען!

וואָרים וואָס? אויסער „אחיאסף“ האָט זיך נאָך איינער ערלויבט צו שרייבען און צו דרוקען העברעאיש! אמת, ער דרוקט זיי אונטער דער נאָז — בק"ק וואַרשוי; נו, דעריבער? דאַרף דעריבער די וועלט נישט שלאָפען?

א ניי־געבאַקענער דר. דער פילאָזאָפיע האָט די „רויז“ אין „לכבוד פסח“ נישט פאַרשטאַנען... נו, על כן? דאַרף דערמיט וואַרשוי קלינגען?

„פלוני“, א געוויסער „פלוני“, האָט אריינגעשלעפּט דעם ירושלים־בער — יעבצ'ן צום „הויז־פריינד“ אין באָד אריין, און האָט איהם, כמעט אהנ'ם בעדערם וויסען, אריינגעוואָרפען עטליכע בעזעמלעך — הכלל? איז א לאָך אין הימעל?

דאַרף דעריבער רודערען, ברענען, שטורעמען, קנאַקען?
אַך, ווי דענערווירט עס זענען אונזערע לייט!

דריי־פיערטעל נייע געשיכטע שרייבען אונז די קראַנקע נערווען!

קראַפּט־עבינג — א באַריהמטער ווינער פּראָפעסאָר — איז

איינציגען טראפען נישט ארויסנארען! די רבנים'ס כבוד ארט מיך נישט, אויף ירושלים אלם שטאדט, האב איך שוין לאנג אוועק געמאכט מיט דער האנט! און איך ווייס, אז ווען איך זאל וועלען לאזען כאטש איין טרער אויף יעדער אידישער מסירה, וואלט איך אויף ס'ניי א מבול געבראכט, עס וואלט מעהר וואסער געווע־זען, ווי אין אלע אונזערע ליטעראטורען...

איך וואלט געקאנט ריהרען די קאלאניזאציע אליין, — נאר איהר וועט עס נישט שאטען. איך גלויב באמונה שלמה, אז דאס יונגע קינד וועט אנדערש נישט געזונט ווערען און אנהויבען וואקסען, ביז מען וועט עס נישט באפרייען פון'ם אומריינקייט אויפ'ן קעפעל...

ביז מען וועט נישט פארמאכען די פאבריקען פון קרעציג־מיס־טיגען פאנאטיזם, די „זאוואדען" פון מלשינות־פולווער, פאשקווי־לען־קוילען און שקרים־הארמאטען, ביז עס וועלען נישט אויפהע־רען „ערנסטע ווערטער", אין וועלכע עס קלינגען: עטליכע מטבעות, ווערמאנט'ס עדות און צעדערבוים'ס שכל הישר... ביז מען וועט נישט פארמאכען אפילו — די „בתי חרשת" פון נייע בלעכינע לשון־קודש־ווערטער...

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

פארטראכט אין די געדאנקען, וואס פאסען גארנישט פאר א ליץ, האב איך גאר אינ'ם מלאך פארגעסען, און ער איז מיר דער־ווייל נעלם געווארען!

איך רוף, איך שריי, איך ווער הייזעריג, קיינער ענטפערט נישט!

צי האט איהם זיין אלטער בעל־הבית נישט צוריק גענומען פאר רחמנות? צי האט אויף איהם אן אנדערער, נישט מאדישער מחבר, די השגחה־פליגעל פארשפרייט? צי האט איהם נישט עמיצער, חס־ושלום, גע'מסר'ט?

דאס ווייסט איין בורא עולם, נאר איך מוז אפהאקען פון מיין פעליעטאן; פליהען איבער די דעכער — האב איך נאך געקאנט, נאר צופוס געהן צווישען דעם מיסט — לאו!

אדיע! צום ווידערזעהן אויף בעסערע צייטען!

1896

קעפּ שרייען אויס: „פאנאטיזם! שלחן ערוך! לאנגע רצועות און בערד! רבנים!“ און דערנאך, אז דער עולם קוקט זיך אום, און עס ווערט איהם נמאס פאר'ן אלטען רבנ'ישען ליעדעל מיט די פאר'חושכ'טע תנועות, הויבט זיך אויף א זיבען און דרייסיגסטער קאפּ און זאגט: „אדרבא איפכא! אמת, עס זענען דא צווישען אונז עטליכע פלעדערמייז, אבער מיר אליין, מיר חובבי ציון, באמת... אדרבא, לערען כאטש שליידען! אט דרוקען מיר גאר ליפּערט!“

זיבען און דרייסיג קעפּ שרייען: אויס יפת! פּאשאל וואן, יפת! אויס גריכענלאנד, אהיים, אידעלעך! אונזער א י י ג ע נ ע קולטור! און אז מען קומט נעהנטער און פרעגט: ו ו ע ר איז די קולטור, ענטפערט אז אכט און דרייסיגסטער אפענער מח גאר בוידעם! איז די „גמרא“ מפרש, אז די „משנה“ האט נאר געמיינט — „טאנצען מיט ווייסע האנטשו“, אבער „מאטעמאטיק מהיכא תיתי“... און תוך כדי דבור געהט א באל פאר „יהודה“, הייסע חובבי ציון טאנצען מיט — אויך נישט קאלטע נקבות, עס געהט צו אייראפּעאיש מיט אלע מפרשים, אפילו מיט קרייצען פאר די מענ־צער...

נו, געה, שפּאר דיך, אז דו ווייסט נישט מיט וועמען? און דערצו זענען אלע אונטער מאסקעס, זעקס און דרייסיג שטריימלעך וכנגדם ביבשה: זעקס און דרייסיג דזשעטאנגען פון פארשידענע אוניווערזיטעטען! אז אפילו רביים חלומ'ען שוין אויך פון „ישוב“, זיי „ווענשען“ אויך מיט די נעז, זיי האבען שוין אויך א ביין דער־פיהלט!

און אלע האלטען זיך אונטער א י י ן פּאראוואן, אונטער איין „אהבת־ציון“... בא, וואלטען זיי כאטש ווייניגער שלינגע אין די מיילער געהאט... דערווייל האבען זיי נאך גאנצע ברונענס!

— —

איך האב נישט איינמאל געזאגט, אז איך בין בטבע נישט קיין ליץ, נאר דוקא א בעל־בכי און אז נאר מיין פינסטערע פרנסה האט מיך פאר א ליץ געמאכט; איך זאג אייך נאך אמאל: איך בין בטבע א ג ר ו י ס ע ר בעל־בכי, און דאך, כאטש ביז אהער בין איך פון שוחד נישט בלינד געווארען, און האב נאך כמעט גארנישט געוויינט אויף גלות־השכינה, אפילו קיין פּ א פּ י ר ע נ ע טרערען נישט פארגאסען, קאן ביי מיר די שרעקליכע מסירה קיין

קאפ א באזונדערען מאגען; יעדער קאפ מוז באזונדער בייסען, רייד־סען און פרעסען אויף זיין באזונדערען איינענעם חשבון, און דעריבער — קאסט אונז יעדע חברה אזויפיעל, אזוי טייער! דעריבער איז ביי „צדקה“ דער רעאליזם נישט נוהג, די חשבונות מוז מען מאכען פון דער „ווייטענס“, עס העלפט קיין שלאס און ריגעל, און נישט אומזיסט שרייט דער דאקטאר סקאָ־מאראווסקי, אז פאר „ציון“ איז דער רעאליזם סם, אז אויס־לייזען דארף מען נאר אידעאליסטען, און די רעשט זאל מען איבערלאזען צו אלע שווארצע יאהר אין פינסטערען גלות!

ניין, ברידער! איך וועל מיר שוין איינשטעלען דאס לעבען און ארויסטרעטען געגען דער גרעסטער חיה ובהמה, אזוי אין לע־בען, ווי אין דער ליטעראטור; איך וועל אפילו אנטרעטען שלאנ־גען און עגדישען אויף די ווידעל, לעגען א פינגער אפילו מוסרים אין מויל אריין, נאר מיט א דראקאן, זייט מיר מוחל, קאן איך נישט האלטען מלחמה! ווייל א דראקאן מיט עטליכע טויז קעפ קאן מען אפילו ביי קיין ליגען נישט כאפען! בפרט, ווען דער דראקאן פראלט גלאט אזוי הויל־אויפגעבלאזען־ווייך, אז עס נעמט איהם קיין מע־סער נישט, און טוישט נאך דערביי יעדע רגע, און אזוי געשווינד, די קעפ, אז עס שווינדעלט אין די אויגען...

פינף און דרייסיג קעפ שרייען: לויפט, פליהט, רייסט, יאגט קיין פאלעסטינא... עס רינט דארט פאר אייך האניג און מילך, דער טערק ווארט מיט אויסגעשפרייטע הענט, דער אראבער חלש'ט נאך אייך!... און אז עטליכע הונדערט צי א טויזענט בעלנים הערען און פארגעהען אין דער נויט, ווערען בלינד פון שלעכטען וואסער, אויסגעדארט פאר הונגער, אויסגעזויגט פון באקשיש; אז ווייבער ווערען דורכגעשמיסען פון באמבוס — אויף די נאקעטע ברוסטען, און נערה־שנתפתתה'ס וואקסען פון פאטריאטען, ווי האלץ — הויבט זיך אויף א זעקס און דרייסיגסטער קאפ און דרש'ענט: מיר האבען באלד געזאגט: לויפט נישט! א בפירוש'ער פסוק: בישובה ונחת תושעון! עמא פזיזא, רחמנא לצלן!...

זעקס און דרייסיג פארשטאפטע, פארפאנצערטע פיליסטער־

אַהין חברות, אַהין סובווענציע, אַהין אַן אויסגעבעטעלטען גראָשען. ביי קיינעם זיך נישט אָנגעפרעגט, ביי קיינעם אויף הוצאות נישט גענומען, און באַגעגענען זיך מיט דער חיה רעה. אַסך גבורים זענען געפאַלען, טייל איז דאָך געראָטען צו באַפרייען דאָס שוואַכע דאָרף אָדער דאָס שרעקיגע שטעדטעל פון׳ם כשוף.

שלעכט איז אָבער געוועזען דעם גבור, אַז ער האָט געהאַט צו טון מיט אַ „דראַקאָן“.

דראַקאָן איז אַ פאַר׳כשופ׳טער פּיפּערנאָטער, אָדער אַזאַ גיפטיגע שלאַנג, מיט — אָדער אַהין פליגעל, נאָר מיט עטליכע טוץ קעפּ... יעדער קאָפּ האָט אַ באַזונדערען פּיסק, באַזונדערען גיפט און אַ באַזונדערע מעלה — אַז, אָפּגעהאַקט, וואַקסט ער תוך כדי דבור צוריק! בייקומען אַזאַ דראַקאָן, האָט מען אַנדערש נישט געקאָנט, נאָר סיידען, אַז מען האָט איהם אַלע קעפּ מיט איינמאָל אָפּגעהאַקט!

אַזאַ מין דראַקאָן זענען די חובבי ציון, און נישט, חס־ושלום, ווייל זיי זענען חובבי ציון, נאָר ווייל זיי זענען אַ חברה! אַלס חברה האָבען זיי טויזענטער קעפּ, די קעפּ זענען נאָך צושפּרייט און צוזייהט אויף ארבע פּנות העולם... און גענה זוך פאַר זייערטוועגען אַ שנייד־מעסער?

אויב איהר מיינט, אַז די מעשה מיט׳ן דראַקאָן איז אַ „משל כחרס הנשבר“, ווייל דער דראַקאָן איז, להבדיל, גלייך מיט איוב הצדיק, עליו השלום, אַ לאַ היה ולאַ נברא, און אַז ער, דער דראַקאָן, האָט דעריבער געקענט שאַ־ען נאָר די. וואָס האָבען אינ׳ם געגלויבט. בשעת, ווען די חובבי ציון זענען דאָ, זענען אַ פאַקט גלייך מיט אַנטיסעמיטיזם, רעאַליזם און אַנדערע פאַקטען? וועל איך אייך ענטפערען. אַז אין דעם טאַקע איז ערשט דער משל אמת! וואָרים, צווישען אונז גערעדט, איז דער „ציון“ און די „חבת ציון“ אויך ווי איוב הצדיק נישט געשטויגען, נישט געפלויגען. און די „חובבי ציון“ זענען אויך דעריבער נישט שעדליך נאָר פאַר די, וואָס גלויבען און געטרויען!

אויב עס איז דאָ צו געפינען אַ חלוק, שטעקט ער נאָר אין דעם, וואָס דער דראַקאָן האָט געהאַט נאָר איין מאָגען, איין מאָגען הכולל פאַר אַלע קעפּ און דעריבער האָט ער וועניגער געברויכט, בשעת ווען ביי אַ מענשליכע חברה האָט יעדער

ווארט — מען האט אלץ געטאן, די רבנים זאלען זאגען: „באם!“ כדי די חובבי־ציון זאלען האבען „בים־באם“! און די שעפסען זא־לען זיך שערען אומגעבלעקט...

צום סוף, נא!

די אלטע יעזואיטען האבען אריינגענארט די נייע אין זאק אריין; בן יהודה זיצט תפוס, די פאבריק פון לשון־קדש־ווערטער איז פארמאכט, און גנה פרעג שאלות ביי גאט!

נאר מיינט נישט, חס־ושלום, אז איך וויל דא א וכוח האבען, אדער נאך אפשר גאר מלחמה האלטען מיט די חובבי ציון; ערש־טענס: מה אנו ומה חיינו? ווי קומט א ליץ צו שטעלען זיך מיט אזוינע לייט. וואס הערען דעם סולטאן, ווי די קאץ, ווארטען נישט אויף משיח'ן, בויען אליין די פאפירענע בריק און זאגען דער כנסת ישראל: בטלן, גנה פאטש! אז; אייל דיך, ווארים — קוים ווענסט דו א ישוב האבען, ווענסט דו שוין קיינמאל נישט פאטשען!*) צווייטענס, בין איך אליין א „חובב ציון“, כאטש אויף אן אנדער אופן; דריטענס, איז אין דער חברה, אויסער די „בני“ — נאך דא די „בנות“ ציון, און זיי וואלט, נישט נאר א בייזער ליץ, נאר אפילו דער גרעסטער אנטיסעמיט געגלעט...; פיערטענס, — און דאס איז דער עיקר — עס איז נישט פאר מיין קאפ, נישט פאר מיין כח!

איהר האט אודאי געהערט, אז פארצייטענס, אין דער ראָ־מאנטישער אלטער צייט, פלעגען זיין — אויסער די גוטע זאכען, וואס מיר האבען אויסגערעכענט אין אנהויב פעליטאן — נאך פאר'כשופ'טע חיות ובהמות, וואס פלעגען חרוב ונחרב מאכען דערפער און שטעדט... פון צווייטען, פון מענשליכען צד, פלעגען ווייטער זיין אמאטארען — העלדען, אזוינע אמת'ע גבורים, וואס פלעגען זיך מקריב זיין לטובת הכלל, כאטש עס איז נאך דאמאלס קיין צייטונג נישט געוועזען און עס האט קיינער נישט נאמירט קיין איינציגען זיפץ פאר די ארעמע ברידער...

אזא גבור פלעגט ארויסגעהן בחרבו ובקשתו, איינער אליין,

---

*) ווארט ביי ווארט פון „בורת“ ארויס.

אז „אוירא דארץ ישראל מחכים“ איז נישט קיין הוילע וואנט, נישט קיין אויסגעבלאזען איי, האט איהר דעם בעסטען סימן אין יעבצ'ן, דעם אידישען טרייטשקע אדער אילאוויסקי... דא, האט מען פארשידען גערעדט איבער זיינע פעהיגקייטען, היינט איז שוין קיינער נישט מסופק, אז דארט איז ער ערשט עבט קלוג געווארען... ער וועט שוין היינט קיין איינציג פיצעלע בלאטע פון קלענסטען נעגעלע פון דער כנסת ישראל'ס מינדסטען פינגערל נישט לאזען אראפפאלען, און — אויב די ירושלים־רבנים וועלען איהם אויס לויטער קאנקורענץ נישט לעגען אין חרם אריין אדער פארשיקען, וואו דער טערקישער פעפער וואקסט, וועט ער ארויסוואקסען א גאנץ גרויסע קלוגע שפין, וואס זיצט אקוראט אין ירושלים אין הארץ פון ארץ ישראל, וואס איז טאקע די מיט (על כל פנים) פון דער אידישער וועלט, און כאפען פליגען מהודו ועד כוש — פון איישישאק ביז האציפלאץ... און אז יעבץ איז קלוג געווארען, וואס דארף נאך ווערען פון אמת'ע גמרא־קעפלעך?

אומגעריכט פון ריינעם הימעל איז נאר דער דונער אין די חובבי ציון אריין! אך, וויפיעל דאס האט געקאסט, איידער דער רבני'שער הימעל האט זיך פאר זיי אויסגעלייטערט און איז ריין און אויסגעשטערענט געווארען! צו דעם צוועק האבען די „בני משה“ אנגענומען א גרויסען יעזואיטישען שלחן־ערוך מיט'ן הויפט־פאראגראף: פרום צו זיין, כדי צו געפעלען דעם המון עם! סלוצקי, נעבעך, האט זיך געוואשען אין דער בלאטע פון רבנישע פים! עולי־רגל'ניקעס האבען אונטערגעשריבען די „עהרליכע חשבונות“ פון דער „חלוקה“ אין ירושלים; מיט גרוים מיה און אויף איינענע הוצאות, האט מען ארויפגעשלעפט אויפ'ן אייזעל־טורעם א קליין פארגעסען רב'ל און געמאכט דערפון א רב־הכולל, א „גראן־ראבען“ מיט משה רבינו'ס פנים! אינ'ם ווערמאנטישען „המליץ“ האט מען שוין אפילו אנגעהויבען צו שמוסען מכח איבערגעבען אלע חדרים, די גאנצע ערציהונג פון נייעם דור און אלע קהל'שע עסקים אין רבני'שע הענט אריין (כאטש מיט יעבץ און רעקענדארף קאן מען יוצא זיין לכל הדעות) מיט אײן

און אפילו היינט, אין היינטיגען דור, דא ביי אונז, וואו דער רב האט נאר א פראווע אויף קדושין, מילה און א שטריימעל, האט זיך דאך געפונען א רב'ל, וואס האט אפגע'מסר'ט זיין אייגען קהל מיט כלל ישראל צוזאמען: אז אהן רב, קיטעל און טלית, שווערען אלע אידעלעך פאלש, ווארים... ווארים, אז דער רב קומט צו דער שבועה, כאפט ער א רובעל פאר'ן וועג!

נעמט דאס אייגענע רב'ל און שיקט עס איבער קיין ירושלים, גיט איהם א ממשלה איבער קהל דורך דער חלוקה, גיט איהם א שטיקעל דעה ביים טערק, וועט ער לעגען ראטשילד'ען אין חרם אריין פאר שקאלעס, פארשיקען אפילו יעבצ'ן אויף טערקיש־סי־ביר און מעשים טון, ווי די אידישע יאאנא ד'ארק — די בריסקער רבי'צין! ער וועט אפילו שותפות מאכען מיט'ן טערק אין „עבודת הבורא"; דער טערק וועט שלאגען מיט'ן באמבוס אין דער פא־דעשווע אריין פון א ו נ ט ע ן א ר ו י ף, דאס רב'ל וועט קלאפען במקל ורצועה, מיט'ן שופר און שול־קלאפער, אין קאפ אריין, פ ו ן א ו י ב ע ן א ר א פ, און אזויערנאך וועט זיך אמבעסטען דערהאלטען דאס „פינטעלע איד" אינ'ם אידישען הארץ אין דער מיט!

און וואס שרייט איהר? איהר האט אייך אויף י ר ו ש ל י ם נישט געריכט?

וואס קאנט איהר בעסער האפען פון א שטאדט, וואס איז פון אייביגע דורות שוין א שפוק־ און מיסט־קאסטען, אן איזאלא־ציאנס־שפיטאל פאר אלע אידישע קהלות אין דער גאנצער וועלט געווארען? וואו נאר א בטלן, אן אינטריגאנט, א מאוס'קייט, א בלינד־געווארענער שוחט, אן אפגעשלאגענער פראצענטניק, וואו נאר א שנארער, א נגע, א צרעת, א קולאק — א רבי'צין, א משוגע־נער רב, אלץ, וואס „אין לו תקנה אלא קבורה"... דאס אלץ האט מען אויסגעשפיגען, אויסגעקעהרט און אוועקגעטריבען קיין ירושלים...

דא ביי אונז זענען טייל אפילו נאר פראסטע ש ו ט י ם געוועזען, נאר אוירא דארץ ישראל מחכים, ווערען זיי מ ו ס ר י ם...

מען טרעפט דערמיט, גלייך ווי מיט א כשר'ער מציאה, אין קרימי־נאל אריין... נאר מיינט נישט, אז אונזער רב איז ב ט ב ע אזוי! אז פון די אמאליגע פרושים מיט נעגעל און באקציין זענען לעמער געווארען, אז אין אונזער וויינגארטען אויפ'ן גרונט פון „אתה בחרתנו", געמיסטיגט מיט נאציאנאליזם, וואקסען נישט קיין טאר־קוואמאדאס! דאס איז נאר „среда заѣдаетъ" און—גלייך מיט פאפירנא'ס האן איז „משלי הזמן" טעג'עט דאס שטילסטע רב'ל, אונטער פיער אויגען מיט'ן רבונו של עולם, און פרעגט:

פארוואס האסט אונז נישט געגעבען
דיינע דונערען און בליצען?
אך, וואס העלפען שוואכע דרשות
אהן די נענעלער מיט שפיצען?

גיב צוריק אונז דעם גיהנום
דארטען אויבען, דא אויף דר'ערד!
גיב אונז מלקות, ארבע מיתות,
העק און שטריק, שפיז און שווערד!

כאטש א קליינע גילאטינע!
גיב אונז כח, נעגעל, הערנער!
וועל' מיר רייניגען דיין גארטען
וועל'מיר רייסען אוים די דערנער!

אט, דא איז דער הונט באגראבען!

קיין איינציגע פיאווקע וועט קיין איינציגען טראפען בלוט נישט אויסזויגען, כל־זמן זי ליגט אין באנקע... זי קלעפט זיך צו מיט'ן חנ'עוודיגען ווייערלע צום גלאטען גלאז, און שאקעלט זיך אזוי אומשולדיג ריין, אזוי גוט און פרום, אז עס כאפט אן ביים הארץ! קיין צורת מטבע, קיין צוויי נישט צעהלען! נאר פרואוו בינד אויף דאס שטריקעל, נעם זי ארוים פון תפיסה און שטעל זי דיר אויפ'ן לייב!

פרואווט, גיט אונזערע רבנים די ממשלה אין די הענט אריין, וועט איהר שוין זעהן, ווי אזוי די פאסטוכער פאשען די שאף!

מתנות לאביונים, יום־טוב־פורים־חנוכה־חתונה־ און ברית־מילה־געלט; וואו דער עיקר איז דער טרפה'נער גראשען פון שבת־שענק, הייוועץ און ליכט און דער כ ש ר ' ע ר עטאט איז נאר א צו־שפרונג צו דער פרנסה.

אמת איז, אז אמאל אין ירושלים זענען קיין מוסרים נישט געוועזען; מען האט נישט געהאט פאר וועמען צו מסר'ן און — מען האט נישט געדארפט, ווייל מיט מלקות און ארבע מיתות בית־דין וואלט דער גרעסטער מארקוואמאדא יוצא געוועזען! נאר פאר דאס פריהער נאך, אין מצרים, האט מען דעם ערשטען משה רבינו'ן גע'מסר'ט! שפעטער ווייטער, אין ירושלים שוין, אונטער דער ממשלה פון די רוימער, אין דער צייט פון די דיני גזרות, ווען אדמון איז א תנא געווארען, איז געשעהען די גרויסע הייליגע מסירה פאר פילאטוס'ען!

דאמאלט טאקע האט מען פארפלאנצט דאס הייליגע מסירה'לע, דאס בוימעלע, פון וועלכען מיר האבען א גאנץ מיטעלאלטער די גוטע פירות געגעסען... פילאטוס האט זיך גיך און באלד אפגע־וואשען מיט איינמאל און מיט ריין וואסער די הענט און איז גע־בליבען א נקי־כפים עד היום הזה, און אונז האט דאס שווארצע מיטעלאלטער מיט אונזער אייגענעם בלוט הונדערטער מיט יאהרען געוואשען און — איין גאט ווייסט, וואס פאר א פנים מיר האבען נאך היינט!

און ווער האט דאמאלט גע'מסר'ט? אונזערע רבנים'ס על־מער־זיידעס; די פרושים, די פארצייטישע רבנים, וואס זענען שטענדיג לאיאל, גוט און פרום געוועזען; וואס האבען פארשאלטען די בריונים, ארויסגע'גנב'עט זיך אלס טויטע דורך די טויערען צו די רוימער און, אז זיי האבען נושא חן געוועזען, נישט מעהר גע־בעטען, נאר מען זאל זיי איבערלאזען דאס רבנות, די ישיבות, די שטריימלעך מיט די גזרות!

נאטירליך — א היינטיגער רב, א כבד פה, א בטלן, וואס קאן נישט קיין צורת מטבע, ווייל דאס ווייב טיילט איהם צו יעדען פרייטאג א דרייער אויף טאבאק; דער תלמיד־חכם שאין בו דעה, דער, וואס ציטערט פאר'ן שמש, קצב און בעדער און ליגט אונטער'ן ערגסטען שניידערס צוריסענער פאדעשווע, איז נישט געפעהרליך...
מיט שופרות און חרמות שרעקט מען היינט קליינע קינדער, און

נאך אינ׳ם אראפפאלען האב איך שוין געהערט אין וואס עס
געהט: די רבנים אין ירושלים האבען גע׳מסר׳ט בן יהודה׳ן!

און דאס אראפפאלען האט מיר הערצליך באנג געטאן! נאך
וואס, נאך ווען? וואס פאר א נייעס איז דא געשעהען? איז דען
נישט מסר׳ן א אידישע זאך? אברהם אבינו׳ס אייניקלעך זענען
רחמנים בני רחמנים, מיט אייגענע הענט וועלען זיי קיין עוף קיין
קעפעל נישט אפדרעהען, דערצו דארף מען א ספעציאלנע שוחט,
אבער — פארוואס זאל „ער“ נישט קומען אויף אנדערע הענט?

אמת, דער דין איז נישט אזוי, מסר׳ן, הייסט עס, טאר מען
נישט, נאר ע״פ דין איז פראצענט אויך נישט זעהר קיין כשר׳ע
זאך און פונדעסטוועגען לעבען אידען און לאבען, מאכען קינדער
חתונה פון ליכווע, זייערע ווייבער טראגען דערוויייל די משכנות
און עס ווערט נישט קיין לאך אין הימעל! און ווי אזוי דען זאל
מען פטור ווערען א מאוס׳ען קאנקורענט, אויסארבייטען זיך א
שלישי, פטור ווערען פון א חוב, פארמאכען איינעם דאס מויל, ער
זאל נישט אויסזאגען פון חדר, אדער מבער זיין אן אפיקורס, וואס
ברענגט אלע מגפות אין א ריין־אידיש שטעדטעל אריין? ווי אזוי
דען וועט מען פיהרען א מחלוקת איבער רבנים און שוחטים? א
לאך אין קאפ פון א שלחן־לייכטער היילט זיך אוי׳ס! אפשר באַ־
שטעלען ביי קרופ׳ען, צי ערגעץ אנדערש, ספעציאלנע אידישע
הארמאטען? נו, וואס דען טוט מען? אדרבא, גיט א בעסער כלי־
זיין! דער מענש האט פארט נישט קיין קאלט בלוט פון א פיש,
און אפילו פיש שלינגען אויך איינס דאס אנדערע איין!... און די
אלע ווייטער, וואס עס שטעלען זיך זיי האר און נעגעל קאפויר,
וואס גע׳מסר׳ט האבען רבנים און דוקא אין ירושלים, די אלע
גערענקען, אפנים, נאר אין דעם, וואס ירושלים איז ג ע ו ו ע ז ע ן
און קענען נאר אונזערע היינטיגע, היגע רבנים אין ד י שטעדט,
וואו א דין־תורה פסק׳ענט דער מיראוואי, שטאדט־זאכען געהערען
צו די „פני“ אדער „טובי“, וואו דער רב האט נאר צו טון מיט
שאלות נשים און הינער־פופקעס, אין וואס עס קאנקורירט נאך
מיט איהם יעדער גמרא־מלמד; וואו דער רב לעבט דער עיקר פון

— געלויבט איז גאָט, שעהן געלט פאַרדינט אין ארץ־ישראל־אתרוגים!

אין צווייטען — הער איך פ א ר ק ע ר ט, נאָר אַלץ מיט'ן רבונו של עולם!

— עס איז מיר, ב"ה, געראָטען — איך האָב אָפּגעריסען די פּטום'ס, אריינגעפּאַקט די קאַרפּירער אין ארץ־ישראל קאַסטען, און—געלויבט איז זיין ליעבער נאָמען, א גאַנץ שעהנעם יו"ט געמאַכט...

אין דריטען קוימען קלינגט:

— געלויבט איז גאָט, הר־ר־ראַ, רבונו של עולם. אויס באַנ־דאַנאַוו! א ו נ ז ע ר ע פּאַפּיראָסען! וויוואַט שלעמיעל־עט־קאָמפּאַני, וויוואַט!

אין פיערטען:

— פון יעב"צ'ן, געלויבט איז דער, וואָס איך בין נישט ווערט זיין ליעבען נאָמען צו דערמאָנען, קאָן מען אויך שעהן פּרנסה האָ־בען... עס איז א גאַנגבאַרע סחורה, ווי שיר־המעלות'ן, תקונים'לעך, סליחות, להבדיל... תחינות...

— לעקציעס — הער איך אין פינפטען — איז ב"ה דאָ, בפרט זייט איך האָב אויפגעהערט צו רויכערען אין שבת בפרהסיא... פון „כל ישראל חברים" לעקט מען אויך אָפּ א ביין, גאָט ב"ה, זאָל נאָך צוריק געבען די סעקרעטאַרסטווע ביי חובבי ציון אָדער, אויב נישט, עכ"פ א שטעלע ביים באַראָן הירש, וואָלט איך ערשט גע־לויבט און געדאַנקט זיין ליעבען נאָמען! איך וואָלט אפילו פאַר זעקס שעה קיין מילכיגס אין מויל אריין נישט גענומען!

דער שרף גיט א ציטער, אפנים פאַר קעלט, און מיר פליהען צו אַן אַנדער קוימען:

„איך האָב געמיינט (הער איך) אַז עס איז מיין עק, דער הונ־גער דרעהט אין די געדערעם, קיין משכון צו פאַרזעצען איז נישט דאָ, קיין בטוח בין איך נישט... וואָס טוט גאָט? גנב'ע איך אוועק א זילבערנעם לעפעל..."

דער שרף ניט ווייטער א ציטער, נאָר שוין פאַר שרעק, אזא ליאַרם, אזא געפּילדער האָט זיך ראַפּטום געמאַכט אין די גאַסען, און מיר זענען אראָפּגעפאַלען פאַר גרויס פּחד.

אז דער „קורא נכבד“ זאגט „טי מאָוו, אַ יאָ זדראַוו!“, אז מיר שפּילען זיך נאָר און וואַרפען ארבעס אין וואַנט. עס האָט זיך אבער אויסגעוויזען פון די קוימענס, אז עס איז נישט אַזוי... אינ׳ם „הפרדס“ האָט אחד העם געשריבען „שטיקלעך“, און אין איינעם פון די שטיקלעך האָט ער „אויסגעוויזען“, אז אמונה איז כהויה אַ פּאַס; נאָך מעהר, אז דער אלטער כלל פון „אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו“*) איז דאָ ביי ד ע ם פּאַס, נישט נוהג... דאָס פּאַס איז הייליג, אפילו ווען דער ווייַן איז אויסגעוועפּט, אפילו ווען אַ שענקער—אַ שווינדלער, האָט עס אנגעגאָסען מיט וואַסער, אדער מיט נאָך עפּעס ערגערס... ווייל דער עיקר — זאָגט אחד העם — איז נישט די משקה, נ אָ ר דאָס פּאַס!

איך בין אייך נישט מחויב איבערצודערצעהלען זיינע ראיות; ערשטענס, איז נענונג, אז „אחד העם“ זאָגט; צווייטענס, איז אויף אַזוינע באַווייזען נאָר לשון הקדש מיט איהרע אמת פילאָזאָפיש־גלימשיגע אויסדריקען אַ לשון; בשעת ווען זשאַרגאָן מיט זיינע ווערטער, וואָס האָבען נאָר צו איינציגע טייטשען און דוקא—פּעס־טע, זיכערע, איז פאַר אַזוינע קונציגע צונגען־טענץ אַ לאָ יצלח; און דריטענס — נישט אין דעם בין איך דאָ אויסען! מיך און אייך דאַרף נאָר פרעהען, אז אַזוי ווי בן־אביגדור איז אַ פּוסק אין רעאַליזם, אַזוי איז „אחד העם“ אַ פּוסק אין פילאָזאָפיע, און זייט ער האָט געשריבען וועגען פּאַס, איז דער גאַנצער עולם פרום גע־וואָרען...

אלע פרום! אויסגעשטאָרבען אלע אלטע אפּיקורסים, אלע אונזערע היימישע ביכנערס, דאַרווינס, ספּענסערס... קיין לעק אין קיין זכר! אין אלע קוימענס רעדט מען נאָר פון גאָט ב״ה; אין קיין איינציגען קוימען האָב איך קיין איינציג וואָרט אהן זיין ליעבען נאָמען נישט געהערט.

איך האָב מיך געשמאַלצען אין פּוטער; עס האָט זיך מיר געדאַכט, אז איך לעז נאָך אמאָל דער בת מלכה׳ס אַ ראָמאַן!

אין איין קוימען, למשל, הער איך:

---

*) קוק נישט אויפ׳ן קרוג, נאָר אויף דעם, וואָס עס שטעקט אין איהם.

דער שרף איז געוועהנט געוואָרען צו פאָהרען מיט דער באַהן, צו קריכען אויף טרעפּ און האָט כמעט דאָס גאַנצע פליהען פאַר־געסען... דערצו איז ער נאָך מיד און שוואַך! דעריבער שטעלט ער זיך אָפּ ביי יעדען קוימען, סאָפּעט און פּרייכט און איך העד דערווייל א גוט וואָרט.

און איך בין צופרידען דערמיט! ווען עס איז א פּ ר י ש ע ר ג ע ז ו נ ט ע ר מלאך, וואָלט ער מיט מיר ארויפגעשאָסען גלייך צום הימעל, איבער די כמארעס, איבער'ן רעגענבויגען, מיר וואָל־טען געיאָגט אויף די מילך־שטראָסען, צווישען לבנה און שטערען.

איך בין מודה ומתודה, אז איך אליין, אז איך אַלטער בבל פון דער אלטער מאָדע, וואָס בין א פּאַרפאַלענער ראָמאַנטיקער בטבע, וואָלט דערפון הנאה געהאָט, אפילו נחת געשעפּט! נאָר וואָס וואָלט איך געהאָט פאַר א רעאַליסטישען נוצען דערפון? איך וועל פאַבריצירען ראָמאַנטיק און אידעאַליזם, בשעת ווען בן־אביגדור שרייט: „רעאַליזם", זינגער רופט „חכמה" און גאַנץ „קהל־הקדוש" וויל — — שטרוי און קלייען? ! קיין איינציגער מוכר ספרים וואָלט היינט אַזוינס אין דער האַנט אריין נישט גענומען, אפילו נישט אויף קאַמים מיט דריי פייען!

מיט ד ע ם שרף אבער קלייב איך רעאַליסטישע שוואַרצע פּערעל, אין דעם רייכען רוס פון אַלע קוימענס, פון זיי וועל איך בינדען א שנור אויפ'ן האַלז פאַר „אונזערע אָרעמע ברידער", פאַר'ן „אידישען פאָלק", פאַר „כנסת ישראל"! עס וועט זיין א רעאַליס־טישער ראָמאַן אין גראַמען, אָדער אָהן גראַמען, נאָר טאַקע אויף וועלען־פּאַפּיר. דער רעאַליזם זאָל נ א ך ג ר ע ב ע ר זיין, דערצו בעל־בת'יש געבונדען אין לעדער, און דוקא מיט'ן גאָלדע־נעם שניט! זאָל דער עולם לעקען די פינגער!

נאָר דאָס אַלעס וועט זיין שפּעטער; כאַפּט נישט די פיש פאַר דער נעץ! אצינד וועל איך אייך נאָר שאַרפען דעם אַפּעטיט מיט אַן א ח ד מ ש ש י ם פון דעם גן־עדן!...

פון די קוימענס וועל איך אייך דערווייל דערצעהלען א בשורה טובה, וואָס וועט אייך דערפרישען דעם מאַרך אין די ביינער! עס וועט אייך הנאה טון, גלייך ווי מיר!

איך בין מודה ומתודה, אז ביז אהער האָב איך געמיינט, אז די ליטעראַטור האָט גאָר קיין פעולה נישט אויף אונזערע לייט;

טיקלען, שירים, מליצות, קריטיקען און וואס איהר ווילט נאר אליין... אזוי האט זיך געפיהרט א צייט, ביז מען האט דעם קרוג אפגעהאקט די אויערען! ביז גאט האט געוואלט, עס האט געשא־סען א בעזעם, די רעאליסטישע באמבע איז אריין אין אונזערע ד' אמות, און — אונזער מחבר האט ארויסגעטריבען דעם שרף אין מיטען ווינטער, אין א הינטיש וועטער, אזוי ווי א בעל־עגלה טרייבט ארויס און אפגעניצט אלט פערד אהן הויט, פלייש און ביינער!

דער שרף, נעבעך, איז געגאנגען פון טיר צו טיר, ביי אלע מחברים זיך געבעטען, ביי די פיס געלעגען... „ואין מאסף אותו הביתה", עס לאזט איהם קיינער נישט איבער דער שוועל! אויס „מלאכים!", „רעאליזם!" שרייט מען! מען ראט איהם, ער זאל פליהען צוריק אין הימעל אריין.

פליה! אז ער איז פארשטארט פאר קעלט; פליה! אז די גאסען־יונגען האבען איהם דערוויייל אויסגעריסען די פעדערען פון די אמאליגע וויסע פליגעל! אין דער וויקסעל אריין האט ער זיך געוואלט ווארפען; אזוי פארצווייפעלט איז ער געוועזען!

און ער וואלט עס געטאן, נאר ער האט צוויי מערכות געהאט: ערשטענס, איז היינט די וויקסעל פארשטארט און געפרוירען, ווי דעם פראפעסאר יוסף הלוי'ס פאעזיע, און צווייטענס, האב איך איהם געטראפען! איך האב'ן מיטגענומען, פאר רחמנות, אין „מאניאק"*) אריין, געגעבען איהם אביסעל הייסע זופע מיט א לעבעל ברויט און פאר דאס געזעצט זיך אביסעל אויפ'ן רייטענ־דיג און געפלויפען איבער ווארשעווער דעבער פון אמת'ע „כלי־קודש"...

עס איז געוועזען ביינאכט (בייטאג וואלט איך מיך געשעמט צו רייטען אויף אזא אפגעריסענער משונה'נער בריאה) און פון „כלי־קודש" שלאגט אזא „ימש־חשך", אזא פינסטערקייט, אז איך האב נאר נישט געזעהן! נאר פאר דאס — האבען זיך מיינע אויערען געפאשעט! איך האב אסך געהערט...

*) א ביליגע קיך.

באמת — „זונות מפרכסות זו את זו, ת"ת לא כל שכן!" און די אלטיטשקע קוקט ארוים פון ביהמ"ד, זי ו ו י י ס ט עס און פאר י ע ד ע ן מחבר, פאר י ע ד ע ן ספר, האט זי גע־וואוסט צו געפינען א ווארעם ווארט, א לעבליכע מליצה! —

די פרומע אלטע גבאי'טע האט מעהר נישט געוואוסט, נאר איין שפרוך פאר אלע: „פרו ורבו"; איין ברכה פאר אלע: ומלאו את הארץ! זאל זיין וואנצען, אבי לעבעדיג צו מאכען די אלטע מאמע... זאל זיין עפוש, אבי איהר ארייגצובלאזען אין דער נאז.

היינט, ליידער, ווערט דאס אויך צו שאנדען! אפילו קריטי־קוס דערמאנט זיך, אז „יזכור" איז קארל עמיל פראנצאז'ס, הנ"ץ אין הצפירה — דארף נויטיג דערצעהלען, אז ער האט ערגעץ אמאל אין א דייטשען ספר געלעזען אן עהנליכעס צו „שבול ואלמון", גראסגליק ווערט גאטס קאזאק און מוז אויסווייזען, אז „גלית הפלשתי" איז א פראסטע פאשקוויל, און אפילו דער איינענער זינגער, וואס מיר האבען איהם אזוי הויך געלויבט, איז אויך ערשט נישט לאנג ארוים אין „הצפירה" מיט א „דבר כל חזון", וואו ער וויינט בדמעות שליש אויפ'ן חורבן: וואס די מו"לים זענען ווע־ניג געבילדעט, די מחברים — כמעט גארנישט, און די מעצענאטען, וואס שטיצען די ליטעראטור — פראסטע בורים... און — איין „איש־יהודה־קריאות" (וואס א נאמען דאס האט!) ווייזט אויס אין „המליץ", אז דער איינענער זינגער האט איבערגעדרוקט טאר־וויאוו'ס א פעליעטאן...

נו, איז מען היינט זיכער מיט'ן לעבען? עקט זיך נישט דער אלטער גבאי'טעס וועלט?

נאר די מחברים יאָק די מחברים, זיי וועלען זיך פארט אן עצה געבען און נישט פארלוירען ווערען אין דער רעאליסטישער צייט... א מ ת, אומגליקליך איז געבער געווארען א מלאך!

איהר מוזט וויסען, אז איינער פון „אונזערע" מחברים האט געהאט ביי זיך א שרף, א ברענענדיגען מלאך, וואס פלעגט אויפ'ן ארבייטען, ווי אן אייזעל; ער האט איהם געמוזט דיקטירען אר־

אונזערע אַריסטאָקראַטען, די רעדאַקטאָרען, מיין איך, עקס־פּלאָאַטירען; זיי ערגער, ווי דער ערגסטער פּאַרצייטישער פּריץ — דעם פּו־ער, ערגער, ווי פּרעה! פּאַר אונז איז די ליטעראַטור נישט קיין קוה און נישט קיין ציג, זי גיט קיין איינציגען טראָפּען מילך, פּייכט צו מאַכען די פּאַעטיש פּאַרברענטע ליפּען. זי איז קיין „קרדום לחפור בו“, מען זאָל פון איהר כאָטש האָבען וואַסער אויף קאַשע, און אויסער צוויי־דריי „מו'לים“, וואָס האָבען, אָדער עס דאַכט זיך, אַז זיי האָבען, פּרנסה בכבוד, קאָן אפילו דער באַריהמטער מנחם הסופר זיין ווייב די שיך נישט פאַריכטען! נאָך וואָס אַרבייט מען? אויף וואָס האָרעוועט מען? וואָלטען כאָטש אונזערע שרייבער געהאַט אַן אידעע, אין וועלכער זיי וואָלטען זיך פאַרליעבט, פאַר וועלכער זיי וואָלטען דאָס לעבען געשטרעקט, ביז'ן לעצטען טראָפּען בלוט זיך געראַנגעלט; אַן אידעאַל, וואָס וואָלט זיי געגעבען כח, דערפרישט דאָס פוילע בלוט, די אַלטע ביינער... דאָס האָבען זיי, ליידער, נישט! וואָרים — מיינט נישט, אַז „נאַציאָנאַליזם“ מיט „פּאַלעסטינא“ זענען מעהר ווי „טעמאַטען“ צום שרייבען; מיינט נישט, אַז עס איז אַזוי ערנסט דער־מיט... זיי שפּילען די אייגענע ראָלע, וואָס אַ „שרפה'לע“, אַ „מחלוקת“, אָדער אַן אַנדער ווינט, וואָס מאַכט זיך אין אונזער קליינעם גלעזעל וואַסער...

עבודת הפרך מיט'ן תנ"ך און צעהן ווערטער־ביכער אין דער האַנט, אַרבייט מען טאַקע נאָר פאַר'ן פּיצעלע כבוד. און פאַר דעם איינציגען טראָפּען אַמבראָזיאַ, פאַר'ן „החכם הסופר“ ביים לעבען, און אַ שוואַרץ רעמעל אין „הצפירה“ אָדער „המליץ“ איבער הונ־דערט און צוואַנציג יאָהר, האָט מען נאָך די העזה צו פאַרלאַנגען— אחוץ צייט, טינט, פעדער און פּאַפּיר נאָך — רעאַליזם!

אַמאָל איז כאָטש געווען אַ רחמנות'דיגע קריטיק! די אַלטע גבאי'טע (וואָס מען האָט געקאָנט קונה זיין נישט נאָר בשלשה, נאָר בכמה וכמה דרכים) — האָט כאָטש באמת צוגעטיילט כבוד אויפ'ן אַרשין! און פאַרוואָס נישט? רחמנות איז אַ אידישע מדה. — „כל ישראל ערבים זה בזה“, איז אַ אידישער כלל, וואָרים

נאך ווענינ!

— עס האָט איינער דעם אנדערען גע׳מסר׳ט?

איהר פארקריכט ווייטער אין א זייט!

— א מעסער ארייננעשטאָכען?

אך, איהר האָט גאָר קיין געפיהל נישט אין רעאַליזם!

— וואס דען?

דער ש ד כ ן איז געשטאָרבען! פארשטעהט איהר: ער איז זיך אזוי אָנגעלאָפען, אָנגעיאָגט, און הונגעריג איז ער געווע־זען, און זיננער האָט נישט געוואוסט מיט וואָס צו ענדיגען, איז ער, נעבעך, דער שדכן מיין איך, געשטאָרבען; ברוך דיין אמת, איבערגעלאָזט א ווייב מיט קינדער...

און זעהט אליין: דאכט זיך, גאָר פשוט׳ע זאכען: פאלעס־טינא און ארגענטינא, א וכוח דעריבער, מחותנים, א שדכן... סאמע רעאַליזם, און די מעשה שמעקט פאָרט פון אלטען שוויץ־באָד...

אפשר ווילט איהר וויסען ווי אזוי אונזערע פריש־געבאַקענע רעאליסטען מאָהלען נקבה׳שע שעהנהייטען? נאָט אייך:

א פרוי׳ א יונגע, א פיער און צוואָנציג יעהריגע, א הויך־געוואַקסענע און א דאַר־לייביגע; איהר פנים איז ווייס און אויף דער ווייסקייט פון די בלאַסע באַקען באַווייזען זיך דאָ און דאָרט (פה ושם!) זון־פלעקען (זומער־שפרענקעלעך); איהר ברייטע נאָז באשיינט און באַ׳חנ׳ט איהר פנים און איהרע (דער נאָזס) ביידע נאָזלעכער זענען, ווי גליסטיגער (נחמד) רויזען־בעכער. איהרע (דער מוידס) אויגען, זענען שוואַרץ און פלאַ־מענדיג און דורך זיי קוקט אַרויס א זידענדיגע (רותחת) נשמה און א האַרץ פול מיט לעבען... איהר מויל איז קליין און די ליפען איהרע זענען פולע און ברייטע און רויטע, ווי בלוט... איהר ווייסער און מאָגערער האלז איז אָפען (מגולה), זי טראָגט א שלאָף־קלייד (שלמת שנה)...

אָט האָט איהר, און זייט מודה, אז „רעאַליזם“ איז פאר אונז, מחברים, א קלאָץ דעם האלז צו ברעכען!

און עס איז א רחמנות אויף אונזערע מחברים, אויף אונזערע אָרעמע נאָוועליסטען!

לען לעזען העברעאיש, וואלטען בחורים בעסער געשריבען... נישט קיין בעסערען סוף האט געהאט זיין גענעז־צד, זינגער! דער איי־גענער זינגער, וואס איז שיער נישט אומגעקומען על קדוש השם, ווען נישט וואס טראכטמאן האט איהם קוים ארויסגעשלעפט ביי די שפיצפינגער פון די פיס פון טאוויאוו׳ס מויל, האט אויך גע־פרואווט זיין כח אין רעאליזם!

ער האט אויפגעשריבען א „קרבן היום"! א מעשה גאר א קורצע, אויף צווייערליי פאפיר: ווערלען און פראסטע, און גאנץ שעהנע דרוק.

צוויי מחותנים קומען זיך צוזאמען שמועסען מכח אן אנגע־שלאגענעם שדוך. קריעת ים סוף האט דער שדכן געהאט, איי־דער ער האט זיי, די סוחרים, (וואס האבען קוים א דראכמע צייט און ווילען גאנצע פודען כבוד) צוזאמענגעשלעפט, און צום סוף, אז דער נס איז איהם שוין, דעם ארעמען שדכן, געראטען, אז מזרח ומערב זענען זיך שוין צוזאמען געקומען לפונדק אחד, האט זיך געמאכט צווישען די מחותנים א וכוח מכח... נו, טרעפט מכח וואס?

מכח נדן?

ניין!

— מלבושים?

אויך נישט!

— קעסט?

איהר קריכט שוין ג א ר אין א זיים! איהר וועט שוין נישט טרעפען, זעה איך, וואס א רעאליסט האט אין זין! דער וכוח איז דוקא מכח ארגענטינא און פאלעסטינא; א י י ן מחותן האלט מיט׳ן באראן הירש, און דער צווייטער האלט זיך אין דער סטאדע, און בארעט זיך פאר בן־אביגדור׳ן, טאוויאוו׳ן, יהלל׳ן, יעב"צ׳ען, צעדערבוימען, גמזו׳ן מיט׳ן „הנדיב הידוע", ראטשילד׳ן צוזאמען; ער וויל נישט שמעקען צו ארגענטינא! כאלערניקעס, אפנים, זענען זיי ביידע געוועזען: א ווארט צו א ווארט, זיי האַ־בען זיך צוקריגט, צוזידעלט גלייך מיט ווייסברעמ׳ס גבורים, אפשר זיך נאך צופאטשט... און — און טאמער וועט איהר, על כל פנים, טרעפען וואס דער סוף איז געוועזען?

— דער שדוך איז אפגעגאנגען?

מאפאסאן די „לעצטע פראנצויזישע לעקציע“ אין עלזאס־לאטארינ־גען אונטער דער פ ר י ס י ש ע ר ממשלה און איבערמאכען פון איהר א „לעצטע ה עב ר ע א י ש ע לעקציאן“ נאכ׳ן חורבן אונטער׳ן ר ו י מ י ש ע ן י א ך, אדער — אז עס איז לייכטער אין א גאנץ קורצער צייט צו פארניכטען, אויב מען האט, זיין איי־גען שטיקעל טאלאנט און בלייבען, למשל, ביי היינעס פערזען־מאס, אהן א רוח פון זיין פאעזיע ב פ ר ט, און אהן א אידעע ב כ ל ל... אז עס איז לייכטער אפילו אויפצושטעלען א בנין, א גאנצען „סיסטעם“ פון בעש“ט׳ס חלומות, אדער צו דרעהען א קריי־טישע בייטש פון בן־אביגדור׳ס זאמדינגע ביכלעך — אז דאס אלץ איז לייכטער איידער אויפצושרייבען די קלענסטע רעאליסטישע נאוועלע !

און נישט נאר בן־אביגדור איז איבער דעם שטיין, וואס ער האט זיך אליין אויפ׳ן וועג געווארפען, געפאלען...

סאמועלי איז אריין אין בדחנות איבער די אויערען און כאטש זיי זענען, ב“ה, גענוג לאנג, וועט איהם שוין קיינער נישט פון דעם זומפ נישט ארויסשלעפען... יעדעס ווארט שמעקט נאך פורים־שפיל, חתונה־גראמען, נאך „אליקום צונזער“... נישט בעסער איז טא־וויאוו׳ן געראטען; דער אייגענער טאוויאוו, וואס האט זוכה גע־וועזען צו הערען מיט זיינע אייגענע אויערען פון אזוינע, וואס הא־בען זיך געשטויסען פון באראן הירש׳ס רייד, אז זיין גאנצער צוועק איז נאר צו מאכען גוים פון אידען, און אז זינגער האט דאגעגען פראטעסטירט, האט ער (טאוויאוו, מיין איך) אויף איהם געעפענט א מויל, און שיער נישט איינגעשלונגען, דער אייגענער גבור, נעבעך, איז אויך אריינגעפאלען אין בטלנ׳ישער בדחנות, און באלד דער־נאך, אינ׳ם „מים שלנו“, אינ׳ם עפוש פון אונזער היימיש גע־באקענער פסיכאלאגישער פילאזאפיע, און דוקא מיט׳ן קאפ אראפ... אפשר גלייכט איהר נישט? נאט אייך: אין זיין „השדכנות בתור שדכן“ מאכט איינער מטעמים פאר׳ן „המליץ“ — ארטיקלען מיט הארץ און מיט פייער, און שרייבט אונטער נישט ז י ד, נאר, טאוויאוו׳ן צוליעב, זיין דרייצען־יעהריגע טאכטער! אין די אר־טיקלען פארליעבט זיך א יונגערמאן, האט חתונה מיט׳ן שרייבערס טאכטער, און דער היוצא לנו מזה זאל זיין: אז ווען מיידלעך זא־

— מאי כולי האי — האט מען גענאגט — זאל זיין רעאליזם! אבי מען פארלאנגט נאר נישט קיין טאלאנט, אפילו קיין „לשון", קיין „מליצה", אפילו קיין גראמאטיק נישט, און צאהלען, קאן זיין, וועט מען, וועט איבער „רעאליזם" קיין שרוך נישט אפגעהן!

פארקערט — מיט'ן גרעסטען פארגניגען! „לא בשמים היא" — רעאליזם דארף קיין הימעל נישט, „ולא מעבר לים" — מען דארף נישט ווייט צו קריכען; מען דארף גארנישט ליעב האבען, נישט פיינט האבען, מען דארף קיין צוועק, קיין תכלית! אלץ איז גוט, ארום און ארום ליגען טעמאטען, ווי האלץ! וואו דו ביסט, וואס דו זעהסט — באשרייב!

וואוינסט דו, למשל, אין ווילנא — באשרייב די בלאטע! ליגסט דו אין בית־המדרש אונטער'ן אויווען — שטודיר די טאראקאנעס, אדער — די שמש'טע, וואס שיינט אריין דורכ'ן פענסטערל! ווער עס קען א בוגרת, א גרושה, אן אלמנה, שוועסטער, וואס רייסען איינע ביי דער אנדערער אויס די חתנים, לעהרער, וואס האבען שוין מזל און ברכה ביי אלע גענז און ווערען בשעת הדחק חולקים אויף בעלאמי, זאל באשרייבען! דערביי ווערט מען נאך אביסעלע פרייער, עס איז כמעט א הפקר־וועלט, ווילסט דו— שטעקט א „פאליסמאן" ארונטער די האנט, וואו מען דארף נישט— לית דין ולית דיין!

עס איז אבער א טעות געוועזען! רעאליזם איז פאר אונזערע ברידער „אן עבודת הפרך"! און — נאך אלע טייכען שוויים, נאכ'ן גאנצען מיה און מאטער — איז נאך פון רעאליסטישען ליים קיין איינציגער רעכטער ציגעל צום העברעאישען „פתום ורעמסס" נישט ארויס! פראסט — עס קלעפט זיך נישט!

עס האט זיך אויסגעוויזען, אז עס איז לייכטער אנצושיטען א געלעכערטען זאק מיט הוילע מליצות, קלוג צו ווערען פון ליפערטען אין פרישמאנ'ס איבערזעצונג, צו טרעפען, למשל, וויפיעל פינגער עס האט אין יעדער האנט די פרישמאן־ליפערטישע חיה, וואס האט פיער הענט און — מיט צעהן פינגער מעהר פאר א מענש.

אז עס איז לייכטער אויסצושלאגען א טראפען אידעע פון אלע זיינגערס ארטיקלען און ראמאנען, אויסצוזוכען א קארן אין די גאנצע קערץ פון זיינע קריטישע פלעוועס, אז עס איז לייכטער אוועקצוגנב'ענען ביי פראנצאז'ען א „יזכור", אוועקצושלעפען פאי גיו־דע־

ניעס — פון דערוויטענס א הייסער פאטריאט, דער טערק א דיי־מאנט, דער אראבער — א זיידענע בריאה און אלע אונזערע קאַ־לאַניסטען זענען, לכל הפחות, גבורים, ווי די מאקאבעער און אָט, אָט וועט זיין נאָר אמאל די קונץ מיט'ן בוימאויל!

קומסט דו אבער נעהנטער — זאל גאָט שומר ומציל זיין; אלע חושים נארען דיך אָפּ! די קאסע, דאכט זיך דיר, איז גע־מאכט „מעשה רשת“, ד. ה. א נעץ מיט גרויסע אויגען, און די „מתעסקים בצרכי הצבור“ האבען פינגער גלייך מיט אלע מענ־שען! דו ביסט חלילה קיינעם נישט חושד, נאָר דאָך ווערט דיר מארקאטנע אויפ'ן הארץ, און טיילמאל הויבט דיר אָן אזוי צו שווינדלען פאר די אויגען, אז פון „מעשה רשת“ ווערט גאָר א שפינוועבס, און דו זעהסט אין דער האַליוציגאציע: עטליכע גרויסע שפינען און גאנצע הורמעס ישראל'יקלעך בצורת אָרעמע אויסגע־זויגטע פּגרימ'לעך פון פליגען... דו רייסט דיך אוועק פון דער קאסע און באטראכסט דעם גרויסען פּאטריאָט, דעם קאלאָניסטען־מעקלער, דעם גענעראלנעם עצה־געבער, און האסט ווייטער א טעות, און דו ווילסט געשוואוירען, אז דאס איז יוסף ריבלינס א לייבלי־כער ברודער!

דער טערק פארלירט אויך דעם חן אין דיינע אויגען; ער שמייסט מיט'ן באמבוס אין דער פאדעשווע און צאפּט מיט'ן „באקשיש“ דאס בלוט פון די אָדערען... דער אראבער, די זיידענע בריאה, זעהט דיר אויס, רחמנא לצלן, ווי א געפעהרליכער רוצח'י־שער גנב, און אונזערע מאקאבעער — כהויה, גלייך זיי וואלטען געלעגען אונטער די בעטען!

נאָר ווי קומט רעאליזם צו חובבי ציון און פאלעסטינא? אזא צווילינג קאן נאָר געבוירען ווערען אין מנחם הסופר'ס קראנקען מח... פאלעסטינא איז פאלעסטינא און רעאליזם איז נאָר נוהג ביי נאוועלען... נאטירליך נישט יעב"ץ'עס, ווייל ער שרייבט נאוועלען אויך פון פאלעסטינא...

נאָר מיינט נישט, אז רעאליזם, כאטש ער איז נאָר נוהג ביי נאוועלען, איז א קלייניגקייט! אמת איז, אז אין דער התחלה האט זיך אלעמען אזוי געדאכט!

ב"ד כלום" !*) בן אבינדור איז א „פוסק", די ליטעראַרישע לעצ־טע אינסטאַנץ... און „רעאַליזם" איז ערגער, ווי א דין אין שלחן ערוך!

נאַטירליך האָט א שטר א שובר, פּראַצעגט — א היתר עסקא, פּסח — מכירת־חמץ, שבת — ערובין, און דער דין אין שלחן ערוך, וואָס דאַכט זיך, ער שטעהט, ווי א מויער, האָט פּאַרט אַן אונטער־וועגעל עכ"פ „א יוצא מן הכלל"**)... דער דין פון רעאַליזם האָט אויך א „ווילאַזקע".

עס איז נישט נוהג, למשל, ביי חשבונות פון חובבי ציון, ביי נאַכריכטען איבער די קאָלאָניעס, ביים באשרייבען זייער באַ־שטאַנד... דער חלק „ליטעראַטור" געראָט דוקא אַם בעסטען פון דערווייטענס! און דערביי מוז עס געשריבען ווערען מיט אי־דעאַלנע־רויטליך־פּרעהליכער טינט!

נאָך מעהר — וואָס ווייטער דער שרייבער איז פון אָרט, איז אַלס בעסער!

גוט שרייבט זיך פון אדעס, בעסער—פון וואַרשוי, וואויל—פון דינאַבורג, גאָר גוט פון איישישאָק און אמבעסטען נאָך וואָלט געוועזען פון אונטער די הרי חשך! פון דערווייטענס מישען זיך אויס דער „א"ח" און „ל"ח"***) ; אין דער „הכנסה" באַשיינען ראַטשילד'ס קאָלאָניעס די חובבי־ציונישע ; פון דערווייטענס איז שווער צו באַמערקען, אַז די הוצאה איז „כל ישראל'ס" אויסער ראַטשילדען, און דער גאַנצער אינוועגטאַר איז ראַטשילדס, אויסער כל ישראל... פון דערווייטענס מאַכט די חובבי־ציונישע אייזערנע קאַסע אויך נישט קיין שלעכטען איינדרוק ; על כל פּנים איז נישט מעגליך צו דערזעהן קיין שפּאַרע, קיין לעבעל, אריינצושטעקען א מינדסטען פינגער... פון דערווייטענס זעהט מען אפילו נישט ווער עס שרייט "мы пахали", דער אָקס אליין, אָדער די פליגען צווי־שען זיינע הערנער. און דער עיקר איז יעדער מעקלער ביי קאָלאָ־

---

*) אַז דאָס בית דין (סאָנד) האָט אָבגעטאָן, איז פאַרפאַלען.

**) אויסנאַם.

***) אני חייב, לי חייב.

וואס זענען (צווישען אונז געשמועסט) אזוי עהנליך צו דער אידי־שער, ווי „לפני ארבע מאות שנה“ צו דער אידיש־שפאנישער גע־שיכטע!

דער אייגענער בן אביגדור דרוקט „דניאל דירונדו“ — א גלאז אידעאלנע־נאציאנאלנעם גאגעל־מאגעל! ער דרוקט: סאמועלי׳ס שירים, וואו דער פאעט טענ׳עט זיך אוים מיט די פאליעס אזוי ראמאנטיש־בטלנ׳יש־פילאזאפיש, אז אדם הכהן וואלט איהם מקנא געווענען; פרישמאן׳ס פאעטיש־ראמאנטישע נאכוועהען, וואו מתים האבען שוין נישט מעהר וואס צו טון, נאר צו רופען האלבער־נאכט אין שול ארייז עולה תורה צו זיין א אידישען פארליעבטען משורר!

דער אייגענער בן אביגדור אידעאליזירט אזוי פיין דאס קליין־חנ׳עווודיגע מיילעכבעל פון מנחם הסופר׳ס ווייבס שוך, אז עס כאפט אן ביים הארץ!

בן אביגדור איז דוקא, לויט ווי איך קען איהם, אן עהרליכער מאן! ער איז נ י ש ט — דאכט זיך — אחד בפה ואחד בלב... און אט אין דעם שטעקט דער אמת׳ער קאמיזם, אין דעם, וואס בן אביגדור, נעבעך, האט זיך אליין געווארפען א שטיין אין וועג אריין, איבער וועלכען ער שטרויכעלט אויף יעדען שריט און טריט!

„שרייבט פון לעבען!“ רופט דער ארויסגעבער פון „אפרים קוה“, אדער דער מחבר פון „אהבה וחובה“, וואס שיקט זיין העלד ש ט ו ד י ר ע ן קיין אמעריקא און לאזט איהם צו זיין היים־געליעבטער קיין בריף נישט שרייבען, ביז עס איז נישט צו שפעט, ביז זי שטארבט נישט מיט׳ן בריף אין דער האנט אויף אן אפ־צערונג!

„פאטאגראפירט, שטודירט דאס לעבען, וואס איז ארום אייך, לאזט אייך נישט חלומ׳ען“... אזא רעצעפט פארשרייבט דער מחבר פון „מנחם הסופר“, פונ׳ם אומגליקליכען קליינעם אייזעלע, וואס ליגט נעבעך דערדריקט אונטער דער אומגעהייערער משא פון דער רעאליסטישער טענדענץ, אז מען זעהט איהם קיין פיצעל פון די אידעאלנע, גרויסגעוואקסענע אויערלעך נישט ארוים!...

א מענש טוט זיך נאר אליין!...

נאר וואס קומט ארוים, אז עס איז קאמיש? „אין אחרי מעשה

ליגט דאָ אויך אין דער מיט: בן אביגדור'ס מוזע איז אַ גוטע ליטעראַרישע הון, וואָס לעגט כמעט אַלע טאָג אַן איי... פון די אייער וועט קיין לעבעדיגע זאַך נישט אַרויס, ווייל זיי זענען פון בלויז רייבן זיך אין אחד העם'ס וואַנט... נאָר דאָס זענען דאָך אייער, נישט קיילעכלעך פון ערד אָדער פערדס־מיסט, אין וועלכע אונזערע ליטעראַרישע רשעים לעגן זייערע מיקראָסקאָפּישע אייערלעך... בן אביגדור האָט טאַלענט, עס פעהלט איהם נאָר בילדונג... ער איז אייגענטליך נאָך יונג, ער וואָלט צייט געהאַט זיך אויסצובילדען. נאָר די מוכרי־ספרים לאָזען נישט. זיי זאָגען, אַז קיין בעסערע סחורה דאַרף מען נישט... אַז פאַר בעסערע לייזט מען נישט... נאָר נישט אין דעם נעהט עס... דאָס קאָמישע איז, אַז צווישען אַלע אייער, וואָס בן אביגדור'ס מוזע האָט ביז אהער געלעגט, איז נאָך קיין איינציג רעאַליסטיש איי נישט געוועזען און עס וועט נישט זיין, וואָרים בן אביגדור איז בטבע אַ פאַר'חלומ'טער אידעאַליסט,— אַן אידעאַלנע־נאַציאָנאַלער פּאַלעסטיניעץ... ב ט ב ע כאַפּט ער זיפצען אין דער לופט; דערביי האָט ער שוין אַזוינע אויערען, אַז ער הערט, ווי וועלדער דאַווענען, אָדער ווי משה רבינו דרש'ענט אַ לאַ „אחד העם"...

נו, אדרבא, שטעלט אייך פאָר אַ רעאַליסט, וואָס איז זיך נישט מישב און רייסט אויס פון דער אידיש־שפּאַנישער געשיכטע אַן אַלטען אויסגעקראַכענעם לאַפּען פון אַ פּעלץ, און פּוצט און וואַשט איהם אויס מיט ליבעראַלנע אָדעקאָלאָן, שטרייכט איהם איבער אויף אַ היינט־מאָדישען בעל־בת'ישען ביבער, און איז כופה הר כגיגית, און גויט דעם העלד, דעם אומגליקליך־נעבוירענעם דאָן־מיגואל, ער זאָל דרש'ענען פיער הונדערט יאָהר צוריק אין שפּאַניען אויף לאַסקער'ס אופן, אָדער כאַפּען היים־געבראַטענע ליבעראַלנע בולבעס פון היינטיגען ווירכאָוו'ס מויל!... בן אביגדור זאָל זיין אַ רעאַליסט, וואָלט ער אפילו ביי ווענִיג בילדונג דאָס, עכ"פ, פאַרשטאַנען, אַז פאַר פיער הונדערט יאָהר איז צו פריה, און ה י י נ ט ווייטער, אויב די צייט איז נאָר כנגד המזיקין, איז שוין צו שפּעט צו קאָרמען דעם עולם מיט דער פּראָזעאַלאַגישער שעצקע...

אָדער: שטעלט אייך פאָר אַ רעאַליסט, וואָס שטעלט אויף אַ בריי, אויסצופּאַשען פּאַלעסטינצעס לויט אחד העם'ס רעצעפּט, אויף קלייען פון רעקענדאָרפ'ס אידיש־היסטאָרישע ערצעהלונגען,

אזא מזל האט שוין אויך אונזער „אלטע מאמע“ — די העב־רעאישע ליטעראטור...

בשעת, ווען מען האט אין אונזער „אלטען הייזעל פון עק“, א געשריי געטאן: „רעאליזם“ און די אלטע ווענט מיט פוסבאדען און סופיט, מיט די איינוואוינער בכלל, האט געכאפט א ציטער, האבען שוין אנדערע גליקליכערע ליטעראטורען דעם רעאליזם אי־בערגעלאזט פון הינטען... זיי זענען שוין אפילו אריבער איבער מאַ־טעריאליזם, דעקאדענטיזם און סימבאליזם און צאצקען זיך שוין מיט א נייעם בן־זקונים — מיט אקולטיזם, נאר ער האט אויך עפעס א גרין פנים, ציהט ווייניג ביי דער ברוסט, און וועט זיך אויך לאנג נישט האלטען...

וואס וועט זיין נאך אקולטיזם? אדער: וואס ב א ט י י ט ע ן די שמות הקדושים, די אלע „איזמען“? פרעגט ביי וועמען איהר ווילט, נאר מיך לאזט צורוה, איך מיין, אז „די לצרה בשעתה“,*) וועט זיי וועלען מאדע ווערען ביי אונז, ווען עס וועט א ניי ליטע־ראריש גיגערל אדער א מאליוסקע ארויפשפרינגען אויפ'ן אלטען דעכעל מיט א גאלדען שופר'ל אין זיסען מוילעכעל און א בלאז געבען דער כנסת ישראל א נייעם „משיח צדקנו“, א נייעם „איזם“! נאר נישט אין דעם שמעקט דער ק א מ י ז ם!

דער עיקר קאמיש איז דאס, וואס דעם נייעם ליטעראַרישען טעסטאמענט האט אונז געבראכט בן אביגדור!

ווענען בן אביגדור'ן איז דער עולם מחולק; דובנאוו אין „וואס־כאד“, און בן דוד אין „המליץ“, האבען זיך די לונגען געריהרט און אויפגעבלאזען בן אביגדור'ן, ווי א לונג־און־לעבער; געמאכט פונ'ם לכל הפחות א וויקטאר הוגא! (דער אלטער זאל מיר עס מוחל זיין, אויב ער דרעהט זיך איבער אין קבר.) דער רעשט עולם און דער עיקר „אונזערע“ גרויסע און קליינע נאוועליסטען, אדער — אפען גערעדט — די מיסט, וואס בן אביגדור'ס בעזעם האט ארויסגע־ווארפען פון שטאל, וואלטען איהם פארזייפט אין א לעפעל ווארעם וואסער! זיי זענען כופרים בעיקר אין זיין טאלענט... דער אמת

*) עס וועט צייט זיין, ווען די צרה וועט קומען.

דער נייער צייט איז אין דער העברעאישער ליטעראטור א מרידה געוואָרען און מען האט א געשריי געטאָן „ר ע א ל י ז ם !“.

אויס ראָמאַנטיק! אויס פּאָעזיע!

אז עס איז א שטורעם־ווינט אויפ׳ן ים, אז דער ים שפּייט שוין אפילו מיט פּאַליעס דעם הימעל אין פּנים אריין, אז עס טאַפּיען שוין שיפען און געהן אונטער, ווי בליי... ציטערט נאָך אלס נישט דאס קליינע ביסעל לופט אינ׳ם ענגען שפּאַלט פון פעלזען, וואו די ווייכע מאַליוסקע*) האט זיך באהאַלטען. זי ליגט זיך רוהיג און בנעימות אין איהר הייזעל, וואס וואקסט מיט איהר צוזאמען; נאָר שפּעטער — ערשט גאָר שפּעט, ווען דער ים איז שוין צוריק רוהיג, ווי א שפּיגעל, עס שווימען שוין נייע שטאָלצע שיפען, מיט נייע מאַטשטען, נייע פעהנער — דאמאָלט ערשט גנב׳עט זיך אריין קוים א בלאָז אין דער מאַליוסקעס הייזעל! דאמאָלט ערשט ווערט זי פּארציטערט, און שטעקט ארויס דעם ווייסען קאָפּ מיט די גרויס־נארישע אויגען, צו זעהן: וואס פאר א שטורעם־ווינט עס וויל איהר חרוב ונחרב מאכען דאס הויז!

אין שוסטער־גאַס, טרעפט זיך, האט מען שוין אין א נייעם פארגעסען, און זי האט זיך אלס נאָך נישט אריינגעגנב׳עט צום תפוס אונטער שלאָס און רינגעל! און נישט איינמאָל געשיהט, אז בשעת ווען דער ארעמער תפוס טאנצט פאר פרייד, אז דער „נביא“ איז געבוירען געוואָרען, זענען שוין קיה און קעלבער מעלה־גרה דאס גראָז אויפ׳ן נביא׳ס קבר!

אדער — למשל — איישישאָק! ווען ווערט דאָרט מאָדע א הוט?

ווען ער ליגט שוין אין פּאריז אין מיסט־קאַסטען...

ביי גאָט קאָן מען קיין שאלות נישט פרעגען; אזא מזל האָבען שוין: די מאַליוסקע אינ׳ם שפּאַלט פון פעלזען, דער ארעמטאנט אונטער שלאָס און רינגעל, און דאס פּראָנטעל, דאס ניגערעל אין איישישאָק!

---

*) ווייכטיר, חלזון.

און געהט אלע פרייטאג אין באד אריין על חשבון החלוקה, אונטער יוסף ריבלינ'ס השגחה פרטית...

קיין מלאך זעהט מען נישט פאר א מיליאן... די יתומות מיט די אלמנות האבען שוין אפילו אויפגעהערט אויף זייער הילף צו האפען, ניכער שוין העלפען זיי אמאל ארויס פון דער נויט די „גאלדענע יונגע לייט", וואס האבען פון די אלטע פריצים גע־ירש'נט Prawem Kaduka דעם „Jus Primal noctis"!

מיט דער אלטער פארמאקאלאגיע צוזאמען האבען זיך איבער־געלעבט דער קבלה'ס רעצעפטען אויף רואה ואינו נראה'ס; ליב שרה'סעס ווערען נישט געבוירען, פון אוצרות הערט מען נישט, און כשר'ע מציאות, וואס זענען אמאל א האלבע פרנסה געוועזען, פיה־רען היינט גלייך אין קרימינאל אריין...

אוים ראמאנטיק! אוים פאעזיע! דאס לעבען איז טרוקען און פאסטנע!

עס ווייזען זיך אפילו אמאל עאוסאפיעס פיס אויפ'ן ארט פון שדים; פון טייל נשמות ווערען אפילו טיש־פויקער און מען וואלט מיט דער צייט פון זיי שול־קלאפער געמאכט, אויפ'ן ארט פון א „משיח־צדקנו" האבען מיר אפילו אסך, אסך אזוינע, וואס ווילען אונז ארויסשלעפען פון גלות... עס איז אבער דאך נישט דאס!

עאוסאפיעס פוס באפט מען גאנץ אפט, וואו מען דארף נישט; גוטע שטעלען האבען נאר יחידי סגולה, קוים איינס פרא־מיל פון אלע טעלער־לעקער! און די משיח'לעך זענען שוין, ווי מען זאגט, אין שוסטער־גאס; וואו נאר א ישיבה־בחור, לערענט ער זיך רייטען אויף — דער כנסת ישראל...

עפעס רעכטס זעהט מען נישט!

„נ י י ע צ י י ט ע ן, נ י י ע פ י י נ ע ל, נ י י ע ל י ע ד ע ר"! —

די ליטעראטור, האבען מיר א קיימא־לן, איז א שפיגעל פאר'ן לעבען; זי באשאפט נישט קיין נייעס. ווער עס קוקט אריין, דער קומט ארויס; א רב, א ברחן, א גביר, א בטלן, א קאץ אפילו, אליין קומט ארויס כהויה; און דעריבער איז קיין וואונדער נישט, אז מיט

און אז עס האט זיך גוט געלעבט, האט זיך גוט געשריבען (אפילו שלא על מנת לקבל פרס), די שרייבער זענען אויך געשטאַנען מיט איין פוס אויף דער, און מיט'ן צווייטען אויף יענער וועלט... און אויף יענער וועלט (האבען מיר דאך א קיימא־לן!) זענען מיר תקיפים... אלע אומות האבען נאר „שדים" און מיר — דעם רבונו של עולם אליין! און מיט'ן רבונו של עולם'ס הילף האַבען זיך אלע מעשיות גוט געענדיגט; דער „קורא נכבד"*) איז באלד אהן „הוריות" רוהיג און פעסט איינגעשלאפען, און אלע ש"י עולמות האבען זיך איהם גע'חלומ'ט!

ביי א מחבר, נאר אן אפיקורס, האט זיך דער חלום, דער שד, דער מלאך, אליהו הנביא און אנדערע הימלישע אינטערווענציעס — פארשטעלט אין א ירושה פון א מוהמען אין אמעריקא... נאר סיי ווי סיי איז דער סוף געוועזען א מחיה. דער גוטער בחור האט גענומען די גוטע בתולה מיט נדן און דרשה־געשאנק כדת משה וישראל! דער שלעכטער בחור איז אוועק מיט „אן אפגעשנייצטער נאז" אדער — „ווי א קאץ פון דער מילך"...

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

אנדערע צייטען — אנדערע ליעדער...

די פריצים האבען אויסגעהאקט די וועלדער און די ארעמע נשמות פון עולם הדמיון האבען נישט, וואו האלץ צו האקען... טרעפט זיך אמאל א הונט אויפ'ן דאך, איז עס א פראסטער, משונע'נער אדער א מרה שחורה'דיגער הונט, און בילט נישט. און בעט זיך נישט קיין תקון... אויף שאסייען מיט ווירסטען האַבען לצים קיין שליטה נישט; אוים הקפות! מיט די לצים צוזאַמען זענען פארשוואונדען געווארען די פאר'כשופ'טע קעלבער... די באהן האט דריי פיערטעל קרעטשמעס פארמאכט און — ווייסט דער טייוועל — וואו שדים מאכען חתונה!... אליהו הנביא באַווייזט זיך נישט, ווער ווייסט, אויב ער וואלגערט זיך נישט נעבעך ערגעץ ארום אלס „ניעפאמיאשטשי" אין א קאזאמאט אין סיביר, אדער ער זיצט נישט אין ירושלים, עסט יעב"ץ'עס דינע פרומע גריץ פון טויטעביינער מיט עטליכע גרויפען פון שליידענס חכמה.

*) דער געעהרטער לעזער.

אונטער אלע בריקען האבען געבלעקט פאר׳כשופ׳טע קעלבער! געלט? אין אלע אלטע קעלער זענען באגראבען געוועזען אוצרות פון אמאלינע קלויסטער, און יעדען פארנאכט האבען זיך אוצרות באוויזען! שמחות? זאבאוועס? אין אלע הויפען האבען קונדייסע־וועט לצים, סצענעס געמאכט: געווארפען זיך מיט שאלעכטס פון אייער און קארטאפעל; פראסט — צום קראנק־לאכען... אויסער דעם איז געוועזען מעהר ברית׳ן ווי היינט, אנדערע סעודות מצוה׳ס. ווי היינט! און אין אלע קרעטשמעס איז געוועזען מוזיק! דאס האבען שדים חתונות געשפילט!...

„הקפות“ איז היינט איין מאל אין יאהר און נאר ביי א מנין, דאמאלט האט יעדערער שכור׳ער בעל־עגלה געהאט צעהן מאל אין יאהר הקפות און א גאנצע נאכט ארום א בוים אין א וואלד!

נענען שעבוד מלכיות—פאספארטען. גרענעצען וכדומה שווערע זאכען, האט געהאט די קבלה פארשריבענע רעצעפטען, צו ווערען א רואה ואינו נראה: פ״ח תעניתים, תקצ״ז סגופים, תרפל״ג שמות און: נירא בעיניך, סטראזשניק, מען הערט דיך, ווי די קאץ!

האט זיך אמאל באוויזען א המן הרשע, א צורר היהודים— איז געווען א רפואה צו דער מכה: א ליב שרה׳ס מיט׳ן קניפיקעל, וואס האט פון איהם לאקשען געשניטען!...

אחוץ—וואס היינט־מארגען קומט „משיח־צדקנו“; איידער דו קוקסט זיך אום — א פאפירענע בריק, בולקעס אויף די בוימער, תחית המתים וכו׳ וכו׳ נאך אנדערע גוטע זאכען!

וואס האט געקאנט פעהלען אויף דער וועלט, אז זי איז גע־וועזען מיט יענער אזוי פארקניפט און פארבונדען? עס האבען זיך „הימעל און ערד געקושט“; צווישען זיי איז געוועזען א צוזאמענ־האנג: א חלום, א מלאך אדער אן אנדערע מארע אינטערווענציע*) פון דער השגחה פרטית; צווישען הימעל און ערד איז געשטאנען א בריק, אויב נישט א פאפירענע — על כל פנים א שפינוועבענע.

די פאנטאזיע האט פון אונזער בלאטע ביז צום ריינעם בלויען הימעל אויפגעשטעלט א לייטער, און מענשען האבען פארמאכט די אויגען, געעפענט די מיילער און געקלעטערט אויף אלע פיער!

---

*) אריינמישען זיך.

ליטעראטור און לעבען.

אמאל, אין די גוטע יאהרען, פלעגען זיין „שדים אויף די ביידעם“; לצים פלעגען ארומטאנצען אין די הויפען, נשמות פון עולם הדמיון — האלץ האקען אין אלע וועלדער; פון אלע חורבות פלעגען רוחות ארויסשרייען „קוקעריקו“, ווי דער בעסטער האן, און געשטארבענע אפיקורסים, אדער הינטער׳ן פלויט באהאלטענע דייטשען — ארומלויפען אויף די דעכער בצורת כלב און בילען, און בעטען זיך תקון!

עס איז געווען אן אמת ראמאנטישע צייט, סאמע שילער׳ישע „הוילע גייסטער“, און מלאכים אפילו האבען זיך אויך נישט זעלטען באוויזען! פארקערט — זיי פלעגען זיך גאנץ אפט „יאווען“ און פונקט צו דער ריכטיגער צייט, אפצואווישען דער אלמנה׳ס טרערען, אויפצוהויבען א יתומה פון גלאטען אייז... זיי פלעגען טיילמאל אפילו זיך באווייזען דעם רשע אין א חלום און אנזאגען איהם זהיר והזהר, ער זאל נישט איבערפילען דאס מעסטעל זינד! אויסער דעם — פלעגט אמאל, אומגעזייהט, ארויסוואקסען אליהו הנביא — אריינווארפען אן אפגעקומענעם דאנציגער סוחר א זעקעל געלט דורכ׳ן פענסטער, ענדיגען א שטיקעל ארבייט פאר א קראנקען בעל־מלאכה, און גאר א פשוט׳ען בטלן — אונטערווארפען א כשר׳ע מציאה...

*　　*
*

וואס האט דאמאלט א „אידען“ געפעהלט?
„מי יאכילנו בשר“*) איז גאר קיין שאלה נישט געווען!

---

*) „ווער וועט אונז געבען צו עסען פלייש“.

איינציקלעך האָט זי, פאַר פּאַקען ציטערט זי; ע פּ ע ס איז זי
געוואָר געוואָרען!

נאָר דערפאַר אויף בערדיטשעווסקי איז זי בייז!

— אזא קליין, אזא מאוס ביכעל, ריין ביבולע־פּאַפּיר און מען
נעמט דערפאַר מיינע בלוטיגע פינף קאָפּיקעס! א מוסר, זאָגט ער,
זאָל איך מיר אַרויסנעמען, און מוסר פאַר פינף קאָפּיקעס ק אָ ן
איך קויפען? מיט אמאָל וויל ער רייך ווערען...

אומזיסט וויל איך זי איבערצייגען, אז דר. בערדיטשעווסקי
וויל נישט רייך ווערען, אז עס מוז זיין אן אַרויסגעבער דערינען...

— אַרויסגעבער—שמעבער, אַבי אויסגענאַרט פינף קאָפּיקעס.

1902

פלעגט זי קוקען אויפ'ן חורבן, באגלייטען מיט צער יעדען שטיין, וואס מען האט אויסגעריסען, יעדעס שטיק אייזען, וואס מען האט אוועקגעשלעפט פון די צונומענע באריערען... און, אז מען האט אויפגערודערט די ערד צו פארפלאנצען א סקווער, האט זי גע־שאלטען!

די בוימער מ ע ג ע ז שטעהען אין גאס, גראז זאל וואק־סען... א י ך נישט!

און די גאנצע וועלט איז שולדיג געווען.

„די רבנים, פאר כל־ישראל ארבייטען זיי... געהט אין מא־גיסטראט אריין, בעט רחמים — — וואס געהט עס זיי אן?"

„און אזוי פיעל אינטעליגענטען, אדוואקאטען, דאקטוירים — רעדען אלע לשונות און פאר ארעמע אידענעס האבען זיי קיין ווארט אין מויל!"

אויף שרייבער איז זי גאר אש־להבה געווען.

— פאר אלעם האבען זיי טינט־און־פעדער, נישט פאר אונז!

„שרייב מיר א בראשבע, — באפאלט זיך מיך, — שרייב, אז מען לאזט אלע לעבען, — מייז, קעץ, אפילו הינט, פארוואס מיך נישט?

און טאר איך נישט לעבען, לאז ער פארטאג פארפאהרען, דער הונט־שלעגער און צונעמען, און אוועקפיהרען..."

היינט איז לאה, די פישערקע, אן אנדרער מענש.

ערשטענס, האט זי זיך אפגעווענדט פון פיש און פיש־מארק און טראגט ארום נאפט מיט אויל... אויך א פרנסה מיט א ריח, כאטש אן אנדערען; צווייטענס, זעהט זי בחוש, אז מען זארגט פאר איהר!

די ווארשעווער רבנים זאגען איהר: הער, לאה די פישערקע! היינט ביסט דו אלט, נאר אמאל ביסט דו יונג געווען, און יונגער־הייט — ווער ווייסט? אפשר עפעס פארלאזט, נישט אכטונג גע־געבען, מאך נאך אמאל אן „אפצוג"... צעהל טעג...

און צייט האט זי, און טוט עס, און איז זיך מחיה — אראפ־גענומען א פלעק פון דער נשמה.

און די דאקטוירים געפעלען איהר אויך... אביסעל א שלעכט לשון, (רבנים שרייבען בעסער אידיש), אביסעל אויסטערליש, נאר

לעכצט צו שעהנקייט, צו גבורה, וואס שטעהט אויף א שעהנעם פריה־מארגען און וויל מיט אמאל איבערבייטען אלע אלטע, אפ־געריבענע מאראלישע מטבעות אויף נייע, שארפע מיט פולער־וואג, אונזער פילאסאף אריסטאקראט, אונזער בר־כוכבא, ריש־בר־יונה, אונזער, וואס איהר ווילט, לאזט זיך אויף פלוצלונג אראפ אין מארק אריין, געדרוקט מיט גרויסע, געפינטעלטע אותיות, אויף ביבולא־פאפיר, איינגעהילט אין א העסליכער געלער שמאטע און דערצעהלט דעם פראסטען גראבען עולם: „א מעשה פון איינעם א קאוואל! וואס האט פערסאמט (אזוי לעגט ער אויס) זיין ווייב", כדי „מען זאל זיך דערפון א מוסר נעמען" (ער שרייבט: אראפנעמען).

מען זאגט, אז דר. בערדיטשעווסקי איז א צוריסענער מענש, איך זאג: אז אמת גאנצער!

ער האט אויפגעשריבען א גוטע פסיכאלאגישע זאך. קיים אבער האט ער זיך געיאגט: מען מוז געהן אין מארק אריין, האט ער עס אויפגעשריבען אויף באלטער מארק־לשון, וואו די מעשה ווערט דערצעהלט. און מיט דעם מארק־לשון רעדט דר. בערדי־טשעווסקי נישט נאר פאר'ן קאוואל, נאר אפילו פאר זיך... אזוי אריינגעקראכען איז ער אין קאלטער קאוואלס נשמה!

ווען איך בין בערדיטשעווסקי'ס ווייב, וואלט איך מיך אביסעל געשראקען...

נאר נישט אין דעם געהט עס.

איך האב א קרובה לאה, א פישערקע. נישט „לאה די פי־שערקע", דאס יונגע ווייבעל פון ווילנא, נאר לאה א פישערקע, בעסער געזאגט, א געוועזענע פישערקע, ווייל זייט מען האט אראפגע־טריבען דעם פיש־מארק פון אייזערנעם טויער און אריינגעפיהרט אין די נייע געדעקטע האלען, האט לאה, ווי אנדערע הונדערט ארע־מע ווייבער, נישט געהאט מיט וואס פאר א נייעם טייערען ארט צו באצאהלען און איז געבליבען אהן אן ארט...

פון לאה'ן פלעגט שלאגען א ריח פון פיש מיילען־ווייט. היינט איז אויך נישט בעסער — זי טראגט ארום אויל און נאפט... אין אן אלטער ווערענע, אין אן אפגעריסענער...

א צייט לאנג האט זיך לאה נישט געקאנט אפרייסען פון איי־זערנעם טויער. זי איז ווייטער געזעסען, נאר אהן פיש. מיט טיף־איינגעזעצטע גלעזערנע אויגען אין פארשטיינערטען פנים

טוד, וואס בראט ז״ך זיינע גע׳גנב׳עטע קארטאפעל, ביים פייער פון דערנער אויפ׳ן פעלד...״

אזוי האט עמיץ נביאות געזאגט. נאר די נביאות הויבט אן מקוים צו ווערען... מען געהט אין פאלק אריין! און מען מוז געהען!

טייל האבען ביזן געוויסען, ווייל זיי האבען א צו־לאנגע צייט אין פאלקס נאמען גערעדט און דאס פאלק נישט געפרעגט, און זיין מיינונג נישט געוואוסט. אנדערע פיהלען זיך, ווי אראפגעפלוי־גענע בלעטער אויפ׳ן ווינט, און זוכען זייער רוה און ווילען זיך באהעפטען צום פעסטען, צום שטארקען, וואס שווימט נ י ש ט ארום אין דער לופט!

די ווארשעווער רבנים ווארטען נישט, ביז מען וועט זיי קומען שאלות פרעגען וועגען „טמא וטהור״, און שרייבען און דרוקען „מודעות״ וועגען הלכות מקוה אויף מאמע־לשון, צאינה־וראינה־לשון...

און זיי נעמען ארויס די הייליגע דינים פון די לשון־קודש׳ע פוטער־פעסער, וואס שטעהען הייליג און שטאלץ אויף די אלטע האלץ־פרעסינע שענק אין בית־המדרש, אין קלויז... זיי רייסען אפ די זיבען חתימות, די זיבען שלעסער, אויף וועלכע מען האט די דינים פאר׳ן פראסטען עולם פארמאכט, און לאזען זיי אין איין העמד אין גאס אריין, אין מארק אריין... און איינגלעך טראגען זיי ארום און פארקויפען צו קאפיקעס און פארטיילען ארעמע אידע־נעס אומזיסט, און מען פארשטעהט די דינים, ווי „תחנות״, ווי „צאינה־וראינה״, ווי אן איבערגעזעצטען „יהי־רצון״...

און דאקטוירים קומען און זארגען פאר׳ן ארעמען פאלקס גע־זונט. דר. ביכאווסקי און דר. גאטליעב זעצען איבער פון פוילישען „דר. באלאווסקי׳ס ווערק״ איבער פאקען. וואס איז פאקען? וואס דארף מען טון, אום צו פארהיטען זיך פאר פאקען? און דר. כאלים (?) דרוקט, און די איינגלעך טראגען ווייטער ארום אין די גאסען... עס איז נאר א שאד, וואס די דאקטוירים קענען וועניגער אידיש, ווי די רבנים, שרייבען אהן גראמאטיק; דרוקען אהן קאר־רעקטור, און דער פראסטער עולם פארשטעהט בעסער הלכות מקוה, ווי הלכות פאקען...

ואחרון אחרון חביב — דער דר. בערדיטשעווסקי...

מיכה יוסף דר. בערדיטשעווסקי, דער אידישער ניטשע, וואס

„אין פאָלק אַריין".

„און עס וועט קומען אַ צייט—האָט עמיצער נביאות געזאָגט— ווען דער הייליגסטער צדיק וועט פאַרלאָזען זיין חדר, צי זיין הייל, וואו ער האָט התבודדות געהאַט, וואו ער האָט געמאַכט תקון פאַר זיך אַליין, פאַר זיין אייגענער נשמה און האָט זי געוואָלט צוזאַמענ־גיסען מיט דער נשמה פון דער וועלט, — מיט גאָט!

„און דער שטערנזעהער, וואָס קוקט מיט קאַלטע אויגען דורך קאַלטע גלעזער אין קלאָר־קאַלטען הימעל אריין און בלאַנדזשעט צווישען פרעמדע, אפשר פאַרגעסענע וועלטען, וועט פאַרלאָזען דעם הויכען טורעם אויפ'ן הויכען באַרג און וועט פאַר'ן קאַלטען הימעל אנטלויפען...

„און דער שטאָלצער און דער פיינער, וואָס איז פאַר מענשען־שוויים אנטלאָפען, וואָס האָט זיך פאַר'ן פאַר'סמ'טען מענשען־הויך און מענשען־אָטעם אין דאַך־שטוב איבער'ן זעקסטען שטאָק פאַרשאַנצט און פון אמאָל געזעהענע באַרג און טאָל, וואַלד און טייך, נעבעלדיגע „שטימונגען" געמאַכט, וועט אָנהויבען בענקען צום מענשליכען גראָבען גערודער אויפ'ן מאַרק...

„און אַלע, וואָס האָבען דעם פעבעל פאַרלאָזט, וועלען זיך דער־פיהלען קראַנק, אָרעם, עלענד און פאַרשטויסען, ווי די קרעציגע אויסער'ן לאַגער, און וועלען אראָפּקומען און וועלען זיך בעטען: דערלאַנגט אונז די האַנט; מיר פאַלען!

„און אין איין ציטערניש פאַר קעלט אין דער נשמה, וועלען זיי מקנא זיין די אָרעמסטע עפּעל־אידענע ביים פייער־טאָפּ, און וועלען מקנא זיין דעם נאַכט־וועכטער, וואָס בלאָזט זיך אויף די ליולקע אין גאַס און פון די פונקען רויטעלט זיך איהם דאָס פאַרשלאָפענע פנים... און דעם פישער, וואָס שווימט איבער'ן טייך אין דער פינסטערער נאַכט, ביי אַ לאַמטערנע לעבען רודער, און דעם פאַס־

— אט דא בין איך, דיין געליעבטער,
כ'בין דיין מאנדעל דיין!
און אט לויף איך פיערציג מייל
אין דיין מוטערס שטוב אריין...

ער לויפט, קומט, טרעפט די שוויגער און רופט:

— גוט מארגען, שוויגערל,
— גוט יאהר מיין קינד!
— אייער איינציגע טאכטער
געהט שווער צו קינד!

די מוטער איילט זיך צו פאהרען! און —

ווי ז'איז געגאנגען
שפאנען די פערד,
ווינשט זי זיך בעסער
צו ליגען אין ערד!
און ווי ז'איז אריבער
ד'אייזערנע בריק,
זעהט זי, שמשים
געהען שוין צוריק!
און ווען ז'איז אריין
אין דער טאכטערס שטוב,
איז שוין די טאכטער
בעלעגען אין גרוב...

(ניַשט געענדיגט)

1901

און נישט עס וועט דיר
גרינגער זיין!
— שווינגערל, דו ליעבסטע,
שווינגערל מיין...
שטעלט מיך אין גארטען,
וועט מיר אפשר גרינגער זיין...
— נישט איך וועל דיך שטעלען,
אין גערטעל אריין,
און נישט עס וועט דיר
גרינגער זיין!

אדער: —

שווינגער, דו ליעבע שווינגער, דו מיין,
עפענט אויף דאס פארטעלע,
אפשר וועט א פויגעלע זינגען,
אפשר וועט מיר גרינגער זיין!

„עפענט אויף דאס פענסטער, זאל כאטש וועהען אביסעל לופט, זאל א ווינטעלע בלאזען!“

די שווינגער האלט זיך ביים איהריגען: עס וועט איהר נישט גרינגער זיין!

שווינגער ליעבע, שווינגער זיסע,
עפענט כאטש אויף דאס טירעלע,
זאל מיין מאן אריין,
אפשר וועט מיר גרינגער זיין!

און אז דער מאן קומט אריין, זאגט זי:

ווער איז מיין געליעבטער,
און ווער איז דער מאן מיין?
ווער וועט לויפען פיערציג מייל
אין דער מאמעס שטוב אריין?

איהר מאן האט נאר קיין שכל נישט, אבער ליעב האט ער זי, א גוטער איז ער. ער ענטפערט:

— טאכטער, דו ליעבסטע, דו מיין!
וואס עסטו דארטען?
— א שטיקעלע ברויט
ליעבער דער טויט
מוטער, דו ליעבסטע, דו מיין!
— טאכטער, דו ליעבסטע, דו מיין!
וואס נעהסט דו אנגעטאן?
— אין א קלייד,
מיט צרות גענעהט, —
מוטער. דו ליעבסטע, דו מיין!

און זי טראגט „שיך, וואס ווערען צוריסען אויף גיך; מען לאזט זי לעגען דעם קאפ אויף א קישען, נאר — כדי ליט זאלען וויסען!“ און די מוטער פרעגט ווייטער:

— טאכטער, דו ליעבסטע, דו מיין!
וואו ליגסט דו דארטען?
— אויף א הארטער באנק,
ליג איך טויט קראנק,
מוטער, דו ליעבסטע, דו מיין.
— טאכטער, דו ליעבסטע, טאכטער דו מיין!
צי קומט צו דיר צו דער מאן צו געהן?
— ער געהט נישט צו,
ער האט שכל, ווי א קוה,
מוטער, דו ליעבסטע, דו מיין!

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

און —

אז זי האט גערארפט דאס קינד שוין געווינען,
האט מען פאר איהר קיין באבע געפינען!
— שווינער, דו ליעבסטע
שווינערל, דו מיין,
שטעלט מיך צום פענסטער,
וועט אפשר גרינגער מיר זיין!
— ניט איך וועל דיך שטעלען
אין פענסטער אריין,

צו יונג האט מען זי איבערגעפלאנצט אויף א פרעמדען ארט... א ליעד שטעלט פאר א געשפרעך אדער א בריף־וועקסעל צווישען מוטער און טאכטער:

— טאכטער, דו ליעבסטע, דו מיין!
וויא האלט דיך די שוויגער?
— די שווינער, — איז בייז, ווי א טיגער!
מוטער, דו ליעבסטע, דו מיין!
— טאכטער, דו ליעבסטע, דו מיין!
ווי האלט דיך דער שווער?
— דער שווער, — ברומט, ווי א בער!
מוטער, דו ליעבסטע, דו מיין!
— טאכטער, דו ליעבסטע, דו מיין!
ווי האלט דיך דער מאן?
— ביים מאן — איז דאס לעבען א שפאן!
מוטער, דו ליעבסטע, דו מיין!

די שוויגער באהאנדעלט זי שלעכט; וואס זי טוט, געפעלט איהר נישט.

„שטעהט זי אויף פריה“, זאגט די שוויגער, „זי שטעהט אויף קייען, ווי א קיה“... „שטעהט זי אויף שפעט“, הייסט עס: „די נבלה ליגט נאך אין בעט!“... „מאכט זי גרויסע חלות, שטעלט זי די שווינער בדלות; מאכט זי קליינע, ציהט זי אויף איהר דעם דלות! טוט זי זיך אן שעהן, מאכט זי די שוויגער געמיין, מאוס— איז איהר א ביזש, איהר שנור זאל זיך ארעם טראגען!

נעהט זי פארבעטען, ארט די שוויגער, ווי זי טרעט; פארבעט זי נישט, שרעקט מען זי מיט א גט; וואשט זי טיש און בענק, וויל זי אומישנע ארייגפאלען אין א קרענק — די גרינגע אסתר איז שוין אויף דער צייט — טוט זי נישט וואשען, בארעדט מען זי אין אלע גאסען... נעהט זי מיט'ן מאן שפאצירען, שילט מען זי מיט גע־שווירען — אויף די פיס... זיצט זי אין שטוב, „ווי א קרוק“, שרייט מען „זי האט שוין פארדרעהט דעם שנוק!“

און עס קרעכצט דאס יונגע ווייבעל: ווער איז איהר לעבען— זי ווייסט נישט, ווי דער שווינער אפצוגעבען... און די שוויגער לעגט אויף איהר קיין כבוד נישט... די מוטער פרעגט, און אסתר'ל ענטפערט:

דעם יונגען ווייבעל איז ביי שווער און שווינגער אַזוי באַנג !—
זי בענקט אַהיים און זינגט :

גיעפלויגען, געפלויגען די גאָלדענע פּאַווע
איבער אַלע ים'ען !
זאָל דאָרט גריסען, מיין גאָלדענער פויגעל,
מיין ליעב־האַרציגער מאַמען !
עס איז געפלויגען די גאָלדענע פּאַווע,
איבער'ן טייך דעם גלאַטען ;
לאָז דאָרט גריסען, גאָלדענער פויגעל,
מיין האַרץ־געליעבטען טאַטען !

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

עס איז געפלויגען די גאָלדענע פּאַווע,
איבער פעלדער און סעדער...
האָט ער פאַרלוירען, דער גאָלדענער פויגעל,
זיין גאָלדענע פעדער !

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

און זי באַקלאַגט זיך :

ווי ס'אי' ביטער, ליעבע מוטער,
אַ פויגעל אָהן אַ נעסט ;
אַזוי איז ביטער, ליעבע מוטער,
אין דער פרעמדער אויף קעסט !
ווי ס'אי' ביטער, ליעבע מוטער,
אָהן וואַסערל דעם פיש,
אַזוי איז ביטער, ליעבע מוטער,
ביי אַ פרעמדען טיש !
ווי ס'אי' ביטער, ליעבע מוטער,
אין שטיבעל אָהן אַ טיר ;
אַזוי איז ביטער, ליעבע מוטער,
מיר אָהן דיר !

אפשר איז עס אַ פאַרגעפּיהל, וואָס זי דערמאָנט אַן „שטיבעל אָהן אַ טיר" ; עס געהען איהר די קרעפטען אויס, פאַר בענקשאַפט, פאַר שרעק, פאַר דעם, וואָס דאַרף קומען...

עס איז ביטער, געליעבטער פאטער,
דער פויגעלע אין וויסטען וואלד אליין!
עס איז ביטער, געליעבטער פאטער,
מיר אין פרעמדען לאנד אליין!

זיי געזונט, געליעבטע מוטער,
זאל שוין נעמען אן עק!
דיין מילך פון ברוסט האב איך געזויגען, —
צינד פאהר איך פון דיר אוועק!

זי שטעלט זיך פאר, אז זי זיצט שוין ביי שווער און שווינגער און טראכט:

אין פרעמדען לאנד, אומבאקאנט,
בין איך עלענד, ווי א שטיין, —
צו איך דערמאן מיך אן דער היים
זיץ איך און וויין, איינע אליין!

אין די עטליכע טעג איז זי עלטער און טיפער געווארען; דאס הארץ האט געארבייט „אויף אלע כלים“...
אסתר׳ל זיצט שוין אויף דער פוהר, די מוטער קומט נאך אמאל צו, און לערענט זי, ווי זי זאל עהרליך האלטען די שווינער:

טאכטערל דו ליעבסטע,
טאכטערל דו מיין!
צינד וועל איך דיך לערנען,
ווי א שנור צו זיין!
בשעת דאס שוויגערל
וועט געהן פון שול,
טראג איהר אונטער
א גאלדענעם שטול!
און אז דאס שוויגערל
וועט געהן צו טיש,
שטעל איהר א בענקעלע
אונטער די פיס!

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

ווײל זי נישט, דראטווע ציהען קאן זי נישט ! קײן שמיד אויך נישט; „אײזען ברעכען קאן זי נישט" ; זי ווײל אפילו קײן שענקערין נישט זײן, פלעשער שווענקען איז נישט קײן זים לעבען... א מלמד איז שוין יא עפעס רעכטעס, ער לערענט די הײליגע תורה, נאר „שכירות מאנען" איז אויך נישט פון די גוטע זאכען !

א רבי'צין זײן ווײל זי, זי איז אלײן „א רבי'צינס אן אײניקעל".

אויף אן „אויסדערוועהלטען" חתן מוז מען אמאל אבער ווארטען. טרויערט אסתר'ל :

אויף א הויכען שטײן
זיץ איך און וויין ;
אלע מײדלעך האבען חתנים,
נאר איך אײנע — נײן !

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

מיט דער צײט דאך, האט גאט נעהאלפען און אסתר איז א כלה געווארען...

די „כלה־צײט" געהט אריבער, ווי א רויש, ווי א חלום. מתנות, קלײדער... מען שטעלט א חופה. א תענית, א גאלדענע יויך... מו־זיק, כלה־טאנץ, אזוי טענץ... און צו־מארגענס כאפט זיך אסתר'ל אויף אלס ווייבעל... זי פאהרט שוין אפ צו שווער און שוויגער. צי פרעמדע...

זי געזעגענט זיך מיט פאטער און מוטער :

זײט געזונט, ליעבע עלטערען,
איך פאהר אוועק
אין ווײטען וועג,
וואו קײן ווינט וועהט נישט,
וואו קײן פויגעל פליהט נישט,
וואו קײן האן קרעהט נישט !

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

זײ מיר געזונט, מײן פאטער געליעבטער !
זאל שוין נעמען אן עק !
דײן זאלץ און ברויט האב איך געגעסען, —
צינד פאהר איך אוועק !

און אסתר'ל בלייבט שטעהן פארשעמט און שווייגט. די פר־
טער וויל דאך טרעפען, וואס די טאכטער וויל:

ווילסט דו נישט א פאר שיכעלעך האבען!
וועל איך געהן דעם שוסטער זאגען!
— ניין, מאמע, ניין!

און אין הארץ טראכט אסתר'ל פארדראסען:
אוי, איך האב א שלעכטע מאמע,
זי וויים נישט, וואס איך מיין!

און עס נעהט ווייטער:

— מאמע, וואו געהסט דו?
— טאכטער, וואס ווילסט דו?
— ווילסט דו א קליידעלע האבען?
וועל איך געהן צו דער שניידערקע!
— ניין, מאמע, ניין, וכו'

אפשר א היטעלע? וועט זי באשטעלען ביי דער „פוצערקע".
א פאר זעקעלעך באקומט מען ביי דער „קניטערקע". אסתר'ל
ענטפערט אלץ „ניין" און „ניין"! און „א שלעכטע מאמע, זי
ווייסט נישט, וואס איך מיין!"
אז די מוטער פרענט אבער:

— אפשר ווילסט דו א חת'לע,
— כ'וועל געהן דעם שדכן זאגען!
דאמאלט ערשט באפרייט זי זיך און ענטפערט:
— יא, מאמע, יא!
הייסט, א גוטע מאמע כ'האב,
ווייסט זי, וואס איך מיין!

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

און וואס פאר א מאן ווילסט דו, אסתר'ל?
— „אפשר ווילסט דו א שוסטער פאר א מאן?"
אסתר'ל איז אבער א בעל־בת'ישע טאכטער, א מיוחסת, און
נדן האט זי. זי וויל קיין בעל־מלאכה נישט נעמען: א שוסטער

טייל מאָל ווערט דאָס קינדער־שפּיל ערנסטער:

— וואָס וועט ער ברענגען?
— אַ חת'ל'ע פאַר דיר!
מזל־טוב, טאָכטער,
מזל־טוב דיר!
(קליידער) צוגעשניטען,
(קליידער) אויפגענעהט,
אַ וואַרע מאַכט, אַ וואַרע מאַכט,
דער חתן געהט.
אַ וואַרע געמאַכט,
אַ חתן געבראַכט,
און אָפּגעהוליעט אַ גאַנצע נאַכט!

און אסתר'ל הויבט אָן טראַכטען וועגען אַ „משה'לע" אַ חת'לע; עס קומט איהר!

אַ שעהן מיידעלע בין איך,
רויטע זעקעלער טראָג איך!
טויזענט טאַלער פאַרמאָג איך!

אָדער:

אַ שעהן מיידעלע בין איך דאָך!
רויטען פאָדעם שפּין איך דאָך!
אַ רייכען טאַטען האָב איך דאָך!
היינט — וואָס פעהלט מיר נאָך?

עס פעהלט איהר ווירקליך גאָרנישט, אויסער אַ חתן...
אסתר'ל זאָגט (נאַטירליך, אין געדאַנק) צום פאָטער:

טאַטע, טאַטע, גיעה אויפ'ן בן זכר!
און קלייב מיר אויס אַ שעהנעם בחור!
מיט לאַנגע פּאות און שוואַרצע אויגען!
צו דער הייליגער תורה זאָל ער טויגען!

אָדער זי כאַפּט אָן (אויך אין געדאַנק) די מוטער:

— מאַמע, וואו געהסט דו?

די מוטער פרעגט צוריק:

— טאָכטער, וואָס ווילסט דו?

דאס רעדעל זינגט:

א ראד און א ראנגע!
א שטרויענע פאנגע!
זיבען מאל ארום,
חייקע, קוק זיך אום!

דאס רעדעל דרעהט זיך ארום און ארום, חייקע לויפט צו און כאפט איינע פון רעדעל, און ווען חייקע כאפט, די נעהט אויף איהר ארט אין מיט ראד אריין.

אדער עס הויבט זיך אן מיט א מעשה:

„אן אלטער קאטלאר האט געדארפט קעסעל־כלים
צו באשלאגען;
„א צווייטער ווייסט נישט וויפיעל שינדעל־נעגעל
דארף מען האבען"...

דערביי צעהלט מען די קינדער פון ראד. אום נישט קיין עין־הרע צו געבען, ווערט געצעהלט: „נישט איינס, נישט צוויי, נישט דריי"... און צום גראם: אדער ליעדערליי!

אסתר'ל און איהרע חבר'טעס לערנען זיך, שפילענדיג, צעהלען.

מען צעהלט אויפ'ן נוסח פון „אחד מי יודע": „איינס — א מילינג, צוויי — א צווילינג, דריי — מזומן, פיער — רעדער, פינף — פינגער, א. ז. וו.

מען שפילט זיך אויך אין פראגען מיט אנטווארטען. איינע פרעגט, די צווייטע ענטפערט:

— סייבעלע, סייבעלע!
— פי־פי־פי!
וואו איז די מאמע?

אדער וואו איז דער טאטע.
— ז'אי'ניש הי!
— וואס וועט זי ברענגען?
— א גלעזעלע ביר!
— וואו וועט מען עס שטעלען?
— הינטער דער טיר!

און טאטע־מאמע

וואלטען שוין גערן זעהן א טריטאלע
פון געטרייען פיסעלע...

נאר אז מען לעבט, דערלעבט מען. אויף אלץ קומט די צייט! אסתר'ל שטעלט זיך אויף אויף די פיסלעך און פאלט, און הויבט זיך אויף, וואקעלט זיך, הוידעט, מאכט א פאר טריט און פאלט, און הויבט זיך ווייטער אויף און פרואווט זיך ווייטער. זי שרעקט זיך פאר'ן פאלען; זי איז אבער שטאלץ אויפ'ן געהען. זי וואקעלט זיך און געהט.

צום קוראזש זינגט מען איהר צו:

צינעלע, מיגעלע, רייב די קלאצקעס,
רויטע פאמעראנצען!
אז דער טאטע שלאגט די מאמען,
געהען די קינדערלעך טאנצען!

אסתר'ל וואקעלט זיך אלץ אויף די פיסלעך:

ציגעלע, מיגעלע, רייב די קלאצקעס,
רויטע פאמעראנצען!
שכור'ט זיך נאר איין דאס קעפעל,
געהען די פיסלעך טאנצען!

און אפשר האט מען איהר גענעבען א לעק פון קעלישיקעל, פון וועלכען א „טייערער גאסט“, א מומע האט כיבוד גענאסען! עס איז אזוי אנגענעהם צו זעהן, ווי א קינד ווערט „לעבעדיג“!

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

אסתר'לס מוטער ליגט שוין אין א צווייטען קינפעט, אדער האנדעלט שוין און וואנדעלט צוריק אין גאס, צי אין קרעמעל. אסתר'ל באקומט חבר'טעס און מען שפילט זיך אין גאס צי אין הויף.

מען נעמט זיך אן ביי די הענט, מען מאכט א ראד, איין מיי־דעלע בלייבט שטעהן אין דער מיט.

און —

אויפ׳ן בית־עולם שטעהט א מצבה,
איהר גרויס איז פון א שפאן;
עס זיצט דארט א יונג ווייבעלע,
באקלאגט איהר יונגען מאן...

זי קלאגט, וואס ר׳איז געשטארבען,
געלאזט איהר א קליין קינד;
איהר לעבען איז פארדארבען —
ווי אהן א פאסטוך א רינד!

ערגער דאך איז דער פארלאזטער עגונה. — זי זינגט:
שלאף, מיין קינד, שלאף
דיין טייערען שלאף!
זאל גאט איהם באצאהלען,
שיקען זיין שטראף!

עס איז נישט דא קיין עפעלע
אהן א ווערעמעל דרינען;
ס׳איז נישט דא קיין מאנספארשוין
אהן קיין פאלשע זינען...

איך האב גענעהט א קליידעלע, —
פינף ארשין די ברייט...
קיין גוטס זאלען די נישט האבען,
וואס האבען אונז צושיידט...

ער האט זי גענארט; אז אנדערע גענומען. — עס טרעפט זיך.

ב.

דאס גרינגע אסתר׳ל.

אסתר׳ל הייסט דאס קליינע מיידעלע, וואס איז ערשט ארויס פון וויג...

עס קריכט שוין אויף אלע פיער; עס מאכט נאך דעם קעצעלע דעם הינטעלע...

אמאל איז געווען א מעשה,
די מעשה איז גארנישט פרעהליך;
די מעשה הויבט זיך אנ׳עט
מיט א אידישען מלך!
אמאל איז געווען א מלך.
דער מלך האט געהאט א מלכה...
„די מלכה האט געהאט א וויינגארטען, אין וויינגארטען איז א בוים געוועזען, אויפ׳ן בוים — א צווייג, אויף דער צווייג — א נעסט“.
די נעסט האט געהאט א פויגעלע,
דאס פויגעלע האט געהאט א פליגעלע!
א ריין שטיק גאלדען גליק!
וואס קומט אבער ארויס?
דער מלך איז אפגעשטארבען;
די מלכה — געווארען פארדארבען,
די צווייג איז אפגעבראכען,
דאס פויגעלע — אנטלאפען...
און וואס פאר א מזל ווארט דאס פויגעלע אויף דער וועלט?
דאס ווייסען אפשר די שטערען אין הימעל, אבער —
וואו נעמט מען אזא לייטער
פון טויזענטער מיילען;
וואו נעמט מען א מענשען,
ער זאל שטערען צעהלען?

נישט גוט איז דעם יתום! די יונגע אלמנה קאן אבער איהר איינענעם צער אויך נישט פארגעסען:
ליולינקע, מיין פייגעלע!
ליולינקע, מיין קינד!
אזא ליעבע אנגעוואוירען, —
וועה איז מיר און ווינד!

ליולינקע, מיין פויגעלע!
ליולינקע, מיין קינד!
וואו נעמט מען א דאקטאר,
צו היילען מיר מיין וואונד!

און ביי דיין עלענד וויגעלע,
דיין מוטער זיצט און קלאגט!

זי קלאגט, וואס זי האט „דאס קינד געבוירען אויף צרות און אומגליק און שמערץ..." וואס דער פאטער איז געשטארבען, ווען דאס קינד איז „נאך געווען אונטער איהר הערץ..."

ווען דו ביסט ארויס פון דיין בליהונג,
איז ער שוין ביי אונז נישט געווען;
מיין קינד, דו האסט נישט קיין פאטער,
ער האט נישט דערלעבט דיך צו זעהן!

שלאף, ארעמער יתום! „דיין גרויס אומגליק פארשטעהסט דו נישט!" „אז דו וועסט אויסוואקסען, וועט עס קומען צו דיר אויף זיבען וועגען! מיט דיין מוטער, דער ארעמער אלמנה, צוזאמען, וועסט דו וויינען און קלאגען... נישט דא דיין שפייזער!"

מיין קינד, דו וועסט עלטער ווערען,
שווער וועט דיר אנקומען ס'ברויט,
דו וועסט דיך באגיסען מיט טרערען, —
ווייל דיין פאטער איז טויט!

דאס לעבען וועט זיין א מין „שווימען אין קאלטען וואסער, איבער ימים"... קאלט וועט מען דיך באגעגנען, קאלט וועט מען דיך אפיאגען: געה ווייטער, געה ווייטער!

אויפ'ן ים, אז דו וועסט שווימען:
די פאליעס וועלען טראגען אוועק!
צו אן עק וועסט דו נישט קומען,
נישט שלאגען זיך צו צו א ברעג!

„געה ווייטער! געה! דו ביסט אונז פרעמד!" וועט מען דיך טרייבען... דאס איז דאס מזל פון יתומים...

און „גערופענע אויף יענער וועלט קומען נישט צוריק"...

פריה איז ער געשטארבען, און אזוי פיעל האפנונג אויף נחת האט זיין טויט צושטערט... עס איז א ליעבע געווען... ע ר איז א מ ל ך געווען, ז י — א מ ל כ ה... א לעבען איז געווען ווי אין א וויין־גארטען. און דאס קינד? דאס פייגעלע אין דער נעסט?...

שלאף קינד!

דאס רוהיגע, שטילע אָטעמען פון די עלטערע קינדער, — פאַלט איהר איין, אז איהרע קינדער זענען, ווי די שטערען אין הימעל. און אז זי וואַכט איבער זיי, ווי די לבנה...

די לבנה פאַסט אויף די שטערען,
ווי דער פּאַסטוך אויף זיינע שאָף;
ס'זאל, חלילה, נישט געמינערט ווערען,
שלאָף מיין עופ'עלע, שלאָף!

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

נישט אַלע קינדער קומען אויף דער וועלט מיט דעמזעלבען מזל... נישט אַלע שלעפט די מוטער איין מיט לידער!

ארעמער יתום! דיין מאַמע איז אין קינד־בעט געשטאָרבען.
דאס קינד ליגט אויף דער ערד מיט אויסגעוויינטע אויגען;
די מאַמע ליגט אויף דער ערד, די פיס אויסגעצויגען...
דאס קינד ליגט אין וויגעלע און חלש'ט צו זויגען;
די מאַמע ליגט אין קבר מיט שאַרבענס אויף די אויגען!
ווער וועט דיך, מיין קינד, פוצען און גלעטען?
ווער וועט דיר, מיין קינד, דאס וויגעלע בעטען?
ווער וועט דיך, מיין קינד, פוצען און צירען?
ווער וועט דיך, מיין קינד, אין חדר אריין פיהרען?
ווער וועט דיך, מיין קינד, מאַכען פאַר א מענשען?
און, אונטער דער חופה, ווער וועט דיך בענשען?

נישט גוט צו זיין א יתום! עס קרעכצט דער רעפריין פון לידעל:

נישט דאָ קיין מאַמע,
נישט דאָ קיין נחמה!

און קיין מוטער וועט קיינער דעם קינד נישט פארטרעטען!
איך בין אויסגעפאָהרען אויף אַלע שיפען איבער אַלע ימ'ען;
איך האָב געמיינט, כ'וועל קריגען קויפען פאַר'ן קינד
א מאַמען...

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

נישט גוט איז אויך דעם יתום אָהן א טאַטען!
דער מלאך מיט זיין פליגעלע
דעקט דיך ביז עס טאָגט,

נעמט מען און מען כאפט
אין טארבעלע אריין!

נאטירליך, אויב מען פארטוישט דעם נוסח, א י ז אויך, ח ל י ל ה, נישט קיין געפאהר!

און פארוואס זאל א קינד נ י ש ט שלאפען?

אז עלטערער מענש האט אמאל עפעס אויפ'ן הארץ, וואס לאזט נישט שלאפען. אפט האט מען פחד איינצושלאפען: אז מען שלאפט איין, פליהט ארויף די נשמה אין הימעל אריין
און שרייבט די עברות איין אין די ביכער!
אבער דו, מיין קינד,
דו האסט נאך נישט קיין זינד,
קאנסט דו שלאפען רוהיג און זיכער!

און, „אז דאס קינד ליגט און שלאפט אין וויגעל, קומען גוטע מלאכים און באדעקען עס מיט זייערע פליגעל".
דער מלאך דער גוטער,
אזוי ווי א היטער
שטעהט ביי דיר ביז אין דער פרית.
שטעהט ביי דיין וויגעלע;
און מיט זיין פליגעלע
דעקט ער דיך צו.

וואס גאט האט באשערט, א מיידעל צי א ייננעל; די מוטער האט ליעב איהר קינד!

„אז זי וואלט געהאט דעם מלך'ס אוצרות מיט זיין גאנצער מלוכה, וואלט איהר אלץ נישט געוועזן אזוי ניחא".

ווי דו ביסט מיר ניחא, מיין ליכט און מיין שיין,
אז איך דערזעה דיך, מיין איך,—די גאנצע וועלט איז מיין.

„אלע בריליאנטען, מיט אלע אנטיקען, קאנען איהר הארץ נישט אזוי דערקוויקען". ווי, „אז דאס קינד ליגט און שלאפט אין זיין וויגעל, און מלאכים באדעקען עס מיט זייערע פליגעל..."

און אזא מוטער, וואס וואכט ביינאכט ביי דער שיין פון לבנה און שטערען, איבער'ן וויגעל פון איינגסטען קינד, און הערט

וואס ווארפסט דיך ארום ?
וואס ליגסט דו קרום ?
פאלג מיך, ליג בעסער גראד !
דו מעגסט מיר גלויבען,
מען וועט דיך לויבען :
א שעהנע, אן עהרליכע מאד (מויד).
ווארים ווײנען איז גאר קײן יושר נישט :
פיעשטשעסט זיך און ווײנסט,
און שלאפען ווילסט דו נישט ;
מאכסט דאך אן דײן מוטער
שמערצען מיט דערמיט !
זינגען נאר און ווינגען,
איז דײן גאנצער גרונט !
שלאף שוין, שלאף שוין, קינד,
שלאף שוין, שלאף געזונט !

און, אויב דאס קינד לאזט זיך נישט אײננעמען מיט גוטע רייד, מאכט מען עס א מורא. דעם אינגעל, וואס וועט ווײסען אמאל, וועניגסטענס ל"ג בעומר פון כלי־זיין, זאגט מען :

די באבעס מיט דזשאדעס
טוען אין דרויסען זיצען ;
מיט די ברייטע שווערטען,
מיט די לאנגע שפיצען !
א אינגעלע, וואס מ'האט
ווײנענדיג געפונען,
האבען זיי געכאפט,
געווארפען אין דעם ברונען !
דאס מיידעלע איז יוצא מיט חיות רעות :
פראשען און בערען
טוען אין דרויסען זיצען ;
מיט די הויכע שטעקען,
מיט די לאנגע שפיצען !
א מיידעלע, וואס ווײנט,
וויל נישט רוהיג זײן ;

שלאף, מיין קינד, שלאף, מיין קינד, —
זאלסט מיר רוהען, זיי געזונט!

און וואס מען זאגט אליין נישט צו דעם קינד, עס זאל נאר רוהיג שלאפען!

שלאף, שלאף, שלאף!
דער טאטע וועט ברענגען אן עופ...
ער וועט ברענגען אן עפעלע,
זאל זיין געזונט דיין קעפעלע!

און נאך אסך זאכען וועט דער טאטע ברענגען:

— א ניסעלע (ערגעץ אנדערש — א שיסעלע), עס זאל געזונט זיין דאס פיסעלע. אן ענטעלע, עס זאל געזונט זיין דאס הענטעלע. א יאכעלע — א רפואה פאר'ן בייכעלע, פייגעלעך (אדער: בייגעלעך) — געזונט זאלען זיין די אויגעלעך, אפילו „א העזעלע פאר'ן נעזעלע“...

אויב דאס קינד וויל נישט שלאפען, קומט עס זיכער פון אן עין־הרע:

איך זאל וויסען, ווער עס קומט אהער,
אן עין־הרע געבען;
(וואלט איך געשאלטען:)
אראפ פון דיין גוף,
אויף יענעם ארויף
אויפ'ן גאנצען לעבען!

א פארשלאפענע מאמע זינגט:

וואס איז פאר א שטייגער,
צוועלפען דער זייגער,
און שלאפסט נאך נישט איין!
קיין אנדערע סברא,
עס איז אן עין־הרע,
ס'קאן אנדערש נישט זיין!
ווען ס'וואלט נישט זיין שפעט,
וואלט איך אראפ פון בעט,
און וואלט אן עין־הרע אפשפרעכען...

און שלאפען דארף מען שטיל, ליגען רוהיג, בפרט א מיידעל, א צנועה:

האנדלען — ראזשינקעלעך מיט מאנדלען; דאס איז די בעסטע סחורה", — און דער גראם איז. אז — „שרה'לעס חתן וועט לער־נען תורה..." נישט זי!

פאר שרה'לען האט מען נאך אפילו קיין עקסטרא ליעדעל נישט געמאכט; פון „יענקעלען" האט מען איבערגעמאכט אויף „שרה'לען"; זי וועט אויך לעבען אויף זיין נוסח, און אין זיין זכות!

ערשט אין שפעטערע צייטען זינגט די מאמע:

דו וועסט לייענען ביכעלעך,
דו וועסט שטריקען טיכעלעך...
נאר דאס איז שוין ד י צייט, ווען —
„אין זאל
וועט זיין א באל
און שרה'לע וועט מאכען „מיט די קליידעלעך
א ווינט!..."

דאס אלץ וועט זיין שפעטער; דערווייל מוזען קינדערלעך שלאפען.

פון שלאף קומט צו געזונט, עס דערפרישען זיך די כחות; אז מען שלאפט, „שטעהט מען אויף ווידער—מיט געזונטע גלידער!"—

איי־ליו, ליו־ליו, ליו־ליו,
שלאף שוין, מיין גדולה;
מאך שוין צו דיינע
אויגעלעך, די פיינע, —
מאך זיי צו און מאך זיי אויף,
און שטעה געזונט און פריש מיר אויף!

אדער:

שלאף שוין שלאף אין דיין רוה,
מאך די כשר'ע אויגעלעך צו,
מאך זיי צו, מאך זיי אפען,
ווער געזונטערהייט אנטשלאפען!

אפילו די צדקנית, וואס וויל, מען זאל איהר, אין זכות פון זוהנס תורה, עפענען די טויערען פון גן־עדן, בעט זיך:

איז דער טאַטע נישט דאָ, דאַרף עס טון די מוטער; און טוט זי עס, איז עס אַ מעלה פאַר׳ן פאַרשטאָרבענעם פאָטער אויך...

ביים יתום׳ס וויג זיצט זיין מוטער, די אלמנה, און זינגט:

זעה, מיין קינד, צו לערנען תורה,
זאָלסט זיך מיהען;
דעם טאַטען דיינעם פון גיהנום
אַרויסצוציהען...

אין דעם זכות פון קינדס תורה באַקומט אויך די מוטער דעם ליכטיגען גן־עדן.

די אלמנה זינגט ווייטער:

און אַז איך וועל אויך אַמאָל דאַרפען אויף יענער
וועלט גען:
וועלען די טויערען פון גן־עדן פאַר מיר אָפען שטעהן!
דו, מיין קינד, זאָלסט זיין
אַ פרומער און אַ גוטער;
מ׳זאָל רופען דאָרט: אַריין
זאָל דעם צדיק׳ס מוטער!...

ווענינער פאַרלאַנגט מען פון אַ „שעשני כרצונו“.

אַ מיידעל איז געבוירען געוואָרען, אַ קלענערער מזל־טוב, אַ קלענערער נחת...

תורה וועט זי נישט לערנען. דריי מצות איינגאַנצען וועט זי האָבען, העכסטענס וועט זי קענען דאַווגען, לייענען תחנות, „צאינה וראינה“ מיט „מנורת המאור“ אויף עברי־טייטש. זי מוז יוצא זיין דערמיט. וואָס איהר מאַן וועט זיצען און לערנען... און אויב זי וועט איהם מפרנס זיין אויף ד ע ר וועלט, וועט זי די זכיה האָבען צו זיין זיין פיסענבענקעלע אויף י ע נ ע ר וועלט.

די מוטער איהרע זינגט דעריבער:

אונטער שרה׳לעס וויגעלע
שטעהט אַ קלאָר־וויים ציגעלע —

אונטער׳ן איינגעלס וויגעלע שטעהט אַ גאָלדען ציגעלע, זי מוז יוצא זיין מיט אַ קלאָר־ווייס. דאָס ציגעלע איז אויך „געפאָהרען

אויף טייל ערטער זאגט מען דעם אינגעלע, אחוץ ראזשינקעס מיט מאנדלען אויך „פייגען“ צו, אבי ער זאל זיין שטיל, ווייל:
„דער טאטע האט געהייסען שווייגען!...“

אויף טייל ערטער איז מען, אנשטאט פייגען, יוצא מיט „פלעצלעך מיט פוטער“, אפילו „מיט ברויט מיט פוטער“... דער שענסטער חלום פאר ארעמע לייט...

אויף אנדערע ערטער פארלאנגט מען פון קינד אביסעל מעהר, ווי „זיצען און לערנען“... עפעס גרויס זאל דערפון ארויסוואקסען:

תורה וועסט דו לערנען,
ספרים וועסט דו שרייבען;
א גוטער איד, א פרומער,
מיט גאטס הילף וועסט דו בלייבען.

און באלד יונגערהייט זאל ער זיך שוין ווייזען גרויס:

תורה וועסט דו לערנען,
זיין מיט אלע מעלות;
און נאך פאר דער חתונה
וועסט דו פסק'נען שאלות.

נאר דאס איז שוין פאר אויסגעוועהלטע קינדער, וואס ווערען רייך דערצויגען; אזוינע פסק'נען שאלות, זאגען אויך דרשות... און

די דרשה וועט געפעלען
דער גאנצער וועלט...
ווייל אזא אינגעלע
קאסט א מאסע געלט
קאסט א מאסע געלט
און מזל, און ברכת;
דאס קינד קומט ארויס
פון א שעהנער משפחה...

ער וועט דאך די משפחה נישט פארשעמען!

דער חוב, מדריך צו זיין דאס אינגעלע צו דער תורה, פאלט אויפ'ן פאטער. און ווער איז אזוינער, וואס האט עס נישט געטאן:

דער טאטע, וואס האט זיין קינד נישט געלערנט,
וואס גאט האט געבענטשט,
טוט מען איהם דארט, אויף יענער וועלט,
ברענען און בראטען!

דאס אידישע לעבען

א.

ביים וויגעל.

אן אפקלאנג פון עלטערע דורות:
וואס דארף ארויסוואקסען פון א אידיש קינד? א איר א למדן?
די תורה האט קיין גרונט; און, מ'שטיינס געזאגט, וואס מען קאן אויסלערנען, אז מען לעבט אינגאנצען זיבעציג יאהר!
איין גליק איז נאר, וואס „לא עליך המלאכה לגמור" — ביסט נאר נישט מחויב אויסצולערנען די תורה, דו דארפסט נאר זיצען און לערנען... הויב נאר אן אלף־בית, און ענדיג מיט ודוי...

שלאף איננעלע —
אונטער דיין וויגעלע
שטעהט א גאלדען ציגעלע.
ס'ציגעלע איז געפאהרען האנדלען
ראזשינקעס מיט מאנדלען...

אזוי זינגט די בלאסע מוטער, נישט לאנג פון קינד־בעט אראפ. און וואס פאר א נחת וויל זי אז קינד דערלעבען? זי וויל נאר —

דאס קינד זאל לערנען תורה;
ווארים — „תורה איז די בעסטע סחורה..."

אבער זעהען וויל מען מיט'ן אויג פ.ון קינסטלער. און דאָס קינסטלער־אויג זעהט די ווירקליכקייט, נישט אַזוי ווי זי איז, נאָר פיעל ווירקליכער, ווארים ער זעהט איהר אינערליכען אינהאַלט, איהר באַציהונג און אָפּהענגיגקייט פון דער נשמה פון דער וועלט, און מיט דעם, וואָס טוט זיך הינטער די קוליסען פון דער וועלט אין אָפּהענגיגקייט פון זיין קינסטלערישער וועלט־אַנשויאונג.

ווארים ביי דעם ווירקליכען קינסטלער גיהט דאָס זעהן און באַשרייבען נישט צוזאַמען. ווי די פאַרשידען־פאַרביגע גלעזלעך אין קאַליידאָסקאָפּ ליגען טיף אין האַרץ ביים דיכטער, אונטער דער שוועל פון באַוואוסטזיניגקייט, פאַרשידענע איינדריקען, מאָמענטען, און ביי יעדער האַרץ־באַוועגונג ווערען נייע פיגורען באַשאַפען און דאַמאָלס ערשט באַשריבען. ווי אייזען־שטויב ליגען דאָרט די פון געהירען פאַרגעסענע איינדריקען, און די קינסטלערישע וועלט־אַנשויונג איז דער מאַגנעט, וואָס ציהט אַרום זיך איינדריקען אויף אַ געוויסער פיגור.

אבער דאָס נייע קאָן אַרויסשפּראָצען נאָר דאַמאָלס, ווען דער אַלטער זאַמען, וואָס דאַרף זיי אַרויסרופען, פוילט און שטאַרבט; ווארים דאָס נייע געשפּראָצטע איז נישט ניי באַשאַפען, נאָר דאָס אויפלעבען פון געשטאָרבענעם אין אַ נייער פאָרם.

דאָס מאַטעריאַל פאַר דער קונסט איז די ווירקליכקייט. יעדער מאָמענט, יעדער איינדרוק באַזונדער — דאָס זענען די פאַרשידען־פאַרביגע גלעזלעך; דאָס דיכטערישע האַרץ — דער קאַליידאָסקאָפּ; די סטרוקטור גיט די וועלט־אַנשויאונג און די שעהנהייט זענען די שטראַלען פון דער דיכטערישער נשמה. אין שעהנעם שלאָס זענען די ציגעל מעכאַניש, די סטרוקטור — טעכניש, דער פּלאַן, אויב ער איז נישט קאָפּירט — דיכטונג.

דאָס דיכטען מוז זיין אָריגינעל, אַ פּערזענליכע שאַפונג. פּאָעזיע איז פּערזענליכקייט.

1908

פיע ? ווייל די פאטאגראפיע איז מעכאניש. איהר ווילט נישט זעהן די זאכען, ווי דאס טויטע גלאז אינ'ם אפאראט זעהט עס; איהר ווילט זיי זעהן מיט'ן אויג פון א קינסטלער, באשטראלט פון זיין נשמה, באלעבט מיט זיין גייסט. און דאריבער, ווען איהר ווילט די פארגאנגענהייט, גענוגט אייך נישט דער היסטאריקער, נאר דער היסטארישער ראמאן. און ווען איהר שטרעבט צו דער צוקונפט, ניט אלס פארטיי מאן אדער פאליטיקער, אז איהר ווילט די צוקונפט ז ע ה ע ן — ווענט לעשען אייער דורשט א דיכטערישע פאבעל (מעשה'לע), און נישט דער אוטאפיסט, ווי צום ביישפיל, בע־לאמי.

און דאך האט מען ערשט נישט לאנג גערופען: רעאליזם! דאס לעזער־פובליקום איז צוגעשטאנען צום דיכטער. ער זאל זיי גע־בען דאס לעבען ווי עס איז; די ווירקליכקייט, נישט פארשענערט, נישט געענדערט, און אויף'ן פארלאנג פון גרויסען פריץ — פובלי־קום — האט די ליטעראטור אנגעהויבען פאטאגראפירען. מען איז ארויפגעקראכען אויף דעכער און פיסקירט די גאס, אבסערווירט דורכגעהענדע, געכאפט און פארצייכענט באוועגונגען, ווערטער: געשטאנען הינטער טירען, אונטערגעהערט דורך'ן שליסעל־לאך, וואס אין שטוב טוט זיך. די ארבייט איז געווארען א מעכאנישע און פון דער ק ו נ ס ט — א ק ו נ ץ — נאכצומאכען, עס איז אבער געווען א געוועהנליך מיספארשטענדניס, אויב מען דארף דיכטען — האבען די ליטעראארישע צושטעלער, ווען דיכטונג איז מאדע גע־ווען, געמיינט—באדארף מען קיין לאגיק, קיין נויטווענדיג אנטוויק־לען פון אורזאך און רעזולטאט, און וואס מעהר אויסגעטראכט—איז בעסער. און מענשען האבען אנגעהויבען מאלען, איידער זיי האבען געקאנט צייכענען; עס איז געווארען אן אויסגוס און צוזאמענמי־שונג פון פארבען אהן קאנטורען, אהן ליניען און פונקטען. און מען האט נאך אפט דאס אלץ מיט א מיסטעריעזען נעבעל באדעקט, מען זאל דאס, וואס מען האט געפיהלט, אין נעבעל נישט זוכען. און דא־מאלט האט דער לעזער, וואס האט געוואלט זעהן און דורכלעבען, און נישט געהאט וואס, געשריען: רעאליזם! און געמיינט האט ער: לערענט אייך צייכענען, דאס היינטיגע, פארגאנגענע און צוקונפטי־גע זאלט איהר צייכענען מיט א פעסטער האנט, זאל אלץ האבען זיינע פעסטע קאנטורען.

און וועלקען, און גיסען זיך איבער אין א וועהטאג אהן א נאמען...
און קומט דער דיכטער, — שפריצט ער טוי אויף די רויזען אין הארץ און זיי פלאמען אויף, און שטראלען אויס'ן מענש'ס אויגען ארויס, און דופטען... מיט זיין צויבער־ווארט עפענט ער די שליוסען און דער זילבערנער טרערען־שטראם שפריצט ארויס, און לייכט ווערט דאס הארץ, פון שטיינער באפרייט, און קלאר שטראלענדיג ווערען די אויגען, און גליקליך, דער מענש, וואס האט אויסגעוויינט זיין שמערץ. און ער פארמט די צופלאסענע נעבעל פון הארציגע געפיהלען, און זיי לעבען אויף — און טיף, און שעהן, און הויך; און פול ווערט דאס לעבען, ווי פון דער זון געבענשטע טרויבען.
דער געשיכטליכער העלד בייט זיך זיין לעבען לויט זיין ווילען; דער ווארעם־מענש ליגט צופרידען אין ערד־גריבעלע, וואו ער ווערט געבוירען און פארלוירען; דער מעהרהייט שענקט דער דיכטער דאס, וואס די נאטור האט זיי פארזאגט.
קונסט איז א סוראגאט פון לעבען, נאר זעהר אפט טיפער, ערהאבענער און וואַרער פאר'ן לעבען...
און צוליב דעם לעזט מען.

און אבוואל איהר פארלאנגט פון ליטעראַרישען קינסטלער דאס לעבען, די צייט און דעם ארט, וואס איהר אליין האט נישט, פארלאנגט איהר דאך נישט פון איהם, ער זאל עס געבען אזוי ווי עס איז אין דער ווירקליכקייט. א'ניסט וואלט איהר אייך באגנוגט, וואס אנבעלאנגט דעם ארט, מיט דער געאגראפיע, וואס באשרייבט אלע וועלט־טיילען, אלע לענדער; וואס גיט אייך אין ציפערען די הויך און דעם פארנעם פון בערג, די טיפקייט און דעם לויף־גאנג פון וואסערען; וואס באשרייבט אייך גענוי אלץ, וואס וואקסט און לעבט אין יעדער געגענד. דאס אבער ווירקט אויף אייער פארשטאנד, נישט אויף אייער אויג, איהר הערט עס, נאר איהר זעהט עס נישט; איהר פארשטעהט עס, נאר איהר קענט עס אייך נישט פארשטעלען. און איהר פארלאנגט „עס זאל אייך שטעהן פאר די אויגען". ריכטיג. אבער פארוואס געניגט אייך נישט די פאטאגרא־

שענערע, שטראַלענדיגערע צוקונפט; דער ראָמאַן — דאָס היינ־טיגע לעבען שענער, ערהאַבענער, טיפער...

און מיט דער הילף פון דער ליטעראַטור רייסט זיך דער מענש פון זיין געפענגעניש אַרוים: קען דער שוסטער דורכלעבען אַ ריי־טערליך אָדער אַריסטאָקראַטיש פּרונק־לעבען... געהט דער שוואַכער האַנט אין האַנט מיט אַן אַלכסנדר מוקדון, עראָבערען די וועלט. אָדער זיצט מיט אַ נאַפּאָלעאָן אין סאַנקט העלענע און לעבט נאָך אַמאָל איבער וואַטערלאָאָ; ווערט דער אָרעמסטער רייך ווי ראָט־שילד, און באַשיט די אָרעמסטע מיט גאָלד; און דער שטילסטער לעבט דורך די שטאַרקסטע ליידענשאַפטליכע אָרקאַנען. טויזענטמאָל און רעגענבויגען־פאַרביג ווערט דאָס לעבען. נישט ריהרענדיג זיך פון אָרט, שטייגט איהר אויף די העכסטע בערג, שפּאַצירט איהר אין די שענסטע טאָלען, שווימט איבער'ן צופלאָסענעם שמאַראַנד פון די שענסטע זעען. אין דער ענגסטער, פינסטערסטער קעלער־שטוב שפּראַצען אויף גערטנער, וואַקסען אוים אָרקאַדען, פּאַלאַצען, פּיראַמידען, ספינקסען... מיט'ן בוך אין דער האַנט שפּאַצירט איהר אין לאָנדאָנער נעבעל און הערט דאָס פייפען פון גיגאַנטע מאַשינען; זעהט איהר די בליצענדיגע, געשמאַקפולע אויסגעלאַסענקייט פון נייעם בבל — פּאַריז; טאַנצט איהר אויף אַ יאַפּאַנעזישען בוימער־פעסט, באַרעגענט מיט די ווייסע שמעקענדיגע קירשען־בליטען... אין צווייטען קאַפּיטעל האָט איהר גלעטשער, שניי־בערג, קאָנסטאַנ־טינאָפּאָל מיט גאָלדענע מעמשעטען. און פיליינכט ווילט איהר אָס־פּאַזיאַ באַוואונדערען? זעהן ווי קלעאָפּאַטראַ שטאַרבט פון אַ שלאַנגען־ביס, אָדער ווי משה צוברעכט די לוחות, אָדער אַ באַזוך מאַכען ביי די גריכישע געטער אויפ'ן אָלימפּ? און פיליינכט ווילט איהר הערען, ווי מחמד פּרעדיגט, אָדער בודאַ?

אַלץ גיט אייך די ליטעראַטור — די קונסט!

און אָפט פאַרשטעהט דער מענש זיין אייגען לעבען נישט.

עס ליגען אין זיין טיפסטען האַרץ זאַמען פון די פלאַמענדיג־סטע רויזען; ער קאַן זיי נישט וועקען, עס שטיקען איהם טרערען — פּערל; טרוקען איז איהם דאָס אויג, ער קאַן זיי נישט אויסוויי־נען און זיי ווערען פאַרגליווערט, און פאַלען צוריק אין האַרץ אַריין, ווי שטיינער. און אין די טונקעלסטע האַרץ־ווינקעלעך ווילען גע־פיהלען, ווי די בלומען שפּראַצען, און האָבען קיין ליכטיגען שטראַל,

דער יונגער דיכטער מיט דער שעוועליור לאזט פון ווייטען די אויגען אראפ, באהאלטענדיג די צארניגע בליקען. —

עס איז ענג אויף'ן ארט, וואו דאס לעבען האט אונז איינגעפלאנצט אדער וואו עס פיהרט אונז, ווי איין באַרייטער, אויף א קורצער שטריק. און צו קורץ איז אונז די צייט פון אונזער לעבען. וואס איז די ליניע אדער דער איינצעלנער פונקט אינ'ם אומגעהויערען. אינ'ם נישט פארשטענדליכען וועלט־בילד? און ווי פארשווינדען אנדערע לעבענס־יאהרען אין דער אייביגקייט, הינטער אונז — א; אומגעהייערע פארגאנגענהייט, וואס האט אונז נישט געקענט, פאר אונז — אן אומענדליכע צוקונפט, וואס וועט אונז נישט געדענקען.

חלום'ט זיך דער פרומער אן אייביג לעבען אוים: א קורצען גיהנום און — אן אומענדליכען גן־עדן, נאכ'ן איבערקומען דאס רייניגען אין גיהנום... חלום'ט ער זיך תחית המתים אוים. אויב ער וויל זיך נישט מיט דער זינדיגער ערד געזעגענען אויף אייביג... וויל זיך איינער דאס לעבען מיט א נאמען פארלענגערען; גרעסערע — א מאנומענט פארדינען; שטעלט זיך דער עגיפטישער קעניג פיראמידען אויף, פארהייליגט דער כינעזער זיינע קברים, לאזען רייכע אייזערנע קאפיטאלען, שטעלען זיך שטארקע מצבות פון גראניט מיט גאלדענע אותיות — און מען לעבט זיך ארוים פון דער צייט.

רייזען מענשען איבער דער וועלט; ווי א פאנאראמע געהען פארביי לענדער, שטעדט און פעלקער, און מען לעבט זיך פון ארט ארוים...

און מיט'ן לעבען אליין, אויסער דער קורצקייט און דער ענגשאפט, מיט'ן א י נ ה א ל ט פון לעבען איז אויך דער מענש נישט צופרידען. נישט נאר ברייטער און לענגער, אויך העכער און טיפער וויל ער לעבען, און אפט — אנדערש, ער וויל עס פארבייטען, טוישען...

אבער זעלטען ווער עס קאן עס טון אין דער ווירקליכקייט... די דריקענדע מעהרהייט מוז קומען צום בוך, צו דער ליטעראטור. נישט דער היסטארישער ראמאן, די פארגאנגענהייט, די פאבעל — די

א געקלינגעריי פון פלאצענדע גלעזער, א לענגערער, מעלאדישער קלונג פון דער געפאלענער טאץ, דאס מיידעל ווארפט זיך, אויפ־צוהויבען דאס געפאלענע, דער יונגער דיכטער מיט דער שעוועליור, לויפט צו הילף און בויגט זיך איין, — א קלאפ פון צוויי יונגע, שטארקע שטערען; בליצען אין דער מאדאם'ס אויג...

דער יונגער דיכטער זעצט זיך שוין אין אן אנדער ווינקעל; דאס מיידעל האט זיך צוזאמענגעקליבען דאס געשיר, איז ארוים־געגאנגען נאך א פרישע טאץ און א „יונג־מאדערנער" קלארנע־טירט דערווייל:

— גיט מיר א קריסטאלענעם פאלאץ אין מיטען ים... פאווע־פעדערען, פערל־שנירען, קריסטאלען־געשיר — און לאזט מיך שווי־מען, אויף א מוטער־פערל שיפעל שווימען און קוקען, צוברעך איך מיין פען..

א היסטארישער ראמאניסט ענטפערט דעם סאציאל געפארב־טען:

— מיר איז ענג, דאס לעבען איז א געפענגעניש... פליהען קענען דער צוקונפט האט מיר גאט קיין פליגעל נישט געגעבען, אוים־טראכטען, מעשה'לאך שרייבען קאן איך נישט... געה איך צוריק. די היסטאריע איז א גוטע וועשין; זי האט די אלטע צייטען ריין געוואשען פון אלע שאנד און בלוט־פלעקען און אין די ריין גע־וואשענע צייטען לעבען און דיכטען, — דאס איז מיין איינציגע טרייסט...

מען האט שוין געבראכט פרישען טיי און, הויך זופענדיג, זאגט דער ווירט:

— מען שרייבט, ווייל מען וויל עסען..

די מאדאם, שוין פון די הויכע זופען דענערווירט, שטוינט.

— פאלש! שפרינגט אויף דער אלטער ליטעראט. — מען ד ר ו ק ט צוליב ברויט, אבער פריהער ווערט ג ע ד י כ ט ע ט, פריהער האט מען שעפפערישע אידעען; צו פרייע, צו שטארקע, צו הויכע... (מיט א גיפטיגען בליק צום אינזשעניער) מען זאל עס קאנען באלד, אויגענבליקליך אויסבויען... און... און...

ער פארהאקט זיך, די מאדאם דריקט איהם צערטליך די האנט...

די אויגען צו באהאלטען, געענדיגט — וואלט איך מיין הויך ליעד ג ע ל ע ב ט, געלעבט נישט געזונגען —

דער אלטער דיכטער ווערט אומרוהיג, וויל זאגען עטוואס בי־מערס און בייסענדיגס, נאר דער אינזשיניער, וואס האט ביים שפיל־טישעל די קארטען טאסירט און געזאלט צוטיילען, האט זיך אפגעשטעלט און מיט א שמייכעל געזאגט:

— איך ארבייט מיינע אידעען אויס: פאלאצען, באהן־בריקען.

— אדער איינקונפטס הייזער! — מורמעלט גיפטיג דער ווירט, טייל בעסער.

דער אינשעניער צוטיילט די קארטען, מאכט עס אומגעלומ־פערט, אויפגערעגט.

מאדאם לאזט ווייטער די אויגען אראפ, עפענט זיי דאך באלד, הערט זיך איין צום ווייטערען געשפרעך צווישען די ליטעראטען. וועגען דער געשטעלטער פראבלעם, מיט האלב־אפענע ליפען, גע־רויטעלטען געזיכט און גיריג אויפפלאמענדע אויגען שלינגט זי יעדעס ווארט.

ביים קארטען טישעל: פאס, פאס! דערנאך — ליציטאציע און באלד א שטילע נאכדענקליכקייט.

א ספעציאל־געפארבטער ליטעראט מיט אויסגעשפראכענע סימ־פאטיען צו די נידעריגע שיכטען און עלעגאנטע פרויען פון די הע־כערע, — האט זיך דערוויייל די הענט צופיהרט.

— גיט מיר די קראפט, די מאכט — רופט ער לויפענדיג אי־בער׳ן צימער, נאכגעיאגט פון דעם מאדאם׳ס אויגען — גיט מיר די מעגליכקייט צום שטערען און בויען..

און פלוצלונג:

— פארדאן!

ער האט אנגעטרעטען אויף דער מאדאם׳ס שלעפ. און אז זי פארצייהט איהם מיט א ווארעמען בליק, געשיקט מיט איין פוס וואָרפענדיג דעם שלעפ הינטער זיך:

— ווען איך האב צו שאפען; ווען די וועלט איז א ליים און איך בין סקולפטאר...

און — נאך אמאל: פארדאן!

ער האט זיך אננעשלאגען אן דער טאץ מיט טיי, וואס דאס דינסט־מיידעל האט אריינגעבראכט. אן אויסגעשריי פון מיידעל,

געדאַנקען איבער ליטעראַטור

אין אַ ליטעראַרישער געזעלשאַפט ביי אַ פּאַדריאַדטשיק, צוליעב זיין שעהנער פרוי אין אַ גרויסאַרטיגען קאַפּע פּאַרזאַמעלט, — האָט עמיץ אַ פראַגע געשטעלט: נאַך וואָס שרייבט מען? פאַרשפּי־לענדיג ביים קאַרטען־טישעל, האָט דער ווירט, אויסדרעהענדיג זיין שווערען קאָפּ, מיט די שטענדיג גערויטעלטע אויגען, געררייצט, אין צימער אריינגעוואָרפען: ווער עס קאָן נישט ל ע ב ע ן, ש ר י י ב ט!

— אָבער — האָט אָנגעהויבען די פרוי ווירטין, בעטענדיג מיט די שעהנע, שטענדיג פייכטליך שמאַכטענדיגע אויגען די לי־טעראַרישע געסט אום פאַרצייהונג פאַר׳ן מאַן, — אָבער —

זי האָט אָבער נישט געענדיגט. אַן אַלטער ליטעראַט, וואָס איז לעבען איהר געזעסען, האָט זי אָנגעכאַפּט ביי דער פיין גע־טאַקטער, נאַקעטער האַנט: מאַדאַם, די ליטעראַטור איז דאָך נאָר אַ סוראָגאַט פון לעבען, אַ נאָכגעמאַכט לעבען, — ווי ספּאָרט איז דער סוראָגאַט פון אַרבייט...

— געוויס — האָט נאָכגעגעבען אַ יונגער דיכטער, וואָס איז געזעסען ביי דער מאַדאַם פון דער צווייטער זייט, און האָט ערשט נישט לאַנג איהר געווידמעט אַ בענדעל מיט בענקשאַפט דורכגע־וועבטע געדיכטע אויף וועלין פּאַפּיר. — געוויס — האָט ער ווי־דערהאָלט, און זיין שטימע האָט אָנגעהויבען עטוואָס ציטערען, — ווען די, צו וועלכער איך בעט, וועלכע איך פאַרהייליג, האָט די... — און נאָך אַ קורצער פּויזע פון פּיעלדייטענדיגע אויגען־געשפּראַך, מיט דער רעכטער אין דער שעוועליור און דער לינקער אויף׳ן האַרץ, האָט ער, אַראָפּבויגענדיג דעם קאָפּ, די אויפגעפּאַכטע בליצען אין

פאָל אויף אידיש; נ אָ ר א ל ץ, א י ב ע ר א ל א י ן ד ע ר ב אַ ו ו ע ג ו נ ג!

מען מוז נאָר אָפענע אויגען האָבען אום צו זעהן, אז די בליג־דע, רעליגיעזע פּראַקטיק, די עם־הארץ'ישע באַציהונג צו מצוות און עברות, דער פּחד און דרך ארץ צום לענגער געדרוקטען וואָרט אין דער נידעריגער שיכטע פון פאָלק; — די לומד'יש באַשטראַלטע עבודה, דאָס באַוואוסטזיניגע קיום המצוות און אָפּהיטען פון עברות און דאָס רבנ'ישע תורה־לערנען; — די נאַקעטע נשמה, די, פון „גוף המצוה" פון סימבאָל אויסגעטיילטע קאַבאַליסטישע כונה, דאָס הוילע, חסיד'ישע רוחניות, און — די ריינע פילאָזאָפיש־מאַניסטישע וועלט־אַנשויאונג ביים ווירקליך אידישען אינטעלי־גענט — אז דאָס אַלץ איז איין אידישקייט, א גראָבערע אדער א פיינערע אויסשטראַלונג פון דער אידישער נשמה...

און געפינען דעם תוך; דעם „עצם ענין" פון אידישקייט אין אַלע ערטער, אין אַלע צייטען, אין אַלע טיילען פון צוזייהטען און צושפּרייטען וועלט־פאָלק; געפינען די נשמה פון דעם אַלעם און זעהען זי באַשטראַלט מיט'ן נביא'ישען חלום פון דער מענשליכער צוקונפט — דאָס איז די אויפגאַבע פון אידישען קינסטלער.

שאַפען איז עלית נשמה; און נאָר די אידישע נשמה קאָן זיין זיין רוח הקודש, זיין שכינה, זיין איינציגע באַגייסטערונג, זיין שעפּפערישע קראַפט.

זי מוז זיין זיינע אויגען אין קאָפּ, מיט וועלכען ער זעהט די וועלט אין איהר פאַרגאַנגענהייט, געגענוואַרט און צוקונפט...

פאַר דער אידישער נשמה מוז ער קאָנען לעבען און שטאַרבען...

און נישט א ו ו ע ק פ ו ן ד ע ר ו ו ע ל ט, נאָר אַבי־סעל, א קליין ב י ס ע ל ה ת ב ו ד ד ו ת; א קליינע מינוט פון חשבון הנפש, וואָס זיך אַליין געפינען, זיך אַליין אויסשיילען פון פרעמדען און אנגעוואַרפענעם, דאָס הייסט: צוריק צו דער בי־בעל...

צוריק צום זיכערסטען פונקט און פון דאָרט — צ ו ם מ ע נ ש אוי פ'ן א י ד י ש ע ן ו ו ע ג...

.1910

נעוויזען „כל מה שעתיד תלמיד ותיק לחדש" — אלץ, וואס א אי־דישע נשמה וועט אויסשפּינען.

אידישקייט טאָר נישט גענומען ווערען ס ט א ט י ש, נ א ך ד י נ א מ י ש, — אין דער אנטוויקלונג, דאָס הייסט: איבעראַל אויף דער גאנצער א י ד י ש ע ר וועלט און אין אַלע צייטען; קיין איינציגען עכט־אידישען מאָמענט נישט אויסגעמעקט.

„אידיש" איז אונזער, אונזער איין־איינציגער וועג צום — מענש. צום געטליכען מענש, צום מענשליכען גאָט; צום איבער־מענש, אויב איהר ווילט. דער „אדם על עילעא" איז נישט ווע־ניגער אידיש באַקאַנט.

אין ערגעץ נישט פארשטיינערט, אין ערגעץ נישט פארגלי־ווערט ווערען, אין ערגעץ נישט בלייבען שטעהן... קיין שום אומ־גליק: די ערגסטע גזרות, די שטאַרקסטע פּאָגראָמען, נויט, הונגער, שאַנד און שפּאָט — דאָס אַלץ איז נישט קיין באַרעכטיגונג פאַר רעאַקציע. נאָר מעהר כ א ר א ק ט ע ר מוז מען האָבען. שלאָגט דעם שטיין, וועט ער געבען וואַסער; דריק פעסטער די איילבערט, גיט זי בוימאויל, אונזער „מזל" איז שוין אזוי... לעבען און שאַפען ביי די ערגסטע באַדינגונגען און נישט אראָפּ פון וועג.

א נ ד ע ר ע ו ו ע ג ע ן ז ע נ ע ן פ א ר א נ ד ע ר ע.

און איז מען אויף א רגע אראָפּ פון וועג, האָט מען פארבלאָנ־דזשעט, מוז מען צוריק געהן ביז צום זיכערסטען פּונקט און אויפ'ן זיכערסטען וועג. אויפ'ן פאַר אונז איינציג־מעגליכען וועג, ווייטער געהן...

אַבער נישט אָפּגעהאַלטען זיך, נישט שטעהן געבליבען...

אין ערגעץ נישט פארשטיינערט, אין ערגעץ נישט פארגלי־ווערט ווערען; אין ערגעץ דעם פאַדעם נישט איבעררייסען. נאָר אַלץ ווייטער און ווייטער שפּינען. און האָט מען ערגעץ־וואו דעם פאַדעם אָפּגעלאָזט, צוריקגעהן, אויפנעמען און ווייטער שפּינען, אַלץ ווייטער און ווייטער שפּינען, אייביג אין די דורות אריין שפּינען און וועבען, און איבעראַל, מיט א ליכטיגער נעץ די וועלט פאר־נעמען!...

קיין פלעק אויף דער ערד, קיין מינוט אין דער צייט, און קיין קלאַס אין פאָלק האָט נישט קיין אויסשליסליך רעכט, קיין מאָנאָ־

א גארטען האבען מיר, נאר קיין גערטנער נישט; וואקסט ער ווילד, קיינער רייסט דאס ווילדע נישט אוים, קיינער פפלעגט נישט דאס גוטע, שפארט נישט אונטער דאס שוואכע, טרענקט נישט דאס דורשטיגע...

יונגע זוכער זענען פאראן, קיינער ווייזט זיי נישט דעם נ ע ה נ ט ס ט ע ן, קיינער העלפט זיי נישט געפינען דעם ז י־כ ע ר ס ט ע ן וועג...

אן עולם־גולם פאראן, איז ער הונגעריג צו גאטס ווארט און דורשטיג, ווייזט איהם קיינער נישט דעם אונטערשיד פון ריין און אומריין — סמ׳ט ער זיך...

און ווייזט זיך אמאל אין א יובל א גרעסערע, אן ערנסטערע און טיפערע זאך, וועט זי קיינער נישט דערקלערען, פאפולאריזי־רען; מען רעדט נאר וועגען דעם, קעגען וועלכען מען קאן זיך שטעלען אלס גרויסער, אויסלענדישער פיינשמעקער, און ווייזען עטליכע פעהלער...

און עס גראסירט די גרין־געלע, צוזאמענגעשרומפענע, קרענק־ליך־אייפערזיכטיגע, בייזע אימפאטענץ, און וואו זי זעהט א קינד מיט רויטליכערע בעקלעך, לויפט זי צו און דרעהט איהם אויס אן אויער — פאר כעס!

און דאך „דרעהט זי זיך" — —

מיט דעם פארם וועט זיך די אידישע טראגעדיע נישט ענ־דיגען...

מיר וועלען צוריקקומען צו דער ב י ב ע ל, פריהער אבער מוז מען אויפהערען צו קוקען אויף איהר מיט וועלהויזען׳ס אויגען...

5.

און פאר׳ן ענדיגען, מוז איך נאר נאך איין מיספארשטענדע־נישט פארהיטען.

„צוריק צו דער ביבעל" הייסט נישט: בלייבען שטעהן ביי דער ביבעל.

אידישקייט איז נישט קיין שטעהענדיג וואסער, קיין זומפ. „מים חיים" רופט מען זי, די תורה. אויפ׳ן בארג סיני האט מען

און דער מארגען — נישט פון היינט... „נאך מיר זאל זיין א מבול“...

האט מען אויסער זיך קיין העכערע אידעאלען נישט. און, אהן דעם ה ע כ ע ר ע ן שטאנדפונקט, האט מען קיין איבערזיכט, קיין פערספעקטיוו, ליגט אלץ אויסגעצויגען, אפגעשטאנען; טויטע נאטור, לעבעדיגע מעכאניק און אלץ איז גלייכווערטיג, אלץ איז „געגענשטאנד“, אלץ קאן זיין א „טעמע“, פון אלץ קאנען ארויס־שפראצען סקיצען, געדיכטע, וועז נאר א געוויסע שאטענדיג־ציי־טערינגע באלייכטונג, עטליכע קלינג־ווערטער, א פאר גראמען...

און האט מען קיין פארגאנגענהייט און קיין צוקונפט נישט, איז מען אויף דער וועלט א פינדעל־קינד אהן טאטע־מאמע, אהן טראדיציע, און אהן פליכטען פאר'ן שפעטערען, פאר דער צוקונפט, פאר'ן אייביגען, דינט מען זיך אליין, מעסט מען און מען וועגט אלץ מיט זיך אליין, האט מען נישט צו וואס צו שטרעבען: אזוי ווי איך בין, בין איך און מוז אלץ האבען, פון אלץ געניסען...

„געניסען“ — דאס איז דאס רעכטע ווארט...

האט מען שטימונגען און קיין כאראקטער נישט; גלוסטונגען, אבער קיין ווילען נישט. קיין גרויסע ליעבע, קיין האס... פלירט, לייכטע באציהונגען...

„אשת חיל“ געווען און „שולמית“ און די, וואס לאקערט און פאנגט, די הומיה וסוררת.

די מ ו ט ע ר איז צו ערנסט, איהר שעהנהייט איז דער־ריבער נישט ליטעראריש, מיר האבען מיט דער „אייביגקייט“ נישט וואס צו טון, די „פארטפלאנצונג“ געהערט נישט צום קינסטלער, דאס פארזארגט דער בעל־הבית, זאל לעבען... דער פרוי־מוטער מוז מען זיין געטריי, מיר זענען צו פלאטערהאפט, איהר מוז מען בויען א הויז — א טעמפעל, איהר קיימען־אוויוען איז ביי איהר א מזבח, מיר האבען גענוג פוינעל־נעסטען. — און נישט „שולמית“ — זי איז צו געזונט, צו עהרליך, צו איינפאך. מיר דארפען מיידעל־בושה, כלה־חן... זומער־פייגעלעך־שטויב...

נישט ליעבע, גליק ביי פרויען איז דאס אידעאל...

— —

פארוואס ווייזט דאס נישט אויף די קריטיק...

ווייל מיר האבען זי נ י ש ט!

די נעגער־קינדער, וואָס לערנען אין דער אייראָפּעאישער שול, באַווייזען אומגעוויערע פעהיגקייטען — אין די ערשטע קלאַסען; אַזוי לאַנג ווי עס איז געגוג אויפצוכאַפּען, וואָס דער לעהרער זאָגט, אויסלערנען אויסווענינ, געדענקען און נאָכזאָגען, וואָס אין ביכעל שטעהט... זענען זיי די ערשטע. אין דער פיערטער, אין דער פינפטער קלאַס — סטאָפּ! מען ברויך שוין אינטעליגענץ, לעבעדיגע, אייגענע; מען דאַרף אינטואיציע, — ווילענס־קראַפט, — און דאָס האָט אין דער פרעמדער שול דאָס נעגער־קינד פאַרלוירען... עס האָט אַזוי לאַנג אויסגעלערענט נאָכגעמאַכט, ביז דער אייגענער קוואַל איז אויסגעטריקענט געוואָרען, די פּראָצעסען פון אונטער דער באַוואוסטזיניגקייט — די אינטואיציע — האָט אויפגעהערט... און פון שול געהט ארויס א גייסטיגער „קוציק“ — א שוואַרץ־גייסטיגע אימפּאָטענץ, אייראָפּעאיש געקליידט: פּראַק, צילינדער, האַנטשוה, אַן אייראָפּעאישער קניקס, אָבער דאַר און הויל...

„קיציקטום“ איז אויך דער פלוך פון אונזער ליטעראַטור. גאַנצע מנינים אָפּגעשטאַנענע געניעס: פּושקינ׳ס, געטע׳ס, שעקספּיר׳ס און וואָס איהר ווילט...

פון „וואונדער־קינדער“, ווערען נישט קיין „לייט“...

4.

האָט מען נישט קיין „גאָט“, זוכט מען געצען, און די ניבען חיין תורה נישט.

קאָן מען העכסטענס באַשרייבען; שרייבען איז א ו מ מ ע ג ל י ך. „דיכטען“, „שאַפען“ איז רעליגיאָן.

האָט מען אויך קיין וועלט־אַנשויאונג נישט; דאָס פּ אָ ז י ט י ו ו ע וויסען קאָן עס נישט געבען, דאָס מוז ווערען אינטואיטיוו געדיכטעט און געשאַפען...

און האָט מען נישט קיין וועלט־אַנשויאונג, האָט מען קיין וועלט נישט, נאָר אָפּגעריסענע, צוזאַווארפענע פאַקטען און נישט צוזאַמענגעהעקעלטע ערשיינונגען; שפּילט מען זיך אין זאַמד. דערויף איז דאָך קונסט — שפּיל! און מען האָט נישט מיט וואָס די צייטען צו פאַרבינדען, דער היינט קומט נישט ארויס פון נעכטען,

עס גנעהט דאך אויך נישט אין דעם, דער הונט זאל נישט הייסען, נישט כלב, נישט סאבאקא, נישט פיעס, נאר דוקא „הונט“ אין דער ליטא און אין וואלין, און מדינת פוילען... „הינט“?

איך רעד נישט צו די, וואס קעמפען פאר׳ן רעכט צו א ד ר ע ס י ר ע ן אויף אידיש, פאר׳ן רעכט אויסצו׳טענ׳ען זיך אויף אידיש... צו די, וואס באנוגנען זיך מיט דער האפנונג פון אידיש אויף דער פאסט, אין געריכט און אין דער זעלבסט־פארוואלטונג און ציטערען פאר׳ן ווארט: „נשמה“ און עס ווארפט זיי אין זיבעטען שוויים דער „כלל ישראל“... איך רעד צו די, וואס שטרייטען פאר׳ן קולטור־רעכט, פאר׳ן רעכט צו שאפען, אידישע קולטור־ווערטען — דא העלפט שוין נישט קיין אידיש רעדען, מען מוז עפעס זאגען!

און האט איהר נישט ו ו א ס צו זאגען, מעגט איהר רעדען אידיש פון וויג ביז׳ן קבר און איבעראל: אין דער היים, אין גאס, אין בית־המדרש בשעת קריאת־התורה, און פיעלהארמאניע בשעת׳ן קאנצערט, אין גרויסען טעאטער אין מיטען דער אפער (דאס העכסטע אידעאל!) דאס וואס איהר וועט זאגען, וועט זיין גוי׳איש...

און דערצו — באנאל, נאכגעמאכט, טויט... און דאס איז די טראגי־קאמעדיע, מיר שטעהען, ווי א מויער פאר אידיש! מוסר נפש זענען מיר זיך פאר אידיש; אזוי געגנען דער אלטער, ווי געגען אלע נייע פרעמדע שפראך־פארמען, און פאר אונז אין די אויגען ווערט אויסגעטריקענט דער אידישער אינהאלט, דער אידישער תוך; אויסגעלאשען ווערט די אידישע נ ש מ ה, אדער, ווי מען פלעגט זאגען — „דאס פינטעלע איד“, מיר ווערען פארפלייצט פון פלאגיאטען, סוראגאטען, געפעלשטע מארקען און געפעלשטע ווארען. און מען פרעהט זיך; „גאנץ אייראפעאיש“, זאגט מען!

וואו איז דאס אריגינעלע, אייגענארטיגע — דאס אידישע?

מיט א פרעמדער נשמה קאן מען נישט לעבען. פון א פרעמדען ווילען קאן מען ווערען באאיינפלוסט, זאגאר סוגעסטיאנירט,— ל ע ב ע ן מיט א פרעמדען ווילען קאן מען נישט.

דעריבער ווערט ביי אונז אזוי פיעל געזייהט און אזוי ווענינ געשניטען; דעריבער האבען די זאנגען אזוי פיעל שטרוי און אזוי ווענינ קארן... דעריבער ווערען ביי אונז אזוי פיעל האפנונגען פארבליבען און עס פאלען אזוי פיעל שטערען פון הימעל...

עס פעהלט דער הויכער פונקט, פון וועלכען דאס אלץ זאל געזעהן ווערען...

דער פראפעט שטעהט אויף דער הויך און זעהט, ווי איהם צופוסענס קוילערען זיך אויף און איבער לענדער און שטעדט; מארשירען דורך ארמייען און פעלקער... מיר זעהען אונזערע אייגענע נישט...

ער זעהט די צוקונפט; מיר זעהען דעם נאהנטסטען מארגען! מיט קארעטישע אויגען אדער אויף סאציאל־דעמאקראטישע ברילען...

3.

עס זאל נישט קומען צו קיין מיספארשטענדניש.

איך רעד נישט פון פארשליסען זיך אין א גייסטיגען געטא: מען זאל ארויס פון געטא, נאר מיט אן אייגענעם גייסט, מיט אן אייגענעם גייסטיגען פארמעגען. און טוישען: געבען און נעמען, נישט בעטלען.

געטא איז אימפאטענץ: קולטור קרייציגונג — די איינציגע מעגליכקייט פאר דער מענשליכער אנטוויקלונג. זאל קומען דער מענש, מוז ער זיין דער סינטעז, דער סך־הכול, די קווינט־עסענץ פון אלע נאציאנאלע קולטור־פארמען און וועלט־אנשוי־אונגען.

„נעמען און זיך נישט פארלירען“, דאס איז די הויפטזאך, און דאס איז דאס שווערסטע ביי שוואכע און נישט זעלבסטשטענ־דיגע פעלקער... פון אידישען שרייבער מוז מען דעריבער מעהר פארלאנגען. דא איז איינענארט — ווירקליכער — ווירק־ליכער כאראקטער, די אריגינעלע פארם — די העכסטע פארם פון ווילענס־קראפט!

און נישט דאס געמאלטע, געשניצטע, באשריבענע מוז זיין אידיש. מען דארף ארויס פון געטא און זעהן די וועלט, נאר — מיט אידישע אויגען... אידיש מוז זיין דער שטאנדפונקט, פון וועל־כען דאס קינסטלער־פראבלעם ווערט באטראכט; די עטיש־פילאזאפישע באלייכטונג, ביי וועלכער די ערשיינונג ווערט גע־זעהן... קונסט איז סוביעקטיוויטעט; וויל מען אי־דישע קונסט, מוז מען האבען דעם אידישען קינסטלער...

(די סקיצע). די גרימאסע: דער גלי־ווערעמלער־טאנץ — די שטי־מונגען.

א צוזיהט און צושפרייט פאלק, א וואנדער־פאלק, א וועלט־פאלק און אן אייביג פאלק, און א מאמענט־אויפנאמס־ליטעראַ־טור, וואס קאן פון וואלינער, ליטויער און פוילישען קליין־שטעדטעל בשום אופן נישט ארויס... און וויל דער אינדיק פון ארומגעדרעהטען קרייז ארויס, הויבט ער אן — ק ר י ס ט ל ע ן... א י נ ׳ ם מ א־מ ע נ ט און אינ׳ם ת ח ו ם זעהט זיך א גאנץ ראשע אנט־וויקלונג.

פון צאינה וראינה און תחנות וואקסען ארויס אמ״ר׳ס מעשה׳לעך אין ווילנא... קומט מענדעלע אין אדעם און גיט די אי־דישע נאך נישט דיפערענצירטע מאסע, אידען און אידענעס מיט מארד, מרחץ, הקדש און שול... באווייזט זיך דינעזאן פון זאגער און ברענגט שטילע יונג־דראמען און קינדער־טראגעדיען פון אי־דישען הויז... דער קיעווער שלום־עליכם — דעם קאמי־וואיאזשער, דעם נאאיוו־נאריש־איבער־קלוגען פרנסה־זוכענדיגען איבער־זידלער פון דער קליינער אין דער גרעסערער שטאדט אריין, און אנטפלעקט טביה דעם מילכיגער טראגי־קאמעדיע... באלד קומט די רעוואלו־ציע פון וואוילע־לערנער אין בית־המדרש... ווי דורך א געעפענטער טיר רייסען זיך אריין די יונגערע מיט נייערע טעמאטען: אש גיט די ווייכסעל, דאס קוילער געסעל, דעם עמיגראנט, דאס הייזעל, נאמבערג — דעם צובראכענעם אינטעליגענט, וויסענבערג נישׁ־טערט אין שטעדטעל און זעהט א טאטע מיט בנים אין פארשטאדט און זעהט זאמדיגע פלעצער, א וועלדעל, וואסער און וואלקען... נאך אינגערע קומען מיט פארבען, ברענגען אריין דעם ים, זונען אויף־און־אונטערגאנג, פויערים, ציגיינער, גנבים... עס שיילען זיך אויס „צוויי וועלטען" — דער ראמאן ווערט געבוירען; די דראמע איז שוין לאנג דא.

אבער וואו זענען די ס פ ר ד ׳ י ש ע אידען? וואו זענען די אמסטערדאמער בריליאנטען־שלייפער? ארגענטינער און פא־לעסטינער קאלאניסטען? וואס מאכט ראטשילד אין פאריז? לו־צאטא אין רוים?

א וואנדער־פאלק און א ליטעראטור, ווי א ש ט ע ה ע נ ד י ג וואסער...

ארויסגעוועקסטע קייזער־וואנסען און באגייסטערט פון דער קראפט. וואס שלאגט פון פאליציאנט און ביר־יונקער, — קומען די לייט אין אונזער געטא ארייז און פרעגען אויף איירָאפּא...

נישט איירָאפּא פעהלט אונז... א י ד י ש פעהלט, ע ב ר י פעהלט...

2.

י ו נ ג איז אונזער ליטעראטור; גאנץ אפט ק י נ ד י ש...

יונגע קינדער האבען גרימאסען; רופען רופט מען עס: שטי־מונגען...

„קינדער פלאפלען“, זאגט שלום־עליכם׳ס א אידענע, ווערט א נאט־זוכעניש!

אין בעלעם נארען אינגלעך די לבנה אין פעסלעך וואסער ארייז: מעשה בראשית, מעשה מרכבה, דער קדמון...

די יונגע לייט האבען טאלענט, עס פעהלט זיי אבער די מאס פון אייגענער און פרעמדער קראפט; פון נאהנט און וויים, פלאך און טיף... און לייכטזיניג זענען קינדער און שפילען זיך מיט פייער... און ב י י ם פ ר ע מ ד ע ן פ י י ע ר ו ו ע ר ע ן נ ש מ ו ת פ א ר ב ר ע נ ט...

קינדער, זיך אליין געלאזט, נישטערען ביי די עלטערע אין שענק און קאמאדען, און קליידען זיך איבער פאר עלטערע און לוי־פען אין גאס ארייז פאראדירען. געהט דעם טאטענס היטעל איבער די אויערען, שווימען די פאלעס אין בלאטע, קומט ארויס א קליין מיידעלע אין דער מאמעס שייטעל, אין דער עלטסטער שוועסטערס קלייד, אין דער כלה־שוועסטערס צירונג... ווערט א קינדעריש פורים־שפיל אינמיטען דער וואך...

אונזערע ק י נ ד ע ר ־ י ת ו מ י ם טוען עס מיט פ ר ע מ ד ע, ע ל ט ע ר ע זאכען: דאס פלאגיאט...

און דאס אָריגינעלע?

אן אלט פאלק, א גלאנץ־שטראלענדע פארגאנגענהייט, א בלוי־טיגער, לאנגער מארטירער־וועג צו א פראפעטיש־נע׳חלום׳טער צו־קונפט... אין דער „מיט“ שפיגעלט אפ א היינטיגען בליץ־מאמענט

טראגי־קאמיש: אַן אַלטער, גרייז־גרויער מאַן געהט צו קינ־דער אין חדר אריין לערנען.

אַן אַלט, דאָס עלטסטע פאָלק און אַ יונגע, די אינגסטע לי־טעראַטור!

ווער ביסט דו, יונג־אידישער שרייבער?

אַ קינד אַהן אַ טאַטען, אַ קינד אַהן אַ מאַמען; מאָרגען — אַהן עברי.

נישט נאָר אויף אידיש, א י ד י ש מוז געשאַפען ווערען; דערצו פעהלט די טראַדיציע. אַלץ וועט איהר געפינען: דעם „בים" אין שטיוועל מיט קאַלאָשען, דעם קרענקליך־קלוגען בליק אויפ'ן לעבען פון דער זייט (איך מיש מיך נישט, איך בין צו קלוג!—) אַלאַ טשעכאָוו, אַ שלעכט פאַרדרעהטען, רוסיש־איבערזעצטען מאָ־פאַסאַן, אַ קאַריקאַטור פון טאַלענט־לאָזען סאַנין, — וואָס איהר ווילט...

וואו איז דער אידישער געדאַנק? די שכינה?

איז פאַראַן אַ פאָלק, וואָס טוישט זיינע שפּראַכען, אַ וואַנ־דער־פאָלק אַהן געשטיצטע גרענעצען, אַהן אַן אייגענער עקאָנאָמי־שער סטרוקטור, און דאָס פאָלק לעבט, ליידט און געהט נישט אונ־טער; שוואַך און ווערט באַקעמפט פון די מעכטיגסטע און שטאַרקסטע און גיט זיך נישט אונטער, — מוז אַזאַ פאָלק אַנדערש זעהן, אַנדערש פיהלען, אַן אַנדער וועלט־אַנשויאונג האָבען, אַן אַנ־דער פאַרשטעלונג וועגען דער צוקונפט פון דער וועלט, לעבען און מענש, — שפּיגעלט זיך עס אָפּ אין אונזער ליטעראַטור?

זעהט ווער מיט אידישע אויגען, פיהלט ווער מיט אַ אידישע האַרץ, קלינגט ערגעץ וואו דאָס אידישע נשמה־וואָרט?

נאָך קעשינעוו האָט דער העברעאישער ביאַליק דערקלערט דעם אידישען גאָט אַלס באַנקראָט. די א י ד י ש ע ליטעראַטען האָ־בען קיינמאָל קיין גאָט נישט געהאַט... מאַנכע האַלטען אין איין געטער זוכען...

קומען מענשען (מעהר־צאָהל, נישט ווייניגער אַלס צוויי) פון בערלין... אין בערלין געוועזן, דעם שטיינערנעם ביסמאַרק מיט בלע־כענע שטיוועל געזעהן, די זיגעס־אַלעע פּאַסירט: מאַרמאָרענע גראַ־פען און מאַרק־גראַפען... אנגעזאָפּט די שוואַרץ־אַפּעל מיט דער פּראַכט פון ווייסע און גאָלד־באַשלאַגענע הויף־קאַרעטען, און

וואָס פעהלט אונזער ליטעראַטור?

1.

צו אַלעם ערשטען — טראַדיציע.

דער אַרטאָדאָקסאַלער מאַטעריאַליסט שמייכעלט; זאָל ער.

דער אייז־צאַפּען פיהלט נישט, אַז ער אַליין צוגעהט און זוכט נייע סימבאָלען, נייע ימים־טובים, פּאַרטיי־פּאָליטיק, נאָר זוכען זוכט ער; ער צוגעהט.

„קונסט", — ווי פּרעמד, ווי ווידערוועררטיג עס איז מיר דאָס וואָרט אויף אידיש, מוז איך עס דאָך, נישט האָבענדיג קיין אַנדערס, באַנוצען, — קונסט איז די נשמה פון פאָלק, די נאַציאָנאַלע פּערזענליכקייט. די מענשליכע קונסט וועט ערשט באַשאַפען ווערען מיט דער מענשהייט צוזאַמען; דערווייל עקזיסטירט זי נישט. און די פּערזענליכקייט, די נשמה פון פאָלק, ווערט באַשטימט דורך טראַדיציע.

געהט מיט אַ ליכט און זוכט אין אונזער ליטעראַטור טראַדיציע; איהר וועט גאָרנישט געפינען. איהר הערט אין ערגעץ נישט דעם אָפּקלאַנג פון די קולות אויפ'ן באַרג סיני, איהר זעהט נישט דעם אָפּגלאַנץ פון דער שכינה איבער די כרובים, פאַרשטימט איז דאָס פּראָפעטישע וואָרט. דער רענעסאַנס איז קוים דערגאַנגען צו ר' נחמן בראַסלעווער...

„אריינטראָגען די אַלטע אוצרות אין נייעם געפעס", „איבערזעצען אַלע אַלטע קולטור־ווערטען", „איבערדיכטען (ווי איינער האָט געוואָלט) די ביבעל", — דאָס זענען טשערנאָוויצער קלינג־ווערטער געוועזן. די ווירקליכקייט: נישט־קלוג געוועהלטע און שלעכט איבערזעצטע אייראָפּעאישע ליטעראַטור.

גאָט אויף אַ שיף, יאָגט איהם נאָך גאָט'ס צאָרן, ווייל די שיף און־טערגעהן, וואַרפט מען דעם פּראָפעט אין וואַסער אריין, שלינגט איהם איין דער פיש.

אַלע וואָס רופען אין גאָטס נאָמען זענען אויסדערוועהלט — זאָגט דער פּראָפעט — אויסדערוועהלט איז דאָס פאָלק נאָר צו קינדיגען גאָטס וואָרט דער וועלט, אויסדערוועהלט איז ציון, כדי פון דאָרט זאָל ארויסגעהן דאָס געזעץ פאַר דער וועלט, פון ירושלים זאָל ארויסגעהן גאָטס וואָרט צו דער וועלט.

און ווערט דאָס פאָלק צושפּרייט און צוזייהט און ליידט אין גלות, געהט די שכינה מיט איהם מיט און ליידט מיט איהם אין גלות צוזאַמען. צו קליין וועט זיין כנען פאַר גאָטס קינדער, אָבער דאָס לאַנד וועט זיך צושפּרייטען איבער אַלע לענדער.

און איז גאָט דער גאָט פון דער וועלט און ווערט זיין פאָלק אַ צושפּרייט פאָלק איבער דער וועלט, מוז קומען דער אויסלייזער פאַר דער וועלט, מוז קומען אַ משיח פאַר דער גאַנצער וועלט.

דאָ הערט שוין אויף דער חלום פון דער ערד; דער פלוך און דער רעגען פון דער ערד... מיר שפּאַרען זיך אין הימעל אריין...

עס הויבט זיך אָן אַ חלום פון אייביגען לעבען: גן־עדן, תחית־המתים...

1910

זיינע מלחמות... און צוזאמען מיט'ן קעניג האט זיך באוויזען דער הויף, די קריגסהערן, דער ברודער־קריג און מיט זיי אלע סאציאלע ליידען: ארעמקייט, קנעכטשאפט, הונגער און נויט.

און איבערגערוקט זענען געווארען די גרענעצען צווישען אייגענטום און אייגענטום און פארשלונגען האט דאס גרויסע אייגענטום — דאס קלענערע און פארשוואונדען זענען געווארען פאמיליען פון זייער ערד און פרעסיג און זויפיג איז געווארען דער כהן. אין טעמפעל רייסט זיך אריין דער הענדלער, דאס הייליגטום ווערט פארשוועכט, די אייניגונג צוריסען, דער בונד צווישען גאט און פאלק פלאצט און בלוט און שאנד פארדעקט די ערד.

און ארום וואקסען פעלקער אויף דער שווערד, דאס קליינע לאנד ווערט א בלוטיגער וועג צווישען קריגערישע ארמעען פון פרעמדע פעלקער און דערנאך די ארענע פאר זייערע שלאכטען, און פארטריבען ווערט דאס פאלק, פון גן־עדן פארוואגעלט — נישט נאר מענשען, — אויך פעלקער קענען פאר זיך אליין נישט לעבען... אויסגעלייזט מוז ווערען די וועלט.

און איז גערעכטיגקייט די אויסלייזונג פון שמערץ און פיין, מוז די גערעכטיגקייט הערשען איבער דער וועלט. און אויפ'ן ארט פון ווייבערישען קעניג און פרעסיגען כהן באקומט די הערשאפט איבער די געמיטער דער נביא, וואס פרעדיגט פאר דער וועלט, וואס רעדט אינ'ם נאמען פון גאט און זיין גערעכטיגקייט צו דער וועלט. דער אמולעט, וואס איז אמאל געווארען דער פאמיליען־גאט, דער גאט פון אברהם, איז דערנאך געשטיגען צו דער הויך פון א פאלקס־גאט, וואס האט געמאכט דעם אונגעהויערן שריט פון אלהי אברהם, יצחק ויעקב צו אלהי ישראל, וועט באלד זיין אייגענעם נאמען, וואס טיילט איהם אפ פון אנדערע געטער ביי אנדערע פעלקער אין אנדערע לענדער, פארלירען, דער נאמען וועט פארווערט ווערען, אז ער זאל איבער קיין ליפען נישט קומען, ווייל ער ווערט געהויכט און געקרוינט צום וועלט־גאט, וואס ער דארף קיין נאמען נישט, — ווייל ער איז דער איינציגער און נישט איבער איין לאנד רעגירט ער, און נישט פאר איין פאלק איז גילטיג זיין געזעץ, און נישט צו איין שטאם רעדט אין זיין נאמען דער פראפעט. און וויל דער פראפעט צו נגוה נישט געהן, דאס פרעמדע פאלק נישט ווארענען פאר דער שטראף, אנטלויפט ער פאר

און דו וועסט נישט רויבען, נישט טויטען, נישט גענארען, און קיין נוקם ונוטר נישט זיין. און ווערט דיין ברודער ארעם, שטיץ איהם. און פארבלאנדזשעט דיין פריינדס אייזעל, פיהר עס איהם אפ. און זיי בארמהארציג קעגען אלמנות און יתומים. איך בין דער גאט פון אלמנות און יתומים, זאגט גאט. און אפגעזונדערט זאלסטו זיין און הייליג, דען אפגעזונדערט און הייליג איז דיין גאט...

ערד — נאר גערעכטיגקייט, הייליגקייט און ברידערשאפט אויף דער ערד. אראפגענומען דעם פלוך פון דער ארבייט, פארקלע־נערט ביז גאר דאס ליידען, פארהיילינט און מיט ליעבשאפט באַ־שטראלט דאס לעבען.

א גן־עדן אויף דער ערד.

אזוי האט משה גע'חלומ'ט פאר זיין פאלק דעם חלום פון א גן־עדן אויף דער ערד...

ער האט די ערד נישט געזעהן.

פיערציג יאהר האט ער געפיהרט זיין פאלק אין סטעפ, עס זאל אויסשטארבען דאס קנעכטישע געשלעכט, וואס האט געדינט מצרים, א פריי פאלק וועט ער אריינפיהרען אין לאנד — אבער אויך ער אליין האט נאר פון ווייטענס דאס לאנד מיט די קערפליכע, ווי ער האט דעם חלום מיט די גייסטיגע אויגען געזעהן...

נישט דער גאנצער חלום איז מקוים געווארען, און דער טייל — אויך נישט אויף לאנג...

נישט אויסגעמעקט איז געווארען עמלק, נישט פארטריבען אלע זיבען אומות, וואס האבען פארנומען דאס לאנד, נישט אפ־געזונדערט איז געבליבען דאס אויסדערוועהלטע פאלק...

און נישט גאט אליין איז דער הערשער געווען, און נישט לאנג איז דער כהן געשטאנען צווישען איהם און זיין פאלק...

נישט אלע האבען ערד באקומען...

און אן אייביגער קריג איז געשטאנען מיט פלשתים און אנ־דערע פעלקער אין לאנד.

און דאס פאלק האט א קעניג פארלאנגט, וואס זאל פיהרען

האט ער פארזאגט זיין אויסדערוועהלטען פאלק, און גאטס ערד קאן איינער דעם צווייטען אויף אייביג נישט אפטרעטען: יובל געהט די נחלה צו איהר בעל־הבית, וואס האט זי על פי גורל פון גאטס האנט באקומען.

און א פריי פאלק זאל עס זיין. דער אליינהערשער איז גאט. דאס געזעץ איז פון גאט. צווישען פאלק און גאט שטעהט שבט לוי. דער לוי בארינט דעם כהן, און דער כהן באדינט גאט אינ׳ם טעמ־פעל און לעגט אויס דעם פאלק דאס געזעץ, און לערענט איהם און ענטפערט זיינע פראגען און איז מקריב זיינע קרבנות און בעט פאר איהם און איז איהם מוחל די זינד אין גאטס נאמען, אויב די זינד איז נאר קעגען גאט. איז געקירצט געווארען א מענש, מוז פריהער אפגעגעבען ווערען דאס גערויבטע, דאס אויסגענארטע, מוז דער, וואס האט געליטען, פארגיטיגט ווערען און דערנאך ערשט וועט גאט שענקען די זינד. דער שטאם, וואס שטעהט צווישען פאלק און צווישען גאט, האט פאר דאס קיין רעכט אויף אייגענטום, קיין פעלד און אקער.

דעם ארבייטער געהערט די ערד, די גייסטיגע אריסטאקראטיע וועט ווי אין עגיפטען דאס פאלק פון איינענטום נישט בארויבען... און קיין הערשער, קיין קעניג מיט זיין הויף — נישט פארקנעכטען.

דער הערשער איז גאט... און עס וועט נישט זיין קיין אפגרונט צווישען ארעם און רייך: יובל — די נחלה קומט צוריק. שמיטה— אלע שייערן זענען אפען פאר אלע, און איבער דער גאנצער צייט — לקט שכחה ופאה. און מעשר עני. און פאלט ווער, און מוז זיין ארבייט פארקויפען, נאר זעקס יאהר דינט ער, אויפ׳ן זיבענטען ווערט ער פריי; אויס קנעכט.

און אלע זענען גלייך ,אלע זענען ברידער...

די היימישע פעלקער, וואס האבען זיך פארזינדיגט פאר גאט. ווערען פארטריבען, עמלק דער ערגסטער, — אויסגעמעקט. איין גאט, איין געזעץ, איין פאלק און איין לאנד. און דער פרעמדער וועט אויך געניסען פון דער פרייהייט און פון דער ברידערשאפט. האב ליעב דיין חבר, ווי דיך אליין, און האב ליעב דעם פרעמדען. גע־דענק, אז א פרעמדער ביסטו אין מצרים געווען. איין געזעץ פאר אלע. אויסער קרבן פסח. אין דעם קאן דער פרעמדער קיין טייל נישט נעמען, ער איז פון מצרים נישט אויסגעלייזט געווארען.

איוב'ס קרענק, מיט אן אומהיילבארען אויסזאץ, ווערט ארויסגע־טריבען מחוץ למחנה... זאל זיין גאטס שטראף, זאל זיין א פראוואו פון גאט, דאס איז זיין זאך. די פעטע ערד, מיט'ן טוי פון הימעל, מיט רעגען צו דער צייט. די ערד, וואס גאטס אויג איז אויף איהר געווענדט פון אנהויב יאהר ביז ענדע יאהר, איז פארשפראכען דעם פאלק...

די ערד ווערט צוטיילט צווישען שטאמען, און די שטאמען — צווישען פאמיליען, די פאמיליען הערשען איבער די הייזער. די עלטסטע איבער'ן שטאם, איבער אלע שטאמען — איין גאט!

און ווען א פאטער פון א פאמיליע שטארבען און נישט אי־בערלאזען קיין מענליכען זאמען, ווען זיך משה שטעלען פאר גאט און מיהען זיך פאר איהם, זיין נאמען זאל נישט פארהילכט און פארגעסען ווערען, און זיין נחלה וועלען זיינע טעכטער באקומען. און די בנות צלפחד וועלען האבען א פרשה אין דער תורה. און שטארבט ווער איינגאנצען אהן קינדער, גאר אהן לעבע־דיגען זאמען, זאל זיין ברודער זיך מיט דער אלמנה באהעפטען און לעבענדיג מאכען זאמען, דעם געשטארבענעמס נאמען זאל בליי־בען אויף זיין נחלה און זאל ווייטער קלינגען אין דער אייביגקייט.

א מענש לעבט פאר'ן פאלק, פאר קינדער און קינדס־קינדער. דאס איז דאס אייביגע לעבען פאר'ן מענש: די פאמיליע, דער שטאם, דאס פאלק — קאנען אייביג לעבען אויף דער ערד...

און משה, וואס האט אין גאטס נאמען ארויסגעצויגען דאס פאלק פון מצרים, באפרייט פון קנעכטשאפט, פיהרט עס איבער'ן סטעפ צום געבענשטען לאנד, און חלומ'ט פאר איהם א גן־עדן אויף דער ערד, אינ'ם געבענשטען לאנד.

עס ווערט זיין א לאנד, וואס פליסט מיט האניג און מילך.

ארבייטען מוז דער מענש, נאר די ארבייט זאל איהם קיין פלוך נישט זיין. שבתים און ימים־טובים צו רוהען, פאר'ן האר, פאר זיין הויזגעזינט, פאר זיין דינערשאפט, פאר זיין פיה און פאר זיין ערד... די ערד האט נאך איהר שמיטה, דאס זיבעטע פרייע יאהר.

און יעדער ארבייט אויף זיך. די ערד ווערט צווישען אלע פאר־טיילט, און קיינער קאן נישט פארלירען זיין ערד, גאטס איז די ערד, גאט שטעלט די גרענעצען צווישען פעלקער, דאס רעכטע לאנד

קען דעם ווייז. איהם אין די אויגען וועט מען קוילען זיין אָקס און ער וועט פון זיין פלייש נישט עסען.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

אזוי די ברכה, אזוי די קללה ווערען מקוים אויף דער ערד.

א געשלעכט קומט, א געשלעכט געהט — אייביג שטעהט די ערד. און וויל דער מענש זיך אין דער אייביגקייט באהעפטען, מוז ער זיך באהעפטען צו דער ערד. פון שטויב פון דער ערד קומט ער, צום שטויב פון דער ערד געהט ער צוריק. און בויט ער א טורעם און שפארט זיך אין הימעל אריין, ווערען די שפראכען צומישט און די בויער צושטרייט און צוזייהט איבער דער ערד.

אין דעם פארפילען די ערד באשטעהט די אויפגאבע פון מענש און נאר אין דער פארטפלאנצונג, אין שטענדיג ניי־געבוירען, אין קינדער און קינדס־קינדער באשטעהט זיין אייביגקייט.

איז דעריבער די הערשאפט איבער א לאנד דאס גרעסטע גליק; קינדער און קינדס־קינדער, די האפנונג אויף שטאמען און פעל־קער — דער שענסטער חלום פון דער אייביגקייט.

פארוואגעלט צו זיין איז די גרעסטע שטראף; נע ונד איז קין. דער מערדער פון זיין איינציגען ברודער.

און די גרעסטע שטראף איז כרת וערירי — אפגעשניטען צו ווערען פון אייביגען לעבען; דורכגעהן די וועלט, ווי א שאטען און פארשוואונדען ווערען. און די גרויסע טראגעדיע אין דער פא־מיליע איז קינדערלאזיגקייט. און די עקרה, וואס גאט האט פאר־שלאסען איהר טראכט, גיט איבער דעם האר, דעם פאטריארך די דינסט, די פאמיליע זאל נישט אויסגעמעקט ווערען אויס'ן בוך פון לעבען. און ווערט די דינסט געבענשט און דארף געווינען, נעמט זי די עקרין אויף איהר שויס, פילייכט וועט זי געבויט ווערען פון איהר.

ד.

און אויף עבל, ווי אויף גריזים, ווערט געדעדט נישט צום איינ־צעלנעם מענש, נאר צום פאלק. געבענשט און געשאלטען ווערט דאס פאלק. דער איינצעלנער מענש, ווען ער ווערט געפלאגט מיט

געמאסטען, דעם הימעל אויסגעשפרייט, די שטערען אריינגעזעצט? און ווער שפייזט דעם פויגעל אונטער'ן הימעל, און פארזארגט דאס ווילדע טיר אין וואלד און אויפ'ן פעלז? מן הסתם ווייסט ער, וואס ער טוט. און ווייטער אויף די קני געפאלען פאר'ן גרויסען אומ־באקאנטען, וואס זיין גערעכטיגקייט איז אונז נישט צוגענגליך. וואס זיין קלוגהייט קאן פון אונז נישט פארשטאנען ווערען. ווארים עס קאן זיין, אז גאט שטראפט פאר אזעלכע זינד, וואס מיר ווייסען פון זיי נישט, עס קאן אויך זיין, אז גאט פרואווט. און באשטעהט דער מענש די פרואוו, ווערט ער העכער אין זיין גענאד: איוב בא־קומט צוריק דאפעלט, אלץ וואס ער האט געהאט... אבער די פראב־לעם פון לעבען און ליידען בלייבט אפען.

ג.

צוויי בערג: דער בארג גריזים און דער בארג עבל. אויף איין בארג ווערט געבענשט, אויפ'ן צווייטען געשאלטען.

און געבענשט ווערט דער, וואס היט גאטס געבאט און געהט אין זיינע וועגען, און פארשאלטען ווערט דער אפטריניגער, וואס היט נישט גאטס געבאט, וואס איז איהם ווידערשפענסטיג. די ברכה איז: געבענשט זאלסטו זיין אין שטאדט און געבענשט אין פעלד. און געבענשט זאל זיין די פרוכט פון דיין לייב און די פרוכט פון דיין ערד און די פרוכט פון דיין פיה און דאס אפווארפעניש פון דיינע רינדער און די סטאדע פון דיינע שאף. זאל די ברכה אריין אין דיין מולטער און אין דיין קארב, און אין אלעם, צו וואס דו שטרעקסט אוים דיין האנט...

דעם גוטען וועט גאט געבען טוי פון הימעל און פעטס פון דער ערד. אבער איבער'ן קאפ פון אפטריניגען וועט זיין דער הימעל קופער, די ערד אונטער זיינע פים אייזען. פארשאלטען וועט ווע־רען די פרוכט פון זיין לייב און די פרוכט פון זיין פיה. פארשאל־טען וועט ער זיין אין שטאדט און אין פעלד...

א פעלד וועט ער בויען און אן אנדערער וועט צונעמען דעם שניט; א וויינגארטען וועט ער פלאנצען — א פרעמדער וועט טרינ־

און טויט, דארף ער געבען לעבען דעם גאטספארכטיגען און טויט דעם ווירערשפענסטיגען. דער העברעאישער גאט איז מאראליש, ער טרייבט פון גן־עדן ארויס פאר זינד, פאר נישט פאלגען זיין געבאט. ער קערט איבער דעם טורעם און פארניכטעט ד י, וואס האבען געוואלט ארייגרייסען זיך מיט קריג אין זיין הימעל; און פארפלייצט מיט א מבול די וועלט, ווען זי איז איינגעזונקען אין זינד. זינדיג איז דער מענש. אזוי זינדיג, אז גאנץ אפט טוט גאט באנג, וואס ער האט די וועלט און דעם מענש באשאפען. עס טוט איהם באנג, וואס ער דארף און מוז שטראפען; ער מוז, ווייל ער איז א גערעכטער גאט. וואלט געווען איין גערעכטער אין סדום, וואלט ער סדום נישט איבערגעקערט. און נח'ן, דעם גערעכטינסטען אין זיין צייט, לערענט ער א תיבה מאכען, איבערצושווימען און איבערצולעבען דעם מבול. איך פארלאנג נישט דעם זינדיגענס טויט, זאגט אין זיין נאמען יחזקאל. איך שטראף איהם, ער זאל תשובה טון און לעבען בלייבען. און איז דער מענש פון לעבען צופרידען, האלט ער זיין עקזיסטענץ פאר לאגיש. זוכט ער אבער גערעכטיגקייט אין לעבען און געפינט נישט, זעהט ער ליידען אהן זינד; פיין, וואס ער קאן נישט אלס שטראף באטראכטען, וועקט זיך אין איהם אויף די טראגעדיע פון איוב.

קהלת איז די טראגעדיע פון לעבען, פון דעם, אימשטיינס געזאגט, גליקליך לעבען, איוב די טראגעדיע פון אומזיסטיגען, נישט צוועקמעסיגען צער אינ'ם לעבען. קהלת האט אויף דער פראבלעם פון לעבען געענטפערט מיט ווייסען שרעק פאר'ן טויט, מיט ווארפען זיך פאר גאט אויפ'ן פנים: דער מענש ווייסט נישט און מוז לעבען און מוז שטארבען, און כל־זמן ער לעבט — היטען גאטס געבאט, ווייל דאס איז דער גאנצער מענש, ווייל צו דעם איז ער באשאפען. נישט צו קיין בעסערע רעזולטאטען קומט איוב! אין וכוח צווישען איוב'ן און זיינע חברים, וואס זוכען ביי איהם זינד און געפינען נישט, וואס ווילען רעכטפערטיגען די ליידען אויף שטראף און קאנען נישט, מישט זיך גאטס שטימע אריין. גאט אליין ענטפערט פון שטורעם ארויס, ער ענטפערט, נאר זאגען זאגט ער גארנישט. גרויס איז ער און שטארק, און אייביג, און דער מענש איז קעגען איהם שטויב, און שטויב איז דער מענשליכער פארשטאנד. און ווער איז געווען, ווען ער האט די וועלט באשאפען, די ערד אויס־

שפּיל און געטער־שטרייט, דער פּערס האָט הורמוז און אחרימון: דער ערשטער איז דער גאָט פון ליכט, פון לעבען, פון גליק; דער צווייטער פון פינסטערקייט, טויט און ליידען. די וועלט איז די ארענע פאר דעם שטרייט צווישען די צוויי געטער, און דעריבער איז די וועלט געמישט פון ליכט און שאָטען, לעבען און טויט, גליק און ליידען, ליעבע און האס...

אַלע גרויסע געטער זענען אויסגעוואקסען פון קליינע, און די קליינע פון נאָך קלענערע הויז־געצען; די הויז־געצען פון אמול־טען. ווערט פון פאמיליען א שטאם, ווערט דער געץ פון גרויסען הויז, פון הויז, וואס רעגירט איבער'ן שטאם, געגרויסט און גע־הויכט צום שטאם־גאָט. אנדערע בלייבען הויז־געצען. און נעמען זיך שטאַמען צוזאמען און בילדען א פאלק; און מישען זיך פעל־קער אוים אין א לאנד, בלייבען די געטער פון גלייך־קרעפטיגע שטאמען און פון גלייך־קרעפטיגע פעלקער גלייך־קרעפטיג; העכס־טענס קריגט איינער די אויבערהאנט און עס קומט צו פיעל־געטעריי.

די העברעער מישען זיך נישט. אליעזר מאכט א ווייטע רייזע צו ברענגען יצחק'ן א ווייב פון אייגען פלייש און בלוט. אין מצרים לעבען די העברעער אפּגעזונדערט אין גושן; אין פּאלעס־טינא דארפען פארניכטעט ווערען אלע פרעמדע פעלקער, מען זאל מיט זיי אין קיין באריהרונג נישט קומען. ביים בויען דעם צווייטען טעמפּעל ווערען אלע פון גלות געבראכטע ווייבער און די מיט זיי געבוירענע קינדער פארטריבען. קליינע מישונגען פון פרעמד בלוט, פון א דלילה און יפת תאר'ס און דערגלייכען צופעליגקייטען, זע־נען נישט וויכטיג: איינציגע טראָפּען פון פרעמד בלוט ווערט אסי־מילירט. אין אלגעמיינעם איז דער שטאם ריין, איז עס קינדער פון אברהם, יצחק און יעקב; איז עס א פאלק, וואס לעבט איינזאם; א פאלק פון ריין בלוט, מיט זיין איינאיינציגען גאָט. וואס וואקסט, פון א גאָט פון.הויז, שטאם און פאלק צום וועלט־גאָט. דא איז דער געטער־שטרייט אוממעגליך. פון איין גאָט קומט ארוים דאס גוטע, ווי דאס בייזע, דאס ליכט, ווי די פינסטערניש, נחת און יסורים, ליעבע און האס, לעבען און טויט. דער איינאיינציגער גאָט בענשט און שילט; מוז ער בענשען די גוטע און שילטען די שלעכטע. דער אייגענער גאָט לייטזעליגט און שטראפט; מוז ער לייטזעליגען די פרומע און שטראפען די זינדיגע. דער אייגענער גאָט גיט לעבען

און א ווירטשאפט א גרויס — אזוי שטעלט פאר דאס גליק דאס בוך איוב —

און דער מענש איז געווען גרעסער פון אלע גרויסע. און געווען איז ער א שטילער מאן, א פרומער מאן, א גאטספארכטי־גער, וואס האט שלעכטס געמידען. און איינמאל — די אקסען האָ־בען געאקערט, די אייזלען האבען זיך געפאשעט, איז אנגעפאלען שבא (א רויבער־באנדע) און האט דאס אלץ צוגענומען און די יונ־גען געטויט. די בשורה ברענגט איוב'ן איינער פון זיי, אן איינאייג־ציגער אנטלאפענער. און איידער ער האט געענדיגט זיינע רייד, איז אנגעקומען א צווייטער און דערצעהלט: פון הימעל איז אראפגע־פאלען א פייער און האט פארברענט די שאף און די פאסטוכער. נאר איך איינער בין אנטרונען און קום דיר עס דערצעהלען. און א דריטער איז שוין דא, און האט נאך א שרעקליכערע בשורה אין מויל: דיינע זיהן און דיינע טעכטער עסען און טרינקען וויין אין הויז פון זייער עלטערען ברודער... איז אנגעלאפען א גרויס פייער פון סטעפ און האט אנגעכאפט דאס הויז אין אלע פיער עקען און האט עס אומגעווארפען, און אלע דערדריקט און געטויט, מיט דער גאנצער ווירטשאפט צוזאמען. איוב האט אלץ פארלוירען; ארעם געווא־רען און דערצו נאך קראנק: פלוצלונג איז ער פון קאפ ביז פיס געפלאגט געווארען מיט א מאוס'ען אויסזאץ, און דער גרויסער באריהמטער פרומער איוב איז געווארען דער קלענסטער, דער ארעמסטער, דער אומגליקליכסטער...

פארוואס ליידט איוב?

קהלת איז די טראגעדיע פון לעבען; איוב — פון ליידען אין לעבען.

פארוואס ליידט מען?

דער מענש פיהלט זיך באוואוסטזיניג, זעהט אין זיינע טאטען א צוועקמעסיגקייט. ער שטרעבט צו עהרליכקייט, צו מאראליטעט און קען נישט די אייגענע אייגענשאפטען נישט צושרייבען דעם גאט, וואס האט איהם און די וועלט באשאפען. גאט מוז זיין גע־רעכט. און האט ער באשאפען פיין און ליידען, מוזען זיי זיין גע־רעכט און פארדינט. ליידען און פיין זענען נאר מעגליך אלס שטראף פאר זינד. אנדערש קאן עס דער העברעער נישט פאר־שטעהן. דער גרעק זעהט אין די ערשיינונגען פון לעבען געמער־

דער קלוגער קעניג: נישט אלכסנדר מוקדון, וואס וויל איינגעמען די וועלט און וועט זיין ציל קיינמאל נישט דערגרייכען, וואס וועט איבערלאזען, נישט נאר קרוין און סצעפטער, און אונטערגעוואר־פענע לענדער, נאר אויך א צואה, וואס ווייטער צו טון; אלכסנדר מוקדון קאן זיין ארבייט נישט ענדיגען... און דאס איז אויך נישט דער שלמה, וואס האט געבעטען גאט, נישט רייכטום און נישט פערזענליך גליק, נאר קלוגשאפט און עהרליכקייט צו משפט'ן דאס פאלק; אזוינע צילען ווערען נישט דערגרייכט, אזוינע צילען ווערען נישט איבערגעלעבט. מענשען פון ווייטע צילען לעבען זיך נישט איבער און פרעגען נישט: נאך וואס. די מענשען זענען פארבונ־דען מיט דער אייביגקייט, פארוועבט מיט דער אייביגער ארבייט און פרעגען קיינמאל נישט: נאך וואס. שלמה אין קהלת איז די טראגעדיע פון א לעבען פאר זיך, פון איינצעלנעם מענש. דער מוז זיך איבערלעבען און בלייבען שטעהן אלס נעסט פון פארלאנ־גונגען־פייגעל, וואס האבען זיך אין ווערעם פארביטען און געהען אוים מיט איהם צוזאמען. דאס איז די טראגעדיע פונ'ם לעבען פאר זיך, דאס לעבען איז קנעכטשאפט...

און בין איך א קנעכט, ווער איך אהן מיין ווילען געבוירען. בין איך געגויט צו לעבען, און מוז איך אוועקגעהן, ווען מען הייסט. און אלץ איבערלאזען, — פארוואס זאל איך נאך ליידען?

— ווייל דו זינדיגסט!— ענטפערט דער מאראליסט.

קהלת'עס לעצט ווארט: סוף דבר, את האלהים ירא ואת מצוותיו שמור...

עס איז דא איבער דיר א האר, וועלכען דו דינסט און וועל־כער שטראפט, אויב מען פאלגט איהם נישט.

אבער איוב האט געפאלגט.

איוב האט געפאלגט און דאך איז ער די שטראף נישט אנטרו־נען. ווייב און קינדער, שאף און רינדער געהאט; א שטיל, עהרליך לעבען געפיהרט. און פלוצלונג איז דאס לעבען צושטערט געווארען. זיבען זיהן און דריי טעכטער, זיבעציג טויזענט שאף, דרייסיג טוי־זענט קעמלען, פינף הונדערט פאר אקסען, פינף הונדערט אייזלען

אנדערע, וואס וועלען קומען נאך איהם, וועלען ווייטער גלוסטען, ווייטער פארלאנגען, ווייטער ארבייטען, בויען, פארשענערען און פארגרעסערען און ווייטער אוועקגעהן. און די, וואס וועלען קומען נאך זיי, וועלען דאס אלץ באנוצען און זיי וועלען אויך געהען און פארגעסען ווערען.

אלץ ארום איז אייביג: די זון געהט אויף, די זון געהט אונטער און שיינט צומארגענס ווייטער אויף; וואסערען און טייכען פליסען צום ים, און קומען צוריק. אלץ וואס איז געווען, וועט נאכאמאל זיין, צוריק קומט דאס אוועקגעהענדיגע. אייביג איז די ערד. נאר ער איינער איז פארגענגליך. ער איינער נעהט אוועק און קומט שוין מעהר נישט צוריק. און אלץ האט איהם גענארט. שעהן איז דאס געהאפטע; ווערטלאז דאס באקומענע. שרעקליך בלייבט דאס לעבען אהן א ציל, אהן א צוועק. ציל, צוועק און לאגיק מוז זיין אין דעם אייביגען; אבער דאס ווייסט נאר דער, וואס רעגירט. דער מענש ווייסט נישט, דער מענש ווערט נאר אויסגענוצט, דער מענש ווערט נאר גענארט! און אויף דער שוועל צווישען זיין און נישט זיין, ביים איבערגאנג, נאכ'ן אלץ איבערלעבען און פאר'ן טויט, באפאלט איהם די אומגעהייערע שרעק פאר'ן אייביגען, פאר דעם, וואס רעגירט; פאר דעם, וואס האט איהם אויסגענוצט; פאר דעם, וואס האט איהם גענארט; פאר דעם, וועלכען ער האט, נישט ווילענדיג, געמוזט דינען, און שטענדיג געטאן לויט זיין פארלאנג. מיינענדיג, אז דאס איז זיין אייגענער. פארפאלען! געהארכען מוז דער מענש, א קנעכט איז דער מענש, אין שרעק פאר'ן אייביגען לעבט דער מענש! און דאס איז דאס לעצטע שרעקליכע ווארט פון דעם, וואס האט געלעבט פאר זיך, וואס האט זיך מיט'ן אייגענעם לעבען נישט פארבונדען, וואס האט זיין ציל אויסער זיך נישט געהאט, און האט דעריבער זיין לעבענס־ציל איבערגעלעבט.

דאס איז דער, וואס האט ווייבער געליעבט און זיך קיין פאמיליע נישט געבויט, און זעהט אין דער פארטפלאנצונג קיין אייביגקייט נישט. ער גלויבט נישט אין גלגול: ער איז נישט זיין פאטער; און זיין זוהן וועט נישט זיין ער. און שולמית איז געווען זיין גענוס, זיין עולם הזה, און נישט זיין ווייב און נישט די מוטער פון זיינע קינדער.

דאס איז שלמה, דער קעניג פון ירושלים, דער רייכער קעניג,

קומען און נישט נאר פאר זיין פאלק אליין... גע׳משפט און אויס־געלייזט מוז ווערען די וועלט; פון דער מענשליכער טראגעדיע מוז באפרייט ווערען די וועלט.

ב.

די טראגעדיע פון מענשליכען לעבען האט אויפגענומען אין זיך קהלת. דער העלד—שלמה, א קעניג אין ירושלים; זיין יוגענד—שיר השירים: דאס ליעד פון פרויען און ליעבע. גאלדענע יוגענד לעשט זיך און אין שאטען פון קיהלען אוועגט ווערט שלמה, דער קעניג פון ירושלים, קלוג און גיט עצות, ווי אזוי קלוג צו לעבען. רוהיג צו לעבען. שפעט פאלט צו די נאכט, די עלטער קומט אן, און שטעהענדיג אויף דער שוועל צווישען לעבען און נישט לעבען. צווישען זיין און נישט זיין, אדער צווישען פארגענגליכקייט און אייביגקייט, ווארפט ער א בליק צוריק אויפ׳ן איבערגעגאנגענעם וועג און פרעגט: נאך וואס? געהענדיג איבער׳ן לאנגען וועג, האט ער וואס אמאל נייע פארלאנגונגען געבוירען, אויפ׳ן וועג באגראבען און ווייטער געגאנגען. פאר זיך—וואס אמאל נייע צילען געזעהן, דערגרייכט און ווייטער געגאנגען. און אזוי האט ער אלץ איבער־געלעבט און לעבט נאך אלץ, און ווייסט נישט נאך וואס. ער קאן שוין מעהר נישט ליעבען, עס שמעקט איהם שוין קיין וויין און קיין בוימאויל, עס לעכצט שוין נישט דער גומען, זיין אויג האט שוין נישט וואס צו זעהן, זיין אויער האט שוין נישט וואס צו האר־כען, און ער לעבט! און דאס לעבען עקט זיך, און דאס אלץ, וואס ער האט אנגעקליבען און אנגעזאמעלט, וועט ער איבערלאזען און אוועקגעהן. און געלעבט האט ער, נישט ווייל ער האט געוואלט לעבען; און אוועקגעהן וועט ער, נישט ווייל ער וויל שטארבען! אויסער איהם איז דער ווילען, וואס האט איהם אהער געבראכט און פיהרט איהם ערגעץ אוועק. עמיץ האט איהם אריינגעגעבען אין הארץ אריין די וועלט און געהייסען איהם זי פארלאנגען. גע־הייסען זאמלען, בויען, פארשענערען, פארגרעסערען. און נישט פאר איהם, נישט צוליעב איהם; ווייל ער געהט אוועק און דאס אלץ בלייבט פאר אנדערע. און ער וועט פארגעסען ווערען. און די

ק י נ ס ט ל ע ר געווען, ווי ווייט זיי האבן דערצעהלט און איבערגעגעבן דאס געשעהענע; זיי זענען ד י כ ט ע ר געווען, ווי ווייט זיי האבן די העלדען און האלבע געטער ב א ש א פ ע ן. דער קינסטלער איז דער נאכמאכער, צי מאכט ער נאך די נאטור, די געגענווארט אדער די פארגאנגענהייט. דער קינסטלער איז פריי, פאר'ן ווערק און נאכ'ן ווערק איז ער נאר מענש, און צו דער ארבייט מעג ער זיך וועהלען דעם געגענשטאנד און געפינען איהם וואו ער וויל. דער דיכטער מוז דיכטער זיין, די דיכטונג מוז זיין ל ע ב ע ן. מיר זוכען דעם דיכטער, מיר זוכען שעפפונג. און אויך זוכען מירביים דיכטער, נישט די פארגאנגענהייט, באשפונגען און נאלד באוועבט, מיר זוכען ביי איהם דאס נייע לעבען... דער דיכטער איז אייגענטליך קינסטלער. נאר דאס ליים, דער מארמאר, דער גראניט איז ביי איהם אין דער האנט — דאס פאלק, די וועלט, דאס לעבען! זיי ענדערט ער, זיי מאדעלירט ער, זיי שאפט ער איבער. אזוינע דיכטער מוזען מיר זוכען אין דער פארגאנגענהייט, איידער דאס בוך איז באשאפען און סחורה געווארען; איידער דער לעזער האט דאס בוך געקאנט קויפען, צו זיך אהיים נעמען און ערגעצען זיך דערמיט, ווי מיט אזוינס, וואס איז קיין לעבען נישט, קיין ברויט און קיין פלייש נישט, נאר א צושטרויאונג אין לעבען, א צייט־פארטרייבעניש; א געשמאק־זאך, דאס לעבען לייכטער צו פארדייען, די טראגעדיע פון מענשליכען לעבען צו פארגעסען, דעם ווארעם, וואס פיקט איז נעהירן, איינצושלאפען. מיר ווילען רעדען פון דיכטער, פון דער מענשליכער טראגעדיע און פון לעצטען אקט אין דער טראגעדיע: פון טויט אדער אויסלייזונג. וועניג וועט זיין די צאהל פון די דיכטער, קליין די סומע פון די ביכער; און אז איהר וועט זיי צעהלען אויף די פינגער, וועלען אייך אין איין האנט איבעריגע פינגער בלייבען. נאר די צאהל מוז פארגרעסערט ווערען, נאך איין דיכטער מוז קומען, נאך איין בוך מוז באשאפען ווערען, און דעם דיכטער פון לעצטען ווארט מוזען געבען מ י ר... אנדערע פעלקער האבען די זון הינטער זיך, זיי געהען פון אווענט אין נאכט אריין. די אלטע רוימער און גרעקען ווייסען פון א געוועזענער, גאלדענער צייט, נאך וועלכער עס איז געקומען די צייט פון קופער און אייזען; די מאדערנע זענען שוין אויסגעלייזט געווארען: נאר אונזער משיח איז נאך נישט געקומען, נאר ער דארף ערשט

וואס מען האט פון די דיכטער און אין נאמען פון די דיכטער גע־שריבען. און פון לעזער, וואס זיין נאמען איז: פאלק.

פריי איז דער „קינסטלער“, ער מעג מאהלען דעם אויפגאנג. דעם אונטערגאנג פון דער זון; ים, שטורעם און סטעפ; נאכיאגען זומער־פייגעלער, פונקען פון קוימען ביים שמיד; גאלד־גלאנצען פון אויגען אויף בלאסע געזיכטער באזינגען. נישט פריי איז דער דיכטער: זיין וועג איז דער טוריסטען־וועג, וואס שלענגעלט זיך צווישען פעלזען און אפגרונטען, און אויף די הויך, וואו עס שפילט זיך די הויכע, מענשליכע טראגעדיע, וואו צווישען שרעק, געפאהר און שגעון עס ווערען געוואויגען די גרעסטע מענשליכע פראבלע־מען: וואס איז לעבען, וואס איז טויט? ווער ב י ן איך און וואוהין פיהרט מיין וועג?

צום סיני, דעם בארג וויל איך אייך פיהרען, צו בודא אין אינ־דיאנער וואלד, צו דער תליה אויף „גאלגאטא“; און דאס וועט זיין דער וועג אין דער פארגאנגענהייט. מיר וועלען די אלטע קברים עפענען, די אלטע ריזען וועקען און זיי פרעגען: וואס איז לעבען, וואס איז מענש? און וועט אונז זייער ענטפער נישט באפרידיגען, וועלען מיר זיך צו דער צוקונפט ווענדען, און ווארטען אויף דעם דיכטער, וואס דארף ערשט קומען, זיין דיכטונג־לעבען דורכלעבען, און מיט זיין לעבענדיגער דיכטונג דעם אפגרונט באשטראלען, און אהן לעזער וועט שוין זיין—די וועלט.

דער דיכטער איז געוועזען פאר'ן בוך; דאס בוך האט אויפ־געגעסען דעם דיכטער. דער דיכטער האט זיין דיכטונג געלעבט; נישט ער, נאר זיינע שילער און זיין פאלק האבען איבער איהם בי־כער געשריבען...

דער ווילדער שטאם האט אין זיינע עלטערען העלדען געזעהען; די גרעקען—האלבע געטער. און די אלטע פרויען האבען אוועקגע־ציים ביים ברעג פון טייך, ביי דעם פלאס פון זיך לעשענדיגען פייער אונטער'ן פרייען הימעל, זייער געשיכטע דערצעהלט, זייער העל־דען־דיכטונג איבערגעבען. און דאס זעלבע האט געטאן דער גרי־כישער קינסטלער אין סאליזעאום פאר'ן גריכישען פאלק. זיי זינגען

שעפט, פון זארג אויף ברויט: דעם שפאציר־גאנג און דעם טוריס־טען־וועג, און אויף דעם לעצטען וויל איך אייך פיהרען...

איך וויל מיט אייך רעדען וועגען דיכטער, וועגען בוך און וועגען דעם לעזער — אויף די הויכע בערג. איך וויל אייך נישט פיהרען איבער פלעצער, וואו קראנקע מענשען לויפען נאך זייער אייגענעם שאטען, אדער פאנגען שאטען פון זאכען אנשטאט זאכען, שאטען פון לעבען אנשטאט לעבען... וואו געצייכענטע פון טויט, פאראורטיילטע אויף פארגעסענהייט געהען ארום פון טיר צו טיר און בעטלען זייער לוין, אדער בארגען זייער נאך נישט פארדינט לויב. וואו דאס אפגעקומענע פראפעטען־אייניקעל גראבט אויס דעם קוים־פארזייהטען זאמען פון דער ערד ארויס און עסט איהם פארהונגערט רוי און גרין. און — „וואס באליעבט“? „וואס זאל איך אייך זאגען? וואס זאל איך אייך זינגען? וואס זאל איך אייך דערלאנגען, עס זאל אייך שמעקען? זאל איך אייך זומער־פייגעלעך כאפען? מיט דעם גאלדענעם שטויב אויף זייערע פליגעלעך די אויגען פארשיטען! ווילט איהר טאנצען? איך קען פאלקע, איך קען וואלצער! אלטער מאן, אויסגעלאשען איז דאס פייער אין דיין טרוקענעם לייב, וואסעריג איז דיין אויג, ציטעריג — דיין בייניגע האנט — איך וועל דיך אויף א סעקונדע לעבעדיג מאכען, די לאנג פארשטארבענע לוסט אויפוועקען... אז אינדיטשקע דעם אלטען מאן; א סטעארין־ליכט דעם פארשעמטען מיידעל... א ביוסט דעם באנקירס ווייב, א פארטרעט דער רייכער העסליכקייט... העי, וואס באליעבט?“

אן אילומינאציע אין טאל: קליינע פלעמלעך, קליינע נשמה׳־לעך... ברענען זיך אוים אין האטעלס, קאפע־שאנטאנס, אויף פראמענאדען... און צווישען שפאצירער פון געצייכענטע צום טויט...

אויף די הויכע בערג וויל איך אייך פיהרען, צו די אלע שלעסער, צו די אדלער־נעסטען.

איך וויל מיט אייך רעדען פון דיכטער, וואס האבען זייער דיכטונג געלעבט, נישט געשריבען, און נישט אויפ׳ן מארק ארויסגעטראגען און פארקויפט; וואס האבען זייערע אידעען געפרעדיגט, נישט ווי פארטריקענטע בלומען צווישען בלעטער אריינגעלעגט; איך וויל מיט אייך רעדען פון ביכער,

לומינירט איז דער טאָל; טענער, וואונדער־זיסע קלאַנגען וויגען צו אייך אַרויף, אויף די וועלען פון דער קיהלער לופט: א פרעהליכער יום־טוב גרייט זיך צו אין טאָל, און עס ווינקט צו אייך דער טאָל, און רופט אייך מיט זיינע טויזענטער ליכטלעך, און לאַדט אייך איין מיט זיינע זיסע קלאַנגען; קום אראָפּ, מענש, פון די לערע בערג און נאַקעטע פעלזען, פון די שרעק־ און פאַרצווייפלונג־עטעמדיגע אָפּ־גרונטען, פון די אַדלער־נעסטען און שלעסער, וואו דאָס לעבען איז לאַנג פאַרהילכט, וואו הוילע גייסטער שוועבען... קום אַראָפּ צום טאָל און פרעה דיך מיט אונז אין אונזער יום־טוב־נאַכט. און פון ליכט, זאַנג און קלאַנג געצויגען, פאַרלאָזט איהר די הויך, און לאָזט אייך אראָפּ אין טאָל. וואָס נידעריגער—ברייטער און זיכערער איז אייער וועג. עס קומען אייך וויין־געבויטע פלעצער אנטקעגען און וואָס אמאָל רוישענדיגער שוועבט אייך ארום דער יום־טוב פון טאָל, און ראַשער הומט איהר אראָפּ: מוזיק, שפּאַצירער, יום־טוב׳דיגע פנים׳ער און קליידער; א שטראַלענדיג־קלינגענדיגער יום־טוב... און עס פליסט אייך ארום דאָס געפליסטער פון שפּאַצירענדיגע, פאַר־ליעבטע, אין זיך פאַרזונקענע פּאָרען. און עס בלענדט אייך צו פאַרשידען־פאַרביגקייט פון די יום־טוב׳דיגע קליידער. און איהר מישט אייך אוים מיט׳ן יום־טוב׳דיג שפּאַצירענדיגען עולם... און פלוצלונג, נאָך א צופעליג טיפערען בליק, בלייבט איהר שטעהן ארומגעכאַפּט פון שרעק. אויף א קור־פלאַץ האָט איהר געטראָפען. אילומינירט זענען האָטעלען, קאַפעס און קאַפע־שאַנטאַנס; אָפּע־רעטען־וואלצער שפּילט די מוזיק; געארעמט שפּאַצירען פּאָרען מיט גלאַנצענדיגע אויגען, ראַש־באוועגליכע הערצער, ליעבע־פאַרציטער־טע ליפּען. אבער—קראַנקע! קרענקליך ברענענדיגער אָטעם. צום טויט געצייכענטע מענער און פרויען שלינגען פאַרהונגערט די לעצ־טע מינוטען פון לעבען, טרינקען דורשטיג די לעצטע טראָפּען פון בעכער ביז צו די הייוועו! און אינמיטען, אויב איהר האָט אויגען און זעהט, שפּאַצירט ארום דער טויט, פון זיינע געצייכענטע אָפּפער נישט געזעהן, און שמייכעלט.

און עס כאַפּט אייך אָן א בענקשאַפט צוריק צו די הויכע בערג... אבער צוגעפאַלען איז שוין די נאַכט און נישט זיכער איז דאַרטען דער וועג.

צוויי וועגען האָט דער מענש, וואָס רייסט זיך אָפּ פון גע־

דער דיכטער, דאָס בוך און דער לעזער.

א.

צוויי וועגען האָט דער מענש, וואָס געהט אוועק פון טעגליכען לעבען, פון געשעפט, פון יאָגען זיך נאָך ברויט: דעם שפּאַציר־גאַנג און דעם טוריסטען־וועג.

אנגענעהם איז דער שפּאַציר־גאַנג: ביים ברעג פון זיס־ און שטיל־רוישענדיגען טייך, אין שאָטען פון גלייך־אָפּגעשניטענע אַלעען, אויף בלומען־וויזען... געפעהרליך איז אָפט דער טוריסטען־וועג. געטריבען פון א ברענענדיגער בענקשאַפט צו דער הויך, זוכט דער טוריסט זיין וועג צווישען פעלזען אויף די שפּיצען פון די העכסטע בערג. צווישען גלעטשער און אָפּגרונדען. „אומניצליך“ איז דער טוריסטען־וועג. אויף די שפּיצען פון די הויכע בערג וואַקסט קיין ווייץ פאַר מענשען, קיין האָבער פאַר פערד... און געפעהרליך איז דער וועג: פון אָפּגרונדען קוקט, רופט און לאַקערט: שרעק, יאָגען און טויט. ווי גליטשיג און שטייניג איז דער שמאָלער שטעג אונטער די פיס. אַזוי זאָגט דער מענש, וואָס שפּאַצירט.

און טיילמאָל געהט איהר ארום אויף די הויכע בערג צווישען אַלטע, לאַנג־פאַרלאָזטע שלעסער, אדלער־נעסטען און געפעהרליכע עדעל־וויים־פלעצער, און עס פאַלט צו דער אָוועגט. אונטען, אין טאָל, צווישען די בערג, איז שוין נאַכט; אויבען בעט זיך ערשט אוים דער אָוועגט אויף א פיעלפאַרביגען דיוואַן, פון די אָפּגלאַנצען פון דער אונטערגעהענדיגער זון געוועבט. נאָר אָט, די פאַרבען לעשען זיך. שאָטען שלייכען זיך ארוים פון שפּאַלטען, לעכער און אָפּגרונטען, לעגען זיך אייך צו די פיס. און אונטען, די בערג צופוסענס, אין טאָל, צירט זיך אוים א לוסטיגע נאַכט. פלעמלעך פאַרשידענפאַרביגע וועקען זיך, צינדען זיך, ציטערען אויף... אי־

ערשטע אפטיילונג

Copyright 1920 by

JEWISH BOOK AGENCY

PJ
5129
P4
1920
v. 10

י. ל. פרץ

ליטעראטור און לעבען

ארויסגעגעבען פון פארלאג „אידיש", ניו-יארק.

די ווערק פון יצחק לייבוש פרץ. צוועלף בענד.
צוזאמענגעשטעלט אונטער דער רעדאקציאן פון
דוד פינסקי

צעהנטער באנד.

ארויסגעגעבען פון פארלאג „אידיש", ניו־יארק.
תר"פ — 1920

1087- 0

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

PJ 5129 P4 1920 v.10

Peretz, Isaac Loeb
Di verk fun Yitshak Leibush Perets